საქართველოს საპატრიარქოსთან არსებული
ახალგაზრდობის სულიერი და ინტელექტუალური
განვითარების ცენტრი

თბილისის ეკონომიკურ ურთიერთობათა
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ირმა ტალახაძე

ვაჰანის ქვაბთა განგება

ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი
გამოკვლევა

გამომცემლობა „უნივერსალი"
თბილისი 2009

ნაშრომში წარმოდგენილია საეკლესიო-საკორპორაციო სამართლის უნიკალური ძეგლის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი. წიგნი განკუთვნილია სპეციალისტ-ისტორიკოსებისა და სამართალმცოდნეთათვის, ასევე საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ისტორიით დაინტერესებული ფართო მკითხველი საზოგადოებისთვის.

რედაქტორები: **ვალერი სილოგავა,**
დოქტორი, პროფესორი

ვალერი ვაშაკიძე,
დოქტორი, პროფესორი

რეცენზენტები: **მ. სანაძე,**
დოქტორი, პროფესორი

თ. ბერაძე,
დოქტორი, პროფესორი

© ი. ტალახაძე, 2009

გამომცემლობა „უნივერსალი", 2009

თბილისი, 0179, ი. ვაჩნაძის გამზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-12-579-9

წინასიტყვაობა

ქართული ისტორიული მეცნიერების განვითარების დღევანდელ ეტაპზე განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს საქართველოს ეკლესიის ისტორიის შესწავლა. საგრძნობია დაინტერესება საეკლესიო ისტორიის, როგორც ზოგადთეორიული და სპეციფიური საკითხების, ასევე კერძო, კონკრეტული ხასიათის პრობლემათა მიმართ.

მართალია, უკვე დადგა დრო განმაზოგადებელ, თეორიულ-ისტორიოსოფიულ ნაშრომთა შექმნისა საერო და საეკლესიო ისტორიის სფეროში, მაგრამ კონკრეტულ-წყაროთმცოდნეობითი სამუშაოები სრულიადაც არაა დასრულებული, მით უფრო ეს ითქმის საეკლესიო-სამონასტრო ისტორიის შესახებ.

საეკლესიო თხზულებათა თუ იურიდიულ დოკუმენტთა წყაროთმცოდნეობითი შესწავლა მრავალ, ჯერ კიდევ უცნობსა თუ სათანადოდ გაუაზრებელ მომენტს მიაპყრობს ჩვენს ყურადღებას. ამ შემთხვევაში, როგორც იტყვიან, ნამდვილად ღირს წინამორბედ ისტორიკოსთა ღირსეული ტრადიციების გაგრძელება.

მონოგრაფია ქართული სამონასტრო კორპორაციული სამართლის ერთ-ერთი უნიკალური ძეგლის, ვანის ქვაბთა მონასტრის ტიპიკონის ანუ „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობით ანალიზს ეძღვნება.

„ვაჰანის ქვაბთა განგება“ ჩვენამდე შედარებით სრული სახით მოღწეული ერთადერთი ნიმუშია საკუთრივ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული სამონასტრო ტიპიკონისა. ასეთი „განგებანი“ საქართველოში, ეჭვს გარეშეა, ბევრი უნდა ყოფილიყო. ძეგლი (ტექსტი მინაწერებთან ერთად) მრავალ საინტერესო საკითხს აღძრავს. ეს გარემოება მის უნიკალურობას განსაკუთრებით ზრდის. მართალია, „ვაჰანის ქვაბთა განგება“ მესხეთის ვანის ქვაბთა მონასტრის ტიპიკონია, მაგრამ ვფიქრობთ, ბევრი მისი მონაცემი განმაზოგადებელ დასკვნათა საშუალებას იძლევა. ამიტომ შევეცადეთ „ვაჰანის ქვაბთა განგება“ წარმოგვედგინა ზოგადად საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შემავალ მონასტერთა ტიპიკონის ნიმუშად. ნაშრომში გატარებულია პარალელები საზღვარგარეთული ქართული მონასტრების წესებსა და ჰაგიოგრაფიულ ლიტერატურაში შემორჩენილ სამონასტრო ტრადიციებთან, „დიდი სჯულისკანონის“ შესაბამის ნორმატიულ აქტებთან და სხვა.

მონოგრაფიაში საეკლესიო ისტორიით დაინტერესებული მკითხველი მრავალ საინტერესო საკითხს მიადევნებს თვალს. წიგნი შეიძლება გამოყენებულ იქნას უმაღლეს სასწავლებელში სალექციო და სასემინარო კურსების, საქართველოს საეკლესიო ისტორიის ლექციური სპეცკურსის მასალად, აგრეთვე მნიშვნელოვანი იქნება იგი, როგორც დამხმარე ლიტერატურა საეკლესიო ისტორიისა თუ საეკლესიო-კორპორაციული სამართლის შემდგომი გაღრმავებული კვლევისათვის.

გამოკვლევას თან ახლავს ტიპიკონის სრული ტექსტი დანართის სახით, ვანის ქვაბების მიდამოების სიტუაციური რუკა, დამაკონკრეტებელი ცხრილები თვალსაჩინოებისათვის და საკუთარ სახელთა საძიებლები.

დასასრულ, მადლობა მინდა მოვახსენო ჩემს ყველა მეგობარსა და კოლეგას, რომელთა დახმარების გარეშეც ეს წიგნი ვერ დაიბეჭდებოდა. დიდი სამსახური გაგვიწია იმ შენიშვნებმა, რომელიც ხელნაწერის გაცნობისას გამოთქვეს წიგნის რედაქტორებმა: პროფ: ვ. ვაშაკიძემ და პროფ. ვ. სილოგავამ. მადლობას მოვახსენებ წიგნის რეცენზენტებს, პროფ. მ. სანაძესა და თ. ბერაძეს, რომლებმაც გამონახეს დრო ნაშრომის რეცენზირებისათვის. მეტად ფასეული დახმარება გაგვიწიეს ახალციხის ინსტიტუტის პროფესორებმა: დ. მიქელაძემ და რ. კორშიამ, ასევე ი. ჭავჭავაძის სახ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის მასწავლებელმა ლ. ივანიანმა.

წიგნის კომპიუტერულ მომზადებაში გულისხმიერება და დიდი შრომა ჩადეს ი. ტალახაძემ და ლ. ბოჭორიშვილმა.

ჩემთვის განსაკუთრებით ძვირფასი იყო მეუღლის, გურამ კუტალაძის პროფესიული რჩევები და მორალური მხარდაჭერა.

დაბოლოს, მოწიწებითა და განსაკუთრებული მადლიერებით აღვნიშნავ ცაგერისა და ლენტეხის ეპისკოპოსის მეუფე სტეფანეს (კალაიჯიშვილი) მიერ წიგნის გამოცემისათვის გაწეულ ღვაწლს.

ირმა ტალახაძე

შესავალი

მონასტერი (მონასტერიონ) ბერძნული სიტყვაა და განდეგილის სენაკს აღნიშნავს. დასაბამი განვითარებული სამონასტრო ცხოვრებისა, რომელიც, მოგვიანებით, საკმაოდ მსხვილი ორგანიზაციული სტრუქტურის მიკროსამყაროდ გარდაისახა, სწორედ განდეგილობა-მეუდაბნოეობიდან იღებს სათავეს. „უკუნისათჳს ჟამთა დაბადნა (მონასტრები) მონასტერთა სამკვიდრებელად და ყოველთა ქრისტეანეთა შესაევედრებლად ორკერძოვე"; მიზანი – „უმანკოების" ვნებათაგან დაცვა, ვნებულთა სინანულითა და სასჯელით კურნება, შეევედრებულის ღვთის „შვილად" შევრდომებაში ისახება.

მონასტერი საერთო წესებით მცხოვრებ ადამიანთა რელიგიური თემია, მიკროსაზოგადოება, რომელიც ბუდისტურ და ქრისტიანულ რელიგიაში ყალიბდებოდა. ქრისტიანობაში ცნობილია მამათა და დედათა მონასტრები. უძველესი მონასტერი წარმოიქმნა ინდოეთში ძვ. წ. I ათასწლეულის შუა ხანებში. პირველი ქრისტიანული მონასტერი ჩამოყალიბდა IV საუკუნეში ტაბენისში (ეგვიპტე). IV-V სს-ში ქრისტიანული მონასტრები გაჩნდა პალესტინასა და სირიაში, შემდგომ ხმელთაშუაზღვისპირეთში, გალიასა და ირლანდიაში.[1]

სამონასტრო ცხოვრება ბიზანტიაში განსაზღვრული და რეგლამენტირებული იყო ბასილი დიდის წესდებით (IV ს.), უფრო გვიან კი კონსტანტინოპოლის სტუდიტეს მონასტრის წესდებით (IX ს.). დასავლეთ ევროპაში სარგებლობდნენ ბენედიქტე ნურსიელის (ბენედიქტელების ორდენის დამაარსებელი) წესდებით. ორგანიზაციულად კათოლიკურ მონასტერს სათავეში ედგა აბატი, მართლმადიდებლურს – იღუმენი. ეკონომიკურად მონასტერი წარმოადგენდა დამოუკიდებელ სამეურნეო ორგანიზმს, რომლის საქმიანობის ორგანიზებაში თითოეულს საკუთარი წვლილი შეჰქონდა.[2]

ბიზანტიის საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვრება თითქმის დაწვრილებითაა შესწავლილი; გამოკვლეულია, ზოგადად,

---

[1] ბ. ლომინაძე, მონასტერი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 7, თბ., 1984, გვ. 92.

[2] იქვე.

ბიზანტიური მონასტრის ტიპოლოგიის, სამონასტრო მიწის-მფლობელობის, მონასტრისა და საერო ხელისუფლების ურთიერთდამოკიდებულების, სამონასტრო ყმა-გლეხობასთან, როგორც სამონასტრო საკუთრებასთან დაკავშირებული სამართლებრივი საკითხები და სხვ. მონასტრის შიდაორგანიზაციულ მოწყობას, სამონასტრო იერარქიას, უფლება-მოვალეობებს, მონასტრის ეთიკურ და რელიგიურ იდეალებსაც არაერთი მკვლევარი შეხებია.

სამონასტრო ძმობა მცირე სოციალური ჯგუფია. იგი თავისი არსით წარმოგვიდგება, როგორც განსაკუთრებული ტიპის მიკროსტრუქტურა, ხელოვნურად შექმნილი ერთობა. ბიზანტიური მონაზვნობის სოციოლოგიის მკვლევარი დ. სავრამისი მონასტერსა და ოჯახს ერთიერთმანეთს ადარებდა და იქვე მიუთითებდა მათ შორის არსებულ მსგავსებასა და განსხვავებაზე.[1] მისი აზრით, განსხვავება ძირითადად ორ პუნქტში აისახება: 1) ოჯახი დაფუძნებულია სისხლით ნათესაობაზე მაშინ, როდესაც მონასტერი „კავშირის სოციალური კატეგორიაა", 2) ოჯახის წევრი იმავდროულად საზოგადოების წევრიცაა მაშინ, როცა სამონაზვნო ერთობა (ბერ-მონაზვნობა) ჩაკეტილია და გამოცალკევებული „სამყაროსაგან".[2]

დ. სავრამისის კონცეფციებს გარკვეულწილად ეწინააღმდეგება და აკრიტიკებს ცნობილი ბიზანტინოლოგი ა. კაჟდანი.[3]

ოჯახი დაფუძნებულია სისხლით ნათესაობაზე, ამ შემთხვევაში ის უკვე წარმოადგენს საოჯახო მეურნეობას – მიკროსტრუქტურას, რომელიც სცილდება სისხლით ნათესაობითი კავშირების ფარგლებს. აღნიშნული კრიტერიუმი ვერ განსაზღვრავს სამონასტრო ერთობის სპეციფიკას, რაც შეეხება მეორე თეზას – საზოგადოებისაგან, გარე სამყაროსაგან მონასტრის, ბერ-მონაზონთა იზოლირებულობა – ის უფრო იდეაშია სრულყოფილი, ვიდრე რეალურ, პრაქტიკულ

---

[1] D. Savramis, Zur soziologie des bysanischen Mönchtums, Leiden, Köln, 1962, გვ. 16.

[2] იქვე.

[3] А. П. Каждан, Византийский монастырь XI-XII вв., как социальная группа, Византийский временник, 31, Москва, 1971.

ცხოვრებაში. საქმე ისაა, რომ მონასტრის ფუნქციონირება განისაზღვრებოდა არა მხოლოდ სოციალური და ეკონომიკური სტიმულებით, არამედ ძირითადში რელიგიური იმპულსებით და მოთხოვნილებებით.[1]

ბიზანტიის საეკლესიო ცხოვრებაში ფართო გავრცელება ჰპოვა ე.წ. „საქალაქო მონასტრის“ ტიპმა, რაც ადრებიზანტიური სასოფლო მონასტრისაგან მომდინარეობდა. მონაზვნობითი მოძრაობის თავდაპირველი ცენტრები ეგვიპტის, სირიის, პალესტინის, კაბადოკიის უდაბნო, კაცთაგან უვალი და ულახი ადგილები იყო. კონსტანტინოპოლში სამონასტრო ცხოვრების ჩამოყალიბება კი მოგვიანო ხანას უკავშირდება. VIII ს. ბოლოდან დაწინაურებულ სატახტო მონაზვნობას X საუკუნიდან კვლავ ენაცვლება სასოფლო მონასტრების აღმავლობა, პირველ რიგში, ათონისა. ახალი მონასტრები ძირეულად სხვაობდნენ წინამორბედთაგან. თავის დასარჩენად ფიზიკური შრომა-გარჯის თითქმის სავალდებულო პრინციპი მესაკუთრეობამ და შემოწირულობებმა დაჩრდილა.[2]

ქალაქის მონასტრებს გარშემორტყმული კედლები ყოფდა საქალაქო ცხოვრებისაგან, რომელში გარევაც ბერ-მონაზონს სასტიკად ეკრძალებოდა (მონასტრის კარიბჭეს საამისოდ საგანგებო მცველები იცავდნენ). ასეთი გამოცალკევება, როგორც ა. კაჟდანი მიიჩნევს, სინამდვილეში იდეალსლა თუ ასახოვნებდა, რეალურად კი სასულიერო პირნი აქტიურად მონაწილეობდნენ წუთისოფლის ორომტრიალში, არცთუ იშვიათად, ტონს აძლევდნენ პოლიტიკურ ცხოვრებას. ასეთივე აქტივობით გამოირჩეოდნენ ეკონომიკურ სფეროშიც, მნიშვნელოვან წილს იდებდნენ საბაზრო ურთიერთობებში. ამავე დროს, თითქმის მთლიანად მათს საგამგოში შედიოდა საზოგადოებრივი ქველმოქმედება – ავადმყოფთა, ხეიბართა, ღატაკთა მოვლა- განკითხვა და, არცთუ იშვიათად, საგანმანათლებლო საქმიანობაც კი. ეს და მსგავსი აქტივობები თავისდაუნებურად არღვევდა ჩაკეტილობის სამონასტრო იდეალს. სამღვდელოთა და ერისკაცთა გახშირებული კონტაქტები ემუქრებოდა მონასტრის შიდა მყუდროებას, შინაგანაწესს.

---

[1] А.П. Каждан, დასახ. ნაშრ., გვ. 49.

[2] იქვე, გვ. 50, VII შენიშვნა.

ბოლოს კერძო (ქტიტორული) მონასტრებიც გაჩნდა. „მათი გადაცემა იმპერატორებისა და პატრიარქებისაგან წმიდა პირებზე – ხარისტიკარიებზე – მიზნად ისახავდა ისევ და ისევ ჩაკეტილობის შენარჩუნებას, ვინაიდან ქტიტორი არა მხოლოდ ხელმძღვანელობდა მონასტრის მეურნეობას და მის შემოსავალ-გასავლებს, არამედ საშინაო საქმეებშიც ერეოდა, მონაწილეობას იღებდა ახალი მონაზვნების მიღების საქმეში, დისციპლინის საკითხებსაც წყვეტდა“.[1]

ბიზანტიური მონასტერი არ გამოირჩეოდა გრანდიოზულობით. აქ არ იყო ბერ-მონაზონთა მრავალრიცხოვნობა. XI-XII სს. სამონასტრო ტიპიკონების სპეციალისტის ჟანენის მითითებით, მაშინდელ მონასტერში ძმათა რიცხოვნება 5, 10, 20, 51, 74, ზოგ შემთხვევაში 80 წევრსაც მოითვლიდა.[2]

ბიზანტიურ მონასტერში ფიზიკური შრომა ძირითად ვალდებულებად რჩებოდა მაშინ, როცა დასავლეთში ჯერ კიდევ VIII-IX სს. მიჯნაზე ბენედიქტე ანიანელმა მონაზვნები სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობისაგან გაათავისუფლა. პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონი პირდაპირ მიუთითებს, რომ ბერმა არავითარ შემთხვევაში არ უნდა უგულებელყოს ფიზიკური გარჯა. ერთ-ერთი ტიპიკონი ამ მხრივ მისაბაძად „ეგვიპტელ მამათა“ მაგალითს უსახავს შემონაზვნებულთ და არსობის პურისა და სხვა ყველა სახსარის საკუთარი ძალით მომუშაკებას ურჩევს. ცხადია, მონასტერი არ არის მშრომელთა კომუნა, სასოფლო ერთობა[3]. მისი იდეა, უზენაესი მიზანი ღვთისმსახურება და ღვთისშემეცნებაა; საწუთისოფლო მოსაქმეობა ამ იდეალის განხორციელების გზაა.

IV საუკუნიდან მოყოლებული, აღმოსავლეთის ეკლესიებში ბერ-მონაზვნობის ორი ტიპი განირჩევა: განდეგილობითი და სამონასტრო-კრებულობითი. განდეგილობის ტრადიციებს კელიოტები აგრძელებდნენ. XI-XII სს. მათი ყოფა საფუძვლიანად შეიცვალა. ვასილ კაბადოკიელის აზრი, რომ საერთო ცხოვრების წესი წარმოადგენს სამონასტრო ორგანიზაციის უმაღლეს ფორმას, განმტკიცდა: ათონზეც კი კელიო-

---

[1] А.П. Каждан, დასახ. ნაშრ., გვ. 51.
[2] იქვე, გვ. 52.
[3] იქვე, დასახ. ნაშრ., გვ. 53.

ტებმა დაკარგეს ყოველგვარი დამოუკიდებლობა. ისინი მოექცნენ სამონასტრო ცხოვრების გავლენაში.

მონაზონობითი ცხოვრების ისტორიული განვითარების ტენდენციამ განამტკიცა კრებულობითი საწყისი, ორგანიზაციულად სუსტი კორპორაცია საზოგადოებრივ ურთიერთობაში რეალურ ძალად აქცია. მონაზვნობის „ოჯახურმა" ფორმამ – კელიოტობამ უკანა მხარეს გადაინაცვლა.[1]

მაინც, მიუხედავად ყველაფრისა, ბიზანტიური სამონასტრო კორპორაცია პირობითობას არ იყო მოკლებული. მონასტრის საერთო ცხოვრების წესი უფრო იდეის სფეროში ტრიალებდა, რეალობაში ბოლომდე ვერ დამკვიდრდა. მას, ხ. ბეკის აზრით, ე. წ. „სამეურნეო პოლიტიკა" განაპირობებდა; პოლიტიკა, რომელმაც დიდი მონასტერი სახელმწიფოს მატერიალურ ძალად გარდაქმნა.

„მონასტერი" ბიზანტიაში განიხილებოდა, როგორც იდეალური ერთობა. ამ ერთობიდან მომდინარეობდა ბერ-მონაზონთა პრინციპული თანასწორობა. მართალია, იგი გაიაზრებოდა როგორც ჩაკეტილი კორპორაცია, თანასწორობის საფუძველზე აღმოცენებული იდეალური ერთობა, მაგრამ ამსოფლიური წესრიგი, მკაცრი რეალობა ძმობის შიგნით გარკვეულ გრადაციებს იწვევდა. ამოქმედდა ბერ-მონაზონთა გამიჯვნის გარკვეული პრინციპი. სასულიერო საქმიანობაში ღირსების ხარისხი იერარქიულ კიბეს ქმნიდა. გამოიყვნენ საკმაოდ გავლენიანი პირები, მაგ.: იღუმენი (წინამძღვარი), იკონომოსი, კელარი და სხვ. სამონასტრო მეურნეობა ეფუძნებოდა მკაცრი ანგარიშსწორების პრინციპებს. ყოველი ქვემდგომი იერარქი ანგარიშვალდებული იყო მასზე მაღალ საფეხურზე მდგომის, საბოლოოდ კი – მონასტრის წინამძღვრის წინაშე.

უმაღლესი ხელისუფლება მონასტერში ეკუთვნოდა იღუმენს, მისი დადგენილება ღვთიური კანონის ტოლფასი იყო. ყველა ძირითად საკითხს მონასტერში ის იხილავდა, დასასჯელებს სჯიდა. წინამძღვარი ნიშნავდა ყველა თანამდებობის პირს, აკონტროლებდა მათს საქმიანობას. მონასტრის ძმობას არ ჰქონდა უფლება წინამძღვრის დადანაშაულებისა, თუ საქმე მის მიერ ღვთიური იდეალის აშკარა, დაუფარავ

[1] А.П. Каждан, დასახ. ნაშრ., გვ. 54.

ღალატს არ ეხებოდა: თუ მოძღვარი არის „მგელი“ და არა „მწყემსი კეთილი“, ის პასუხს აგებს უმაღლესი საშინელი სამსჯავროს წინაშე (перед страшным судом).[1]

იღუმენის მონარქიული თვითმმართველობა, მისი, ასე ვთქვათ, აბსოლუტიზმი, მაინც შეზღუდული იყო. მას არ ჰქონდა უფლება მონასტერში გაბატონებული ტრადიციების დარღვევისა. ასე, რომ იღუმენის თეორიული ძალაუფლება შეხამებული იყო ძმობის წინაშე პასუხისმგებლობასთან ადმინისტრაციული მოწყობის ცნობილი „დემოკრატიზაციის“ პრინციპით.

დასავლეთში აბატს მონასტრის ძმობა ირჩევდა ან ერთსულოვნებით, ან ხმათა უმრავლესობით, ანდა ამომრჩეველთა კოლეგიის მეშვეობით. ეს უკანასკნელი – წარმომადგენლობითი სისტემა – ბიზანტიური მონასტრისათვის ცნობილი არ იყო. აქ უფრო იკვეთებოდა დანიშვნის მონარქიული მეთოდი – თანამდებობაზე ავტორიტარული დანიშვნა, შეთავსება და „ღვთივრჩეულობა“. ზოგ მონასტერში არჩევნებში მონაწილეობას იღებდნენ მხოლოდ ხანდაზმული ბერ-მონაზვნები.

„ბიზანტიის მონასტრები მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა დასავლეთევროპული მონასტრისაგან.

ეს განსხვავება განპირობებული იყო ბიზანტიის განვითარების თავისებურებით და იმ ფაქტით, რომ მონასტრის საქმიანობას აკონტროლებდა სახელმწიფო ხელისუფლება.

მონასტრების ბაზაზე შეიქმნა მონაზვნური ორდენები, ზოგი მონასტერი გაერთიანდა კონგრეგაციაში“.[2]

XI-XII სს. დასავლეთში იყო პერიოდი სამონასტრო კონგრეგაციებისა და ორდენების დაარსებისა. ერთ ორდენში ან კონგრეგაციაში მონასტერთა გარკვეული რაოდენობა ერთიანდება. „XII-XIII სს. სასულიერო-სარაინდო ორდენების შექმნასთან და ჯვაროსნულ ომებთან დაკავშირებით მონასტერს ახალი ფუნქციები დაეკისრა; ისინი ხსნიდნენ ლაზარეთებს დაჭრილთათვის, გამოისყიდდნენ ტყვედ ჩავარდნილ რაინდებს. მონასტრები თავიანთ ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მოვალეობად მიიჩნევდნენ ბრძოლას სახელმწიფოს ერეტი-

[1] А.П. Каждан, დასახ. ნაშრ., გვ. 65.
[2] ბ. ლომინაძე, მონასტერი, გვ. 92.

კულ მოძრაობასთან. ისინი იყვნენ პაპობის დასაყრდენი ევროპაში პოლიტიკური ხელისუფლების განმტკიცებისათვის ბრძოლაში".[1]

კონგრეგაციები და ორდენები ბიზანტიაში არ ჩამოყალიბებულა. აქ მონასტერთაშორისი ურთიერთობები ან ინდივიდუალურ, ან ტერიტორიულ ხასიათს ატარებდა. ინდივიდუალურია, როცა არსებობს ორ მონასტერს შორის კონკრეტული კავშირი დაფუძნებული გარკვეულ შეთანხმებაზე. მონასტერთა ტერიტორიულ გაერთიანებათაგან („კონფედერაცია") ბიზანტიაში, პირველ რიგში, ათონის მთა უნდა აღინიშნოს. ათონის მონასტრებს ჰქონდათ მატერიალური ერთიანობის ელემენტები, რომელიც ემსგავსებოდა სასოფლო ერთობის კოლექტიურ საკუთრებას. მაგალითად:საერთო მიწამამული გასხვისების უფლებით და სხვ. ათონის ძირითადი მონასტრები ავტონომიის უფლებებით სარგებლობდნენ და ბუნებრივია, საკუთარი ტიპიკონები გააჩნდათ.

სამონასტრო დადგენილებებსა და წყალობის სიგელებში სისტემატიურად ხაზგასმულია მათი თავისუფლება და თვითმმართველობა, სამეფო და საეკლესიო ძლაუფლებისაგან დამოუკიდებლობა. ეს ფორმულები განიხილება, როგორც დადასტურება ნამდვილი თავისუფლებისა, მონასტერთა დამოუკიდებლობისა და მათი ეკონომიური ავტონომიისა მაშინ, როცა, სინამდვილეში, თავისუფლება და ავტონომია მნიშვნელოვნად იზღუდებოდა.[2]

თავისუფალი მონასტრები ბიზანტიაში ექვემდებარებოდა ადგილობრივი ეპისკოპოსის ინვესტიტურას, რომელიც მათ მცირეოდენ გადასახადს ახდევინებდა. XI-XII სს. მონასტრებს სასამართლო იმუნიტეტი არ გააჩნდა.

თეორიულად მონასტრის საკუთრება ხელშეუხებლად ითვლებოდა, მაგრამ იმპერატორის ხელისუფლებას უფლება ჰქონდა სამონასტრო მფლობელობის კონფისკაციისა. ამ დროს საქართველოს ეკლესიაზეც მეფის ძალაუფლება ვრცელდება და ეს ხდება მაშინ, როდესაც „დასავლეთ ევრო-

[1] ბ. ლომინაძე, მონასტერი, გვ. 92.
[2] А. П. Каждан, . დასახ. ნაშრ., გვ. 68.

პაში ეკლესიის პოლიტიკური დიქტატი ჯერ კიდევ დამახასიათებელ მიმართულებად რჩებოდა".[1]

ეკონომიურ ურთიერთობებშიც ბიზანტიური მონასტერი არ იყო დამოუკიდებელი, რითაც ძირეულად განსხვავდებოდა დასავლეთის სააბატოსაგან. დასავლეთ ევროპაში მონასტრები ჯერ კიდევ IX ს. იქცნენ მსხვილ მესაკუთრეებად. ისინი ძირითადად თავიანთი მიწების შემოსავლებსა და ქრისტიანული (საეკლესიო) რენტის საფუძველზე ცხოვრობდნენ. რაც შეეხება ბიზანტიის მონასტრებს, XI-XII საუკუნეებშიც კი წმინდა სამამულო შემოსავლები მათი არსებობის მინიმუმსაც ვერ აკმაყოფილებდა. მაგ., მელეტიის დაარსებული სიმვულონის მონასტერს საერთოდ არ გააჩნდა მიწები გარდა ბოსტნებისა და იგი თავს ინახავდა მხოლოდ შემოწირულობათა ნიადაგზე. მრავალი მონასტერი პროდუქტსა და ფულს ხაზინიდან იღებდა.[2]

ასე რომ, ბიზანტიური მონასტერი წარმოგვიდგება, როგორც რთული წინააღმდეგობრივი სოციალური ორგანიზმი. როგორც იდეალური რელიგიური ინსტიტუტი, ის გაიაზრებოდა დამოუკიდებელ წმინდა ერთობად, მაგრამ ამავე დროს ჩანს სამონასტრო კორპორაციის შედარებითი სისუსტეც: პატარა მონასტერთა სიმრავლე ბიზანტიურ მონასტერს აძლევდა არა კორპორაციის, არამედ ოჯახის იერსახეს, ორდენთა არარსებობა და მონასტერთაშორისი კავშირების შეზღუდულობა აძლიერებდა სავანის ინდივიდუალიზმს. ინდივიდუალიზმი, რომელიც სიმეონ ბოგოსლოვის მსოფლმხედველობრივ იდეოლოგიაში ვლინდება, ცნობილ დასაბუთებას პოულობს XI ს. ბიზანტიური მონასტრის, როგორც მიკროსტრუქტურის, ხასიათში.[3] ინდივიდუალიზმით გამოირჩევა არა მხოლოდ მონასტერი ბიზანტიაში. აქ სასოფლო ერთობაც, სახელოსნო კორპორაციაც და საქალაქო „კომუნაც" ბევრად უფრო „ფხვიერია", ვიდრე დასავლეთში. ინდივიდუალიზმისაკენ სწრაფვის ტენდენცია ბიზანტიურ მონას-

---

[1] ბ. ლომინაძე, სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობა VIII-XII საუკუნეების საქართველოში. იხ. ნგნ. საქართველო რუსთაველის ხანაში. თბ., 1966, გვ. 85.

[2] А. П. Каждан, , დასახ. ნაშრ., გვ. 69.

[3] იქვე, გვ. 70.

ტერში შეხამებული იყო სახელმწიფოზე ეკონომიკურ და ადმინისტრაციულ დაქვემდებარებასთან.

მონასტრის ეს ორგვარი ხასიათი (ინდივიდუალიზმი და გარე ძალაზე – სახელმწიფოზე დაქვემდებარება) გამოხატულებას პოულობს ადმინისტრაციული მოწყობის ორგვაროვნებაშიც: დემოკრატიული პრინციპები ბიზანტიურ მონასტერში შეხამებული იყო მონასტრის შიგნით წინამძღვრის მონარქიულ ხელისუფლებასთან.[1] რაც შეეხება დასავლეთის ეკლესიას, ის შედარებით ძლიერი იყო. „მისი დამოუკიდებლობა პოლიტიკურად და ეკონომიურად გაცილებით ღრმა იყო, ვიდრე საქართველოში (და საერთოდ, ქრისტიანულ აღმოსავლეთში – ი. ტ.). ამიტომაცაა, რომ დასავლურ თეორიაში ეკლესიისა და სახელმწიფოს ურთიერთდამოკიდებულება უფრო მეტადაა გათიშული, ვიდრე ქართულ თეორიაში“.[2]

ბიზანტინოლოგ ა. კაჟდანის გამოკვლევა ბიზანტიური მონასტრის სოციალური მხარის შესახებ მეტად ფასეულია. იგი, ზოგადად, აღმოსავლურ ქრისტიანულ მონასტერსაც ახასიათებს. რა თქმა უნდა, ყოველ ქვეყანას, ყოველ მხარეს, ყოველ მონასტერს მისთვის დამახასიათებელი ადგილობრივი, ტრადიციული ნიშან-თვისებებიც აქვს, მაგრამ ზოგადი პრინციპები მონასტრის ხასიათში, ორგანიზაციულ მოწყობაში მაინც საერთოა.

◈ ◈ ◈

ქართული მონასტერი ბიზანტიური მონასტრის ტიპიურია, მეუდაბნოეობის ხანიდან მოყოლებული, მანაც განვითარების გარკვეული საფეხურები განვლო.

ისტორიკოს ჯუანშერის ცნობით, ჯერ კიდევ V საუკუნეში, ვახტანგ გორგასლის ინიციატივით, ორი მონასტერი დაარსდა კლარჯეთში. იგი საბერძნეთის მონასტრების ტიპისა ყოფილა. ფართო სამონასტრო მშენებლობა კი უკავშირდება აღმოსავლეთ საქართველოში სირიელი მამების მოსვლას, რომელთა მოღვაწეობის მიზანი ქრისტიანული რელიგიის დაცვა-განმტკიცება იყო. მათი საქართველოში დავანება და

[1] А.П. Каждан, დასახ. ნაშრ., გვ. 70.

[2] ბ. ლომინაძე, სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობა VIII-XII სს. საქართველოში, გვ. 77.

რელიგიური იდეალის განმტკიცებისათვის გაწეული ღვაწლი ქართულ ისტორიოგრაფიაში ჯეროვნადაა შესწავლილი.

აღმოსავლეთ საქართველოში ასურელმა მამებმა დაამკვიდრეს სამონასტერო ცხოვრება, გაავრცელეს და განამტკიცეს ქრისტიანობა ქართულ წარმართ მოსახლეობასა და ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებში. მათი საქმიანობა ხელს უწყობდა ქართული ფეოდალურ-ქრისტიანული კულტურის გავრცელება-განმტკიცებას, ნიადაგს უმზადებდა გამათავისუფლებელ ბრძოლებს ირანის წინააღმდეგ, განამტკიცებდა ბერძნულ-ბიზანტიურ ორიენტაციას კულტურულ-პოლიტიკურ სფეროში. დიდი იყო ასურელ მამათა მოღვაწეობის სოციალ-ეკონომიკური შედეგიც. მათ მიერ დაარსებულმა სამონასტრო ცენტრებმა ხელი შეუწყო უდაბურ-უკაცრიელი ადგილების სამეურნეო ათვისებას. ამავე დროს ეს სავანეები ქართული მწიგნობრობისა და განათლების ცენტრებად იქცა.

ასურელმა მამებმა და მათმა მოწაფეებმა დააარსეს დავითგარეჯის, დოდორქის, იოანე ნათლისმცემლის, ზედაზნის, შიომღვიმის, მარტყოფის, ალავერდის, სტეფანწმინდის, ბრეთის, ხირსის, სამთავისის, ულუმბოს, იყალთოს და სხვა მონასტრები.

IX-X სს. დიდი სამონასტრო მშენებლობა გაჩაღდა კლარჯეთში, ტაოსა და ქართლში. მისი მოთავე და ინიციატორი იყო გრიგოლ ხანძთელი – „კლარჯეთის საარქიმანდრიტოს“ პირველი არქიმანდრიტი. ტაო-კლარჯეთსა და სამცხეში აშენდა ზარზმის, ხანძთის, შატბერდის, კვირიკეწმინდის, წყაროსთავის, ბერთის, გუნათლეს, მერეს, ძველი ოპიზის, მიძნაძორისა და სხვა მონასტრები. აღნიშნული ჩამონათვალი მოწმობს ამ მხარეში წარმოებული მშენებლობის გრანდიოზულობას.

გრიგოლ ხანძთელის მოწაფეების ხელი დასავლეთ საქართველოსაც გადასწვდა; ხანძთელმა ბერებმა იქ IX ს. ააშენეს მონასტერი „უბე“ (უბისა).

მონასტრები გვიანი ფეოდალიზმის ხანაშიც შენდებოდა, არსდებოდა მეფეთა სალოცავები და საძვალე მონასტრები, აგრეთვე დიდი ფეოდალური საგვარეულოს საძვალე-სალოცავები. ზოგ შემთხვევაში მმართველი ზედა ფენის წარმო-

მადგენლები უკვე მოქმედ მონასტრებს აქცევდნენ თავიანთ საკუთრებად.

ქართულ წყაროებში დასახელებულია სხვადასხვა პერიოდში მოქმედი ასამდე მონასტერი.[1] ეს საკმაოდ დიდი ციფრია. არსებობდა დიდი და პატარა მონასტრები.

ძველ ქართულ სამონასტრო სამონაზვნო მოძრაობაში ორი მიმართულება შეიძლება გამოიყოს, რომელიც ქრონოლოგიურად იმიჯნება.

სირიელი მამები მკაცრი ასკეტიზმის მიმდევრები იყვნენ. ისინი ირჩევდნენ ისეთ ბუნებრივ გარემოს, სადაც მეტი პირობა იქნებოდა თავშეკავებული, მშვიდი ცხოვრებისათვის, ბუნება მისცემდა მათ როგორც მზა ბინას, ისე მზა საზრდოს და მათი მოთხოვნილებანი ადგილობრივი გარემოს მწირი შესაძლებლობით იქნებოდა შეზღუდული. ეს მამები ღრმა რელიგიური ეგზალტაციით ხასიათდებოდნენ. მათი მრწამსი, რომელსაც უკიდურესი ასკეტიზმი ახასიათებდა, საქართველოში ვერ გავრცელდა და ასურელ მამათა ინდივიდუალურ თვისებად დარჩა.

„მონაზვნობის ასეთმა წესმა, რომელმაც აღმოსავლეთში თავის დროზე სხვადასხვა ფორმა წარმოშვა შესაბამისი ტიპის მონასტრებით, საქართველოში ვერ მოიკიდა ფეხი. მას მისდევდნენ მხოლოდ სირიელი მამები, ან მათი გავლენით – ზოგიერთი სასულიერო პირი, სოციალურად საქართველო ვერ შეითვისებდა აღმოსავლურ ასკეტიზმს, როგორც მიმართულებას, რომელიც ქრისტიანულ აღმოსავლეთში თავის დროზე სულ სხვა საზოგადოებრივი წყობის გამოხატულება იყო.

ქართული სამონაზვნო მიმართულება ზომიერებით გამოირჩეოდა და წააგავდა ბერძნულს. მისი მიმდევრები: გრიგოლ ხანძთელი, სერაპიონ ზარზმელი და სხვ. საგანგებოდ არჩევდნენ სამონასტროდ ლაღ, მდიდარ ბუნებას, ჯანსაღ კლიმატს, მარგებელ წყალს, რათა „უხვი“ და „უზრუნველი“ ყოფილიყო მათი ცხოვრება“.[2]

აიგებოდა თუ არა მონასტერი და იქ ძმობა შეიკრიბებოდა, ის უკვე გარკვეულ სოციალურ ორგანიზმად იქცეოდა,

---

[1] ბ. ლომინაძე, მონასტერი, გვ. 92.

[2] იქვე.

რომელსაც უნდა მოეწესრიგებინა ყოველგვარი ურთიერთობა, როგორც შიგნით, მონასტრის ძმებს შორის, ასევე გარე სამყაროსთანაც. გარე სამყაროს კი პირველ რიგში ცენტრალური ხელისუფლება, ადგილობრივი მმართველობა, ქართული ეკლესია ზოგადად (კერძოდ – საკათალიკოსო) და ყმაგლეხობა წარმოადგენდა. ურთიერთობები ყოველ აღნიშნულ სუბიექტთან სტაბილური და ნორმალურ საკანონმდებლო ჩარჩოებში მოქცეული უნდა ყოფილიყო, რაც საკმაოდ რთულსა და სისტემატური ხასიათის მუშაობას საჭიროებდა. ყველა ამ ურთიერთობას მონასტერში დამკვიდრებული წესგანგება აწესრიგებდა. ეკლესიასა და მეფეს შორის დამოკიდებულებას განსხვავებული ხასიათი ჰქონდა სხვადასხვა ეპოქაში.[1] სახელმწიფო და ეკლესია თანაარსებობენ საქართველოში, ერთიმეორეს აძლიერებენ, სახელმწიფოებრივი სისუსტის ჟამს ეკლესია გამოდის გამაერთიანებლის, „შემდუღაბებლის“ როლში. ეკლესია დიდი ძალაა. „მსოფლიოთა

---

[1] ბ. ლომინაძე ამ დამოკიდებულების გარკვეულ ეტაპებს გამოყოფს თავის ნაშრომში „სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობა VIII-XII სს. საქართველოში“ (იხ. ნგნ. საქართველო რუსთაველის ხანაში, თბ., 1966) და მათ ქრონოლოგიურად ალაგებს:

1. IV საუკუნიდან მეფობის გაუქმებამდე, როდესაც ეკლესია დამორჩილებულ მდგომარეობაშია მეფის ხელისუფლებისადმი;

2. პოლიტიკური დაშლილობის ხანა (VI საუკუნიდან), როდესაც ქართლში მეფობა გაუქმდა და ერისმთავრობა დაწესდა, რამაც ხელსაყრელი პირობები შექმნა ეკლესიის შემდგომი გაძლიერებისა და დამოუკიდებლობის გზაზე. სამეფო-სამთავროებად დანაწილებულ საქართველოში, როცა ქვეყანა მოკლებული იყო ერთ პოლიტიკურ ცენტრს, მცხეთის კათალიკოსი ადმინისტრაციული ქსელით ქვეყნის გამაერთიანებლის როლში გამოდიოდა. „ეკლესია ეკონომიურად ძლიერი იყო. ამ პერიოდის საეკლესიო ორგანიზაციაში ფეოდალური არისტოკრატია უკვე გაბატონებულია. კათალიკოსი და მისი ხელქვეითი ეპისკოპოსები საკუთარ საყმო-სამფლობელოებს ქმნიდნენ, რომელთაც მეტ-ნაკლებად დამოუკიდებელი ადმინისტრაციული და სასამართლო უფლებები მოეპოვებოდათ“ (გვ. 67);

3. ერთიანი ცენტრალიზებული მონარქიის პერიოდი.

ეკლესიის მოკავშირეობისათვის ბრძოლის პროცესში ცენტრალური ხელისუფლების მნიშვნელოვანი გამარჯვებაა პატრიარქობის დაწესება (XI ს. 20-იანი წლები).

„მეფის უზენაესი ხელისუფლების შესახებ ქართული თეორიული თვალსაზრისი ძირითადად ბიზანტიური სისტემის ანალოგიურია, ქართველ მეფეს ყველა სფეროში, მათ შორის ეკლესიაშიც, უმაღლესი სუვერენული უფლება უნდა სჭეროდა. ასეთი იყო ეკლესიასა და სახელმწიფოს შორის ურთიერთობის ზოგადი თეორიული გადაწყვეტა საქართველოში“ (გვ. 83).

მათ წმიდათა არა უმრწემეს არიან წმინდანი იგი უდაბნოთა ეკლესიანი, საყდარნი ღმრთისა დიდებისანი...“[1]

აქ არის საეკლესიო და საერო ხელისუფლების მოვალეობათა გაცვლა-შეზავება, რომელიც ორივეს თანაარსებობასა და საჭიროებას ასაბუთებდა ადამიანთა „საბოლოო ხსნისათვის“.[2]

◈ ◈ ◈

სამონასტრო ძმობის ყოველდღიურ ცხოვრებას, საეკლესიო-სასულიერო ნორმებს აწესებდა და აწესრიგებდა საგანგებოდ შედგენილი „ტიპიკონი“, რომელიც მსოფლიოს მართლმადიდებელ ეკლესიაში მიღებული ზოგადი წესდების ადგილობრივი რეალობით შევსებულსა და შეზავებულ ვარიანტს წარმოადგენდა. ტიპიკონს ადგენდა მონასტრის დამაარსებელი საეკლესიო მოღვაწე ან მისი პატრონი ფეოდალი.

ტიპიკონს ან წესდებას ძველად საქართველოში „წესი“, „განგებაჲ“ ან „წესი და განგებაჲ“ ეწოდებოდა.

ქრისტიანულ სამყაროში ყოველ დიდ მონასტერს ჰქონდა წესდება, სამონასტრო განგება, რომლის მეშვეობითაც წარიმართებოდა შიდაორგანიზაციული მოწყობა. ტიპიკონით განსაზღვრული იყო ამა თუ იმ საეკლესიო ორგანიზაციის საარსებო წყაროები, ურთიერთობა გარე სამყაროსთან, კერძოდ, მიმართება ცენტრალურ ხელისუფლებასთან, ადგილობრივ მმართველებთან და სხვ. ასეთი ტიპიკონები მრავლად გვხვდება ქრისტიანულ აღმოსავლეთში. აქ არსებობდა ქართული სავანეები, რომლებიც იმავდროულად კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრებს წარმოადგენდა. ესენია: სინას მთა, პალესტინის ჯვრის მონასტერი, იერუსალიმის ჯვრის მონასტერი, შავი მთა ანტიოქიის მახლობლად (სირიაში), ათონის ივერთა მონასტერი ქალკედონის ნახევარკუნძულზე და მრავალი სხვა. ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს მესვეურნი დიდ ყურადღებას აქცევდნენ საზღვარგა-

[1] გიორგი მერჩულე, გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. I, თბ., 1963/64, გვ. 87.
[2] ბ. ლომინაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 75.

რეთ სწავლა-განათლებისა და კულტურის ცენტრების დაფუძნება-გამრავლებას. ეს უზარმაზარი სამონასტრო კოლონიები საგანგებოდ შედგენილ წეს-განგებებს ემორჩილებოდა, რომელშიც განსაზღვრული იყო სამონასტრო ცხოვრების ყოველი წვრილმანი. განგება და განწესებანი, საერთოდ, წერილობით იყო ხოლმე შედგენილი, მაგრამ შესაძლო იყო, მონასტერში საგანგებოდ შედგენილი ტიპიკონის მაგიერ რომელიმე სამაგალითოდ მიჩნეული წესების მიხედვით განეგოთ საქმეები.

„წესი და განგება" ჰქონია საბაწმინდის ლავრას, პალესტინის ჯვრის მონასტერს, პეტრიწონის მონასტერს. მაგალითად, ანონიმი ავტორი მოგვითხრობს, რომ პალესტინის ქართველთა ჯვრის მონასტერი ექვთიმე მთაწმიდელის ბრძანებით, აუშენებია ვინმე პროხორე ქართველს, უზრუნველუყვია იგი ყოველივე სახმარით და მასვე განუჩენია „წესი და კანონი მონასტრისა მსგავსადვე წმიდისა საბაჲს ლავრისა".[1]

სრული სახით მოღწეულია პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონი, რომელიც დაწერილია ორ ენაზე: ქართულად და ბერძნულად. გრიგოლ ბაკურიანის ძემ ეს მონასტერი ქართველებისათვის დააარსა, შეუდგინა წესდება, რომლითაც აუკრძალა ბერძნებს მონასტერში დამკვიდრება და იგი შეუვალი, თავისუფალი და დამოუკიდებელი გახადა.

ტიპიკონები იქმნებოდა სხვათა გამოცდილებისა და ადგილობრივი ტრადიციების გათვალისწინებით. შემდეგ ერწყმოდა ურთიერთს ეს ორი ფაქტორი და მონასტრის განგებაც თანამიმდევრულ, სრულყოფილად ჩამოყალიბებულ სახეს იღებდა.

საზღვარგარეთის ქართული სამონასტრო ტიპიკონები იმდენად განთქმული ყოფილა სრულყოფილებით, რომ სხვა მონასტრებიც საკუთარ წესსა და „განგებას" მათ მიხედვით ადგენდა.

გრიგოლ ხანძთელმა ჩამოატანინა „საბაწმიდისა განგებაჲ" და „განაწესა წესი თჳსისა ეკლესიისაჲ და მონასტრისაჲ სიბრძნით განსაზღვრული და მეცნიერებით განბრწყინვებუ-

[1] ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, თბ., 1946, გვ. 215.

ლი და ყოველთაგან წმიდათა ადგილთა გამორჩევით შეკრებული".

აღსანიშნავია, რომ ამ განგების ერთ ფრაგმენტსაც არ მოუღწევია ჩვენამდე. თუმცაღა გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების" შესწავლით შეგვიძლია მართლაც სანიმუშოდ აღვადგინოთ ხანძთის მონასტერში დამკვიდრებული ტიპიკონი.

ამიტომაც სამონასტრო წესების შესახებ მნიშვნელოვან წყაროდ ითვლება ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურა. აქ ვეცნობით ხანძთის, ზარზმის, ათონის ქართველთა მონასტრებში მოქმედი კანონების შინაარსს. მაგრამ უშუალოდ ამ მონასტერთა კანონებს კრებულის სახით ჩვენამდე არ მოუღწევია. შედარებით ვრცლადაა საუბარი მონასტერში დამკვიდრებული წესების შესახებ გიორგი მთაწმიდელის თხზულებაში „ცხორებაჲ იოჳანესი და ეფთჳმესი", რომელიც, არსებითად, ათონის ქართველთა მონასტრის დაარსებიდან თითქმის საუკუნოვან ისტორიას მოიცავს.

ტიპიკონს არ წარმოადგენს, მაგრამ მის წესებს მიაგავს მამა სვიმეონის „განაჩენი" შიომღვიმისადმი, რომელსაც „წინამძღურის რიგი" ეწოდება.[1]

ჩვენ ხელთ გვაქვს ერთი უცნობი მონასტრის ტიპიკონის ნაწყვეტიც, რომელიც სავარაუდოდ, ბოლნისისა უნდა ყოფილიყო.[2] ტექსტს მხოლოდ ფრაგმენტის სახე აქვს, ისიც ძლიერ დაზიანებულია და მასში მხოლოდ გარკვეული ფრაზების ამოკითხვა შეიძლება.

ისტორიული საქართველოს ტერიტორიიდან ერთადერთი შედარებით სრული სახით მოღწეული ტიპიკონი არის ვანის ქვაბებში განწესებული „ვაჰანის ქვაბთა განგება", რომელიც „ფაქტიურად სამონასტრო სამართლის ძეგლია". ეს, ბედად გადარჩენილი ნიმუში ქართული სამონასტრო ტიპიკონისა, არა მარტო ვანის ქვაბთა მონასტრის მდგომარეობას გვაცნობს, არამედ მთელ მაშინდელ სამონასტრო ცხოვრებასაც. ვანის მონასტრის „წესი" და „განგება" მეტყველი ნიმუშია საქართველოს ეკლესიის სამონასტრო ტიპიკონისა, ზოგადად,

---

[1] ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის გამოც., ტ. III, თბ., 1970, გვ. 127-128.

[2] ს. კაკაბაძე, წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, წ. I, ტფ.,1914, გვ. 72.

თავისი დასაწყისით, პრეამბულით (რომელიც მას აკლია), ბოლოთი (ხელრთულობათა წესისა და ტრადიციის დაცვით) და კანონთა რიგის სიზუსტით. ვანის მონასტრის ტიპიკონი, რასაკვირველია, ზოგადად, ქრისტიანული კულტურის შემოქმედებაა, მაგრამ იმავდროულად ის პროდუქტია ქართული კულტურისა, ქართული უფლებრივ-სოციალური და პოლიტიკური სისტემისა.

...მონასტერი, იმთავითვე, ფეოდალურ-სამეურნეო ორგანიზაციადაც იქცა საქართველოში. მისი სიმდიდრის წყარო იყო მაღალი წრეების უხვი შეწირულებანი (მიწა-წყალი გლეხებითურთ, მოძრავი ქონება და სხვ.), ნაყიდი ქონება, საკულტო რელიქვიებისა და ხატების თაყვანისცემით მიღებული შემოსავალი.

VIII-IX სს. ბერ-მონაზვნები მონასტერში უკვე აღარ მუშაობდნენ ფიზიკურად, მოხდა მათი თითქმის სრული არისტოკრატიზაცია. X-XII სს. მონასტრებმა დიდ ეკონომიკურ, მორალურ და პოლიტიკურ გავლენას მიაღწიეს, სარგებლობდნენ პრივილეგიებით, რომელთაც მეფე ან პატრონი – ფეოდალი აძლევდა. საკუთარი გლეხები, ჩვეულებრივ, საფეოდალო-ბატონყმური ან სპეციალური სასულიერო-საეკლესიო ვალდებულებით ემსახურებოდნენ თავიანთ სენიორ მონასტერს, მონასტრის წინამძღვარი აღჭურვილი იყო ისეთივე უფლებით, როგორითაც ჩვეულებრივი საერო სენიორი.

ფეოდალიზმის ეპოქაში მონასტრებში იყო სალიტერატურო-სამწიგნობრო და კულტურის კერები. იქმნებოდა და იწერებოდა ორიგინალური და ნათარგმნი სასულიერო მწერლობის ძეგლები. ამ მხრივ განსაკუთრებით განთქმული იყო ხანძთის, შატბერდის, ოპიზის, პარხლის, იშხნის, წყაროსთავის, ტბეთის, ოშკის, ხახულის, შიომღვიმის, დავითგარეჯის, ალავერდის და სხვა მონასტრები.

თავი I
ვანის ქვაბთა მონასტერი და მისი „განგება“

§1. ვანის ქვაბთა მონასტრის მოკლე აღწერილობა

ისტორიულ ჯავახეთში, უძველეს ნაქალაქარ წუნდასა და ვარძიის სამონასტრო ანსამბლს შორის, მტკვრის ვიწრო კანიონის მარჯვენა კლდოვან სანაპიროზე მდებარეობს ვანის (ვაჰანის) ქვაბთა სამონასტრო კომპლექსი. იგი, როგორც სპეციალისტები მიუთითებენ, დაარსებულია მეუდაბნოეობის ადრეულ ხანაშივე V-VII სს.[1] რკალისებრი მოხაზულობის კლდე, სადაც თექვსმეტ იარუსად განლაგებული ორასამდე ქვაბია, 1283 წლის მიწისძვრის შედეგად სანახევროდ ჩამოქცეულა. კლდის წინა ღია მოედანი მისასვლელიდან მოზღუდულია თითქმის ასი მეტრი სიგრძის გალავნით, რომელიც თამარ მეფის მწიგნობართუხუცესს ანტონ ჭყონდიდელს 1204 წ. აუგია.[2] მონასტერში შესვლა მხოლოდ ამ გალავნის გავლით იყო შესაძლებელი. მას ორი შესასვლელი ჰქონდა, ერთი – დიდი, მეორე – უფრო პატარა. მათ შორის ერთ-ერთი კარი შემდეგდროინდელი რეკონსტრუქციის შედეგად ამოუშენებიათ და ამჟამად აღარ იძებნება.

ვანის ქვაბები ერთ-ერთი უძველესია საქართველოს უდაბნოთა შორის. ისევე, როგორც ზედაზენზე ან გარეჯის დავითის ლავრაში, მეუდაბნოეთა პირველი ქვაბ-სადგომები აქაც რელიქვიასავითაა შემონახული. ასეთად სპეციალისტებს მიაჩნიათ ქვაბთა ცალკე ჯგუფი მეოთხე იარუსის დონეზე, ანსამბლის ჩრდილოეთ ნაწილში. ესაა რამდენიმე მცირე საკანი მომცრო, თითქმის მართკუთხა ქვაბში ამოკვეთილი ეკლესია-სამლოცველოთურთ. ანალიზი გვიდასტურებს, რომ ის მეუდაბნოეობის ადრეული ხანის – V-VI სს. უნდა

---

[1] Гаприндашвили Г., Пустынь, как монастырский ансамбль. Ванис-кваби _ пустын-монастырь. „საქართველოს მღვიმეები და გამოქვაბულები“ (სპელეოლოგიური კრებული), თბ., 1988, გვ. 37.

[2] ნ. ბერძენიშვილი, ჯავახეთის 1933 წ. ექსპედიციის დღიური. იხ. მისი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1964, გვ. 116.

იყოს, ნანგრევებში ფრესკული მხატვრობის ფრაგმენტებიც ჩანს.[1] სამლოცველო-ეკლესია ფრესკებით შეუმკიათ XIII საუკუნეში.[2]

ვანის ქვაბის ხელოვნური, ანუ როგორც უწოდებენ სპელეისტიკური გამოქვაბულები წარმოგვიდგება ცალკეული სენაკების სახით, ზოგჯერ შემთხვევითი, ოვალური ან მართკუთხა ფორმით. ისინი მომცრო ფორმისაა, ბრტყელი და უთანაბრო დაბალი ჭერით, რომლებიც ოვალურად ერწყმის კედლებს. ზოგიერთი სენაკი ტერასაზე ე. წ. დერეფნით გამოდის. ზოგსაც შიდაკარიდორული სისტემა აერთიანებს.[3]

მეუდაბნოეობის შემდგომ ვანის ქვაბები, როგორც უდაბნო-მონასტერი, ისე განაგრძობს საქმიანობას. როგორც მიუთითებს გ. გაფრინდაშვილი, „მონასტერი არქიტექტურულ პლანში ნიშნავს მიწისზედა ნაგებობათა ანსამბლის არსებობას: ტაძარი და საყდარი სატრაპეზო-სამეურნეო ნაგებობებით, ბიბლიოთეკით და ა. შ... თანდათან სამონასტრო ცხოვრებაში შემოდის კომფორტი – ბერი აღარ „იმალება“ ქვაბში, „ცხოვრობს“ კლდის სახლში ან მიწისზედა შენობის სენაკში, უახლოვდება საერო ცხოვრების წესს, იქმნის საყოფაცხოვრებო კომფორტს, იზრდება საცხოვრებლის ფართობი, ზოგჯერ გვერდით საკმაოდ განათებული სამლოცველოთი“.[4]

ვანის ქვაბებშიც იგივე პროცესები მიმდინარეობს. ჩნდება რთული მიწისზედა არქიტექტურული კომპლექსები: ერთოთახიანი საცხოვრებელი ნაგებობანი (ასეთ შემთხვევაში ქვაბის ფასადი ქვის კედლით არის ამოყვანილი და გადახურულია). მოიპოვება ტერასებთან გვირაბ-გასასვლელით დაკავშირებული რთული გეგმარების მრავალოთახიანი კლდის სახლები.[5]

ვანის ქვაბთა იერსახის ასეთი ცვლილება მეუდაბნოეობის შემდგომ ხანაში მძლავრი სამონასტრო მშენებლობის ეპოქაში უნდა განხორციელებულიყო. ამ პერიოდიდან საცხოვრებელი კლდის სახლები უფრო სიღრმეშია განლაგებული.

---

[1] პ. ზაქარაია, თბილისი, ბორჯომი, ვარძია, თბ. 1977, გვ. 59.
[2] Гаприндашвили Г. დასახ. ნაშრ., გვ. 39.
[3] იქვე, გვ. 38.
[4] იქვე, გვ. 40.
[5] იქვე, გვ. 39-40.

ისინი გამოირჩევა სწორკუთხა გეგმარებითა და კამაროვანი სახურავით, თითქმის ყოველ მათგანს აქვს დამხმარე სათავსოები (ბევრი ასეთი „სახლი" მთლიანადაა შემონახული).[1]

პირველ მიწისზედა მშენებლობას გ. გაფრინდაშვილი IX-X სს-ით ათარიღებს. ასეთ შენობად მიაჩნია მას მეთორმეტე იარუსზე რეკონსტრუირებული ქვაბი, რომლის იატაკი აგურითაა მოკირწყლული, ამავე ხანისაა ასევე რეკონსტრუირებული კლდის დარბაზული ეკლესია ქვემო იარუსზე (მისი მხოლოდ საკურთხეველია გადარჩენილი). მისთვის X ს. მიუშენებიათ დასავლეთი ნაწილი.[2]

კომპლექსის ცენტრია XI ს. წმ. გიორგის სახელობის გუმბათოვანი ტაძარი. იგი არაა ჩვეულებრივი ტიპი ჯვარ-გუმბათოვანი ნაგებობისა. როგორც შემორჩენილი ფრაგმენტები მოწმობს, ტაძარი მოხატული ყოფილა. ტაძრის სამხრეთით ორსართულიანი მინაშენია, როგორც ჩანს, ეს არის საგვარეულო სამარხი აკლდამებითურთ. ქვედა ეკვდერი უშუალოდ ტაძარს ეკვრის, ეკვდერი კლდეშია გამოკვეთილი მისი ოვალური საკურთხეველი ერთსაფეხურიანია. დარბაზის სივრცეს დასავლეთიდან ქვითკირის კედელი ჰკრავს. სტოადან შესასვლელიც მასშია გამართული. მასზეა შესრულებული იჩქით გურგენისძის წარწერა, რომელიც მიუთითებს: „ესე არს სამკჳდრებელი ჩუენ-გურგენათი. მე, იჩქითმან აღვაშენე. შეგჳნდვნეს ღმერთმან".[3]

როგორც ჩანს, პირველად 1089 წლის მიწისძვრით დანგრეული ეკლესია აღუდგენია იჩქით გურგენისძეს. ტაძარში აღმოჩენილია XII-XIII სს. საკურთხევლის ფრაგმენტები.

კომპლექსზე თმოგველთა ფეოდალური სახლის სამშენებლო საქმიანობის კვალიც შეინიშნება. მათ მიაშენეს ეკლესიას დასავლეთი პორტიკი და სამრეკლო, რომელსაც გ. გაფრინდაშვილი XIII ს. მეორე ნახევრით ათარიღებს.[4]

---

[1] Гаприндашвили Г., დასახ. ნაშრ., გვ. 41.

[2] იქვე, გვ. 42.

[3] წარწერიანი ქვა ვანის ქვაბებიდან, ასპინძა, რუსთაველის მუზეუმი (მიაკვლია და მუზეუმს გადასცა ბ-მა გ. გაფრინდაშვილმა), წარწერის ტექსტი მოყვანილია ვ. ს ი ლ ო გ ა ვ ა ს პუბლიკაციიდან — იჩქით გურგენისძის სამი წარწერა, ნერგი, 1-7, X, 1994, გვ. 2.

[4] Гаприндашвили Г., დასახ. ნაშრ., გვ. 39.

გარდა ზემოთ ნახსენები გამოქვაბული ტაძრისა, კომპლექსში ხუთი დარბაზული ეკლესიაა, რომელთაგან სამი V-VII საუკუნეებისაა, ერთი – XII ს., ხოლო ერთიც – XIII ს. 70-იანი წლებით თარიღდება საამშენებლო წარწერის მიხედვით. ეს უკანასკნელი წმ. გიორგის ტაძრის ჩრდილოეთით კლდის ძირში მდებარეობს და საკმაოდ მდიდრულად ყოფილა შემკული.[1] განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ბოლო იარუსზე განადგურებულ-ჩამოქცეული კლდის სახლების (XII-XIII სს.) ადგილზე კლდეზე მიშენებული მომცრო გუმბათოვანი ეკლესია (XIV-XV სს.). მასთან მიღწევა საკმაო სიძნელეებთანაა დაკავშირებული, მრავალი საიდუმლო ბილიკი, გვირაბი თუ საძრომია გადასალახი. ეკლესიის ფასადი და ინტერიერი შელესილია, ინტერიერის ბათქაშზე ორმოცდაათზე მეტი წარწერა და ფრინველთა და ცხოველთა სურათია; აქვეა ნადირობის სცენები და ქართული მხედრული ანბანის რიგი. ყველა წარწერა XV-XVI სს. ეკუთვნის. წარწერათა ავტორები სამცხის ფეოდალურ საგვარეულოთა წარმომადგენელი ქალები არიან, რომელთაც, ჟამთა სიავის გამო, მონასტრისათვის შეუფარებიათ თავი. აქ წარმოდგენილია არაერთი მშვენიერი პოეტური ნიმუში და, რაც განსაკუთრებით საგულისხმოა, მოიპოვება „ვეფხისტყაოსნის“ ორი სტროფი – ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერთა შორის უძველესი.[2]

აქ, როგორც შ. ონიანი უწოდებს, „თავისებური ლიტერატურული სალონის“ კედლებზე წარმოდგენილია საუცხოო ორიგინალური პოეტური თუ ფოლკლორული ლექსის ნიმუშები და, რაც ყველაზე ღირებულია, ვეფხისტყაოსნის ორი სტროფის – ჩვენამდე მოღწეულთა შორის უძველესი ხელნაწერი ნიმუში.

ეს წარწერები იმ მხრივაცაა საინტერესო, რომ ერთგვარ ისტორიულ, კულტურულ-ფსიქოლოგიურ პორტრეტს გვიხატავს ინტელექტუალური ქართველი მანდილოსნისას. ვგრძნობთ მისი სულიერ-ზნეობრივი სამყაროს სილრმესა და სიფართოვეს, რუსთველური სიყვარულით გახელებული მიჯნურის გულისცემას.

---

[1] Гаприндашвили Г. დასახ. ნაშრ., გვ. 45.

[2] იქვე, გვ. 47.

„ვანის ქვაბთა მონასტრის წარწერებს უშუალოდ ქალთა სამყაროში შევყავართ. ამ წარწერების მიხედვით XV-XVI სს. ქართველი ქალები წარმოგვიდგებიან, როგორც თავისი დროისათვის უაღრესად განათლებული და მოწინავე ჰუმანური იდეებით აღჭურვილი ადამიანები, რომელთა აზროვნებაც არ ყოფილა შეზღუდული ვიწრო სარწმუნოებრივ-თეოლოგიური დოგმებით. მათ ვანის ქვაბთა მონასტრის ყველაზე მიუვალი გამოქვაბული თითქოს თავისებურ ლიტერატურულ სალონად უქცევიათ. აქ მოღვაწე ქალების წყალობით ჩვენ ამჯერად მოგვეპოვება ქართული პოეზიისა და ქართული ფოლკლორული ლექსების საკმაოდ ძველი ჩანაწერები, რომელთა უმრავლესობაც მხოლოდ ამ წარწერებითაა ჯერ-ჯერობით ცნობილი... მარტო ის რად ღირს, რომ რუსთაველის უკვდავი „ვეფხისტყაოსნის“ ყველაზე ძველი ჩანაწერი შესრულებულია ვანის ქვაბთა მონასტერში მოღვაწე ქალის ხელით...“[1]

საცხოვრებელი და სამეურნეო დანიშნულების ობიექტთაგან გამორჩეულია ზღუდის შიგნით გამოვლენილი XII-XIII სს. სამი სახლი და კოშკი.

როგორც დასტურდება, ზღუდის მისასვლელამდე მდებარეობდა მცირე სოფელი კოშკით. იქვე, მტკვრის მოპირდაპირე მხარეს, იყო კლდის სოფელი გაღმა ჭაჭკარი, სადაც უნიკალური ქვის „დარბაზია“ შემონახული.[2]

სხვა არქეოლოგიურ მონაპოვართა შორის აღსანიშნავია ანსამბლის მარცხენა ტერასებზე სამ სართულად განლაგებული ქვაბ-სამარხები, რვაქვევრიანი მარანი, მოჭიქული კერამიკული ჭურჭლის დასამზადებელი სახელოსნო, სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობა კლდეში ნაკვეთი საწნახელით და წყალსადენის ტრასა.[3]

---

[1] შ. ონიანი, ვანის ქვაბთა მონასტრის წარწერების პოეზია, იხ. საბჭოთა ხელოვნება, 8, თბ., 1960, გვ. 41.

[2] Гаприндашвили Г., დასახ. ნაშრ., გვ. 47.

[3] გ. გაფრინდაშვილი, ვანის ქვაბები, ქსე, ტ. IV, თბ., 1979, გვ. 294; აგრეთვე გ. გაფრინდაშვილი, არქიტექტურულ-არქეოლოგიური ძიებანი ვანის ქვაბებში 1967 და 1968 წწ., საქ. სახ. მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები, II, 1971, გვ. 108-112.

განსაკუთრებით გამოსაყოფია ვერცხლის სამი თასი, რომლებიც ამ ეპოქის ლითონის ჭურჭლის პირველ აღმოჩენად ითვლება.[1]

ვანის ქვაბთა კომპლექსის ამ მოკლე სქემატური აღწერილობითაც ნათელი ხდება მისი არქიტექტურულ-არქეოლოგიური, საერთოდ, კულტურული მნიშვნელობა ქართული კულტურის ისტორიაში, რასაც განსაკუთრებით აძლიერებს ვანის ქვაბთა მონასტრის ტიპიკონი, საქართველოს მონასტერთა ტიპიკონებიდან ჩვენამდე ერთადერთი სრული სახით მოღწეული და, ამდენად, უნიკალური ხელნაწერი.

§2. „ვაჰანის ქვაბთა განგების" ხელნაწერის აღწერილობა

„ვაჰანის ქვაბთა განგების" დედანი, ხელნაწერი დ 933 ინახება ხელნაწერთა ინსტიტუტში. იგი 5, 62 მ. სიგრძის მქონე კლასიკური ხანის ნუსხახუცურით[2] დაწერილი ეტრატის გრაგნილია, რომელიც დახვეულია ხის ტაბიკზე, ე. წ. ყუბარზე.[3] ხელნაწერი 12 ერთიმეორეზე სხვადასხვა ფერის ძაფით გადაკერებული კეფისაგან შედგება. კეფების სიგრძე-სიგანე ერთმანეთს არ ემთხვევა:

1 კეფი – 39,5 X 21 სმ. 39 სტრიქონი
2 კეფი – 50,2 X 19 სმ. 53 სტრიქონი
3 კეფი – 40 X 22 სმ. 43 სტრიქონი
4 კეფი – 47,5 X 22 სმ. 50 სტრიქონი
5 კეფი – 44,5 X 24 სმ. 47 სტრიქონი
6 კეფი – 40 X 23,7 სმ. 41 სტრიქონი
7 კეფი – 36 X 25 სმ. 36 სტრიქონი
8 კეფი – 38 X 26,5 სმ. 38 სტრიქონი
8[1] კეფი (ჩაკერებულია) 19 X 27,5 სმ. იგი 15-სტრიქონიანია (პატივცემული მეცნიერი შეცდომით აქ 18 სტრიქონს ითვლის) და მე-8 კეფის გაგრძელებას წარმოადგენს.[4]

---

[1] გ. გაფრინდაშვილი, ვანის ქვაბის განძი, ძეგლის მეგობარი, 6, 1966, გვ. 6.
[2] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, ტფ., 1939, გვ. 24.
[3] იქვე, გვ. 19.
[4] იქვე, გვ. 22.

9 კეფი – 52 X 27 სმ. 47 სტრიქონი
10 კეფი – 44 X 27 სმ. 43 სტრიქონი
11 კეფი – 51 X 27 სმ. 52 სტრიქონი
12 კეფი – 57,5 X 28 სმ. 5 სტრიქ. + 12 სმ. (თავისუფალი ადგილი) + 11 სტრიქონი (გიორგი კათალიკოზის ხელრთვა).

ყველა კეფზე გრძელია ბოლო მე-12 კეფი – 57,5 სმ. და ყველაზე მოკლე – მე-7 – 36 სმ. სიგრძის კეფი.

აღნიშნული ეტრატის გრაგნილი მოიცავს უშუალოდ „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ ტექსტს და ამასთანავე 21 სხვადასხვა დროის მინაწერს, რომელთაგან **R**-მხარეზეა მხარგრძელის, სარგისის, მურვან ღარიბასძისა და უღულაშვილების მინაწერები. დანარჩენები კი გრაგნილის ზურგზეა.

ძეგლი თავისი მინაწერებითურთ საკმაოდ დაზიანებულია, მოგლეჯილია აშიები, მელანი – ზოგან გადასული, ერთი ნაწილი კი – საერთოდ დაკარგულია.ხელნაწერი, როგორც ძეგლის მკვლევარი ლ. მუსხელიშვილი ვარაუდობს, თავდაპირველად 15 კეფს მოიცავდა. დაკარგულ კეფებზე წარმოდგენილი იქნებოდა: 1. მთელი შესავალი, სადაც მოხსენებული იქნებოდა ძეგლის დამდების ვინაობა, თარიღი, მიზეზი ძეგლის დადებისა; 2. პირველი თავის ზანდუკი პირველი სტრიქონებითურთ; 3. უმნიშვნელოვანესი ნაწილი მეორე თავისა; 4. მთელი მესამე თავი; 5. მეოთხე თავის ზანდუკი პირველი სტრიქონებითურთ.[1]

ხელი და მელნის ფერი ძეგლისა ყველგან ერთნაირია გარდა ჩამატებული მე-8 კეფისა, რომელიც უფრო VIII კეფის მეორე ნახევარს უნდა წარმოადგენდეს. იგი 15 სტრიქონისაგან შედგება, გვერდები ჩამოჭრილი აქვს, ტექსტი შენახულია, მაგრამ იმდენად გამქრალებულა, რომ წაკითხვა ჭირს. მინაწერები და გადანაკერებზე სარგისის აღნიშვნები კარგად ჩანს. ეს კეფი, განსხვავებით ყველა სხვა კეფისაგან, რომელსაც მხარგრძელის ნიშანი აზის, როგორც წინა (R), ასევე უკანა (V) მხარეზე დანიშნულია სარგისის მიერ, ხელი ამ კეფისა შედარებით წვრილია, მელანი – მთლად გამკრთალებული; ეს განსხვავებანი თვალშისაცემია, თანაც გარკვეული ეპიზოდები ტექსტისა გამეორებულია კიდეც.

---

[1] ლ. მუსხულიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 24.

როგორც აღვნიშნეთ, 12-ვე კეფი ერთიმეორეზე სხვადასხვა ფერის ძაფითაა გადაკერებული, ყოველი გადანაკერი დანიშნულია მხარგრძელის მიერ მხედრულით გარდა პირველისა და ბოლო ორისა (11-12 კეფები), სადაც ნიშნული მხარგრძელისა საერთოდ არ არსებობს.

მე-8 კეფის გადანაკერები (8-8 და 8-9), რომელიც შემდგომ ჩანართადაა მიჩნეული, დანიშნულია სარგისის მიერ ასევე მხედრულით. დოკუმენტი პირის მხარეზე ინიშნება („მე მჴარგრძელი ვამტკიცებ“, „მე სარგის ვამტკიცებ ამათი ძე“). ტექსტის ბოლოს ადგილი გამოტოვილია, რასაც მოსდევს კათალიკოს გიორგის ხელრთულობა.

სასვენ ნიშნებად დედანში იხმარება: სამი წერტილი (:.), ორი წერტილი და პატარა ხაზი (:—), წერტილ-მძიმე (;), ორი წერტილი (:), წერტილი (.), მძიმე (,), კითხვის ნიშანი (ʻ), განცვიფრების ნიშანი („). „საერთოდ უნდა შევნიშნო, რომ – აღნიშნავს ლ. მუსხელიშვილი, – განკვეთილობის ნიშნები ჩვენს ძეგლში უსისტემოდ იხმარება. განსაკუთრებით ნებისმიერია წერტილისა და მძიმის ხმარება, რომელიც ჩემის აზრით, არავითარ წესს არ ემორჩილება. მხოლოდ სამი წერტილი სრულიად წესიერად ისმის იქ, სადაც დამთავრებულია მთელი წინადადება, ან აბზაცი, ან გარკვეული აზრი“.[1]

როგორ გამოიყურება თითოეული კეფი ცალ-ცალკე?

1, 2 და 3 კეფები სერიოზულადაა დაზიანებული; აშიები ჩამოხეული, თვითონ კეფებიც მრავალგან დახეული, რის გამოც ტექსტის აღდგენა თითქმის არ ხერხდება, I კეფის ზედა მხარე მთლად ჭუჭყითაა დაფარული, მოგლეჯილ აშიებზე სტრიქონებიც დაკარგულია. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 და 12 კეფები თითქმის მთლიანად და კარგადაა შენახული, თუ არ ჩავთვლით იმას, რომ უმრავლესობას სიგანის აშიები ჩამოჭრილი აქვს. თუ დასაწყისი ნაწილი ძეგლისა ღია მდგომარეობის გამო ჭუჭყისაგან მთლიანად გაშავებულია, ბოლო ნაწილი სუფთადაა შენახული და დანაოჭებულია ყუბარზე დახვევის გამო.

რაც შეეხება მინაწერებს, როგორც აღვნიშნეთ, სხვადასხვა დროისაა. პირიმხარეზე მოთავსებულია მხოლოდ მხარ-

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 26.

გრძელის (მე-4 კეფის მარჯვენა მხარე), სარგისის (მე-8-8[1] -9 კეფების მარჯვენა მხარე), უღულაშვილების (მე-9 კეფის მარცხენა მხარე) და მურვან ღარიბასძის (მე-12 კეფის ბოლოში) მინაწერები.

მხარგრძელის მინაწერი 16-სტრიქონიანი უნდა ყოფილიყო, რომელიც ძალზე დაზიანებულია და მისი აღდგენა სისრულით ვერ ხერხდება. მე-4 კეფის ზოგიერთი ციფრი მხარგრძელს გადუფხეკინებია და საკუთარი ხელით ჩაუწერია ახალი ციფრები, აღნიშნული მინაწერიც ამ მომენტს უნდა უკავშირდებოდეს, მინაწერის აღდგენილ ნაწილში შემატებაზე და დაკლებაზეა საუბარი.[1]

მეორე მინაწერი სარგისის ხელია. იგი მე-8 კეფის ჩამოჭრასთან და ახლის მიკერებასთანაა დაკავშირებული. მინაწერში მონასტრის კუთვნილი სარგოს კვლავ „განწესებაზეა“ საუბარი.

მესამე მინაწერი უღულაშვილებისა XV ს-ის მხედრულითაა დაწერილი და თავისი შინაარსით არაფერი საერთო არა აქვს ვანის ქვაბთა მონასტერთან.

ძეგლის პირიმხარეზე მოთავსებული ბოლო მინაწერია მურვან ღარიბასძისა, რომელიც XIV ს-ისაა და მონასტრის შეწირულობის სიგელს წარმოადგენს.

დანარჩენი მინაწერები განლაგებულია გრაგნილის ზურგზე და სხვადასხვა პიროვნებათა შეწირულობის საბუთებს წარმოადგენს. აქ არის ღარიბასძეთა რძალთა (XV ს.), მურვან ღარიბასძის (1393წ.), ვანის ქვაბთა ბატონ როსტევანის (XIII ს.), მურვან ღარიბასძის (XIV ს.), პატრონ ივანეს ორი (XV ს.), მირძასა და ზაზას (XV ს.), თმოგველთა ასულ გულშარის ორი (XIV-XV სს.), რჩეულასძეთა (XIII-XIV სს.), პატრონ ყვარყვარეს და მისი თანამეცხედრე ანას ორი (XV ს.), ათაბაგ ყვარყვარეს (XVI ს.), რჩეულაშვილთა და სხვათა მინაწერები. ორი მინაწერი საერთოდ არ იკითხება. აქ ნიმუშად მოვიყვანთ ერთ-ერთ მინაწერს, რომელიც მოთავსებულია პირველი კეფის შუაში და ძნელად იკითხება:

ქ. მოგეცით ჩ(უე)ნა მონასტერმან ესე წიგნი
———შ(ე)ნთა განაყოფთა—

[1] ლ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 56.

საწირავი ავიღოთ შინათ———
შევყარნთ ვინ ხუცესნი ჩნთა მონ
სტრსა———დ(ა)უმ(ა)ლოთ ერთმანს——
არა მიუტანოთ დ(ა) უმ(ა)ლოთ
მან გუ დიდ ცარიელ: გარონონ——
ს: ნურცა მომარ ჩნესა რომლმანცა დამ—
სლი: ჯოჯოხეთ—არის ამამც: წ—
არის: სლი: იმ ხუცისა [რო]მელმან დაკლო[ს]
ძეგლამან

ლ. მუსხელიშვილმა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სპეციალურად შეისწავლა „ვაჰანის ქვაბთა განგება“,მოგვცა ძეგლის სრული ტექსტოლოგიური აღწერილობა და გამოაქვეყნა კიდეც იგი. ამიტომაც ჩვენ მხოლოდ ამ მოკლე მიმოხილვით შემოვიფარგლეთ.

§3. „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ შესწავლის ისტორია

„ვაჰანის ქვაბთა განგების“ ტექსტის შესწავლას თავდაპირველად ხელი თ. ჟორდანიამ მიჰყო. მან წაიკითხა ტექსტი და მცირეოდენი განმარტებების დართვით გამოაქვეყნა კიდეც.[1] როგორც ჩანს, თ. ჟორდანიას მიზნად არ ჰქონია დასახული ძეგლის ძირეული შესწავლა. რამდენადაც „განგების“ ტექსტი შეიცავდა საქართველოს სამონასტრო ცხოვრების უმნიშვნელოვანეს დეტალებს, ეპიზოდებს და ამავე დროს ისტორიული მეცნიერებისათვის ეს სფერო თითქმის შეუსწავლელი იყო, თ. ჟორდანიამ, რათა ხელმისაწვდომად ექცია ისტორიკოსთა ფართო წრისათვის, გადაწყვიტა მისი გამოქვეყნება. მან ტექსტის დღის სინათლეზე გამოტანა აუცილებლობად ჩათვალა და საკორპორაციო სამართლის ამ უმნიშვნელოვანესი ძეგლის ძირეული შესწავლა ჩვენი იტორიის მომავალ მკვლევართ მიანდო. ამით უნდა აიხსნას ის ნაკლოვანებანი, რაც ძეგლის პირველ გამოცემას ახლავს.

[1] თ. ჟორდანია, ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა და „ძეგლი“ ვაჰხანის ქუაბთა, ტფ., 1896.

ლ. მუსხელიშვილი სწავლობდა რა „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ ჟორდანიასეულ ტექსტს, იქვე ნაკლოვანებებზეც მიუთითებდა.

მეცნიერმა ტექსტი თითქმის თავდაპირველი სახით გადმოგვცა, საკმაოდ დიდი ნაწილი ტექსტისა წაუკითხავი და აღუდგენელი დარჩა მაშინ, როცა გარკვეული ნაწილის წაკითხვაც და აღდგენაც შესაძლებელი იყოო,[1] – აღნიშნავს ლ. მუსხელიშვილი.

თ. ჟორდანიამ ყურადღება მიაქცია ვანის ქვაბების ადგილ-მდებარეობის განსაზღვრას. მან ძეგლის დათარიღებაც სცადა. მკვლევარმა შეისწავლა ძეგლის პერსონოლოგია: მხარგრძელი, მისი შვილი სარგისი, სარგისის დედა ხათუთა, კათალიკოსი გიორგი და საბოლოოდ ძეგლის თარიღად 1212-1227 წწ. დაადგინა.

„ვაჰანის ქვაბთა განგებას“ მხარგრძელთა ვინაობის დადგენის თვალსაზრისით მოსე ჯანაშვილიც შეეხო და აქ მოხსენებული მხარგრძელი საქართველოს ისტორიისათვის კარგად ცნობილ ივანე მხარგრძელად მიიჩნია.[2]

დღესდღეობით ისტორიოგრაფიაში უკვე დადგენილია, რომ „ვაჰანის ქვაბთა განგებაში“ ნახსენები მხარგრძელი სახელია[3] და დაუშვებელია მისი ივანე მხარგრძელად მიჩნევა. ანალოგიური შემთხვევა მხარგრძელის სახელად მოხსენებისა ქობერის წარწერებშიც გვაქვს. ეს ფაქტი, თავისთავად, ჟორდანიას მიერ ძეგლის დათარიღების მცდარობასაც ავლენს.

თ. ჟორდანიას მიერ „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ გამოქვეყნებას უდავოდ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. მკვლევარმა ქართული ისტორიული საზოგადოებისათვის აქამდე უცნობი ხასიათის თხზულება გამოამზევა, რითაც ქართულ წყაროთმცოდნეობას უძვირფასესი ძეგლი შესძინა.

„ვანის გუჯარი გვაძლევს ახალს საყურადღებო ცნობებს ისტორიულს, გეოგრაფიულს, სარწმუნოებრივს და გვაროვ-

---

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 60.

[2] М. Джанашвили, Картлис сховреба — жизнь Грузии, СМОМПК, вып. 35, Тиф. 1905, გვ. 143-144.

[3] ლ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 18.

ნობითსაცა იმ საქართველოს კუთხისას, რომელიც რამდენიმე საუკუნეა, რაც მოსწყდა საქართველოს და რომელზედაც იშვიათად იპოვება ახალი ცნობები",[1] – აღნიშნავდა თავად მკვლევარი.

აღსანიშნავია, რომ თ. ჟორდანიამ მომდევნო 1897 წელსაც დაბეჭდა ერთი ნაკვეთი ამ ძეგლისა „ქრონიკების" II ტომში. ცხადია, იმთავითვე გრძნობდა მეცნიერი აღნიშნული წყაროს უაღრეს მეცნიერულ ღირებულებას.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების" შესწავლას ხელი ივანე ჯავახიშვილმაც მოჰკიდა და „ქართული სამართლის ისტორიის" II წიგნში მას მთელი თავი მიუძღვნა.[2] ივანე ჯავახიშვილმა ტიპიკონი დაამუშავა არა ტექსტის, ან თარიღის დადგენის თვალსაზრისით, არამედ გამოიყენა უკვე არსებული და გამოცემული ტექსტი, შემდეგ კი დაამუშავა საქართველოს ისტორიისათვის სრულიად ახალი საკითხი – საკორპორაციო სამართალი, მისი რაობა და თავისებურებანი. ქართული სამართლის ისტორიისათვის ეს მეტად ძვირფასი დოკუმენტი, მეცნიერის აზრით, ერთადერთი წყაროა ქართული საკორპორაციო სამართლის შესასწავლად. მკვლევარმა ყურადღება მიაქცია საკორპორაციო სამართლის თავისებურებას, დაწვრილებით გადმოსცა როგორც მონასტრის წინამძღვრის, ასევე სხვა თანამდებობის პირთა უფლება-მოვალეობანი. ყურადღება მიაქცია, როგორც თანამდებობის პირთა, ასევე ძმათა მიერ ჩადენილ დანაშაულობათა სახეებს და მათი დასჯის ფორმებს, აგრეთვე საკორპორაციო სასამართლოს ორგანიზაციას და სასჯელთა სისტემას, რასაც ცალკე პარაგრაფი უძღვნა. მეცნიერმა ეს საკითხები ქართულ ჰაგიოგრაფიულ თხზულებებში შემონახულ მასალებთან ერთად დაამუშავა და მრავალი საინტერესო მოსაზრებაც გამოთქვა. ქართული სამართლის ისტორიით დაინტერესებულ მკვლევარებს ყოველმხრივ დამუშავებული მასალა მიაწოდა. უდავოდ დიდია ივანე ჯავახიშვილის ღვაწლი საქართველოს ისტორიის ამ სფეროშიც. ქართველი ერისადმი მიძღვნილ უზარმაზარ ნაშრომს მან რამდენიმე საინტერესო და მნიშვნელოვანი ფურცელი შემატა.

---

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 30.

[2] ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, თხზ., ტ. VII, თბ., 1984.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების“ ტექსტთან დაკავშირებული ყველა საკითხის ძირეული შესწავლა-დამუშავება ლ. მუსხელიშვილის სახელთანაა დაკავშირებული. მან დაწვრილებით აღწერა ძეგლი, გვარიანად გადაამუშავა, გამოსცა კიდეც[1] და გამოცემას ხელნაწერის ერთი ნაწილის ფოტოც დაურთო.[2]

ლევან მუსხელიშვილმა „ვაჰანის ქვაბთა განგება“ ტექსტოლოგიური თვალსაზრისით შეისწავლა და გარკვეული ცვლილებებიც შეიტანა მასში, გამოთქვა აზრი ტექსტის გრაგნილის პირვანდელი შემადგენლობის შესახებ, ყურადღება მიაქცია ძეგლის დამწერლობას და მას კლასიკური ხანის ნუსხა-ხუცური უწოდა.

პარალელურად მკვლევარმა გამოყო ხარვეზები და დამახინჯებები, ორთოგრაფიული სხვაობანი, დიალექტიზმები, ფონეტიკური და მორფოლოგიური თავისებურებანი, ტექსტოლოგიურ-სინტაქსური კვლევის შემდეგდროინდელი ჩანართები, მინაწერები, ქარაგმები შეისწავლა და მოგვცა ყოველი დაქარაგმებული სიტყვის გახსნილი მნიშვნელობა, რაც საკმაოდ დაძაბული, შრომატევადი სამუშაოა.

ლევან მუსხელიშვილმა, მკითხველისათვის უფრო გასაგები რომ გამხდარიყო, ტექსტში გარკვეული ცვლილებები და ნიშნები შეიტანა, აღდგენილი ტექსტი განახლებული სახით მოგვაწოდა, თუმცა დედნის მნიშვნელოვანი დაზიანების გამო გარკვეული ნაწილი ტექსტისა კვლავ აღუდგენელი დარჩა.

ამგვარად, ჩვენ ხელთა გვაქვს ლ. მუსხელიშვილის დიდი აკადემიური შრომის შედეგად მშვენივრად აღდგენილი, ყოველმხრივ გადამუშავებული ტექსტი „ვაჰანის ქვაბთა განგებისა“, რომელსაც თან ერთვის ლექსიკონი და სახელთა საძიებელი. ძეგლი პირველწყაროა ქართული სამონასტრო ორგანიზაციის ისტორიის შესასწავლად.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების“ პრობლემატურ საკითხებთან დაკავშირებით აზრი გამოთქმული აქვთ სხვა მკვლევარებ-

---

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, ტფ., 1939.

[2] გამოცემა მინაწერების გარეშეა. „ეს მერმინდელი მინაწერები, რომლებსაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ვაჰანისა და მისი რაიონის ისტორიისათვის (განსაკუთრებით მდიდარია ეკონომიკური ხასიათისა და ისტორიულ-გეოგრაფიული ცნობებით), დამზადებული მაქვს გამოსაცემად“, — აღნიშნავს მკვლევარი (გვ. 10), მაგრამ ისინი მას არ გამოუქვეყნებია.

საც.[1] 1970 წელს ი. დოლიძემ ძეგლი კიდევ ერთხელ გამოსცა „ქართული სამართლის ძეგლების“ III ტომში (თბ., 1970).

ვანის მონასტრის კედლის წარწერებსაც არაერთი მკვლევარი შეხებია.[2] ასე რომ, ძეგლის ისტორიული მნიშვნელობა უდავოდ დიდია და ვფიქრობთ, მისი ძირეული შესწავლა მრავალ ახალ საინტერესო ფურცელს გადაუშლის საქართველოს ისტორიით დაინტერესებულ საზოგადოებას.

§4. „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ დათარიღებისათვის

როდის დაიწერა „ვაჰანის ქვაბთა განგება“?

„ვაჰანის ქვაბთა განგება“ თარიღიანი ძეგლი არ არის. ლ. მუსხელიშვილი, გარკვეული გარემოებების გათვალისწინებით, დედანს 1204-1234 წლებით ათარიღებს.[3] ეს გარემოებებია: ძეგლის ენა, ცნობა ანტონ ჭყონდიდელის მიერ მონასტრის ზღუდის აშენების შესახებ, გიორგის კათალიკოსობა XIII ს-ში და ტექსტში მონღოლთა კვალის ჯერ კიდევ არარსებობა.

ძეგლის გამოცემისას იმავე თარიღს ემხრობა ი. დოლიძე,[4] ასევე სომეხი მკვლევარი ა. მარქარიანიც: „Исследование самого текста позволяет лишь предположить, что он написан в период расцвета средневековой Грузии, т.е. в первых десятилетиях XIII в., до монгольских нашествии (1204-1234).“[5]

---

[1] გ. გაფრინდაშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, ქსე, IV, თბ., 1979, გვ. 294; გ. გაფრინდაშვილი, ვანის ქვაბთა განძი, ძეგლის მეგობარი, 1966, 6; ნ. ბერძენიშვილი, 1933 წ. მოგზაურობის დღიური, გვ. 116-126; А. Г. Маргарян, К датировке и интерпретации "Типика" Ваханского пещерного монастыря (тезисы), конференция истории средневековой письменности и книги, Ереван, 1977.

[2] გ. ბოჭორიძე, მოგზაურობა სამცხე-ჯავახეთში, თბ., 1993, გვ. 228-240; ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., ვ. ცისკარიშვილი, წარწერები ასპინძის რაიონიდან, მსკი, 30, გვ. 168-180; შ. ონიანი, ვანის ქვაბთა მონასტრის წარწერების პოეზია, საბჭოთა ხელოვნება, 7, თბ., 1959, გვ. 36-40; 8, თბ., 1967; ვ. სილოგავა, იჩქით გურგენისძის სამი წარწერა, ნერგი, 17, 1994, 1-7 ოქტომბერი.

[3] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 16.

[4] ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დ ო ლ ი ძ ი ს გამოცემა, ტ. III, თბ., 1970, გვ. 135.

[5] А. Г. Маргарян, დასახ. ნაშრომი.

თ. ჟორდანიას, როგორც აღვნიშნეთ, „ვაჰანის ქვაბთა განგება“ 1212-1227 წწ. აქვს დათარიღებული.[1]

„ვაჰანის ქვაბთა განგების“ ტექსტში თარიღი არ ჩანს, არც მეფეა მოხსენებული, თუმცაღა, გარკვეული ადგილია მოტოვებული ძეგლის ბოლოს, რაც, შესაძლოა, მეფის ხელრთულობისათვის იყო განკუთვნილი და რაღაც მიზეზის გამო იგი ცარიელი დარჩა.

მთავარი პერსონა, რომლის ხელრთულობაც სახეზეა და რომლის მოღვაწეობის პერიოდიც ცნობილია, არის გიორგი ქართლის კათალიკოსი. ვფიქრობთ, ეს ფაქტი ძეგლის დათარიღებისათვის ამოსავალია.

კათალიკოსთა რიგში გიორგის მოღვაწეობა XIII ს. 20-30-იანი წლებით თარიღდება,[2] საქართველოს ეკლესიის კალენდარში კათალიკოს გიორგის (გიორგი IV) კიდევ უფრო ვიწრო თარიღი უზის – 1225-1230 წწ., იგი კ“ზ ეტიფანეს, ეპიფანეს შემდეგ მოდის.[3] რადგანაც ეს ცხრილები წინა ცხრილებთან შედარებით უფრო ზუსტია, ამიტომ ჩვენი ძეგლის თარიღის ფარგლებიც შედარებით შემჭიდროვდება და ნაცვლად აქამდე მიღებული 1204-1234 წლებისა, ტიპიკონი დათარიღდება 1225-1230 წლებით. ამ თარიღში თავსდება ყველა ის გარემოება, რომელიც უცილობლად უნდა იქნას გათვალისწინებული და რომლებსაც ლ. მუსხელიშვილი ჩამოთვლის: პირველ რიგში, გიორგის კათალიკოსობა, შემდეგ მხარგრძელის მოღვაწეობის ხანა, ძეგლის ენა, ცნობა ანტონ ჭყონდიდელის მიერ მონასტრის ზღუდის აშენების შესახებ და მონღოლთა კვალის უქონლობაც.

---

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 29-30.

[2] ბ. ლომინაძე, კათალიკოსი, ქსე, ტ. 5, თბ., 1980, გვ. 318.

[3] საქართველოს ეკლესიის კალენდარი, თბ., 1980, გვ. 59.

თავი II
ვანის ქვაბთა მონასტრის ორგანიზაციული მოწყობა

§1. ვანის ქვაბთა მონასტრის შინაგანაწესი

ვანის ქვაბთა მონასტრის „ძმობა“ 51 ბერსა და 10 მსახურს ითვლიდა. ეს რაოდენობა საკმაოდ რიცხოვანია. ასეთი მასშტაბის მონასტერს მართვა-ორგანიზებისათვის წერილობითი, დოკუმენტის სახის წეს-განგებანი ესაჭიროებოდა. ეს დოკუმენტი იქნებოდა ქრისტიანული ღვთისმსახურების გარკვეული და სავალდებულო წესის შემცველი ლიტურგიკული წიგნი. იგი სახელმძღვანელოა, რომელიც შეიცავს ღვთისმსახურების შესრულების წესებსა და მითითებებს, რასაც ემატება დისციპლინური წესები მონაზონთათვის და ა. შ. ტიპიკონს ადგენდა მონასტრის დამაარსებელი საეკლესიო მოღვაწე ან მისი პატრონი ფეოდალი.

მართლაც, XIII საუკუნეში (1225-1230 წწ.) მხარგრძელთმოგველმა დიდი გულმოდგინებითა და „გამოკითხვით“ ვანის ქვაბთა მონასტერს შეუდგინა ტიპიკონი, რომელიც „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ სახელწოდებით გახდა ცნობილი.

რა წეს-ჩვეულებები იყო დანერგილი ვანის მონასტერში და რა საერთო ნიშნები და განსხვავებები ახასიათებდა მას სხვა სამონასტრო წესებთან შედარებით?[1]

ვაჰანის ქვაბთა მონასტერში, უპირველეს ყოვლისა, სიმყუდროვე და ძმათა შორის ერთსულოვნება უნდა ყოფილიყო. მონასტრის ძმები მხარგრძელმა ყოველმხრივ უზრუნველყო საცხოვრებლით, საკვებით, ჩასაცმელით, „სარგოც“ განუჩი-

---

[1] აღნიშნულ თავში განხილული იქნება ყველა წესი და რიგი, რომელიც დამკვიდრებული იყო ვანის ქვაბთა მონასტერში. აღსანიშნავია, რომ ტიპიკონში ჩამოთვლილი წეს-ჩვეულებები იდენტურია სხვა მონასტერთა წესებისა. ბევრ საერთოს ვნახულობთ პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონთან შედარებისას, ათონის ივერთა მონასტერში დამკვიდრებულ წესებთან შედარებისას, იგივეს ვხვდებით სერაპიონ ზარზმელისა და გრიგოლ ხანძთელის მიერ დაკანონებულ წესებშიც. განსხვავება მხოლოდ სასჯელის ფორმებშია. ტიპიკონის წესებიდან გადახვევა სხვადასხვა მონასტერში სხვადასხვა ზომით ისჯებოდა. ამ საკითხს ცოტა ქვემოთ შევეხებით.

ნა და მსახურნიც დაუდგინა სხვადასხვა სამუშაოების შესასრულებლად, შეწირული ადგილ-მამულების დასამუშავებლად. ასეთი საამოსფლო გარჯა-საწუხარისაგან მოცალეობა სამონასტრო ძმობას საშუალებას აძლევდა მთელი არსებით მისცემოდა საღვთო მსახურებას – ეს იყო ტიპიკონის დამდების მიზანი.

„მღვდელთა დასი" ვანის ქვაბთა მონასტრისა „განგების" მიხედვით გამოირჩევა სიტყვისა და საქმის ერთგულებით, ერთსულოვნებით „უაღრესად სხუათა ყოველთაჲ", მათთვის სიტყვა და საქმე ერთია, ყველასათვის თვალსაჩინო და სამაგალითოა აქ მოღვაწე პირთა ხანგრძლივი ცხოვრება განთქმული უბიწობით, „შემკობილი ყოვლითავე სათნოებათა სიკეთითა სულიერებლისა და ჴორციელებრისა".[1] მათ უნდა შეძლებოდათ წვრთნა ადამიანის სულისა, კურნება კაცობრივი წყლულისა.

ტიპიკონის რამდენიმე პარაგრაფი ტრაპეზსა და მასთან დაკავშირებულ წესებს ეხება. ტრაპეზობისას მონასტრის ყოველ წევრს თავისი ადგილი ჰქონდა მიჩენილი. ისინი წოდების მიხედვით სხდებოდნენ მაგიდასთან. ყოველდღე „ჟამსა ძმათა საზრდელისა მიღებისასა" იკითხებოდა ლოცვები, წარმოუდგენელი იყო მისი რაიმე მიზეზით შეწყვეტა. ლოცვების კითხვა ევალებოდა პირს, რომელიც „კანანახობისა მსგეფსსა ჰმსახურებს" ანუ ხელმძღვანელობს მონასტრის მგალობელ წამკითხველებს.

ტრაპეზობისას „ფრიადითა მყუდროებითა მიმღებელი საზრდელისანი ჰმადლობდენ მომცემელსა". ისევ და ისევ მყუდროება, სიმშვიდე უნდა იყოს თანამგზავრი მღვდელ-მონაზონისა. სიმყუდროვე თანა სდევდა მათ მოსაქმეობასა თუ დასვენებისას, საზრდელის მიღებისას თუ ლოცვისას. ხოლო თუ ვინმე იკადრებს ტრაპეზის დროს საუბარს და დაარღვევს ძმათა მყუდროებას, არ შეისმენს ერთსა და ორგზის გაფრთხილებას, გაყვანილ იქნება ტრაპეზიდან; ხოლო ურჩი და უჯიათი „აღმაშფოთებელი საზოგადოჲსა მყუდროებისაჲ" მოიკვეთება „ვითარცა დამპალი" და გაძევდება მონასტრიდან. ურჩობა, სიჯიუტე – ეს ისეთი თვისებებია, რომლის

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 65.

მექონსაც არა აქვს რა საერთო მონასტერთან, მონასტრის სიმყუდროვესთან.

არავითარ შემთხვევაში არ უნდა ჩამოვარდეს განხეთქილება ძმათა შორის საზრდელის მიღების დროს. ტრაპეზობისას თანაბრად განაწილდება ძმათათვის პურიც, ღვინოც და წვენიც – მგალობელი იქნება იგი, მწირველი თუ მწირი. თითოეული მათგანი უნდა დასჯერდეს საყოველთაოდ მიღებულ ევლოგიას, „ვნებულისა გემოთმოყუარებისა და ნაყროვანებისა მიზეზით“ „ნივთად უკეთურებისად და სახედ ბოროტისად“ არავის აქვს უფლება მოითხოვოს დამატებითი ულუფა, თუნდაც „უხუცესთა ძმათაგანი“ იყოს ვინმე. მას შეუძლია უთანხმოება და შუღლი ჩამოაგდოს ძმათა შორის, მონასტრის „ძმობა“ ხომ ერთი „გუამია“, ერთი სხეულია, სადაც უხუცესსაც და „ყოველთა უდარესსაც“ თანაბარი ოდენობით „დაეგების“ სასმელიც, საჭმელიც და სხვა ყოველივეც. ძმობის არცერთმა წევრმა არ უნდა გადაუხვიოს ამ დაკანონებულ ადათს. ხორციელმა მოთხოვნილებამ ვერ უნდა შეძლოს მონასტრის სიმყუდროვის დარღვევა.

მონასატერს სტუმარიც ეწვეოდა ხოლმე – საპატიოცა და გლახაკიც, გაჭირვებულიც და შემძლებელიც. მართალია, სტუმრობას არ ჰქონდა სისტემატიური ხასიათი (ამას წესდებაც კრძალავდა), მაგრამ სტუმარს აუცილებლად სათანადოდ უნდა დახვედროდნენ, სტუმართმოყვარეობა ერთ-ერთი აუცილებელი თვისებაა სამონასტრო ცხოვრებისა – „ესე ფრიადცა ჯეროან არს და ძუელ-მცნებაჲ, რომლისა მიერ ვიეთმე, ვითარ იგი არა უწყოდეს, ანგელოზნიცა ისტუმრნეს“.[1] მხოლოდ ამ შემთხვევაში იყო შესაძლებელი ულუფის მომატება, ისიც მოძღვრის ბრძანებით.

სტუმართა შორის არავითარ შემთხვევაში არ უნდა ყოფილიყო ქალი, დედაკაცი. მამრობითი სქესის წარმომადგენელს კი, ვინც არ უნდა ყოფილიყო იგი, თუნდაც ლოცვის მიზნით შორი გზიდან მოსული, ერთი-ორი დღით გაჩერება შეეძლო; გაუმასპინძლდებოდა მას მოძღვარი და დეკანოზი, მოასვენებდნენ, მაგრამ წესის მიხედვით; მესამე დღეს კი აუცილებლად უნდა გაბრუნებულიყო უკან.

---

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 68.

თუ მონასტერში რომელიმე საპატიო სტუმარი შემოვიდოდა – ეპისკოპოსი ან აზნაური, ანდა მონასტრის რომელიმე საპატიო სასულიერო პირი, მათ ტრაპეზით გაუმასპინძლდებოდნენ. ამგვარი მასპინძლობისათვის სარგისს გარკვეული წილი დაუწესებია, ეს არის ე.წ. „ნამეტნავად გასაყოფელი“. თუ მონასტერში რომელიმე ძმათაგანის ნათესავი ან ნაცნობი შემოვა არა ლოცვის მიზეზით, არამედ სხვა რაიმე საქმისათვის, მას თვითონ იმ ბერმა უნდა უმასპინძლოს, ვისთანაც არის მოსული. მოხეტიალეები და ნიადაგ მათხოვრები მეკარის გასასტუმრებელია, მათი მონასტერსა და სენაკებში შეშვება არ შეიძლება.

არც ავადმყოფთა და ხეიბართა მოვლა-პატრონობა გამორჩენიათ ყურადღებიდან ტიპიკონის შემდგენლებს. ამ მიზნით, ერთი მოკრძალებული ღმრთისმოშიში და სათნო მონაზონი შეირჩეოდა. ის უნდა მომსახურებოდა ავადმყოფებს, დავრდომილებს, მოევლო მათთვის, ყოველდღიურად სამჯერ მოეხილა, მოერთმია „საწესო“ ტრაპეზი. ყველაფერი, რაც „სნეულთა და უძლურად მყოფთა ძმათა“ დასჭირდებოდათ, საკვები იქნებოდა თუ სხვა რამ სახმარი, უშურველად და უანგაროდ უნდა მისცემოდათ.

აღნიშნული მუხლი ტიპიკონისა კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ სარგისს ნამდვილად და გულწრფელად სდომებია მონასტრის მსახურთა უზრუნველყოფა ყოველმხრივ და ხარჯიც უშურველად გაუღია. მან სარგოც გაუჩინა მათ, პურიც, ღვინოც, საჩოხეც, „ნამეტნავად გასაყოფელიც“ სასტუმროდ, „ორნატნი, აგარაკნი და ვენახნი“ მისცა, საკვები რომ არ მოკლებოდათ და, რაც ყველაზე მთავარია, გაჭირვებულთა დახმარება არ დანანებია. გარკვევით წერია „განგებაში“: „და სხუაჲ რაჲცა უჴმდეს სნეულთა და უძლურად მყოფთა ძმათა, უშურველად მიეცემოდის ტრაპეზით და ნუმცა რაჲ მოაკლდების საჭიროდ საჴმართაგანი, რომელიცა იყოს და იპოებოდეს“.[1]

სტუმრის გასტუმრება, ავადმყოფთა და ხეიბართა მოვლა-პატრონობა ყოველი მონასტრის საპატიო მისიაა. აკი პასუხობს კიდეც ამ მოთხოვნებს სამონასტრო ცხოვრების წესგანგებები. მაგალითად, პეტრიწონის მონასტრის პატრონ-

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 70.

მაც სნეულებსა და უძლურებს „უმეტესად ღუწოლაჲ და ფუფუნებაჲ საზრდელითა და სასუნელითა დაუწესა“.[1] თანაც მონასტრის წინამძღვარს მათი არა მხოლოდ ხორციელი უზრუნველყოფისათვის ზრუნვა ევალებოდა, არამედ სულისათვის ზრუნვაც: „და არა სიტყჳთა ხოლო, არამედ საქმითაცა, რაჲთა მსგავსად მკურნალისა ჴელოვნისა ჰკურნებდეს სულთა მათთა“.[2] ასევე ტიპიკონის ცალკე თავი ეკუთვნის სტუმართა მიღების წესებსაც, მათთვის საგანგებოდ აუშენებია მონასტრის პატრონს ქსენადოშნი, „რომელ არიან უცხოდ სადგურნი“. ეს სასტუმროები სრულყოფილ იქმნენ საკვებით, სასმელით, სითბოთი, მომსახურე პერსონალით. სტუმართმოყვარეობის „ესე წესი“ დაცული უნდა ყოფილიყო მტკიცედ: თუ მონასტრის შემოსავალი იმატებდა, მოიმატებდა სასტუმროთა შესანახი ხარჯიც. სტუმარს აქაც მხოლოდ სამი დღით გაჩერების უფლება ჰქონდა, ავადმყოფი სტუმრისათვის კი უნდა მოევლოთ და გამოჯანმრთელებული გაესტუმრებინათ.

როდესაც პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ისტორიას ვეცნობით, ჩვენ საქმე გვაქვს საკმაოდ მოზრდილ სამონასტრო კომპლექსთან, რომელსაც მეპატრონეც შეძლებული ჰყავს და შემოსავალიც სერიოზულ სიმდიდრეს შეადგენს. ვანის მონასტრის მფლობელი სიმდიდრით ვერ დაეტოლება ტაოელ გრიგოლ ბაკურიანის ძეს, რომელიც უაღრესად საპასუხისმგებლო თანამდებობისა და უზარმაზარი მამულების მფლობელი იყო ბიზანტიის იმპერიაში. მას შეეძლო ეკლესია-მონასტრების აგებაც, სასტუმროების, საავადმყოფოს აშენებაც და სხვა უხვი შესაწირის გაღებაც სოფლების, გლეხების, ციხე-ქალაქების, სათევზაო ტბის, საძოვრების, ზვრების, წისქვილების სახით. მან ეკონომიკურად სავსებით უზრუნველყო მონასტერი. სარგის მხარგრძელი, მართალია, ცალკე საავადმყოფოს სასტუმროებს ვერ აშენებს (ამის საჭიროება ალბათ არც იყო, ვანის კომპლექსში იმდენი დარბაზი-გამოქვაბული არსებობდა), მაგრამ სტუმრის ღირსეუ-

[1] აკ. შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი, თბ., 1971, გვ. 112.

[2] იქვე.

ლად გამასპინძლებას, ავადმყოფისათვის ზრუნვას ითხოვს და მონასტრის ძმობაც ყოველმხრივ უზრუნველყოფილი ჰყავს, მიუხედავად იმისა, რომ რაოდენობით ვანის ქვაბთა ბერ-მონაზონნი სრულებით არ ჩამოუვარდებიან ისეთი დიდი მონასტრის „ძმობას“, როგორიც პეტრიწონის ქართველთა მონასტერია.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების“ ერთ-ერთი ფრიად სერიოზული მოთხოვნათაგანია „ყოვლად-ყოვლითურთ უვალ-იყოს დედაკაცისაგან მონასტერი“. არ არსებობდა მიზეზი, რომელიც მონასტერში ქალის შეშვებას გაამართლებდა. ერთადერთი გამონაკლისი „ჴელმწიფეთა“ ქალები არიან, ისინიც იმ შემთხვევაში შეიშვებიან მონასტერში, თუ რამ გარდაუვალი საქმეა, თანაც მცირე ხნით. როგორი საჭიროებაც არ უნდა იყოს, ღამე მონასტერში ქალის დარჩენა არ შეიძლება, არცერთი ბერის სენაკში არ შეიშვებიან მანდილოსანნი, „დედაჲღა თუ იყოს მისი“. „ხოლო ამის მიზეზისა გარეშე სხუებრ, არცა ჩუენისა სახლისაგან ჯერ-არს შესლვაჲ დედაკაცისაჲ მონასტერსა შინა“, – დაასკვნის ბოლოს ავტორი.[1] ასევე მკაცრად იცავს მონასტერს ქალებისაგან გრიგოლ ბაკურიანისძეც და ახლომახლო მიდამოებში ქალთა მონასტრის აშენებასაც კი კრძალავს.[2] თვალი ხომ ყველაზე სწრაფი, მომკვეთელი და დამწყლულებელია ადამიანის სულისა. ვაჰანის ტიპიკონის ავტორი სიავესჩვეულ და აულაგმავ თვალს ადარებს უაღვირო ცხენს, რომელიც ყოველთვის ხევში გადასჩეხს ზედამჯდომელს. დაუმორჩილებელი თვალი მრავალ სასიკვდილო სენსა და ბოროტ წყლულებას მოუვლენს მის მექონთ. აქვე წინასწარმეტყველის სიტყვებია მოტანილი: ვიდოდეთ ბჭეთა მიმართ ჩემთა და ქვანი გზისაგან განყარენით“.[3] აქ სხვა არა იგულისხმება რა, თუ არა ის, რომ ყოველი დაბრკოლების მიზეზი უნდა მოისპოს ძმათა კრებულის გა-

---

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 76.

[2] რა თქმა უნდა, დედათა და მამათა მონასტრების ახლო-ახლო ყოფნა სამონასტრო ცხოვრების არანაირ წესს არ ექვემდებარება. ამდენად, გამორიცხული უნდა იყოს ვანის ქვაბებში დედათა მონასტრის არსებობის ვარაუდის გაზიარება.

[3] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 75.

რემოში. ერთ-ერთი სულიერი დაბრკოლების მიზეზს, როგორც ჩანს, ქალიც წარმოადგენს.

უწვერული ახალგაზრდა ყრმის ან დიაკვნის შეშვებაც არ შეიძლება მონასტერში. არავის აქვს უფლება უასაკო ნათესავის, ძმის ანდა შვილის შეყვანისა. ეს არვინ უნდა იკადროს. თუ ვინმე წინ აღუდგება ამ კანონს და არ დაემორჩილება მონასტრის წესებს, სენაკში შეიყვანს ახალგაზრდა ჭაბუკს და ღამეს გაათევინებს, მის მიმართ მკაცრი განაჩენია „დადგინებული“ მონასტერში. „ძმობის“ ასეთი წევრი ყოველგვარი შუამდგომლობის გარეშე განიდევნება მონასტრიდან და მოიკვეთება, „ვითარცა ასოჲ დამპალი“.

აღნიშნული კანონი რომ მკაცრად იყოს დაცული, ხელმეორედ იმეორებს მხარგრძელი, უწვერული ყრმა ან დიაკვანი – ვისი შვილიც არ უნდა იყოს იგი – გინდა დიდებულის, გინდა აზნაურის ანდა ჩემი სახლის წევრიც, არანაირი მიზეზით არ შეიშვება მონასტერში, ისევე როგორც ქალი. „და განმარტებით ითქუმოდენ, ვითარმედ ვითარცა იგი მდედრისათჳს განმიწესებიეს, ეგრეთვე მსგავსად და უწუერულისათჳს განვაწესებ, რაჲთა ყოვლად-ყოვლითურთ უვალ-იყოს მონასტერი ესე ესევითართა პირთაგან“.[1] ამ კანონის დამრღვევს საშინელი წყევლით ემუქრება „განგების“ შემდგენელი. მის მტკიცედ შემსრულებელს კი – „შეუძრავი სასუფეველი და უმიმწუხროჲ ნათელის“ დამკვიდრება ელის საიქიოს.

ახალგაზრდა ყრმათ ასევე კატეგორიულად ეკრძალებათ მონასტერში შეშვება პეტრიწონის ტიპიკონითაც, „რაჲთა არა დააქციონ სრულიად მონასტერი და წარწყმიდონ იგი“. ბიზანტიური მონასტრების ნაწილი მცირეწლოვანთ, უასაკოთ იღებს აღსაზრდელად, მეორე ნაწილი კი – კრძალავს, ვიდრემდე წვერი არ ამოუვათ.[2]

მონასტერში შესვლა ეკრძალებათ აგრეთვე კერპთაყვანისმცემლებს, მეძავებს, მრუშებს, მამათმავლებს, ქურდებს, ლოთებს. ისინი ღვთის სასუფეველს ვერ მოიპოვებენ: „არცა მეძავთა, არცა კერპთმსახურთა, არცა მემრუშეთა, არცა ჩუ-

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 76.

[2] Каждан А. П., Византийский монастырь XI-XII вв., как социальная группа. გვ. 61.

კენთა, არცა მამათმავალთა, არცა ანგაჰართა, არცა მპარავთა, არცა მომთრვალეთა, არცა მაგინებელთა, არცა მტაცებელთა სასუფეველი ღმრთისაჲ ვერ დაიმკვიდრონ".[1] ვისაც ამხელენ ზემოთ მოყვანილ ცოდვაში, „მცირესა გინა დიდთაგანსა", შეუნდობლად გაძევდება მონასტრიდან. ოღონდ განაჩენი ნაჩქარევად არ იქნება გამოტანილი, ჯერ საფუძვლიანად განიხილავენ „შესმენას", რომ იგი შურმტერობით არ იყოს ნასაზრდოები, გულდასმით გამოიძიებენ, რადგანაც რომელიმე შურიანმა, შესაძლოა იკადროს ტყუილად ცილისწამება. თუ შესმენა გამართლდება, ბრალდებული დაუყოვნებლივ გაძევდება მონასტრიდან, წინააღმდეგ შემთხვევაში – ცილისმწამებელი დაისჯება სასტიკად, იგი „ფრიადითა შეურაცხყებითა განქიქებული" განიდევნება მონასტრიდან და მის ქონებას ძმანი გაიყოფენ („ნაქონები მისი ძმათა განიყონ").

§2. სამონასტრო კორპორაცია (ძმობა)

საქართველოში არსებულ საჯარო ხასიათის კორპორაციათაგან ყველაზე მეტად გავრცელებული და ქრისტიანობის ხანიდან განვითარებული იყო სამონასტრო კორპორაცია, სამონასტრო ძმობა, რომელსაც თავისებური წყობა და წესდებით განმტკიცებული წეს-ჩვეულებები ჰქონდა. კორპორაცია დამოუკიდებელი (შიდა სტატუსით) თვითმმართველი ორგანიზაციაა, მეტ-ნაკლებად მოწყვეტილი გარე სამყაროს და შიგნით კი მტკიცე ერთობით შედუღაბებული. როგორც ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავდა, ამ დაწესებულებათა საერთო დამახასიათებელ თვისებას საერთო ინტერესები, ურთიერთთანადგომა და დახმარება შეადგენდა. „სამონასტრო ძმობის იდეალი უმთავრესად სარწმუნოებრივ-ზნეობრივი, მაგრამ აგრეთვე გონებრივი წარმატება იყო".[2] სამონასტრო ძმობის სათავეში მამასახლისი ან წინამძღვარი იდგა, ძმობას ჰქონდა საჭურჭლე, სადაც მთელი შემოსავალი იყრიდა თავს, მას განაგებდა მეჭურჭლე.

---

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 78.

[2] ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. ტ. VII, გვ. 237.

სამონასტრო ძმობა საქართველოში ნამდვილ კორპორაციულ დაწესებულებად და ორგანიზაციად მას შემდგომ იქცა, როდესაც იქ, მონასტრებში, მონარქიების წეს-წყობილების მაგიერ XI ს. 30-იანი წლებიდან კრებულობითი, რესპუბლიკური მართვა-გამგეობის წესი დამყარდა.[1] ამ დროიდან მოყოლებული მონასტრის მთელი ქონების მეპატრონე ხდება „კრებული ყოველთა ძმათაჲ", ყოველი სავსებაჲ ძმათაჲ". თანამდებობის პირებს არჩევის წესით ადგენდნენ. მონასტრის ყოველი საქმე კეთდებოდა ძმათა კრებულის საშუალებით, „საშუალობისაგან ძმათა კრებულისა". ასე რომ, მონასტრის ბერთა მთელი შემადგენლობა „ძმობას" წარმოადგენდა, თითოეული მათგანი „ძმაჲ" იყო. ამ ძმობაში არ იგულისხმებოდა მამასახლისი, რადგან ის „მამად" ითვლებოდა.[2]

სამონასტრო კორპორაციაში ე.წ. უმაღლეს ორგანოს ძმათა „ყოველი" კრებული წარმოადგენდა, რომელიც „გამორჩევითა" და „წილგდებით" ირჩევდა ხოლმე ხელისუფლებს. ამ კრებაზე წყდებოდა ყველა ძირითადი საკითხი, რაც კი მონასტერს შეეხებოდა.

მაგალითად, ძმათა მთელი „სავსებობა" ახლადარჩეულ მამასახლისს ხელისუფლების გადაცემასთან ერთად მონასტრის ავლადიდებას აბარებდა. „იურიდიულად ისე იყო მიღებული, რომ ძმობის ამ საერთო კრების დადგენილება „ერთობა" განზრახვითა, „ერთნებაობითა", „ერთსულობისა მიერ ძმათაჲსა" და „ერთითა სიტყვითა" უნდა ყოფილიყო გამოთქმული, ე.ი. ერთხმივი დადგენილების წესი იყო დაკანონებული",[3] მაგრამ, როგორც ივანე ჯავახიშვილი მიუთითებს, ეს ერთიანობა უფრო ფიქცია იყო, ვიდრე რეალობა, რადგან გადამწყვეტი მნიშვნელობა მაინც უმრავლესობას, ე.წ. „უთავადესთა ძმათა" ხმას ექნებოდა.[4]

ამრიგად, თუ მონასტრების მონარქიული წესწყობილების ხანაში მთელი ხელისუფლება ანუ „ყოველი ჴელმწიფებაჲ და

---

[1] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 238.

[2] ივ. ჯავახიშვილის „ქართული სამართლის ისტორიის" მეორე წიგნში გაშუქებულია ეკლესიისა და საეკლესიო სამართლის მრავალი საკითხი. ვეყრდნობით რა აღნიშნულ ნაშრომს, მოგვაქვს სათანადო პარალელები ვანის ქვაბთა ტიპიკონიდან.

[3] ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. ტ. VII, თბ., 1984, გვ. 239.

[4] იქვე.

უფლებაჲ“ მამასახლისს ეკუთვნოდა („ვითარცა ენებოს, ეგრეთ განაგოს“), მასზე იყოს დამოკიდებული მონასტრის მართვა-გამგეობა, განსჯის უფლება, ყველა ძირითადი კანონის შეცვლისა და მიღების საკითხი, რესპუბლიკური წყობილების შემოღებისთანავე „ყოველი ჴელმწიფებაჲ“ უკვე კრებულის ხელში გადავიდა და მას ეკუთვნოდა. ამიერიდან ყველა საქმე „ბრძანებითა ყოველთა ძმათაჲთა“ სრულდებოდა.[1] ერთი პირის ერთი ზრახვა და ნება მრავალი პირის ერთიანმა ზრახვამ და ნებამ შეცვალა. რამდენადაც მონასტრის მრავალრიცხოვანი „ძმობა“ მაინც ერთ გეზს იღებდა, ერთნებაობისა და თანადგომის პრინციპს ატარებდა, იგი ერთ სხეულად, ერთ ორგანიზმად უნდა განვიხილოთ. აქედან გამომდინარეობს სამონასტრო კორპორაციის მთავარი და უმთავრესი თვისება – ერთ სხეულად წარმოჩენა ძმობისა, საერთო იდეალებისა და მიზნების ქონა, ივანე ჯავახიშვილმა გაიაზრა და ჩამოაყალიბა საკორპორაციო სამართლის ზოგადი მოძღვრება: „რაკი ერთი სული, ერთი ზრახვა და ერთი ნება შესაძლებელია მხოლოდ ერთ სხეულსა და პირსა ჰქონდეს, ამიტომ, ცხადია, რომ ქართული საკორპორაციო წეს-წყობილებისა და სამართლის „ერთნებაობის პრინციპი“ და დებულება უნდა დამყარებული იყოს იმ ზოგად მოძღვრებაზე, რომლის მიხედვითაც ძმობა და კორპორაცია მრავალ-წევრიანობისდა მიუხედავად მაინც ერთ სხეულად და ერთეულად იყო მიჩნეული. ამ თეორიულ მოსაზრებას ვაჰანის მონასტრის წესდება ადასტურებს. იქ მართლაც ძმობა ერთ სხეულად ითვლება და იწოდება კიდეც“.[2]

„ვაჰანის ქვაბთა განგება“ ძმობას ერთ სხეულად თვლის, იგი კრძალავს ჭამა-სმის უპირატესობით „განწვალვისა და განხეთქილების შემოღებას ერთსა მას შინა გუამსა ძმათასა“.[3] გამოუსწორებელ დამნაშავე წევრთა სავანიდან განდევნის აუცილებლობაც მას იმ მოსაზრებით აქვს დასაბუთებული, რომ მათი ძმობაში ყოფნა სხვის სულსაც დააავადებს,

[1] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 239.

[2] იქვე, გვ. 77.

[3] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 68.

დამნაშავენი უნდა განიდევნონ ძმობიდან, რათა „არა ყოველსა გუამსა განეზაოს სიმპალვე“.[1]

ძმობა, სავანე „ერთი გუამი“, ერთი სხეული ან პიროვნება ყოფილა. ამდენად, ერთნებაობის პრინციპი სრულიად ადვილი გასაგებია: ერთ ნორმალურ სხეულს შეიძლება მართლაც მხოლოდ ერთი სული, ზრახვა და ნება ჰქონდეს. ე.ი. „აქ ჩვენ იმავე მოძღვრებასთან გვაქვს საქმე, რომელსაც სამართლის მეცნიერებაში იურიდიული პირის მოძღვრება ეწოდება“,[2] – აღნიშნავს ივანე ჯავახიშვილი, აქვე იგი ერთმანეთს ადარებს ქართული სამართლისა და დასავლეთ ევროპის სამართლის კანონისტთა მოძღვრებას და პოულობს გასაოცარ მსგავსებას: „აქაც და იქაც არჩევანის სისტემა და ავტონომიაა, იქაც და აქაც ერთსულოვანი, ერთხმივი გადაწყვეტილების პრინციპია დაწესებული, დასასრულ, იქაც და აქაც ამ ცნებათა გამოსათქმელად ნახმარი ტერმინების, თითქმის იგივეობად ქცეული მსგავსებაა“.[3] აქვე მკვლევარმა სრულიად ლოგიკურად მიიჩნია ეს მსგავსება და აღნიშნა, რომ ეს მოვლენა შემთხვევითი არ უნდა იყოს. ამ მსგავსებას საერთო საფუძველი, საერთო წყარო უნდა ჰქონდეს. იგი უნდა მომდინარეობდეს ან რომაული სამართლის მემკვიდრეობისაგან, ანდა კულტურული გავლენის შედეგთან უნდა გვქონდეს საქმე.[4]

სამონასტრო ორგანიზაციის ყოფა-ცხოვრება, მის წევრთა ურთიერთდამოკიდებულება თუ გარე სამყაროსთან მიმართება მკაცრად იყო განსაზღვრული და ჩამოყალიბებული სამონასტრო ტიპიკონის წესებით. ისე რომ, სამონასტრო „ძმობის“ წევრებს ზოგადად „მოწესეთა“ სახელიც კი შერჩათ. მონასტრის ყოველი ახალი წევრი ვალდებული იყო წესდებას გასცნობოდა და მტკიცედ დაეცვა იგი. აი, რას ამბობს „ვაჰანის ქვაბთა განგება“: „უკეთუ ვინმე მონაზონი შემოვიდეს და ძმათა თანა დაწესებოდეს, ესე ძეგლი სრულებით წარეკითხვოდეს. უკეთუ ყოვლითურთ გულსავსე იქმნებოდეს

---

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 77.

[2] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 240.

[3] იქვე, გვ. 241.

[4] იქვე.

და სიხარულით შეიწყნარებდეს წესთა ამათ, თუთცა დაეწესებოდეს ძმათა თანა, და უკეთუ არა შეიწყნაროს, ლოცვაჲ აქუს და კურთხევაჲ".[1]

ტიპიკონით დაკანონებული წესების დაცვა ძმობის ყოველი წევრის ვალდებულებაა. იოანე მთაწმინდელი არწმუნებს მონასტრის ძმობას, რომ ღვთის მცნებათა შესრულებით, წესისა და კანონის დაცვით სიკეთე არ მოგაკლდებათ და სულიერ საზრდოს მოიპოვებთო.[2] ტიპიკონის უპირველესი მიზანი მშვიდობიანობის დამყარება, ძმობის „განუკვეთელი ერთობა" და „წინამძღვართა უზაკუველი მორჩილება" იყო. ასე უნდა დამყარებულიყო „უშფოთველი ცხოვრება" მათ სამყაროში. უპირველეს ყოვლისა, მონასტრის ჴელისუფალთ უნდა დაეცვათ ტიპიკონის ყოველი რიგი და მცნება, მათ უნდა მიეცათ მაგალითი „ძმობის" წევრებისათვის. „განგებაში" პირდაპირაა მითითებული, რომ ყოველი მოძღვარი ვალდებულია დიდი მოკრძალებით მიუდგეს განწესებას, საქმით სრულყოს მასში აღწერილი წესები, მახვილი თვალით ამხილოს ყოველი გადახრა და თავისი პატიოსნებით მაგალითი მისცეს ყველას.

გაეცნობოდა რა ტიპიკონს ძმობის ახალი წევრი, იგი საბოლოოდ დამკვიდრდებოდა მონასტერში. ძმად განწესებისათვის სასყიდელის აღება რომელიმე წევრისაგან მიუტევებელ ცოდვად ითვლებოდა, თუ იკონომოსი ან დეკანოზი, ან სხვა რომელიმე ჴელისუფალთაგანი იკადრებს და ქრთამს აიღებს და ამით გარდარეულ ვერცხლისმოყვარეობას გამოავლენს, იგი მხილებული იქნება უცილობლად და თავისი პატივისაგან ჩამოქვეითდება, რადგანაც ასეთი ადამიანისაგან კეთილის ქმნას არ უნდა ელოდე, ვერცხლისმოყვარეობა ხომ საძირკველია ყოველგვარი ბოროტებისა; ბოროტთა თესლთა ბოროტი აქვთ ნამუშაკევიც".

აღნიშნული მუხლი ძმობის წევრად გაწევრიანებისა თავისთავად საინტერესოა. იგი კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ მონასტერში „ძმად განწესებისათვის" ქრთამის აღების შემთხვევებიც ყოფილა. საერთოდ, ფეოდალურ საქართვე-

---

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 89-90.

[2] გიორგი მთაწმინდელი, ცხოვრებაჲ იოვანესი და ეფთუმესი, გამოსაცემად მოამზადა ივანე ჯავახიშვილმა, თბ., 1946, გვ. 36.

ლოში ხშირი იყო შემთხვევები საეკლესიო თანამდებობების გაყიდვისა, საამისო მაგალითები მრავლად მოგვეპოვება. ამ მოვლენის წინააღმდეგ სხვადასხვა ეპოქაში სხვადასხვა ღონისძიება ტარდებოდა, მაგრამ, როგორც ჩანს, მოვლენა მაინც ფართო ხასიათს ატარებდა და რადგანაც იგი ზოგადად მაინც არსებობდა, კერძო შემთხვევებში საჭიროდ მიიჩნევენ ისეთი წესის დამკვიდრებას, რომელიც კრძალავს მონასტერში ამგვარ „ვაჭრობას“. „ვაჰანის ქვაბთა განგებაშიც“ სწორედ ამიტომ გაჩნდა ამგვარი მუხლი.

შემოვიდოდა რა მონასტერში ახალი ძმა, იგი მაშინვე უნდა გამხდარიყო იმ „მონაზონებითი მოქალაქეობის“ წევრი, რომელიც დამკვიდრებულია მონასტერში, „მონაზონებითი მოქალაქეობა“ ბევრ რამეს ითხოვდა მონაზონისაგან, ეს ბევრი რამ კი ერთიან, ძლიერ, მტკიცე და ურყევ სულში უნდა გამოვლენილიყო. ამგვარი „მოქალაქე“ სათნო, მორჩილი და მდაბალი ბერია; ბერი, რომელიც პატიოსანი სინდისითა და ღვთის მოშიშებით მორჩილია მწყემსისა და სულიერი მამისა მისისა. „მონაზონებით მოქალაქეობაში“ ურჩობა გამორიცხულია, რადგან „ურჩებისა ნაყოფი სიკუდილი არსო“, – ნათქვამია. მედიდურსა და ლაღ მონაზონს ტრაპეზს შესვლა ეკრძალება, არც მისი სარგო „საწესოჲ“ მიეცემა, ხოლო თუ საერთოდ არ მოიშლის ურჩობას, იგი გაძევებულ იქნება მონასტრიდან.

„ვაჰანის ქვაბთა განგება“ კრძალავს „შვილებულის“ ძმად განწესებას. „შვილებული“ – შვილობილს, ნაშვილებს ნიშნავს.[1] ვინაიდან „განგების“ ეს ნაწილი დაზიანებულია, ძნელდება ტექსტის შინაარსის სრულფასოვნად გაგება. სავარაუდოა, რომ აქ საუბარია იმ მოწესეზე, რომელიც მონასტერში ბერად აღკვეცილა, იქ კი საერო ცხოვრებაში შვილი, შვილობილი დარჩენია და მისი მონასტერში წაყვანა განუზრახავს. ასეთი „შვილებული“ ძმად ვერ განწესდება.

ბერად შეიძლება აღკვეცილიყო მონასტრის მეპატრონის ოჯახის რომელიმე წევრი, აზნაურთა გვარის წარმომადგენელიც, „ძმად განწესების“ ასეთი შემთხვევები მრავლად გვხვდება. თუ ამგვარი საგვარეულო სახლის აზნაური ანდა მსახური ღირსია მონასტერში დამკვიდრებისა და მონაზვნად

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, ლექსიკონი, გვ. 126.

შედგება, მაშინ მონასტრის პატრონთაგან ასე „გაიჩინება": თუ ნამსახურია ამ მეპატრონესთან და საპატიო აზნაურიშვილია, მწირველად დაიდგინება შესაფერისი სარგოთი – „პურითა და ოქროჲთა და ჯდომითა ყუელაჲთა", თუ დიდად საპატიო და ნამსახური არ არის, მან არც უნდა იკადროს მწირველთა თანა დაწესება". „უფრო დაბალი ღირსების მსახური კი, რომელიც მონასტერში დამკვიდრების ღირსია, მესამე დასის მონაზონებთან დადგება ტანისამოსითა, ოქროჲთა და ყოველთა საწესოჲთა საქმითა". ასეთია მონასტერში დადგინების წესი.

მონასტერში მაღალი ფეოდალური გვარის წარმომადგენელთა პრივილეგიურ მდგომარეობაზე პირდაპირაა მითითებული ბერძნულ მონასტერთა ტიპიკონებშიც. თუ ვინმეს თავისი მდგომარეობის მიხედვით რაიმე სასიკეთოს გაკეთება შეუძლია მონასტრისათვის, ისინი პრივილეგირებულნი ხდებიან სავანეში, სადაც გარკვეული უფლებებით სარგებლობენ კიდეც.[1] სიმდიდრე და სოციალური მდგომარეობა მონასტერში მყოფთა საზოგადოებრივ გრადაციაზეც დიდ გავლენას ახდენდა.

...სამონასტრო ცხოვრებას სიმყუდროვე, სულიერი შვება მოაქვს ადამიანისათვის. აქ გამეფებულმა სიწყნარემ უნდა დათრგუნოს შფოთი და ბოროტება. ძმობის წევრები ერთმანეთის მიმართ დიდი პატივისცემითა და მოწიწებით არიან განწყობილნი. მათ შორის დავა, კამათი მიუღებელია. თუ ძმათა შორის „მეშფოთე" და „მრუდი" კაცი გამოერია, მას აუცილებლად ძმათა მყუდროების დარღვევა მოჰყვება, რადგან ერთი კაციც კი საკმარისია ქალაქის „აღძვრად და აღშფოთებად".

რისხვა, გულისწყრომა და სიმწარე უნდა აღმოიფხვრას მონაზონთა გულებიდან, როგორც წმ. მოციქული იტყოდა: „ყოველი რისხუაჲ და გულისწყრომაჲ და ჴდომაჲ და ღაღადებაჲ და სიმწარე მოისპენ თქუენ შორის ყოვლით უკეთურებითურთ, ვითარცა ჰშუენის წმიდათა".[2] წმიდანნი კაცნი სიმშვიდეში უნდა ავლენდნენ თავიანთ სიწმიდეს.

---

[1] Каждан А. П. დასახ. ნაშრ., გვ. 62.

[2] იქვე.

თუ რომელიმე ძმათაგანი იკადრებს შეურაცხოფას ძმისას, ის მაშინვე განიდევნება მონასტრიდან. ბერ-მონაზონნი თანასწორნი არიან ეკლესიაში. მიუტევებელია გულშემატკივრობა მეამბოხე, მეშფოთე, „მემთვრალე" ძმისა, მისი მხარდაჭერა თავისთავად დანაშაულია, რადგან „იხილე თუ მპარავი, თანაურბიოდე მას".[1] დამნაშავის დამხმარე კი თვითონაც დამნაშავეა და მასაც იგივე სასჯელი უნდა მიეზღოს, რაც ნამდვილ დამნაშავეს; ისიც თავხედად და „მეშფოთედ" იქნება მიჩნეული. მათი საკითხი მწყემსმა უნდა განიხილოს და ორივეს გამოუტანოს სასჯელი. ღვთის მონათა შორის ჩხუბი და შუღლი მიუღებელია, მეშფოთესა და მაგინებლის სამყოფელი მონასტერში არ არის. ისინი განიძევებიან მონასტრიდან და მათ ადგილას სხვა უფრო მყუდრო და მშვიდი ადამიანები დამკვიდრდებიან.

ძმობის არცერთ წევრს არა აქვს უფლება მონასტრის გარეთ გასვლისა. იგი უნდა მივიდეს მოძღვართან, აუხსნას საქმის ვითარება და თუ ის ნებას დართავს, გამოეთხოვოს მას და წავიდეს, მოძღვრის დაუკითხავად არა თუ თავისი საკუთარი საჭიროებისათვის, თვით მონასტრის მეპატრონის დავალებითაც კი არ შეიძლება წავიდეს მონაზონი. აუცილებელი, გარდაუვალი საქმისათვის მოძღვრის ლოცვისა და კურთხევის მიღების შემდეგ შეიძლება გამგზავრება და ისიც მხოლოდ იმდენი ხნით, რა ხნითაც მოძღვარი უბრძანებს, თუ წასული დათქმულ ვადას გადააცილებს, საქციელი ურჩობასა და უწესობაში ჩაითვლება, ხოლო თუ ვინმე ერთ ღამესაც კი გამოუთხოვლად დაჰყოფს მონასტრის გარეთ, მონასტრიდან გაიძევება, ვითარცა თავხედი და შეურაცხისმყოფელი.

სავანის კედლებს გარეთ ღამის გათევა, შემთხვევით შემხვედრ ხალხთან დალაპარაკება დიდ დანაშაულს წარმოადგენდა ბიზანტიურ მონასტერშიც. როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, VIII ს-ის ბოლოდან ბიზანტიაში ე.წ. „საქალაქო მონასტერი" იჩენს თავს, წამყვან როლს საქალაქო, სატახტო მონაზვნობა თამაშობს. ამგვარ მონასტრებს კედლები ყოფდა საქალაქო ცხოვრებისაგან. კედლებს მიღმა ცოცხალი, ხმაურიანი, კეთილ-ბოროტით აღსავსე სიცოცხლე ჩქეფდა, მეორე მხარეს კი ღვთის მსახურთ სრული სიმშვიდე და

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 73.

მყუდროება უნდა შეენარჩუნებინათ. მონასტრის კარებთან სპეციალურად დაყენებულ მცველს ეს მიჯნა მტკიცედ უნდა დაეცვა და შემთხვევით მომხვდური შიგნით არ უნდა შეეშვა, არც შიგნიდან ჰქონდა ვინმეს გარეთ გასვლის უფლება. ძლიერი უნდა იყოს ნებისყოფაც და ღვთის მოშიშებაც ამგვარი განსაცდელისათვის.

ვანის ქვაბთა მონასტერში დიდ ცოდვად ითვლებოდა ვაჭრობა. ბერთა მცდელობას – ევაჭრათ ღვინით, სხვა პროდუქტებით, აუცილებლად სასჯელი მოჰყვებოდა. მათ არა აქვთ უფლება მევახშეობისა, ნივთიერი საჭიროების ვახშად ან სარგებლად გაცემისა, არ შეიძლება გაჭირვებულთა ხარჯზე გამდიდრება. ადამიანის გაჭირვებით გამდიდრებული ვერასოდეს გაიხარებს, ეს ცოდვა ვაჭრობაზე უარესია და იმავდროულად ეს არის დასასრული ანგარებითი სიბოროტისა. სამართლიანადაა ნათქვამი: „სახლსა მამისა ჩემისასა სახლ სალოცველ ეწოდების, ხოლო თქუენ გიყოფიეს იგი ქუაბ ავაზაკთა“. ასეთი საქციელი ერისკაცისთვისაც კი მიუტევებელია, მევახშე ერისკაციც კი შეუნდობელია, არა თუ რომელიმე წმიდა მამა, რომელიც თავისი სისპეტაკითა და პატიოსნებით უნდა გამოირჩეოდეს, სალოცავი არამცდაარამც არ უნდა იქცეს „ქუაბად“ ავაზაკთა.

„ვაჰანის ქვაბთა განგება“ წეს-ჩვეულებათა კრებულია, რომელიც განმარტავს, თუ როგორი უნდა იყოს წმინდა ადამიანი, რა უნდა აკეთოს და რისი უფლება არა აქვს. ეკლესიიდან, მონასტრის თითოეული სენაკიდან უნდა გაისმოდეს გალობა, ლოცვა, ვედრება სიკეთით ამეტყველებული. „თითოეული თჳსსა სენაკსა შინა შეევედრენ კრძალულებით კანონსა თჳსსა განწესებულსა და მყუდროებითსა დიდებისმეტყუელებასა, რომლითა მხოლოჲ მხოლოსა მათ მიეახლების მიუახლებელსა, და შეეტრფვის და აღისურვებს სატრფოსა სასურველსა, არსთა ცხოვლობისასა, და ხედავს განწმედილითა გონებისა თუალითა ზეშთააღმატებულთა მათ გონებათაგანცა უხილავსა და მიწდომად შეუძლებელსა, მეტყუელი: „შეეძერწა სული ჩემი შემდგომად შენსა და მე შემეწია მარჯუენემან შენმან“.[1]

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 83.

წმიდა ადამიანებს არ შეშვენით უქმსიტყვაობა, ბილწსიტყვაობა: „ყოველი სიტყუაჲ დამპალი ნუ გამოვალნ პირით თქუენით, ვითარცა შუენის წმიდათა".[1] არც ნაყროვანებაა მისაღები ძმებისათვის, ნაყროვანება დედაა სიბილწისა. მლოცველი აუცილებლად უნდა მარხულობდეს, ვინაიდან „უეჭუელად პირველი ხარისხი მოღუაწებითისა მოქალაქობისაჲ", რომელიც ყოველი საეკლესიო პირის მიზანს შეადგენს, მარხვისა და კრძალულების გარეშე (სრულიად) შეუძლებელია. ტიპიკონის ავტორი პირდაპირ ევედრება ძმობის წევრებს, რომ მოისპოს მათში ის მრავალთავიანი ვეშაპი სიბილწისა, რომელიც უქმსიტყვაობაში, ლოთობაში, „ვნებულ მეგობრობაში" ვლინდება და რომელიც მტერია იმ საღმრთო მწყობრი სისტემისა, რომელიც მონასტერში დაკანონებულა და უნდა ბატონობდეს. ღვინით ამეტყველებული ადამიანი სასიკეთოს ვერსა იქმს. მას მუცელი გაღმერთებული აქვს და დიდება მისი სირცხვილეულია, ბერ-მონაზვნებმა პირდაპირ მცნებად უნდა გაიხადონ სიტყვები: „ნუ დაითრვებით ღუნითა, რომლითა არს სიბილწე". მემთვრალენი, ლოთები სასუფეველს ღვთისას ვერასოდეს დაიმკვიდრებენ.

არცერთ ძმას არა აქვს უფლება მწუხრის შემდეგ ძმის სენაკში შესვლისა, არც თავყრილობის გამართვა და სენაკებში „ღვინის მოსუმურობა" შეიძლება, არც ძილისპირს „საეშმაკო" გალობის თქმა. ეს წესები კანონადაა ქცეული ვანის ქვაბთა მონასტერში და მისგან გადახვევა მკაცრად ისჯება. „ვაჰანის ქვაბთა განგება" ვანის მონასტრის ტიპიკონია, რომელიც სინყნარეს, სიმშვიდეს, სიყვარულს, ურთიერთგაგებას, თანასწორობას და ურთიერთპატივისცემას ქადაგებს. აქ ყველა თანასწორია კანონის წინაშე და თანასწორობაში უფროს-უმცროსობაც პატივსაცემია ყოველი ძმის მხრიდან. სამონასტრო წესები დოგმად უნდა იყოს ქცეული მონასტრის ძმებისათვის, წესიერება – სისხლსა და ხორცში გამჯდარი, მისგან გადახვევა კი უპასუხისმგებლობა და უპატივცემულობაა იმ წმიდა ალაგისა, რომელსაც მონასტერი ჰქვია, რომელშიც წმიდანნი კაცნი მოღვაწეობენ და სადაც მხოლოდ სიწმიდე და უმწიკვლობა უნდა ბატონობდეს.

---

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 82.

„ვაჰანის ქვაბთა განგებაში“ ჩაწერილი კანონები საზოგადოდ საერთოა სხვა ქართული მონასტრებისთვისაც. მართალია, მისგან განსხვავებით სრული სახით რომელიმე ქართული მონასტრის ტიპიკონი ჩვენ არ გაგვაჩნია, მაგრამ არსებობს ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურა, რომელიც წმინდანთა ცხოვრებას და მოღვაწეობას შეეხება. ისინი იმავდროულად ისტორიული წყაროს მნიშვნელობისაა. მათში თავმოყრილი და მიმოფანტულია სხვადასხვა ეპოქისათვის დამახასიათებელი ფაქტები და მოვლენები. სამონასტრო ცხოვრების ნათელ სურათს ხატავს ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები: გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“, ბასილი ზარზმელის „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“, გიორგი მთაწმინდელის „იოანეს და ექვთიმეს ცხოვრება“ და სხვ. ჩვენ ცალკე სახით არც ხანძთის, არც ზარზმის ტიპიკონი არ გვაქვს ხელთ, მაგრამ აღნიშნულ ძეგლებში იმდენი სამონასტრო წესი და კანონია მოტანილი, რომ სამონასტრო ცხოვრებაზე უკვე გარკვეული სურათი გვექმნება, რომლის შეზავებაც ჩვენთვის ცნობილ ტიპიკონებთან, საზოგადოდ, ქართულ სამონასტრო ცხოვრებას უფრო მეტ ნათელს მოჰფენს.

ექვთიმე მთაწმინდელს მეტად მკაცრი კანონები და დისციპლინა ჰქონდა დამყარებული მონასტერში. თვითონ თავისი წმიდა და ნახევრად ასკეტური ცხოვრებით მაგალითს აძლევდა ძმებს, არავის ჰქონდა უფლება არ დასწრებოდა წირვა-ლოცვას. თუ ვინმე გააცდენდა „გინა თუ ხუცესნი, გინა თუ დიაკონნი, გინა თუ მჟამობელნი, უკეთუ ჭაბუკნი იყვნიან“, ას მუხლს მოადრეკინებდნენ საკურთხევლის წინაშე. ხოლო მოხუცებს და უძლურებს „უღვინობა და უსაჭმელობა“ განეწესებოდა იმ დღეს. კანონის დარღვევა არც ახალგაზრდას ეპატიებოდა, არც მოხუცს და არც უძლურს. იერარქიის ყველა საფეხურისათვის კანონი კანონობდა.

მონასტრიდან გასული თუ ერთი-ორჯერ დაიგვიანებდა, მას სატრაპეზოში აღარ შეუშვებდნენ და იმ დღეს ხმელი პურის ჭამა მიესჯებოდა. ღვინის, თევზის ან სხვა რაიმეს სყიდვა, გარდა ზეთისა (და ისიც მხოლოდ გარკვეულ შემთხვევაში) იკრძალებოდა.

ძმობის წევრებს სერობის ლოცვის შემდეგ ეკრძალებოდათ სენაკებში ან მონასტერში შეკრება, „უბნობა“, სიცილი.

დამნაშავეს ღვედით გაროზგავდნენ ისე, რომ კვირაობით ფეხზე ადგომა უჭირდა. მონასტერში ძმათა ფიზიკური შრომა იყო გაბატონებული, აქ „ყოველსა ძმანი შვრებოდიან“.

ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლებში ვეცნობით ტრაპეზობის, ეკლესიისა და სენაკებში ქცევის წესებს, დასჯის მეთოდებს, სტუმართა მიღების წესებს და სხვ.

ჩვენამდე მოღწეული უცნობი მონასტრის ტიპიკონის ფრაგმენტშიც იკითხება რამდენიმე სამონასტრო კანონი. ეს განწესება, სავარაოდოა, ბოლნისისა ყოფილიყო.[1] აქ, ამ კანონების ამოკითხვა სრულყოფილად ჭირს, მაგრამ ზოგი მათგანის გარჩევა შეიძლება. მაგალითად, აქ არის წესი მონაზვნისაგან დიაკვნის დამჭირვის შესახებ, წინამძღვრის მიერ ძმათა გაგზავნის შესახებ.[2] აქვე ლაპარაკია წინამძღვრისადმი მორჩილებისა და თვით წინამძღვრის მოვალეობის შესახებ.[3]

საქართველოს მონასტრებში დადებული წესი და რიგი ემსგავსება ბერძნულ მონასტერთა განწესებებს; და არა მხოლოდ თუ ემსგავსება, თითქმის იდენტურიცაა მისი. ბიზანტიურ მონასტრებშიც ასევე იკრძალება ღვინის სმა, უწესრიგობა, ჩხუბი და აყალმაყალი, ტიპიკონის კანონების დაცვა ყოველი მოწესის ვალდებულებაა, სასჯელთა სისტემაც დიდად არ განსხვავდება ქართულისაგან.

ვანის ქვაბთა მონასტრის ტიპიკონის მერვე თავი ეხება საკითხს, თუ როგორი პატივი უნდა მიეგოს ძმობის გარდაცვლილ წევრს.

ძმობის ყველა წევრს უფლება აქვს გარდაცვალების შემდეგ ანდერძის დატოვებისა, ოღონდ ეს ანდერძი აუცილებლად შიდასამონასტრო ცხოვრებით უნდა შემოფარგლულიყო. გარდაცვლილს არ ჰქონდა უფლება ანდერძით დაეტოვებინა თავისი ქონება ნათესავისათვის ან მისი ოჯახის რომელიმე წევრისათვის და მონასტრიდან გაეტანათ ეს „ნაქონები“, თუნდაც ამ ქონებაზე მას ხელი აელოს „ჟამსა მონაზონად კურთხევისასა“.

---

[1] ნ. თორთლაძე, ერთი სამონასტრო ტიპიკონის შესახებ, ქართული წყაროთმცოდნეობა, VIII, თბ., 1993, გვ. 40.

[2] ს. კაკაბაძე, ნერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, წ. 1, ტფ., 1914, გვ. 72.

[3] იქვე, გვ. 73.

ამ სამონასტრო კანონიდან გამომდინარე, ქონება, რომელსაც ბერად აღკვეცისას მოიტანს მონაზონი ეკლესიაში, უკვე ეკლესიის, მონასტრის საკუთრებას წარმოადგენს. შენახვის თვალსაზრისი, რომ ერისკაცობაში დაგროვილი ქონების ნაწილი, რომელზეც ბერად აღკვეცის პროცესში უარს ამბობს მონაზონი იმ მიზნით, რომ მას (ქონებას) მისი გარდაცვალების შემდგომ რომელიმე ნათესავს დაუტოვებს, სამონასტრო კანონებით მიუღებელია, მონასტერში შემოტანილი განძი, „ნაქონები" მონასტრის საკუთრებად იქცევა და მისი გასხვისების უფლება აღარავის აქვს, უფრო მეტიც, მას არა მხოლოდ თუ გასხვისების, არამედ დასაკუთრების უფლებაც კი აღარ ეძლევა.

ამის მაგალითად ერთი დეტალი გამოგვადგება გიორგი მთაწმინდელის „იოანეს და ექვთიმეს ცხოვრებიდან". ერთ მთავარდიაკვანს, რომელიც ღირსეული წარმომავლობისა იყო და რომელსაც საკმაოდ ღირებული საფასე მიეცა მონასტრისათვის, არ სურდა, რომ მისი სამოსელით სხვა ვინმე შემოსილიყო; ეს რომ შეიტყო მამა ექვთიმემ, „თვისითა ხელითა შთააგდო კვართი იგი ცეცხლსა და ესრეთ დაიწვა".[1]

ასევე ხდება ბერძნულ მონასტრებშიც. მონასტრის საკუთრების გასხვისების უფლება ძმებს არ ჰქონდათ, მონასტრის პურით ისინი ვერ გამოკვებავდნენ ნათესავებს. ყოველივე, რასაც იხმარდა მღვდელი, მონაზონი, მისი სიკვდილის შემდეგ მონასტრის ძმობას რჩებოდა.[2]

სამონასტრო ტიპიკონით, მღვდლებმა და დიაკვნებმა გარდაცვლილ ძმას გარდაცვალების მესამე დღეს ჟამი უნდა უწიონ უსასყიდლოდ და აღაპიც გადაიხადონ იმავე დღესა ტრაპეზით. ყოველმა ძმამ უნდა ილოცოს მისი სულის შესანდობლად. ეს მათი უკანასკნელი ვალია გარდაცვლილი ძმის წინაშე.

„განგების" მერვე თავი შემოსაწირის გაყოფასაც ეხება. სანამ უშუალოდ მის პირობებს განვიხილავდეთ, მანამდე გავარკვიოთ, რას წარმოადგენდა ზოგადად სამწირველო.[3]

---

[1] გიორგი მთაწმინდელი, ცხორებაი იოვანესი და ეფთუმესი, გვ. 39.

[2] Каждан А. П., დასახ. ნაშრ., გვ. 59.

[3] სამწირველოს საკითხი შეისწავლა ბ. ლომინაძემ გამოკვლევაში „სამწირველო XIII საუკუნეში", იხ. მიმომხილველი, I, თბ., 1949, გვ. 309-332.

„სამწირველო“ სამონასტრო მიწათმფლობელობის ერთ-ერთი თავისებური სახეა, იგი ფეოდალური სამეურნეო ორგანიზაციაა. იგი არ გაჩენილა XIII საუკუნეში, ეს უფრო ადრინდელი მოვლენაა. სამწირველოს დაარსება შეწირულების გაჩენას უკავშირდება, შეწირულება კი სამონასტრო ცხოვრების, სამონასტრო ურთიერთობების ჩამოყალიბებისთანავე ჩნდება. სამწირველო საკურთხეველია, მაგრამ ჩვეულებრივისაგან განსხვავებით, აქ წარმოებს მხოლოდ გარკვეული მოსახსენებელი თუ სააღაპე წირვა-ლოცვა და ამავე დროს მას მონასტრის კედლებს გარეთ აუცილებლად საკუთარი საშემოსავლო ობიექტი გააჩნია – შეწირული მამულების შემოსავალი, რაც ძირითადად საკურთხეველზე იხარჯება, ხოლო ნაწილი საერთო სამონასტრო საჭიროებასაც ხმარდება, ე.ი. სამწირველოს შექმნა მიზნად ისახავდა მხოლოდ და მხოლოდ სამწირველის სულის შესავედრებლად შეკვეთილ წირვა-აღაპის მოწესრიგებას.[1] მწირველნი ასრულებენ ჟამის წირვას – უმთავრეს ქრისტიანულ ღვთისმსახურებას, რომლის დროსაც სრულდებოდა ე.წ. საიდუმლო ზიარება, ლიტურგია. მისი მატერიალურად უზრუნველყოფისათვის არსებობს გარკვეული წყარო – ყმა-მამული (სოფელი ან რამდენიმე გლეხი), რომელიც მისი შემოსავლით (ღალა, კულუხი, მუშაობა) მწირველს აბარია.[2] სამწირველო სოფლის ანდა მამულების ადმინისტრაციული მართვა-გამგეობა ზოგ შემთხვევაში მწირველის მოვალეობას არ შეადგენდა და ამისათვის მონასტრის სხვადასხვა თანამდებობის („მესთულე“, „მეღალე“, „სამართლად გამგებელი“) მოხელენი იყვნენ გამოყოფილნი, რომლებიც თავისთავად დამაკავშირებელ რგოლს წარმოადგენდნენ მონასტერსა და სამწირველოს შორის; სხვა შემთხვევაში სამწირველო მამულის გამგე-მოურავად თვითონ მწირველი გვევლინება. მწირველი ის პირია, რომელიც შეკვეთილ წირვა-აღაპს იხდის, მიღებულ შემოსავალს ხარჯავს საკურთხეველში თუ ტრაპეზზე. სამღვდელმსახურო წესების შესრულებაც მასვე აკისრია, ე.ი. შემოსული პურ-ღვინის დანიშნულებისამებრ. მოხმარება მწირველის მეშვეობით ხდება. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში ყმა-მამული მონასტერს უშუა-

[1] ბ. ლომინაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 332.

[2] იქვე.

ლოდ არ უკავშირდება. სწორედ ამაში გამოიხატება ის თავისებურება, რაც სამწირველოს ახასიათებს სამამულო ურთიერთობის სფეროში და რითაც იგი განირჩევა ეკლესია-მონასტერში არსებული სხვა სამამულო ურთიერთობისაგან, სამწირველოში მწირველსა და ყმა-მამულს შორის ერთგვარი ორგანიზაციული კავშირია შექმნილი. ეს არის სამწირველოს არსებობის საფუძველი.

მწირველი, რომელსაც სამწირველო აბარია, ისე განიხილება, როგორც მონასტრის მსახური. ამ სამსახურისათვის (მწირველობისათვის) მას სარგოც ეძლევა; ზოგჯერ თვით სამწირველოს საერთო შემოსავალში უძევს წილი, ზოგჯერ კი ცალკე დამოუკიდებელი წყაროც აქვს გაჩენილი.[1] სამწირველოს ფეოდალური ბუნებიდან გამომდინარე, მოგვიანო პერიოდისათვის იგი უკვე დამოუკიდებელ სახეს იღებს. ასე მაგალითად, გელათის ეკლესია – ეკვდერებმა, რომლებიც თავისებურ სამწირველოებს წარმოადგენდნენ, ნელ-ნელა სრული დამოუკიდებლობა მოიპოვეს.

ჯერ ეს სამწირველოები საერთო-სამონასტრო ძმობაში იყო მოქცეული და მათ ერთი წინამძღვარი-ეპისკოპოსი ჰყავდა, შემდეგ კი აქედანაც გათავისუფლდნენ. მართალია, ასეთ მდგომარეობას საერთო გავრცელება არ მიუღია, მაგრამ ეს ფაქტი სამწირველოს დამოუკიდებლობისაკენ სწრაფვაზე მიგვანიშნებს.[2]

„მწირველს პირადი სარგებლობისათვის ერთგვარი გასამრჯელო, „სარგო“ ეძლეოდა, მას ტრაპეზზეც ჰქონდა გაჩენილი ულუფა. მოგვიანებით პირდაპირაა მითითებული, რომ ზედმეტი პურ-ღვინო, რაც აღაპს და წირვა-ლოცვას გადარჩებოდა, მწირველს უნდა მოეხმარა პირადად, ე.ი. მწირველს ჰქოდა თავისი საკუთარი „სახლი“, რომლის გაფართოებაც, მიწების შეძენაც შეეძლო. მწირველი მფლობელ-მესაკუთრედ გვევლინება. მის განკარგულებაში მყოფი მამულები ზოგი კერძო საკუთრების ხასიათისა იყო, ნაწილი კი დროებით, პირობით მფლობელობაში გადაცემულ ქონებას წარმოადგენდა.[3]

---

[1] ბ. ლომინაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 331.

[2] იქვე, გვ. 329-330.

[3] იქვე, გვ. 331.

ასეთია ზოგადად სამწირველოს სურათი.

ვანის ქვაბთა მონასტერში სამწირველო ჯერ კიდევ მჭიდროდ უკავშირდება მონასტერს, აქ ნიშნები სამწირველოს დამოუკიდებლობისა ჯერ არ შეიმჩნევა („ვაჰანის ქვაბთა განგება“ XIII საუკუნის ძეგლია!). შემოსაწირი ორ ნაწილად იყოფა: ერთი ნახევარი საეკლესიო საჭურჭლეში შეინახებოდა, ხოლო მეორე ნაწილს თანაბრად იყოფენ მწირველნი, მგალობელნი და მწირნი, რომლებიც წირვა-ლოცვაში მონაწილეობენ. მღვდელყოფილები და მთავარდიაკვნები მღვდელთა თანასწორად მიიღებენ სარგოს იმის მიუხედავად, შეუძლია თუ არა მას მატერიალური სამსახურის გაწევა. მატიანეების, სულის მოსახსენებლების ჩასაწერად შემოსული შეწირულებაც მღვდელთა და მწირთა შორის თანაბრად იყოფა. რამდენადაც შემოსავალი – შეწირულება თანაბრად იყოფა მონასტერსა და სამწირველოს შორის, აქედან გამომდინარე, ეს ორი ორგანიზაცია ვანის ქვაბებში ჯერ კიდევ ერთმანეთშია შერწყმული. აქ სამწირველო მონასტრის ძირეულ ნაწილს შეადგენს და ერთ ორგანიზმად წარმოიდგინება. მწირველებს, ტიპიკონის მიხედვით, თავისი სარგოც ჰქონდათ მონასტერში, თავისი ულუფაც – ტრაპეზზე სხვა მსახურთა გვერდით. ასე რომ, სამწირველო XIII საუკუნეში ვანის ქვაბთა მონასტრის უშუალო შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს. შეწირულებანი XIV-XV-XVI საუკუნეების მანძილზეც გრძელდება ვანის ქვაბებში, მაგრამ სამწირველოს მდგომარეობის სრული სურათის აღდგენა უკვე შეუძლებელი ხდება წყაროების უქონლობის გამო, რამდენადაც „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მინაწერებით შეწირულების რაოდენობასა და შემწირველის ვინაობას ვეცნობით მხოლოდ. ფაქტობრივად, სამწირველო არსებობს ვანის ქვაბთა მონასტერთან, მაგრამ მისი უფლებრივი მდგომარეობა, დამოკიდებულება მონასტერთან, მონასტრის მეპატრონესთან უკვე ბუნდოვანია. საუკუნეების მანძილზე მონასტერიც სხვადასხვა საგვარეულოს საკუთრებად წარმოგვიდგება, წყაროების სიმწირე კი არ გვაძლევს საშუალებას აღვადგინოთ ურთიერთობების ნათელი სურათი მონასტრის მეპატრონესა და თვით მონასტერს შორის, მონასტერსა და მის ყმა-მამულს შორის, მონასტერსა და სამწირველოს შორის და ა.შ.

§3. მონასტრის ძმობის სამი დასი

ივანე ჯავახიშვილმა თავის ვრცელ გამოკვლევაში ნათლად გააშუქა ეკლესიისა და მონასტრის ცხოვრება და საქმიანობა, როლი სახელმწიფოში, ეკლესიის მსახურთა შემადგენლობა, მათი უფლება-მოვალეობანი და სხვ. ჩვენი ნაშრომის ეს ნაწილიც დიდი მეცნიერის ამ მონაცემებს ეფუძნება.

ქრისტიანული ეკლესიის შვილნი და მსახურნი, როგორც ცნობილია, ორად განიყოფოდნენ: ერთნი – მსახურნი და მოღვაწენი „უდაბნოსანი“ ანუ მონასტრისანი და მეორენი – საერო ეკლესიის მსახურნი.

საერო ეკლესიის მრავალრიცხოვანი მსახურნი ივანე ჯავახიშვილმა უფროს-უმცროსობით ასე განალაგა:[1]

1. „მთავარეპისკოპოზნი“ და „კათალიკოზი“
2. „ებისკოპოსნი“
3. „ქორებისკოპოსნი“
4. ხუცესნი ანუ „მღუდელნი“
5. „დედათდიაკონნი“
6. „დიაკონნი“
7. „კერძო დიაკონნი“
8. „წიგნის მკითხველნი“

საეკლესიო მსახურის თანამდებობას „პატივი“ ეწოდებოდა, ეკლესიის მსახურების თითოეულ საფეხურს „ხარისხი“ ერქვა, საეკლესიო თანამდებობის მიცემას კი – „დადგინებაჲ“.

აქვე ივანე ჯავახიშვილმა ვრცლად მიმოიხილა თითოეული მათგანის უფლება-მოვალეობანი, თვისებები, რაც საჭირო იყო საეკლესიო პატივის მისანიჭებლად.

შედარებით რთული აგებულების დაწესებულება იყო მონასტერი. უძველესი პერიოდის საეკლესიო ისტორიის ძეგლთა უმეტესი ნაწილი მონასტერთა ყოფა-ცხოვრებას შეეხება, ვინაიდან VIII-XII საუკუნეებში სამონასტრო ცხოვრება ფართოდ იყო გაშლილი, როგორც საქართველოს ტერიტორიაზე, ისე მის ფარგლებს გარეთაც და საეკლესიო ისტორიის ამსახველი წერილობითი წყაროებიც სწორედ აქ იქმნებო-

[1] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 13.

და. ბერ-მონაზონთა რაოდენობა სხვადასხვა მონასტერში სხვადასხვაგვარი იყო. მაგალითად, ათონის ქართველთა მონასტერში 300 მოღვაწე უნდა ყოფილიყო, შიომღვიმის ლავრაში ვარაუდობენ 3000-მდე მსახურს,[1] ისეთ პატარა მონასტერშიც კი, როგორიც ვაჰანის ქვაბთა მონასტერი იყო, მისი ტიპიკონის მიხედვით 51 ბერი და 10 მსახური იყო.[2] მონასტრის საქმეების გაძღოლა, მით უფრო, რაც მისი შემადგენლობა მრავალრიცხოვანია, ადვილი საქმე არ იყო. ბერ-მონაზონთა ყოფა-ცხოვრებას, მათ გამოკვებას სამეურნეო საქმეების გაძღოლა და მოწესრიგება სჭირდებოდა, რისთვისაც მონასტერი სათანადო დაწესებულებებითა და ორგანოებით იყო აღჭურვილი. პირადი შემადგენლობაც მრავალფეროვანი იყო და რამდენსამე მთავარ ჯგუფად იყოფოდა. თითოეულ მათგანს თავისი უფლება-მოვალეობა ჰქონდა, რომელიც წესდებითაცა და ჩვეულებითაც მკაფიოდ იყო განსაზღვრული".[3]

როგორც ეს ზემოთ აღინიშნა, მონასტრის ბერთა მთელი შემადგენლობა „ძმობას" წარმოადგენდა. ეს იყო „კრებული ყოველთა ძმათაჲ", რომელიც ერთ „გუამს", ერთ სხეულს შეადგენდა. ძმობაში არ შედიოდა მამასახლისი, რადგან ის მამად ითვლებოდა. ათონის ქართველთ მონასატრის აღაპებში ეს იერარქიული განხეთქილება ნათლად იგრძნობა: თუ ვინმემ ჩვენგან განწესებული აღაპი შეცვალოს „მამამან ანუ ძმათაგანმან ვინმე...", ან კიდევ – „მე, მამამან იოანე და ყოველთა ძმათა". ასეთი მაგალითების მოყვანა მრავლად შეიძლება.

ბერ-მონაზონთა განმარტოებულ საცხოვრებელ სადგომს „სენაკი" ეწოდებოდა, ამ მნიშვნელობით ბერძნულიდან ნასესხები სიტყვა „კელინიც" იხმარებოდა, აქ მაცხოვრებლებს კი „მოსენაკენი" ან „მოსენაენი" ერქვათ.[4]

უფლებრივი მდგომარეობის მიხედვით მთელი ძმობა სამ მთავარ ჯგუფად, ანუ როგორც „ვაჰანის ქვაბთა განგებაში" წერია, სამ მთავარ „დასად" იყოფოდა.

---

[1] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 36, შენიშვნა.

[2] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 36.

[3] იქვე, გვ. 37.

[4] იქვე.

პირველი დასის წევრებად ითვლებოდნენ მონასტრის მამასახლისი ანუ წინამძღვარი, იკონომოსი და დეკანოზი, აგრეთვე ის ბერები, რომლებიც „თავადთა“ ანუ „უთავადესთა ძმათა“ სახელით იყვნენ ცნობილნი და მღვდლობასთან ერთად სხვა რომელიმე თანამდებობა ჰქონდათ შეთავსებული, როგორც მაგ. მწირველნი, რომელთაცა მკითხველ-კანანახობაჲცა შეეძლოს მემწრეთავე თანა“. „უთავადესთა ძმათა“ ჯგუფს მიეკუთვნებოდნენ აგრეთვე: მეჭურჭლე, მეტრაპეზე, კანდელაკი და იპიტირიტისი.

მეორე დასს მღვდლობის პატივის მქონე ბერები შეადგენდნენ. „ვაჰანის ქვაბთა განგებაში“ აღნიშნულია მათ შესახებ: „ხოლო მეორისა დასისათა, რომელთაცა „წირვისა მეტი სხუაჲ საჴმრობაჲ არაჲ შეეძლოს...“ ან კიდევ მეორისა დასისათა, რომელსა წირვისა მეტი არაჲ შეეძლოს“.[1] მათ „დასი მღვდელთაჲც“ ეწოდებოდათ.[2] მათი რაოდენობა ვაჰანის ქვაბთა მონასტერში 31 ყოფილა, მათგან 24 მღვდელი და 7 დიაკვანი.

ბერთა მესამე ჯგუფს „მწირნი“ განეკუთვნებიან. ისინი სამონასტრო იერარქიის ყველაზე დაბალ საფეხურზე მდგომი მონაზვნები იყვნენ, ვანის მონასტერში მწირთა რაოდენობა 20 ყოფილა. დასები სქემატურად ასე შეიძლება გამოვსახოთ:

I დასი („ჴელისუფალნი“) „თავადნი“ ანუ „უთავადესნი ძმანი“:

1) მამასახლისი ანუ წინამძღვარი
2) იკონომოსი
3) დეკანოზი
4) მეჭურჭლე
5) მეტრაპეზე
6) კანდელაკი
7) იპიტირიტისი
8) მწირველი, რომელსაც მკითხველ-კანანახობაც შეუძლია
9) მემწრე

---

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 37.
[2] იქვე, გვ. 71.

II დასი („დასი მღვდელთაჲ)
1) მღვდლები
2) დიაკვნები

III დასი:
1) მწირნი
2) მსახურნი

გარდა ამ სამი დასისა, მონასტერში იყვნენ აგრეთვე მსახურნი, რომლებიც მონასტრის მეურნეობას წარმართავდნენ. მას შემდეგ, რაც შეწირულობანი გაიზარდა და ამის ბაზაზე სამონასტრო მეურნეობაც გამსხვილდა, ბერ-მონაზონნი გათავისუფლდნენ სამეურნეო საქმიანობისაგან, რათა მთელი არსებით მისცემოდნენ საღვთო ცხოვრებას, საეკლესიო ლიტურგიკას, წირვა-ლოცვას და სხვ. ამიტომ მიწების დასამუშავებლად, სამზარეულოს, სახაბაზო საქმიანობისათვის მონასტერში გაჩნდნენ მსახურები ერისკაცთაგან.. მათი რაოდენობა ვაჰანის ქვაბებში ათით განისაზღვრებოდა, თითოეულ მათგანს თავისი საქმე ჰქონდა. აღნიშნულ იერარქიაში უფროს-უმცროსობის მიხედვით ნაწილდებოდა სარგოც:

მოძღვარს – „რვაჲ გრივი პური... და სამი საპალნე ღუნოჲ".

იკონომოსს – „ექვსი გრივი... და ორი საპალნე ღუნოჲ".

„უთავადესთა ძმათა " მეორე ნაწილს – „ორი გრივი პური და თუთო საპალნე ღუნოჲ". „მეორე დასის" ძმებს – „პური, ვითა თავადთა ძმათათუს დაგუწესებია, ღუნოჲ თუთოჲ ცალი".

„მწირთა" – „პური თუთოჲ გრივი წმიდაჲ ქრთილი და ღუნოჲ ოთხ კაცზე თუთო საპალნე".[1] ასეთივე განსხვავებაა მათთვის „საჩოჯეს" განაწილებაში:

მოძღვარს – ექვსი დუკატი.

დეკანოზს და იკონომოსს – ოთხ-ოთხი დუკატი.

„რომელნიცა სამწროსა ღირსქმნილ იყვნენ ძმანი და მონასტრისა პატრონთადა თაყუანებულ იყვნენ, მათ – სამ-სამი დუკატი".

---

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 70.

მწირველთა, რომელთაცა მკითხველ-კანანახობაჲცა შეეძლოს მემწრეთავე თანა" – სამ-სამი დუკატი მიეცემოდის.

მეჭურჭლეს, მეტრაპეზეს, კანდელაკს, იკონომოსს – სამ-სამი დუკატი.

„მეორე დასს" – ორ-ორი დუკატი.

მსახურებსაც „სატანისამოსლედ" – ბოტინატი და დუკატი.[1]

მართალია, სარგო მაინც განსხვავებით ეძლეოდათ მონასტრის ძმობის წევრებს თანამდებობისა და უფლება-მოვალეობის მიხედვით, მაგრამ ტრაპეზზე ყველას ერთნაირად მიეცემოდა საყოველთაოდ მიღებული „ევლოგიაჲ", იქნებოდა იგი „უხუცესი ყოველთა" თუ „ყოველთა უდარესი": „ხოლო ჯერ არს რაჲთა რაჲთურთით განწვალებაჲ არა იყოს შეკრებასა ძმათასა მიღებად საზრდელისა, არამედ სწორად დაეგებოდის ყოველთა ძმათათჳს ტრაპეზსა ზედა პური და ღჳნოჲ და წუენი მემწრეთათვის და მწირველთა და მწირთა. და ნუმცა უხუცესთა ძმათაგანი, მიზეზითა ვნებულისა გემოთმოყუარებისა და ნაყროვანებისა თჳსისაჲთა, ნივთად უკეთურებისად და სახედ ბოროტისად ექმნების სხუათა, დამაბრკოლებელი ყოველთაჲ, არამედ თითოეული დასჯერდინ საყოველთაოსა ევლოგიასა და ნუმცა ოდეს იკადრებს კიდეგანისა წუენისა დაგებაჲ ტრაპეზსა ზედა და განწვალვისა და განხეთქილებისა შემოღებაჲ ერთსა მას შინა გუამსა ძმათასა და ტრაპეზობისას... უხუცესსა ყოველთასა და ყოველთა უდარესსა ერთი და იგი სწორიმცა დაეგების საჭმელიცა და სასუმელი და სხუაჲ ყოველივე".[2]

საერთოდ, მონასტრის ძმათა სათავეში იდგა მამასახლისი ანუ წინამძღვარი, რომელსაც ხშირად ყოველდღიურ საუბარში „მამაჲ" ეწოდებოდა. ვაჰანის მონასტრის მამასახლისიც წინამძღვრად და მოძღვრად იხსენიება ტიპიკონში.

თავდაპირველად, სანამ არჩევის წესს შემოიღებდნენ, მამასახლისს უდიდესი უფლებები ჰქონდა მონასტერში. ის განუსაზღვრელი მბრძანებელი იყო, მის განკარგულებას კანო-

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 68.

[2] იქვე, გვ. 67.

ნის ძალა ჰქონდა. მას ჰქონდა „ყოველი ჴელმწიფებაჲ და უფლებაჲ“, თვით მონასტრის წესდების შეცვლის უფლებაც კი.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მიხედვით, მამასახლისი იყო „წინამძღურად და მოძღურად სულიერად და ჴორციელად და მას ერთსა მიენებოდის სული ყოველთა მონასტერსა შინა მყოფთა ძმათაჲ და ყოველთაჲვე იგი იყავნ მწყემს და მოძღუარ და მამა სულიერ“.[1] ასეთი დიდი უფლებების მქონე მონასტრის წინამძღვარი ძმათა შორის საუკეთესო თვისებებით უნდა გამორჩეულიყო.

ვანის მონასტერში წინამძღვარს, ძმათა ერთსულოვნებით, მღვდელთა დასისაგან ირჩევდნენ. იგია „კაცი სიტყჳთ და საქმით უაღრესი სხუათა ყოველთაჲ“, რომელსაც ყველანი „ერთჴმობით ეწამებოდინ“; კაცი „შემკობილი ყოვლითავე სათნოებათა სიკეთითა სულიერებრისა და ჴორციელებრისა“,[2] მისი „პატივი“ იმავდროულად დიდი ტვირთი და მოვალეობა იყო. მოძღვარს უნდა ეზრუნა ძმათა სულების სიწმინდეზე, უნდა მიეცა კურნება „კაცად კაცადსა წყლულებისა“. იგი მოძღვარიც უნდა ყოფილიყო, მეცნიერიც და ყველასაგან პატივცემული პიროვნებაც. ნაკლებ სიტყვით და უფრო მეტად საქმით უნდა შთააგონო ძმებს სიკეთე, სიყვარული, ერთგულება. ამიტომ, პირველ რიგში თვითონ უნდა ყოფილიყო წმიდა, კეთილი, მოყვარული და ერთგული მოწამე. „ყოველმან მწყემსმან კეთილმან სული თჳსი დადვას ცხოვართა თჳსთათჳს“.[3]

„ყოველივე სათნოება სიკეთითა“ შემკობილი მოძღვრის ზნეობრივ უფლებას შეადგენდა ტვირთება „ესოდენსა სულებსა ძმათასა“ და მოეხერხებინა „ჯერისაებრ და ჟამისა და საჴმრისა ღუწად და წურთად“.[4]

მონასტრის მამასახლისი მონასტრის „გამგებელი“ და „მსაჯული“ იყო. „თქუენ ხართ მარილნი ქუეყანისანი“, – მოტანილია ტიპიკონში სახარების სიტყვები წინამძღვართა და მოძღვართა მიმართ, რომელთაც ეკუთვნით წინამძღოლობა ეკლესიისა. მართალი ადამიანის ვალია ურჩებისა და ბორო-

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 66.
[2] იქვე, გვ. 65.
[3] იქვე, გვ. 66.
[4] იქვე, გვ. 65.

ტების მხილება. თუკი ასეთნი მიხვდებიან დანაშაულს, მოინანიებენ და გამოსწორდებიან, „მწყემსი კეთილი“ მათ მიიღებს, შეიწყნარებს, ურჩებს და გამოუსწორებლებს მოკვეთს და გააგდებს მონასტრიდან, „რაჲთა არა ყოველსა გუამსა განეზაოს სიმპალვე“.[1] თუ მოძღვარი ან დეკანოზი პირმოთნეობის, ნათესაობის, ანდა საერთოდ, მავნებლობის მიზეზით უწესობას არ დაუშლის ბერებს და არც ამხელს წყლულისაგან განსაკუთრებულად, მაშინ თვით ჩაითვლება უღირს მწყემსად და დაკლებულ იქნება „პატივისაგან თჳსისა“. ის უცილობლად ჩამოქვეითდება. მოძღვარი ვალდებულია, დიდი მოკრძალებით შეინარჩუნოს მონასტრის განწესება, ასწავლოს სხვებსაც მისდამი დიდი პატივისცემა, თვითონაც საქმით სრულყოს ტიპიკონის ყოველი წესი და კანონი და ამით მაგალითი მისცეს სხვებს.[2] მას მახვილი თვალი და გონება უნდა ჰქონდეს, რომ ამხილოს ყოველი გადახრა მონასტერში. ექვთიმე მთაწმინდელი, ბერებს, რომელთაც რაიმე დანაშაული ჰქონდათ ჩადენილი, აფრთხილებდა ხოლმე: „ვინაჲთგან ეგრე მოხდა, რომელ ღმერთმან მე დამადგინა მსაჯულად და განმგებლად“, ამიტომ თქვენ უნდა გაგასამართლოთ და ღირსეულად დაგსაჯოთო.[3] ვითარცა პირუთვნელი და უცილობელი მსაჯული, მამასახლისი ღირსი და სათნო ადამიანი უნდა ყოფილიყო, განურისხებელი და დაკვირვებული. რადგან ის ამასთანავე მონასტრის ძმობის ზნეობრივ-სარწმუნოებრივი წარმატების წინამძღვარიც იყო, მის მოვალეობას ძმათა ქადაგება-დარიგებით გაწვრთნაც შეადგენდა.[4] ექვთიმე მთაწმინდელსაც სწორედ ამის გამო წესად ჰქონდა დადებული, რომ „თუესა შინა ორგზის და სამგზის კჳრიაობათა დაიუბნინის ძმანი სწავლითა სულიერითა“ და ამგვარი საუბრების დროს „წმიდათა წერილთაგან ასწავებნ მათ სარგებელსა სულთა მათთასა“. მისი საუბრების შინაარსი მრავალფეროვანი ყოფილა და „ასწავებნ მათ სიყუარისათჳს და სიმდაბლისა, მორჩილებისათჳს და კრძალულებისა, სიმშვიდისათჳს და უშფოთველობისა, მოთმინებისათჳს

---

[1] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 77.

[2] იქვე, გვ. 79.

[3] გიორგი მთაწმინდელი, ცხორებაი იოვანესი და ეფთჳმესი, გვ. 36.

[4] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 44.

და მსახურებისა", დასასრულ, სამონასტრო წესდება და ჩვეულებათა „ყოველთავე წესთა კრებულისათა მჴურვალედ აღსრულებისათჳს".[1]

მონასტრის მამასახლისი თავისი სამწყსოს არა მხოლოდ სულიერი მზრუნველი იყო, შეიძლება ითქვას, მას მეურნეობისა და ფინანსური საქმეების ჯეროვანი ცოდნა და პრაქტიკული გამოცდილებაც მოეთხოვებოდა. იგი მონასტრის სარწმუნოებრივ, ადმინისტრაციულ, სამეურნეო და უფლებრივ-ზნეობრივ საქმეებს განაგებდა.[2] ამ მძიმე ღვაწლში მას თანაშემწენიც ჰყავდა. ესენი იყვნენ: იკონომოსი და დეკანოზი. იკონომოსი იყო თანაშემწე მამასახლისისა სამეურნეო ნაწილში, ხოლო დეკანოზი – მღვდელმსახურების საქმეში.

„ვაჰანის ქვაბთა განგებაში" მონასტერში მოღვაწე სხვადასხვა წოდებათა უფლება-მოვალეობანი განხილული არ არის, აქ ძალიან მოკლედ მათი ვალდებულებანია გაწერილი.

როგორც აღვნიშნეთ, წინამძღვრის თანაშემწეს სამეურნეო დარგში იკონომოსი ეწოდებოდა, რომელსაც მონასტრის მეურნეობა და ორგანიზაციული მხარე ებარა, სამონასტრო წეს-ყობილებასა და ცხოვრებაში მამასახლისი შემდგომ ყველაზე „უფროსი" სწორედ იკონომოსი იყო, როდესაც მამასახლისი რაიმე მიზეზის გამო მონასტერში არ იმყოფებოდა ან ავად იყო, მამასახლისის მოვალეობას იკონომოსი ასრულებდა. „უკეთუ, წინამძღვარი არ არიან იკონომისმან განკანონნის"[3]. რამდენადაც იკონომოსი ჩახედული უნდა ყოფილიყო მონასტრის ყველა საქმეში და სფეროში, ამდენად, ხშირად მამასახლისად სწორედ იკონომოსს ირჩევდნენ ხოლმე.[4] „ვაჰანის ქვაბთა განგების" მიხედვით, სამეურნეო საქმეებს „სოფელთა და აგარაკთა შინა" განაგებს არა მონაზონი, არამედ ერისკაცი. მეურნეობის „ჴელისუფლად ნუმცა ოდეს დაიდგინების მონაზონი, არამედ ერისკაცნი დაიდგინებოდენ მოძღურისა და კრებულისა ბრძანებითა". ეს „აგარაკთა" განმგებელი ერისკაცი ანუ „სოფლის იკონომოსი" თავის მხრივ, ემორჩილება დიდ იკონომოსს. როგორც ჩანს, ვანის მონას-

---

[1] გიორგი მთაწმინდელი, ცხორებაჲ იოვანესი და ეფთუმესი, გვ. 38.

[2] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 44.

[3] გიორგი მთაწმინდელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 71.

[4] იქვე, გვ. 80.

ტერში ორი იკონომოსი ყოფილა: დიდი იკონომოსი, რომელიც იმავდროულად სასულიერო პირიცაა, და მცირე იკონომოსი, რომელიც „აგარაკთა, ორნატთა და სათესველთა“ განაგებს და უცილობლად ერისკაცია. „და უკუეთუ ოდესმე ეგევითარი რაჲმე საქმე დაემართებოდის, რომელ ერისკაცითა არ გაიმართვოდის და დიდი იკონომოსი უცალო იყოს სხუათა რათმე სამუშაოთა და საურავთაგან და მონაზონსა დაემართებოდის წასულაჲ, მწირთაგანი გაიგზავნებოდინ ყოვლითკერძო გამოცდილნი და ყოველთაგან წამებულნი პატიოსნებისათჳს და მოღუაწებითისა ცხოვრების მათისა, მჴცოანნი ჰასაკითაცა და გონებითა, ესევითარნი წარვიდოდნენ, უკუეთუ საჭიროდ საჴმარ-იყვნენ სამსახურად მონასტრისა“.[1]

როდესაც მოუცლელია იკონომოსი და საქმე აუცილებლად მის ჩარევას მოითხოვს, მის ადგილს იკავებს გამოცდილი და პატიოსანი რჩეული მწირთაგანი. ეს კანონი მხოლოდ იშვიათ შემთხვევას ითვალისწინებს, რამეთუ „მღვდელნი და მთავარდიაკონნი ჯერ-არს რაჲთა საღმრთოჲსა დიდებისმეტყუელებისათჳს მოცალე“, მათი ვალია დაიხარჯონ მხოლოდ და მხოლოდ „დიდებისმეტყუელებად ღმრთისა მიმართ“.[2]

წმინდა ადმინისტრაციული საქმეების, წესიერებისა და მოვალეობის ასრულების მეთვალყურეობისათვის მამასახლისს „დამხედვარნი“ ანუ „იპიტირიტისნი“ (როგორც „ვაჰანის ქვაბთა განგება“ უწოდებს მას) და მეკარენი ჰყავდა. იპიტირიტისს თვალ-ყური უნდა ედევნებინა ბერ-მონაზონთა საქმიანობისათვის და დამნაშავენი სამონასტრო წესების თანახმად დაესაჯა. იპიტირიტისი „ვაჰანის ქვაბთა განგებაში“ უთავადესთა ძმათა რიგშია მოქცეული.

„მეკარეჲ მონასტრისა“ მონასტრის კარის მცველი იყო. მონასტერში მიმოსვლა მასზე იყო დამოკიდებული. ამდენად, ესეც საკმაოდ სერიოზულ თანამდებობას წარმოადგენდა. ვაჰანის მონასტრის წესდებაში ნათქვამია, რომ „სტუმართა, რომელთა-თანა დედაკაცი არა იყოს, და უფროჲსღა იშჳთთა, გინა შორით მოსრულთა, ცხად-არს, ვითარმედ მიზეზითა

---

[1] გიორგი მთაწმინდელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 80.

[2] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 80-81.

ლოცვისათა, ერთი და ორი დღეცა" შეეძლოთ მონასტერში დარჩენილიყვნენ, მაგრამ „მესამესა დღესა წარვიდოდენ გზასა თჳსსაო". ხშირი და დაუპატიჟებელი სტუმრისა და მათხოვრებისათვის მონასტრის კარები დახშული უნდა ყოფილიყო: „მრავალ-მრონინეთა მათ და მიწყითთა მთხოველთა მეკარე განისტუმრებდეს. რა ჴელეწიფების მიმოვლად სახლითი სახლად შინაგან მონასტრისა".[1]

სამონასტრო ცხოვრებაში ჴელისუფალთა შორის საპატიო ადგილი დეკანოზსაც ეკუთვნოდა. იგი მამასახლისის თანაშემწე უნდა ყოფილიყო მღვდელმსახურების საქმეში. როგორც ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავს, დეკანოზი იყო „მთავრად ეკლესიისა". მთელი სამონასტრო მღვდელმსახურების ხელმძღვანელობა და თვალყურის დევნება მის მოვალეობას შეადგენდა.[2] ივანე ჯავახიშვილის ვარაუდით, მას დაექვემდებარებოდნენ: მღვდლები, დიაკვნები და მღვდელმსახურებაში მონაწილე ყველა სხვა პირი: იქნებოდა ის „კანანახი", „მემსგეფსენი" თუ „მემჴრენი".

ვანის ქვაბთა მონასტერში ძმათა მეორე ჯგუფს შეადგენდა „დასი მღვდელთაჲ" ანუ ხუცეს-მონაზონნი. მონასტერში არსებობდა „წესი მონასტერთა მსგეფსისა ქმნისაჲ",[3] რომელიც უმთავრესად მღვდელ-მონაზონებს ეხებოდათ, მაგრამ, როგორც ვაჰანის მონასტრის წესდებიდან ჩანს, ზოგიერთ სხვა მღვდელმსახურთა, მაგ. კანანახთა მოვალეობის მომწესრიგებელ დებულებადაც ყოფილა მიღებული. „მზგეფსის ქმნის" წესით ყოველი ხუცესი მთელი ერთი კვირის განმავლობაში სწირავდა ხოლმე და როდესაც ის მსახურების შვიდეულს მორჩებოდა, თავის მომავალ ჯერამდე წირვისაგან თავისუფლდებოდა, ეს იყო ხუცობის მსგეფსი, მაგრამ არსებობდა „კანანახობისა მსგეფსიც". „ვაჰანის ქვაბთა განგებაში" ნათქვამია: „ჯერ-არს, რათა ყოველთა ტრაპეზობათა წიგნი იკითხვოდის დღეთა ჟამსა ძმათა საზრდელისა მიღებისასა", ხოლო იკითხავს იგი, რომელიც კანანახობისა მსგეფსსა ჰმსახურებდეს".[4] აქედან ჩანს, რომ „კანანახობისა

---

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 53.

[2] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 52.

[3] იქვე, გვ. 53.

[4] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 67.

მსახურებაზეც“ მორიგეობით ყოფილა და თითოეული კანანახთაგანი რიგ-რიგობით თითო კვირას ეწეოდა კანანახობას, შემდეგ ისვენებდა, სანამ კვლავ მისი ჯერი არ დადგებოდა.[1] კანანახი იმ ბერს ეწოდებოდა, რომელიც ვითარცა სამღვდელმსახურო წირვა-ლოცვის მცოდნე, მგალობლებსა და წამკითხველებს ხელმძღვანელობას უწევდა.[2] ვანის მონასტრის წესდებაში ნათქვამია: „რომელიც სამწროსა ღირს იყვნენ ძმანი“, მათ მიეცემოდეთ სამ-სამი დუკატი. ეგრეთვე მწირველთა, რომელთაცა მკითხველ-კანანახობაზეცა შეეძლოს, მემწრეთავე თანა სამ-სამი დუკატი მიეცემოდის“.[3] „ამ დებულების მიხედვით ცხადი ხდება, რომ „კანანახობაზე“ შეიძლება „მწირველსაც“ ჰქონოდა, რამდენადაც მწირველად ჩვეულებრივ ხუცესი იგულისხმებოდა, ამდენად, შესაძლებელია წესდების ამ მუხლში მღვდელიც ყოფილიყო კანანახად ნაგულისხმევი. მაგრამ წირვაში მონაწილეობას მღვდელთან ერთად დიაკონიც იღებდა და ამიტომ მწირველად აქ შეიძლება დიაკონიც იგულისხმებოდეს. ამას ის გარემოებაც ადასტურებს, რომ კანანახი „მემწრეთა“ და მკითხველთა ჯგუფშია მოქცეული“.[4]

მღვდელ-მონაზონთა ანუ ხუცეს-მონაზონთა თანაშემწეებად მღვდელმსახურებასა და წირვა-ლოცვაში მთავარდიაკვნები და დიაკვნები ითვლებიან, „ვაჰანის ქვაბთა განგებაში“-ც იხსენიებიან როგორც დიაკვნები,[5] ასევე მთავარდიაკვნები.[6]

ვანის მონასტრის წესდებაში მოხსენიებული არიან „მემწრენი“; „რომელნიცა სამწროსა ღირს ქმნილ იყვნენ ძმანი და მონასტრისა პატრონთადა თაყვანებულ იყვნენ, მათ სამ-სამი დუკატი უნდა მიეცათ საჩოხედო, „ეგრეთვე მწირველთა, რომელთა მკითხველ-კანანახობაზეცა შეეძლოს, მემწრეთავე თანა სამ-სამი დუკატი მიეცემოდის“.[7] „მემწრე“

---

[1] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 54.

[2] იქვე, გვ. 53.

[3] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 70.

[4] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 54.

[5] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 84.

[6] იქვე, გვ. 81.

[7] ლ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 70.

მგალობელს ნიშნავს. „მემჯრე", აგრეთვე მწირველი, რომელსაც „მკითხველ-კანანახობაჲც შეუძლია, ერთ კატეგორიას განეკუთვნებიან და ისინი „თავადთა" ანუ „უთავადესთა ძმათა" ჯგუფში არიან მოქცეულნი. როგორც ჩანს, ვაჰანის მონასტრის „მემჯრენი" მღვდლობის პატივის მქონე პირები არიან, რომელთაც იმავდროულად გალობა-წიგნისმკითხველობაც შეუძლიათ და ეს ანიჭებს მათ მდგომარეობის უპირატესობას. ივანე ჯავახიშვილს გამოთქმა – „სამჯროსა ღირს ქმნილ იყვნენ", – დაჯილდოების ტოლფასად მიაჩნია".[1]

„ვაჰანის ქვაბთა განგებაში" იხსენიება „მეჭურჭლე" და „მეტრაპეზე", რომლებიც „უთავადესთა ძმათა" ჯგუფში ერთიანდებიან.

მეჭურჭლე მონასტრის საფინანსო საქმეების გამგებელი უნდა ყოფილიყო, ის აკონტროლებდა შემოსავალსა და გასავალს. ამ თანამდებობის არსებობა გამართლებულიც არის, რადგან მონასტერში, სადაც მატულობს შემოწირულობათა რიცხვი, პროპორციულად მატულობს შემოსავალიც და იმისათვის, რომ არ დაირღვეს და არ გაიძარცვოს მონასტრის სიმდიდრე, მას თვალყური და კონტროლი ესაჭიროება. ასეთი მაკონტროლებელია მეჭურჭლე, რომელიც, ალბათ რომ იკონომოსის ხელქვეითი მოხელე იქნებოდა.

რაც შეეხება მეტრაპეზეს, მას ტრაპეზობისას ბერ-მონაზონთა ქცევის ზედამხედველობა უნდა გაეწია. მეტრაპეზე შეიძლება ყოფილიყო რომელიმე მღვდელ-მონაზონთაგანი, რომელიც აკონტროლებდა ტრაპეზობისას ხმა არ ამოეღო ვინმეს, დაუკითხავად არ გასულიყო, თუ რაიმეს სურვილი ექნებოდა, წყნარად ეთქვა და სხვ. რამდენადაც მეტრაპეზე „თავადთა ძმათა" რიგშია მოხსენებული, ამდენად, შესაძლოა, იგი იპიტირიტისის თანაშემწე „უმრწემესი დამხედვარი" ყოფილიყო.

მონასტრის ხელისუფალთა შორის მნიშვნელოვან თანამდებობის პირად მნათეც ითვლებოდა, რომელიც ვანის მონასტერში კანდელაკის სახელით იხსენიება, ამ თანამდებობის პირი ეკლესიის განათებისა და კანდელ-სანთლების მეთვალყურე უნდა ყოფილიყო.

---

[1] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 55.

ვანის მონასტერში მესნეულეც იყო, რომელსაც ავადმყოფების მოვლა ევალებოდა, ის აუცილებლად მშვიდ, ღვთისმოშიშ და ამ საქმეში განსწავლულ მონაზონთაგან შეირჩეოდა, რომელიც სათანადო ოსტატობით და ხალისით შეასრულებდა თავის მოვალეობას.

სამონასტრო იერარქიის ბოლო საფეხურს კი მწირნი ანუ შავი სამღვდელოება შეადგენდა.

ვანის მონასტერს მსახურნიც ჰყავდა, რიცხვით ათნი. მათი შენახვა ტიპიკონით იყო განსაზღვრული და თითოეული თავის წილ საქმეს უძღვებოდა. აქ იყო მზარეული, მემარნე, ხაბაზი და სხვ.

§4. საკორპორაციო (სამონასტრო) სამართალი

სამონასტრო ტიპიკონი, წეს-განგება, როგორცა ვთქვით, იურიდიულ, სამართლებრივ დოკუმენტს წარმოადგენს, რომელშიც ნაჩვენებია ბერ-მონაზონთა ვალდებულება და იმავდროულად სასჯელთა გარკვეული ფორმებიც კანონთა დარღვევის შემთხვევაში, ე.ი., ერთსა და იმავე დროს, „იგი იყო წესიერებისა“ და „ურჩებისა უწესობის“ კანონიც.[1]

სამონასტრო სამართალი ყველა სახის დანაშაულს განიხილავდა, გარდა სისხლის სამართლის დანაშაულებისა, (მაგ. მკვლელობა). ამგვარი სისხლის სამართლებრივი დანაშაულებების განსჯის უფლება გამონაკლისის სახით ჰქონდა მხოლოდ გარკვეულ მონასტრებს (მაგ. გელათი, შიომღვიმე), რომელთაც საამისოდ სპეციალურად ენიჭებოდათ სასამართლო შეუვალობა; მართლმსაჯულების სფეროში ისინი სრული დამოუკიდებლობით სარგებლობდნენ.

„ვაჰანის ქვაბთა განგება“ სამონასტრო კანონმდებლობაა, რომელშიც დაწვრილებით არის განხილული თანამდებობის პირთა მიერ ჩადენილი დანაშაულებანი, მათგან წესდების დარღვეულობის შეცოდებანი და ამავე დროს აღნიშნულ დანაშაულთა დასჯის ფორმებზედაცაა საუბარი. ამიტომაც „ვაჰანის ქვაბთა განგება“ მნიშვნელოვან წყაროს

[1] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 243.

წარმოადგენს ფეოდალური ხანის სამართლის ისტორიის თვალსაზრისით.

ვაჰანის მონასტრის ტიპიკონი ძმობის თითოეულ წევრს აქ მოცემული ყოველი წესის ზედმიწევნით ცოდნას ავალდებულებს, ქადაგებს ძმათა „განუკუეთელ“ ერთობას, მშვიდობას და ამავე დროს „წინამძღუართა უზაკუველ მორჩილებას“. ყველა ამ პირობის შესრულება აუცილებელია, რათა მონასტერში მშვიდი ცხოვრება დამკვიდრდეს. სამონასტრო წესებისა და განგების იდეალად ხომ „უშფოთველი ცხორებაჲ“[1] იყო დასახული.

ივანე ჯავახიშვილმა შეისწავლა საკორპორაციო სამართალი და შესანიშნავი გამოკვლევა მოგვცა.[2]

თანამდებობის პირთა დანაშაულებათა შორის „ვაჰანის ქვაბთა განგებაში“ იხსენიება „ორგულობა“ და „ღალატი“, როგორც მიუტევებელი ცოდვა, რომელიც მონასტრიდან სრული გაძევებით ისჯებოდა. სრულად განიდევნება აგრეთვე ის თანამდებობის პირი, რომელსაც „შეძინებასა და მოხუეჭაში“ ედება ბრალი, ამ სახის დანაშაულებანი იყო: „ვაჭრობაჲ“, მოფარდულობაჲ ღუნისაჲ, გინა რაჲსაცა სხუსაჲ“, „თავნობაჲ, ვახშად და აღნადგინებად გაცემაჲ საჴმართა მსოფლიოთა, გინა დაჭირვებულთა ზედა“. განსაკუთრებით მძიმე შეცოდება იყო „მოხუეჭაჲ მონასტრისა და ეკლესიისა ნაქონებთაჲ“.

მონასტრის ხელისუფალთაგანს ვინმეს შეიძლება გამოემჟღავნებინა „გარდარეული ვერცხლის-მოყუარებაჲ“, ან „აღებაჲ ქრთამისაჲ ფარულად გინა ცხადად“. ასეთი მოხელე

---

[1] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 243.

[2] ივ. ჯავახიშვილმა ქართული სამართლის ისტორიის მეორე წიგნში (იხ., თხზ. ტ. VII, კარი III, თბ., 1984) დაწერილებით გადმოგვცა ყველა ცნობა დანაშაულებათა შესახებ, იქნებოდა ის თანამდებობის პირთა თუ ძმობის წევრთა მიერ ჩადენილი დანაშაულებანი. ამავე დროს მან შეისწავლა საკორპორაციო სასამართლოს ორგანიზაცია და სასჯელთა სისტემა. რადგანაც „ვაჰანის ქვაბთა განგება“ ერთ-ერთი უმთავრესი წყაროა ამგვარი გამოკვლევისათვის და ჩვენც ზემოთ ტიპიკონის ყოველი პუნქტი განვიხილეთ, რომლებიც დანაშაულებებს შეეხებოდა, ამიტომ აქ მოკლედ მოვიტანთ დანაშაულებათა ივანე ჯავახიშვილისეულ დაყოფას. ეს დაყოფა-დაჯგუფება მეტად საინტერესოა. მკვლევარს დანაშაულებანი თვისების, ხასიათის მიხედვით აქვს დალაგებული.

სამსახურიდან გათავისუფლდებოდა, ხოლო „ქრთამისა აღებითა გარდაქცევაჲ ჭეშმარიტებისაჲ“ მონასტრიდან სრული გაძევებით ისჯებოდა. საკორპორაციო სამართალში დანაშაულად თანამდებობის პირთა „უდებებაც“ და „უგულებელმყოფელობაც“ ითვლებოდა, რისთვისაც თანამდებობისაგან ჩამომცრობა ან გადაყენება იყო დაწესებული. დანაშაულად მიიჩნევდნენ აგრეთვე, თუ თანამდებობის პირი ნათესაობის, მეგობრობის ან რაიმე სხვა საბაბით დამნაშავეს არ ამხელდა, ამით იგი დამნაშავის ხელშემწყობად ითვლებოდა, თანამდებობიდან გათავისუფლდებოდა და უბრალო მორჩილად ჩამოქვეითდებოდა.

ივანე ჯავახიშვილმა ძმათაგან ჩადენილი დანაშაულებანი ორ ჯგუფად გაყო: სისხლის სამართლის თვისების მქონე დანაშაულებად და წესდების დარღვეულობის დანაშაულებად.

სისხლის სამართლის თვისებებს ატარებს ისეთი დანაშაულებანი, როგორიცაა: „უწესო გულისწყრომა“ და „შფოთი“ (გინება, შეურაცხყოფა, ლალვა, ამბოხი ამ დანაშაულებათა ჯგუფს მიეკუთვნება),[1] „ცილისწამებაჲ და შურმტერობითი შესმენაჲ“, „უქმსიტყუაობაჲ“. მძიმე დანაშაულად იყო მიჩნეული მონასტერში („უფროჲს ყოვლისა ესე უძნნ) ტყუილი. ძმათაგან წესდების დარღვევის დანაშაულებებია: „ბრალი ურჩებისაჲ“ (რაც ეწინააღმდეგება „მწყემსისა და მამისა სულიერისა“ „უდრტვინჳლად მორჩილების“ ტიპიკონისეულ დებულებას), უკითხავად და გამოუთხოვნად „წარსვლაჲ“, „დაყოვნებაჲ“ (განსაზღვრული ვადით წასვლის შემთხვევაში თუ დაიგვიანებდა), „უწესობაჲ“, „წინააღდგომაჲ“ (ეს დანაშაული ვაჰანის მონასტრის განწესებაში არ იხსენიება). ყველა აღნიშნული დანაშაული „უშფოთველი ცხოვრების“ წინააღმდეგ არის მიმართული და სასჯელს იმსახურებს.

ვინ იყო მსაჯული მონასტერში, რა თვისებებით უნდა ყოფილიყო იგი აღჭურვილი და როგორ უნდა აესრულებინა თავისი მოვალეობა?

უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ მონასტერში ცხოვრების კრებულობითმა სისტემამ, მისმა თვისებებმა

---

[1] ამ დანაშაულისათვის „ვაჰანის ქვაბთა განგება“ მონასტრიდან განდევნით ემუქრება ძმებს, გიორგი მთაწმინდელის თხზულებაში კი ამისათვის მეტად მკაცრი სასჯელი „ღუედითა მიმთხვევაჲ“ არის დაწესებული.

და თავისებურებებმა, როგორც ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავს, საკორპორაციო სამართლის ორგანიზაციასა და სასჯელთა სისტემაზე გარკვეული გავლენა მოახდინა და მას თავისებური ელფერი მისცა.

„კრებულობითმა ცხოვრებამ საკორპორაციო სამართალს უმთავრესად დისციპლინური სამართლის თვისება მიანიჭა და მის სასჯელთა სისტემასაც ვიწროდ შემოფარგლული ასპარეზი დაუტოვა“.[1]

მონასტერში უმაღლესი მსაჯულები, როგორც ვთქვით, წინამძღვარი და მისი თანაშემწე იკონომოსია. მისი წყალობით აქ მართვა-გამგეობა და მართლმსაჯულება შეერთებული იყო.[2] „საკორპორაციო წეს-წყობილებამ ამ ორი ფუნქციის გაერთიანებულობა მაინც ბოლომდე შეინარჩუნა“.[3] მსაჯული რომ წინამძღვარია, ამაზე ექვთიმე მთაწმინდელი პირდაპირ ამბობს: „ვინაჲთგან ეგრე მოჴდა, რომელ ღმერთმან მე დამადგინა თქუენდა მსაჯულად და გამგებლად, ამიტომ არ შემიძლიან უწურთელად მიგიშუნე“, მე უნდა გაგასამართლოთ და ღირსეულად დაგსაჯოთო.[4] საკორპორაციო მართლმსაჯულების მიზანს „ბრალეულთა სინანულად მოქცევაჲ“, ხოლო „ურჩთა სრულიად განსხმაჲ“ შეადგენდა. უპირველესად კი მოძღვარი უნდა ცდილიყო „კურნება“ მიენიჭებინა დამნაშავისათვის, ესწავლებინა, შეეგონებინა. მას „წურთვაც“ეწოდებოდა. თუ დამნაშავე „განიკურნებოდა“, გამოსწორდებოდა, „კურნებასა მიითუალვიდა“, ის უნდა მიეღო წინამძღვარს და მიეტევებინა მისთვის, ხოლო გამოუსწორებელნი ანუ „ურჩნი“ გაძევდებოდნენ მონასტრიდან. დამნაშავეთა საკორპორაციო მართლმსაჯულებას კურნება-წურთვისა და დასჯის სხვადასხვა საშუალება ჰქონდა. სასჯელის სიმსუბუქე-სიმძიმე დანაშაულებისა და დამნაშავის თვისებაზე იყო დამოკიდებული.

1. მსუბუქ დანაშაულზე დამნაშავეს ჯერ გააფრთხილებდნენ. გაფრთხილებას „შეთულა“ რქმევია. ეს იყო პირველი სტადია დამნაშავის გამოსწორებისაკენ მიმართული.

---

[1] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 251.

[2] იქვე.

[3] იქვე.

[4] გიორგი მთაწმინდელი, ცხორებაჲ იოვანესი და ეფთუმესი, გვ. 36.

2. მეორე სტადიაა „მხილებაჲ“ (თუმცა „ვაჰანის ქვაბთა განგება“ ამ სტადიით იწყებს დამნაშავის განსჯას), რაც შენიშვნასა და საყვედურის მიცემას ნიშნავს (მხილება დანაშაულის გამჟღავნება-დამტკიცებასაც გულისხმობდა). შეიძლება ყოფილიყო „ფიცხელი მხილება“ ან „ძლიერი მხილება“.

3. მესამე სტადიაა „გარე-განყვანებაჲ“. ეს იყო ერთგვარი სასჯელი უშედეგო შენიშვნის შემდგომ.

4. „დაყენებაჲ ტრაპეზსა შესვლისაგან“, „უსაჭმლობა“, „ასი მუჯლის მოდრეკაჲ“. ასეთი სასჯელი დაწესებული ყოფილა „შინა დაშთომილთა“ და „დაწესებულთა ზედა“ არ მოსულთათვის და გარეთგასულთ მეორეგზის დაყოვნებისათვის ისევე, როგორც მოძღვრისადმი ურჩებისათვის.

5. „დაჭირვაჲ საწესოჲსაჲ“ კადნიერი ურჩობის ჩამდენი ძმის სასჯელია. იგი გვხვდება „ვაჰანის ქვაბთა განგებაში“.

6. „ღუედითა მიმთხუევაჲ“, ასეთი სასჯელი ვანის მონასტერში დაწესებული არ ყოფილა.

7. „დაკლებაჲ პატივისაგან თუსისა“. ეს სასჯელი თანამდებობიდან ჩამომცრობასა და გადაყენებას ნიშნავდა. ასეთი სასჯელები თანამდებობის პირთათვის იყო განკუთვნილი.

8. „ფიცხელი განკანონება“, „მძიმე განკანონება“ საკმაოდ მძიმე სასჯელია, რაც ხშირად მონასტრიდან გაძევებით სრულდებოდა.

9. „შეურაცხებით განქიქებაჲ“ და „ნაქონების განყოფაჲ“ მხოლოდ და მხოლოდ ვანის მონასტრის წესდებაში იხსენიება. ასეთი სასჯელი მხოლოდ განზრახი ცილისწამებისათვის და ცრუ დასმენისათვის ყოფილა დანიშნული და დამნაშავის გაძევებას წინ უსწრებდა.

10. სასჯელის უმაღლეს ზომას და უკიდურეს საშუალებას მონასტრიდან განდევნა შეადგენდა. ასეთ სასჯელს ან „განდევნაჲ“, ან „განგდებაჲ“, ან „განსხმაჲ“, ან „განძევებაჲ“ ან „განჴდაჲ“, ან „გარეგანთჴევაჲ“, ანდა „მოკუეთაჲ“ ეწოდებოდა.

გაძევება ყოველთვის სამუდამო გაგდებას არ ნიშნავდა. ყოფილა შემთხვევები, როდესაც გაძევებულს მოუნანიებია და გამოსწორებული დაბრუნებულა უკან. თუმცა თუ ბრალეულის დანაშაული გამოუსწორებელი იყო, მას ეკრძალებოდა უკან დაბრუნება. ამგვარ საბოლოო და სამუდამო გაძევებას

„სრულიადი განჴდაჲ“ ან „შეუნდობლად განჴდაჲ“ ეწოდებოდა, რასაც ხშირად კრულვა-შეჩვენებაც სდევდა თან, ამას „კრულობითა და შეჩუენებითა საშინელითა განკანონებაჲ“ ერქვა.

ჩვენს ხელთ არსებული ერთის უცხო მონასტრის ტიპიკონის ფრაგმენტიც, რომელიც ბოლნისის მონასტრისადაა მიჩნეული, ასახელებს ორ კანონს, სადაც იკითხება, რომ ორივე მათგანის დარღვევისათვის სასჯელი მონასტრიდან გაძევებაა.[1]

ბიზანტიურ მონასტერში სასჯელის ეს ფორმა უკიდურეს შემთხვევაში იხმარებოდა – მხოლოდ უმძიმეს დანაშაულზე, ხოლო გაძევებულის უკან დაბრუნება კი სასტიკად იკრძალებოდა.[2] ყოველ ღონეს იხმარდნენ, რომ არ გაეძევებინათ, გაძევებულს კი აღარ მიიღებდნენ.

დამნაშავის მონასტრიდან საბოლოოდ განდევნას, „მოკუეთას“, ამ პირთა მავნე გავლენის მოსპობა შეადგენდა, „რაჲთა არა ყოველსა გუამსა განეზაოს სიმპალვე“.

ამრიგად, აღნიშნულ თავში ჩვენ განვიხილეთ ვანის მონასტერში ტიპიკონით დამკვიდრებული ყველა წესი და ადათი, განვიხილეთ სამონასტრო კორპორაციის რაობა, რას წარმოადგენდა მონასტრის ძმობა და რისი ვალდებული იყო იგი, რა ეკრძალებოდა, რომელ კანონს უნდა დამორჩილებოდა, როგორი იყო მართვის სისტემა. ამავე თავში სამწირველოს შესახებაც არის საუბარი, როგორც მონასტრის ერთერთ აუცილებელ კომპონენტზე.

აღნიშნული თავის მეორე ნაწილი ვანის ქვაბთა მონასტრის ორგანიზაციული წყობის საკითხებს ეხება. ვანის მონასტრის ძმობა სამ მთავარ ჯგუფად, დასად იყოფოდა, რაც ზემოთ შემდეგი სქემის სახით წარმოვადგინეთ:

I დასი („ჴელისუფალნი“) „თავადნი“ ანუ „უთავადესნი ძმანი“:

1) მამასახლისი ანუ წინამძღვარი
2) იკონომოსი
3) დეკანოზი

---

[1] ს. კაკაბაძე, წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, გვ. 72.

[2] Каждан А. П. დასახ. ნაშრ., გვ. 58.

4) მეჭურჭლე
5) მეტრაპეზე
6) კანდელაკი
7) იპიტირიტისი
8) მწირველი, რომელსაც მკითხველ-კანანახობაც შეუძლია
9) მემჭრე

II დასი („დასი მღვდელთაჲ“)
1) მღვდლები
2) დიაკვნები

III დასი:
1) მწირნი
2) მსახურნი

ამგვარი დაყოფა მეტად საინტერესო ელფერს აძლევს თვითონ ძეგლს. ნაშრომში სამივე დასის ყოველი წარმომადგენლის უფლება-მოვალეობებზეა საუბარი, იგივე მოხელეები იხსენიება სხვა ძეგლებშიც, საიდანაც მოტანილია ანალოგები. რადგანაც საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული ქართული მონასტრების სხვა ტიპიკონი ჩვენ არ გაგვაჩნია (ყოველ შემთხვევაში სრულყოფილი სახით), ამიტომ აღნიშნული სქემა სამონასტრო იერარქიისა პირობითად საქართველოს ეკლესიის სამონასტრო „საზოგადოებად“ უნდა მოვიჩნიოთ.

დასკვნის სახით შეგვიძლია აღვნიშნოთ, რომ „ვაჰანის ქვაბთა განგება“, როგორც უნიკალური ისტორიული წყარო, მეტად მნიშვნელოვანია მონასტერთან დაკავშირებული მრავალი პრობლემის შესწავლის თვალსაზრისით. იმ ჰაგიოგრაფიული ჟანრის თხზულებებთან ერთად, რომლებიც სამონასტრო ცხოვრებას შეეხება და რომელსაც საისტორიო თხზულებებიც შეიძლება ვუწოდოთ, „ვაჰანის ქვაბთა განგება“ საქართველოს სამონასტრო ცხოვრების სრულყოფილ სურათს ხატავს.

თავი III
„ვაჰანის ქვაბთა განგება“ და „დიდი სჯულისკანონი“

ტიპიკონის სამართლებრივი ბაზა ცხადყოფს, რომ მის შემდგენელს ხელთ ჰქონდა საკანონმდებლო წყარო. ამ წყაროს არსებობას მიანიშნებს „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ პირველი და მეორე თავი. ტიპიკონის ავტორს (მხარგრძელს) მონასტრის მღვდელთა და დიაკვანთა რაოდენობა დაუდგენია „განწესებისაებრ მოციქულთა კრებულისა და წმიდათა მამათასა“, ტიპიკონის კანონებიც მიუსადაგებია და აუღია „კანონთაგან წმიდათა და ღმრთივგანბრძნობილთა მოციქულთა და ყოვლადმსოფლიოთა კრებათაგან“.

ცხადია, დაისმის კითხვა: მსოფლიო საეკლესიო კრებათა რომელი დადგენილებები ეპყრა ხელთ მხარგრძელ თმოგველს? არსებობდა თუ არა საქართველოში ამგვარი საკანონმდებლო მაცნე?

ცნობილია, რომ XIII ს. საქართველოში ქართულ ენაზე უკვე კარგა ხნის თარგმნილი იყო „დიდი სჯულისკანონი“, რომელიც სახელმძღვანელოს წარმოადგენდა საეკლესიო იურიდიულ პრაქტიკაში.

„დიდი სჯულისკანონი“ შუასაუკუნეების ბიზანტიური კულტურის უმნიშვნელოვანესი ძეგლია. იგი 883 წ. რედაქციითაა ცნობილი და თავმოყრილია როგორც საერო, ისე ზოგადქრისტიანული სავალდებულო საეკლესიო კანონები, რომლებიც მსოფლიო საეკლესიო კრებებზეა მიღებული და დამტკიცებული. იგი 920 წ. კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრებაზე ოფიციალურ კანონიკურ კოდექსად აღიარეს. ქართულად „დიდი სჯულისკანონის“ თარგმნა XI ს. მიწურულს ან XII ს. პირველ წლებშია სავარაუდებელი[1]. ქართულ თარგმანში ძირითადი ყურადღება საეკლესიო სამართლის კანონებზეა გამახვილებული და იგი საეკლესიო სამონასტრო ცხოვრების ერთგვარ კონსტიტუციად შეიძლება მივიჩნიოთ.

[1] დიდი სჯულისკანონი, გამოსაცემად მოამზადეს ე. გაბიძაშვილმა, ე. გიუნაშვილმა, მ. დოლაქიძემ, გ. ნინუამ, თბ., 1975, გვ. 21.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების“ ისტორიის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითმა ანალიზმა დაგვარწმუნა, რომ იგი „დიდი სჯულისკანონის“ ფუნდამენტურ ღირებულებებს ემყარება. როგორც ჩანს, მხარგრძელს, სარგისის ძეს საგანგებოდ მოუპოვებია აღნიშნული წყაროს საეკლესიო კრებების განჩინებანი და სრულყოფილად ჩამოუყალიბებია ვაჰანის ქვაბთა დისციპლინარული ტიპიკონი.

საინტერესო შედეგი მოგვცა „დიდი სჯულისკანონის“ და „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ ანალოგიური მუხლების ძიებამ, თუმცა გარდა ანალოგიებისა, განსხვავებებსაც ვხვდებით.

„დიდი სჯულისკანონის“ მიხედვით, ბერს ან მონაზონს არა აქვს უფლება ჰქონდეს მონასტერში საკუთრება „განთჳსებული“, არამედ ყველაფერი უნდა შესწიროს მონასტერს. თუ იგი მაინც დაიტოვებს საკუთრებაში რაიმეს, წინამძღვარს აქვს უფლება ჩამოართვას, „მიითვალოს“ და გაყიდოს, შემდეგ კი გლახაკებს დაურიგოს[1].

„ვაჰანის ქვაბთა განგებაც“ მიუთითებს, რომ ქონება, რომელსაც ბერად აღკვეცისას მოიტანს მონაზონი მონასტერში, უკვე ეკლესიის, მონასტრის საკუთრებად იქცევა. მონასტერში შემოტანილი განძი, „ნაქონები“ მონასტრის საკუთრებაა და მისი გასხვისების უფლება აღარავის აქვს; უფრო მეტიც, არათუ გასხვისების, დასაკუთრების უფლებაც კი ეკრძალებათ, მით უფრო მემკვიდრეობით დასაკუთრებისა. ამიტომაც ტიპიკონით თავიდანვე განმარტავს მხარგრძელი: იმისათვის მოვსპე... მამულოვნობით ქონება, რომ „ანგელოზებრივი მოქალაქეობის“ წესი არ მოიშალოს მონასტერში, ერთგზის სამონასტრო ეკლესიანი და შეწირულებანი სამონასტრო საკუთრებაა სამუდამოდ, არცერთ ერისკაცს არავითარი მიზეზით არ მიეცემა იგი; თუ ვინმე იკადრებს ამას, „კანონთამიერი განპატიჟებით“, სასჯელის დადებით დაისჯება[2]. მონაზონს ჭურჭლის ან „ნაქსოვი რაიმეს“ სათავისოდ, საკუთრად ოქროს, ვერცხლის სახმარად გამოყენებაც ეკრძალება. თუ იგი მაინც გამორჩევით აიღებს და მოიხმარს ასეთ ჭურჭელს, უზიარებლობით დაისჯება[3].

---

[1] დიდი სჯულის კანონი, გვ. 440.

[2] იქვე, გვ. 390.

[3] იქვე, გვ. 442.

არც დედის, არც დიდებულის სახლის ქალის მონასტერში შეშვებაა მიზანშეწონილი. „ნუ დამკვიდრდება ბერი ქალთა მონასტერში, ნუ შეჭამენ ერთად", რადგან დედაკაცი მამათა მონასტერში დაბრკოლების მიზეზი არის, – ნათქვამია ნიკიას II კრების კანონებში[1]. ასევეა დადგენილი უწვერული ყრმის მიმართაც.

ამგვარი პარალელები მრავლად გვხვდება „დიდი სჯულისკანონსა" და „ვაჰანის ქვაბთა განგებას" შორის. სავარაუდოა, რომ ვანის ქვაბთა მონასტრის დამაარსებელს მხარგრძელ-თმოგველს კარგად სცოდნია მართლმადიდებლური საეკლესიო კანონიკა და თავისი მონასტრის წეს-განგების შედგენისას უსარგებლია კიდეც ამ ნორმატიული აქტებით. თუმცა გვხვდება განსხვავებული წესებიც (რაც ალბათ ქრონოლოგიური სხვადასხვაობითაა განპირობებული – ი. ტ.), როგორიცაა, მაგალითად, „დიდი სჯულისკანონში" წინამძღვრის დადგინების წესი ეპისკოპოსის მიერ, „ვაჰანის ქვაბთა განგებაში" კი წინამძღვრის არჩევის წესი მონასტრის ძმობის მიერ.

„დიდი სჯულისკანონით" მონასტრის წინამძღვარი (ასევე წიგნისმკითხველიც) უნდა დაადგინოს ეპისკოპოსმა. მან რაიმე ანგარებით, ან მეგობრობით კი არ უნდა განაჩინოს, არამედ გამოარჩიოს სათნოებით, სიკეთით, მართლმორწმუნეობით და სიწმიდით: „ეპისკოპოსი წინამძღუარსა... თითოეულისა მონასტრისასა ნუ ხარისხთაებრ უძუელესობისა და უპატიოსნებისათა **განაჩინებს** უეჭველად, არამედ რომელიცა ყოველთა მონაზონთა ანუ უფროჳს განკრძალულთა და სათნოთა გამოირჩიონ და თქუან წმიდასა სახარებასა ზედა, ვითარმედ არა მეგობრობისა ანუ მომადლებისა მისისათს გამოირჩევენ მას, არამედ რამეთუ იცნობენ მას მართლმადიდებელად და სიწმიდის მოყუარედ და განმგებელობისა მის ღირსად და ვითარმედ ძალ-უც მას დაცვა მონაზონებრისა ჴელოვნებისა და სამონასტროჲსა დაწყნარებისა"[2]. პიროვნულმა თვისებებმა უნდა განაპირობოს მისი ხარისხი და არა სხვა გარემოებამ, – ნათქვამია კონსტანტინოპოლის კრების

[1] დიდი სჯულის კანონი, გვ. 430.

[2] იქვე, გვ. 194.

კანონებში. ამასთან, ორი მონასტრის წინამძღვარი არ შეიძლება ერთი პიროვნება იყოს.

„ვაჰანის ქვაბთა განგებაში“ მონასტრის წინამძღვარს ირჩევს მონასტრის ძმობა: „დასისაგან მღდელთაჲსა **გამოირჩეოდის ერთსულობისა მიერ ძმათაჲსა** კაცი სიტყჳთ და საქმით უაღრესი სხუათა ყოველთაჲ, რომელსა ყოველნივე ერთმობით ეწამებოდინ. და მრავალი ჟამი დაეყოს მონასტერსა შინა და უბიწოჲსა ცხორებისა მისისა ყოველნი იყვნენ მოწამე, შემკობილი ყოველთავე სათნოებათა სიკეთითა სულიერებრისა და ჴორციელებისა და შემძლებელი ტჳრთვად ესოდენსა სულებსა ძმათასა...[1]

წინამძღვარი სულის მკურნალია, იგია მასწავლებელი და მაგალითი სიკეთისა, სიტყვით – ცოტას, უმრავლესს კი – საქმით უნდა ასწავლიდეს უანგარობას, სიკეთეს. თვითონ თავისი ცხოვრებით არის სახე „კეთილის ქმნისა“. „ყოველმან მწყემსმან კეთილმან სული თჳსი დადვას ცხოვართა თჳსთათჳს“, – განმარტავს „ვაჰანის ქვაბთა განგება“.[2]

ძმათა მიერ წინამძღვრის „გამორჩევა“ ანუ არჩევა თავისთავად დიდი მნიშვნელობის ფაქტია, რაც მონასტერში დემოკრატიულობისა და საჯაროობის გამოვლინებაა. აქ ხდება არა დანიშვნა ეპისკოპოსის ან მონასტრის პატრონის მიერ, არამედ არჩევითობის პრინციპია დადგენილი და კანონად ქცეული. საქართველოში ჯერ კიდევ XI ს. 30-იანი წლებიდან მკვიდრდება სამონასტრო კრებულობითი მართვა-გამგეობის წესი. მონასტრის ქონებას განკარგავს „კრებული ყოველთა ძმათაჲ“, იერარქიულ პირებს კი არჩევის წესით ადგენენ.

„დიდი სჯულისკანონის“ სხვადასხვა კრებების დადგენილებებში კარგად არის განმარტებული შემონაზვნების წესი, მონაზვნად დადგინების ასაკი, გამოსაცდელი ვადა, მონასტერში ცხოვრების წესები. გამოსაცდელი ვადა შიშით და მორჩილებით ცხოვრების სამი წელია[3], ყოველ ქრისტიანს ეტყობა, შეუძლია თუ არა ცხოვრებისა და მრავალშფოთიანი

---

[1] ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 65.

[2] იქვე.

[3] დიდი სჯულისკანონი, გვ. 388.

საწუთროს მოტოვება და სამონაზვნო ცხოვრების დაწყება, რადგან „მონაზონებრივი მოქალაქობა" საღმრთო სინანულია უკვე[1].

„ვაჰანის ქვაბთა განგებაში" განმარტებული არ არის: ვინ, როგორ ან რა ასაკში შეიძლებოდა ბერად აღკვეცილიყო; შესაძლოა, ტექსტის დასაწყისში ყოფილიყო ამაზე საუბარი; იმ ნაწილში, რომელიც ძეგლს აკლია. ტიპიკონის ბოლო ნაწილში კი მხარგრძელი წესად უდებს მონასტრის ძმობას წელიწადში სამჯერ ტრაპეზობისას წაიკითხონ „განგების" სრული ტექსტი: წმინდა მარხვის დასაწყისში თევდორობა დღეს, მეორედ – სულთმოფენობის დღეს („სულისა წმიდისა მოსლვასა") და მესამედ – ჯვარის ამაღლების დღესასწაულზე. მონასტერში შემონაზვნებისათვის სავალდებულო იყო ასევე ძმობის მომავალ წევრს სრულყოფილად წაეკითხა (ან წაკითხვოდა) აღნიშნული ტექსტი და თუ გულით მიიღებდა განწესებულ კანონებს და სიხარულით შეიწყნარებდა, მაშინ „დაეწესებოდა იგი ძმათა თანა"[2].

„დიდი სჯულისკანონით" ძაძით მოსილსა და თმამოზრდილ მეუდაბნოეებს ეკრძალებათ ქალაქში ერისკაცთა შორის სიარული. ასევე არასასურველად მიაჩნია მონასტრის გარეთ წასვლა „ვაჰანის ქვაბთა განგების" დამდებსაც, – თავისი საჭიროებისათვის კი არა, ჩემი სამსახურისთვისაც კი ვკრძალავ მონასტრიდან გასვლასო, – აზუსტებს იგი. თუ ვინმე ერთ ღამეს მაინც გამოუთხოვლად დაჰყოფს მონასტრის გარეთ, გაძევებულ უნდა იქნას მონასტრიდან „ვითარცა თავხედი და შეურაცხისმყოფელი".

ამრიგად, ვანის ქვაბთა ტიპიკონის შემდგენელს გამოუყენებია „დიდი სჯულისკანონის" საეკლესიო (სამონასტრო) კანონიკის გარკვეული თავები და მუხლები, რომლებიც განთავსებულია ქალკედონის, ნიკეის მეორე, კონსტანტინოპოლის პირველი და მეორე, კართაგენის, ღანგრის, ლაოდიკიის და სხვა საეკლესიო კრების კანონებსა და დადგენილებებში. ვერ ვიტყვით, რომ ყველაფერი „დიდი სჯულისკანონიდან" არის აღებული; ბევრი ქართული სინამდვილიდან, ქართული სამონასტრო ცხოვრების თავისებურებებიდან გამომდინარე

[1] დიდი სჯულის კანონი, გვ. 389.

[2] ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 90.

დაიწერა, მაგრამ ძირითად ღერძად, ჩონჩხად მაინც უნდა მივიჩნიოთ „დიდი სჯულისკანონი“, რაზეც აიწყო და სრულიქმნა ვაჰანის სამონასტრო ცხოვრება, ცხოვრების წესი.

ვანის ქვაბები, საერთო ხედი.
(ფოტო რ. კორშიასი)

თავი IV
ვანის ქვაბთა მონასტრის პერსონოლოგიისათვის

ონომასტიკის, კერძოდ, საკუთარი სახელებისა და გვარსახელების ისტორიული თვალსაზრისით შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს ისტორიულ პერსონალიათა ვინაობის გამოსამზევებლად.

„ვაჰანის ქვაბთა განგებაცა“ და მისი მინაწერებიც იურიდიულ დოკუმენტებს წარმოადგენს. აქ წარმოდგენილი ნასყიდობისა და შეწირულობის საბუთების მონაწილენი არიან საზოგადოების სხვადასხვა ფენისა თუ წოდების წარმომადგენლები: ათაბაგები, დიდი ფეოდალები, ყმა-გლეხები, სხვადასხვა წოდების საეკლესიო პირები. ამდენად, აღნიშნული საბუთები ძვირფას წყაროს წარმოადგენს ისტორიული ონომასტიკის შესასწავლად.

საერთოდ, ონომასტიკის ანალიზი საშუალებას იძლევა, დაზუსტდეს ქვეყანაში მიგრაციული პროცესები – მოსახლეობას, რომელიც საცხოვრებელ ადგილს იცვლის, უმეტესწილად თან მიაქვს თავისი ონომასტიკონი. ეს შეეხება როგორც გეოგრაფიულ და საკულტო სახელებს, ისე ანთროპონიმებსაც.[1] სწორედ ამიტომ იყო, რომ თ. ჟორდანია იმერეთის ვახანს მესხეთიდან გადმოტანილად მიიჩნევდა.[2]

სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის ვინაობა ხშირად გამხდარა დავის საგანი. მაგ., სომხები თვლიან, რომ ეს ტერიტორიები ძველთაგანვე სომხებით იყო დასახლებული და გარკვეულ პრეტენზიებსაც (თუმცა, ჩვენი აზრით, უსაფუძვლოს – ი.ტ.) გამოთქვამენ საქართველოს ამ ისტორიულ მიწა-წყალზე. საბუთებში დამოწმებული საკუთარი სახელები, ქვებ-სტელების წარწერები კი სულ სხვას მოწმობენ. ამიტომაც, აუცილებელია ძირეულად დამუშავდეს ყოველი დოკუმენტი, წარწერა და მათი ანალიზის შემდეგ გაკეთებული

---

[1] პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, 1, თბ., 1991, გვ. 6.

[2] თ. ჟორდანია, ისტორიული საბუთები შიო-მღვიმის მონასტრისა და „ძეგლი“ ვაჰხანის ქუაბთა, თბ., 1996, გვ. 29.

დასკვნები საშუალებას მოგვცემს გადავჭრათ მრავალი პრობლემური საკითხი.

ვანის ქვაბებთან დაკავშირებული აბსოლუტურად ყველა საკუთარი სახელი ქართულია. ამ დოკუმენტებში რჩეულაშვილები და ღარიბასძეები, ბაქელიძეები და ირინაშვილები, ბალახაშვილები და კანდელაკიშვილები, უღულაშვილები თუ ხიმშიაშვილები გვხვდებიან; უფრო ზუსტად, ქართული წარმოების გვარსახელთა მოდელებია, რომელთაგან უმეტესობა ნაწარმოებია არაბულ-თურქულ-ბერძნული წარმომავლობის ფუძე-სიტყვებზე –ძე და –შვილ სუფიქსების დართვით. ეს ფუძე-სიტყვები პრაქტიკულად გაქართულებულია და ამდენად, მიგვაჩნია, რომ გვარ-სახელებიც მათი სხვაენოვანი შინაარსისაგან დამოუკიდებლადაა ნაწარმოები.

ვანის ქვაბთა ტიპიკონში, მის მინაწერებსა და მონასტრის კედლის წარწერებში მოხსენიებული პირები ძირითადად სამ კატეგორიად დაიყოფა. პირველ კატეგორიას უნდა მივაკუთვნოთ მონასტრის მეპატრონენი, შემწირველნი; მეორეს – მონასტერში მოღვაწე სასულიერო პირები და მესამეს – ყმაგლეხები, რომლებიც ზოგან მხოლოდ სახელით, ზოგანაც გვარსახელით არიან მოხსენებული.

ვანის ქვაბების დაარსებისა და მის მაშენებელთა ვინაობის შესახებ დაწვრილებითი ცნობები არ მოგვეპოვება. გ. გაფრინდაშვილის აზრით, აქ საცხოვრებელი ქვაბები მეუდაბნოეობის პერიოდში უნდა გაჩენილიყო,[1] ვანის ქვაბთა მონასტერში ნაპოვნი რამდენიმე წარწერიანი ქვა საშუალებას გვაძლევს, აღვადგინოთ და გავარკვიოთ აქ მოღვაწე ისტორიულ პირთა ვინაობა. ერთი სამშენებლო წარწერა გვამცნობს: „იესო ქრისტე, ადიდე ორთავე შინა სუფევათა მეფეთა მეფე და დედოფალი თამარ, რომლისა ზე მე, იჩქით გურგენის ძემან აღვაშენე კედელი ესე და დავასვენენ ხატნი მაცხოვარისაჲ, ღმრთისმშობლისაჲ, ნათლისმცემლისაჲ, და ჯუარი წმ. სვიმეონისი, ვინცა ილოცვიდეთ, მეცა მომიხსენეთ“.[2] წარწერის ქრონოლოგიურ ჩარჩოდ გ. გაფრინდაშვილმა 1189-1204 წწ. მიიჩნია.[3]

---

[1] გ. გაფრინდაშვილი, ვანის ქვაბის განძი, ძეგლის მეგობარი, 6, 1966, გვ. 8.

[2] იქვე.

[3] იქვე.

წარწერის იჩქით გურგენისძე რამდენიმე სხვა წარწერაშიც იხსენიება. იგი გვევლინება წუნდის ეკლესიის მაშენებლად, ხოლო იერუსალიმის ჯვრის ქართველთა მონასტერში მისი აღაპია დაცული. მოღვაწეობის ხანა იჩქით გურგენისძისა უცნობი იყო ვანის ქვაბთა მონასტრის ზემოთ მოტანილი საამშენებლო წარწერის აღმოჩენამდე. ამ წარწერით იჩქითი თამარის ეპოქის მოღვაწე დიდებულად გვევლინება.

ასპინძაში რუსთაველის მუზეუმში დაცულია ერთი წარწერიანი ქვა ვანის ქვაბებიდან: „ესე არს სამკვიდრებელი ჩუენ – გურგენათი. მე, იჩქითმან აღვაშენე. შეგჳნდვნეს ღმერთმან“.[1]

ეს წარწერა ზემოთ მოყვანილ საამშენებლო წარწერაზე გვიანდელად უნდა ჩაითვალოს. იჩქით გურგენისძეს მონასტერი „სამკვიდრებელადაც“ უქცევია, რაც იმას ნიშნავს, რომ ვანის ქვაბები გურგენისძეთა ფეოდალური სახლის საგვარეულო მონასტრად ქცეულა, სამკვიდრებელად ანუ საგვარეულო საძვალედ. ვ. სილოგავა წარწერას XII ს. დასასრ.–XIII ს. ათარიღებს.

გურგენისძენი მესხეთის პატარა კუთხის, ისტორიული ჯავახეთის ერთი ნაწილის, წუნდა-კუმურდო-ვანის ქვაბის მიმდებარე ტერიტორიის მფლობელები უნდა ყოფილიყვნენ. იჩქითს თავის მამულში წუნდის ეკლესიაც აღუმართავს და მასზე შემდეგი წარწერა მოუთავსებია: „სახელითა ღმრთისაჲთა, მე იჩქითმან, გურგენის ძემან, აღვაშენე ეკლესია ესე, მამული ჩუენი, სახელსა ზედა წმიდისა ნათლისმცემლისა, სალოცველად სულისა ჩემთათვის და მშობელთა ჩემთა“.[2] ეს წარწერა კიდევ ერთი დასტურია იმისა, რომ აღნიშნული მხარე გურგენისძეთა საპატრონოს წარმოადგენდა („მამული ჩუენი“ – ამბობს წარწერა).

ვანის ქვაბთა მონასტრის კედელი იჩქითს წუნდის ეკლესიის სრულყოფის შემდგომ აუგია. სავარაუდოა, რომ ეს მონასტერი XIII ს. დამდეგიდან ან უფრო ზუსტად XII ს. ბოლო-

---

[1] წარწერიანი ქვა ვანის ქვაბებიდან, ასპინძა, რუსთაველის მუზეუმი. იჩქით გურგენიძის სამივე წარწერის პუბლიკაცია იხ. ვ. სილოგავა, იჩქით გურგენისძის სამი წარწერა, ნერგი, 1-7, X, 1994, გვ.2.

[2] ვ. ცისკარიშვილი, ჯავახეთის ეპიგრაფიკა, როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1959, გვ. 47-48.

დან უკვე სამეფო საკუთრებად იქცა, როგორც ჩანს, თვითონ იჩქითის სურვილით, რადგან მოგვიანო ხანაში იგი უკვე იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ერთ-ერთ აღაპშია მოხსენებული: „თუესა ნოენბერსა კგ მასვე დღესა აღაპი იჩქითისა გურგენის ძისა შეუნდვნენ ღმერთმან“.[1]

თავისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ბოლო ეტაპზე იჩქით გურგენისძეს იერუსალიმის ქართველთა მონასტრისათვის მიუმართავს. იქაც გარკვეული დამსახურებისათვის, რაც ალბათ შეწირულობებში გამოიხატა, მონასტრის აღაპებში შეიტანეს მისი სახელი. მონასტერში ხომ შემწირველის მონასტრისადმი გაწეული ღვაწლის მიხედვით დგინდებოდა აღაპი, სულზე ზრუნვა მონასტრისადმი გაწეული სამსახურითა და ფულადი დახმარებით იზომებოდა.[2]

იჩქით გურგენისძის აღაპს ტაბულა არ გააჩნია, რის გამოც მისი დათარიღება აღაპებთან შეპირისპირებით ვერ ხერხდება; ხელი საკმაოდ არქაულია და ე. მეტრეველი მას XIII საუკუნისად მიიჩნევს.[3] ეს დასკვნა საკმაოდ კარგად ეთანხმება ჩვენი ვარაუდის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს. წუნდისა და ვანის ქვაბთა მონასტრის კედლის აშენების შემდგომ, XIII ს. დამდეგს, შესაძლოა, XII ს. ბოლოსვე იჩქით გურგენისძე უკვე იერუსალიმშია. როგორც ჩანს, მას მემკვიდრე არ დარჩენია, რადგან წუნდის ეკლესიას იგი აშენებს თავისი და მშობლების სულის საოხად. მას რომ ძენი ჰყოლოდა, აუცილებლად მოიტანდა მოსახსენებელ წარწერაში. ამ ეკლესიის აშენებისას კი იგი არ უნდა ჩანდეს ისეთი ახალგაზრდა, ჯერ რომ ოჯახი არა ჰყავს. მას შემდეგ კი, რაც ვანის ქვაბთა მონასტერიც აღადგინა, თავისი ამქვეყნიური ვალი შესრულებულად ჩათვალა და მიაშურა კიდეც იერუსალიმს.

იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში აღმოჩნდა XII საუკუნის სტოდიერი, რომლის გადამწერადაც გვევლინება მიქაელ გურგენისძე: „ქრისტე, შეიწყალე ფრიად ცოდვილი მიქაელ. ამინ“. ტექსტის ბოლოს მინაწერია: „მოწყალეო! შეიწყალე

---

[1] ე. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, თბ., 1962, გვ. 86.

[2] იქვე, გვ. 9.

[3] იქვე, გვ. 142.

ცოდვილი მიქაელ გურგენისძე, ამისი მჩხრეკელი! ლოცვა ჰყავთ მკითხველთა".[1]

ხომ არ არის ეს მიქაელი ჩვენთვის საინტერესო იჩქით გურგენისძე? ვფიქრობთ, მიქაელი იჩქითის ბერობის სახელია. ჩანს, XII ს. ბოლოს იგი იერუსალიმს ბერად შედგა და მიქაელის სახელით ტექსტების გადაწერასაც მიჰყო ხელი. ამით უნდა იყოს განპირობებული მისი აღაპიც. ჩვენს მოსაზრებას კიდევ უფრო ამტკიცებს ის ფაქტი, რომ მიქაელი თავის ანდერძში ახსენებს ვაჰანის ქვაბთა წმიდა გიორგის: „წმიდანთ ღმრთისანო! მე, გლახაკმან და ფრიად ცოდვილმან მიქაელ გურგენის ძემან დავჩხრიკენ და წ"აჲ სულთა განმანათლებელი სტოდიერი, სალოცველად სულისა ჩემისა და მშობელთა ჩემთა. სანახებსა წ"ჲსა იერუსალიმისასა მონასტერსა ჯუარისასა. სახელსა ზედა წ"ისა მთავარმოწამისა გიორგისასა ვაჰანის ქუაბთასა, წმიდაო გიორგი! მიაწიე წერილი მწერლითურთ! უცბად ჩხრეკისათვის შემინდვეთ. უსწავლელი ვიყავ.

წმ. გიორგი შეიწყალე სულითა მოსავი შენი მიქაელ".[2]

როგორც ჩანს, მიქაელ გურგენისძე სწორედ ვანის ქვაბთა მონასტრის მაშენებელი იჩქით გურგენისძეა, რომელსაც, კიდევ ერთხელ აღვნიშნავთ, მემკვიდრე არ დარჩენია (თავის ანდერძშიც ხომ აღნიშნავს, რომ სტუდიერს იგი გადაწერს თავისი და მშობლების სულის საოხად. მემკვიდრენი არც აქ იხსენიება) და იერუსალიმის ჯვრის მონასტრისათვის მიუმართავს. ჩვენს მიერ ვარაუდის სახით გამოთქმული ეს მოსაზრება (იხ. ონომასტიკური ძიებანი, 1, ახალც., 1995) მოგვიანებით დ. ბერძენიშვილმაც გაიმეორა (იხ. დ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები, თბ., 2005, გვ. 222).

XII ს. ბოლოდან ვანის ქვაბები უკვე სამეფო მონასტერია. მის ნანგრევებში ნაპოვნი ერთი წარწერის მიხედვით, თამარის მეფობის მე-20 წელს (1204 წ.) მონასტრისათვის ზღუდე აუშენებია ანტონ ჭყონდიდელს,[3] მეფის პირველ ვაზირს, რომელიც იმავე დროს მწიგნობართუხუცესიც იყო. მის მიერ

---

[1] ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, კოლექცია, ტ. IV, /1347/ თბ., 1985, გვ. 431.

[2] იქვე.

[3] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, ტფ., 1939, გვ. 12.

ზღუდის აშენება ვაჰანში ნიშნავს, რომ ეს მონასტერი სამეფოა და საბატონო მფლობელობაში არ არის მოქცეული. წინააღმდეგ შემთხვევაში მეფის ვაზირი მას ზღუდეს არ აუშენებდა. თანაც ზღუდის აშენება უნდა მომხდარიყო ვაჰანის ქვაბთა სამეფო მონასტრად გადაქცევის შემდეგ ძალიან მალე.

ვანის ქვაბთა მონასტრის წარწერებში მეფე თამარი ორჯერ იხსენიება: იჩქით გურგენისძისა და 1204 წ. საამშენებლო წარწერებში. სამეფო საკუთრებად გადაქცევის შემდეგ მეფე დიდ ყურადღებას აქცევდა მონასტერს და შეწირულობებსაც უხვად გასცემდა.

XIII ს. 30-იანი წლებიდან ვანის ქვაბთა მონასტერი კვლავ საბატონო მფლობელობაშია. იგი თმოგვის ციხე-სიმაგრესთან ერთად საპატრონოდ გადაუციათ მხარგრძელებისათვის, რომლებიც ამიერიდან თმოგველებად იწოდებიან.

1190-1191 წლიდან მოყოლებული მხარგრძელებს თმოგვი ეჭირათ, ხოლო მანამდე იგი უშუალოდ სამეფო კარის განკარგულებაში იყო და დიდ მოხელეებს ებოძებოდათ ხოლმე განსაგებელად. ასე ეჭირა იგი 1190-1191 წლამდე ამირსპასალარ გამრეკელ თორელს, მანამდე აფრიდონ მსახურთუხუცესს. გამრეკელის გარდაცვალების შემდეგ, მხოლოდ თმოგვი ჩამოერთვათ მის შვილებს და ებოძა სარგის ვარამის ძე მხარგრძელს, რომელიც ამის შემდგომ სარგის თმოგველად იწოდებოდა. თმოგვი მხარგრძელთა ხელში სამემკვიდრეო სამფლობელოდ იქცა.[1] ეს ის დროა, როცა იჩქით გურგენისძე უკვე ასრულებს ვანის ქვაბთა მონასტრის მშენებლობას და თვითონ იერუსალიმს მიემგზავრება. გურგენისძეთა ფეოდალური სახლი დაემცრო ან ამოვარდა.[2]

ფეოდალური სამფლობელოს ერთ-ერთი აუცილებელი და უმნიშვნელოვანესი ატრიბუტი საგვარეულო მონასტერია. ამიტომ მას შემდეგ, რაც თმოგვი საბოლოოდ განმტკიცდა სარგისისა და მისი შთამომავლების მემკვიდრეობაში, ჩანს, მათ ვანის ქვაბთა მონასტერიც ებოძა. 1206 წ. ახლო ხანებში სარგის თმოგველი გარდაცვლილა და მის შვილს

---

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, ტფ., 1939, გვ. 16-17.

[2] დ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები, თბ., 2005, გვ. 222.

მხარგრძელს უკვე საგვარეულო მონასტრად უქცევია ვანის ქვაბები და მისთვის სპეციალური წეს-განგებაც შეუდგენია.

ამრიგად, სარგისმა თმოგვი მიიღო, ხოლო მხარგრძელმა ციხე-ქალაქი საგვარეულო მონასტრით სრულყო. მან მცირე სამეფო მონასტერი მიიღო, გააფართოვა ის და ტიპიკონი შეუდგინა. სამეფო მონასტერი საგვარეულო მონასტრად იქცა.

ისტორიოგრაფიაში უკვე დადგენილია, რომ თმოგველები მხარგრძელები არიან; მაგრამ ვინ არიან მხარგრძელები?

მხარგრძელთა წარმომავლობის, მათი მოღვაწეობის საკითხს მრავალი ქართველი თუ უცხოელი მკვლევარი შეეხო. ყოველ მათგანს ჰქონდა საკუთარი მოსაზრებანი, დაიწერა უამრავი გამოკვლევა, მონოგრაფია. საკმაოდ ვრცლად და საფუძვლიანად გამოიკვლია მხარგრძელთა საკითხი შ. მესხიამ.[1] ჩვენ შევეხებით უშუალოდ სარგისის ძე მხარგრძელისა და მისი შვილის, სარგისის მოღვაწეობას. მხარგრძელთა დაწინაურება საქართველოს სამეფო კარზე გიორგი III-ის დროიდან დაიწყო. მათ ამირსპასალარის მაღალი თანამდებობა ეჭირათ და დიდ როლი შეასრულეს საქართველოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

სარგის ვარამის ძე მხარგრძელი თმოგველთა საგვარეულოს ფუძემდებელია. მას, როგორც გიორგი რუსის მომხრე აჯანყებულთა წინააღმდეგ აქტიურ მებრძოლსა და გამარჯვების მახარობელს, თამარმა თმოგვი უბოძა. სწორედ ამ სარგისის ძეა ვაჰანის ქვაბთა ტიპიკონის დამდები მხარგრძელი. იგი ისტორიულ წყაროებში თაყაიდინ თმოგველადაც იხსენიება. „გამოდის, რომ თაყაიდინ და მხარგრძელი ერთი და იგივე პირია".[2] „ვაჰანის ქვაბთა განგების" შემდგენელი მხარგრძელი, რომლის მამა და შვილიც სარგისის სახელს ატარებდა, სხვა არავინ შეიძლება იყოს, თუ არა სარგის I თმოგველის ძე და სარგის II-ის მამა თაყაიდინი, რომელსაც, როგორც ჩანს, „მეორე სახელად თმოგველი რქმევია".[3] პავლე ინგოროყვას კი თაყაიდინ თმოგველი და მხარგრძელ-

---

[1] შ. მესხია, საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII ს. საქართველოში, თბ., 1979.

[2] ლ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 18.

[3] შ. მესხია, დასახ. ნაშრ., გვ. 246.

თმოგველი სხვადასხვა პირებად მიაჩნია,[1] რაც არ უნდა იყოს მართებული.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მიხედვით, მხარგრძელი სახელია და არა გვარი. დღეს უკვე სადავო აღარ არის ის ფაქტი, რომ სარგისის ძე მხარგრძელი ნამდვილი სახელია. მით უფრო, რომ მხარგრძელის სახელად მოხსენიების სხვა შემთხვევაც გვაქვს. ქობერის 1295 წ. წარწერაში მოხსენიებულია შაჰანშა (შანშე) მანდატურთუხუცესის ძე მხარგრძელი.[2]

მხარგრძელის ძეა სარგისი („ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მიხედვით), შვილიშვილი პირველი სარგისისა, რომელიც თმოგველად უკვე XIII ს. 30-იანი წლებიდან გვევლინება. მას მამის მიერ დადებული ტიპიკონი ხელახლა დაუმტკიცებია.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების“ ერთ-ერთ მინაწერში (სარგისის მინაწერში) იხსენიება სარგისის დედა, მხარგრძელის ცოლი ხათუთა.

XIII ს. ბოლოდან ვანის ქვაბთა მონასტრის მეპატრონეებად თმოგველები აღარ ჩანან, თუმცაღა მათი მემკვიდრეები კვლავ სწირავენ ვანის ქვაბებს შესაწირს. ტიპიკონის მინაწერების XIV-XV სს. დათარიღებულ ტექსტებში ვხვდებით თმოგველთა ასულ გულშარს.[3] ორივე მინაწერში ნახსენები გულშარი ერთიდაიგივე პირი უნდა იყოს. გულშარის დედას მელანია რქმევია, შვილს – ხავროზი. მართალია, ამ პერიოდში თმოგველები აღარ არიან ამ სამფლობელოში, მაგრამ მათი შთამომავალი, ასული გულშარი სწირავს სააღაპედ მამულებს მშობელთა სულის მოსახსენებლად. სავარაუდოა, რომ გულშარი გათხოვილა და დარჩენილა იქვე ჯავახეთში მაშინ, როდესაც თმოგველებს საერთოდ მიუტოვებიათ ეს კუთხე XIV ს. პირველ ნახევარში და ქართლში გადასულან.[4]

---

[1] პ. ინგოროყვა, რუსთველიანას დამატებითი შენიშვნები, თხზ. ტ. 1, თბ., 1963, გვ. 871.

[2] ლეონ მელიქსეთ-ბეგი, ქობერი და მისი სომხური და ქართული წარწერები, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, VII, ტფ., 1927, გვ.71; პ. მურადიანი, სომხეთის ქართული წარნერები, ერევანი, 1977, გვ. 177 /სომხურ ენაზე/.

[3] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 47.

[4] დ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, თბ., 1985, გვ. 107.

მონასტერს სხვა გვარეულობანი დაეპატრონენ: რჩეულასძენი, ღარიბასძენი, სამცხის ათაბაგები. მათ სახელებს „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მინაწერებიდან ვეცნობით.

XIII ს. მიწურულს უკვე იხსენიება ვანის ქვაბთა ბატონი როსტევანი.[1] XIII-XIV სს. კი – რჩეულას ძე როსტევან.[2] ორივე როსტევანი ერთი და იგივე პირია. პირველი მინაწერის გაფორმებისას როსტევანს მხოლოდ ორი შვილი ჰყავდა: ვახტანგ და ზევრად, მეორე საბუთის შედგენისას კი – უკვე სამი; აქვე ვეცნობით როსტევანის ძმებსაც: თაყას და შანშეს. აქ საინტერესოა ტერმინი „ბატონი“. ეს ტერმინი XII-XVI სს. ფარგლებში არ უნდა ჩაითვალოს ანაქრონიზმად, რადგანაც „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ XIII საუკუნის მინაწერში პირდაპირ იხსენიება ვანის ქვაბთა ბატონი როსტევანი: „...შევსწირეთ და მოვახსენეთ წ“ასა მთავარმოწამესა გიორგის: ვანის ქუაბთა ბატონმან როსტევან და ჩემთა ძმათა...“ და ა.შ. ასევეა XV საუკუნის მინაწერშიც, რომელიც ათაბაგ-ამირსპასალარ ივანეს (1391–1444) შეკვეთითაა შესრულებული: „გკადრე და მოგახსენე მე ათაბაგ-ამირსპასალარმან ბატონმან (აქ თ.ჟორდანიას ჰქონდა „პატრონმან“, მაგრამ დედანში წერია „ბატონმან“) ივანე ვანის ქუაბთა მაცხოვარს ხატსა ერთი საკელაპტრე სუეტი ვერცხლით შეჭედილი...“ და ა.შ. (იხილეთ მე-6 და მე-11 მინაწერები).

მართალია, პირველი მინაწერი XIII საუკუნით თარიღდება, ხოლო მეორე XIII-XIV საუკუნეებით, მაგრამ ამ ორი საბუთის შედგენის დრო დიდად არ უნდა იყოს დაშორებული ერთმანეთისაგან. რადგანაც თ. ჟორდანიასეული დათარიღება მინაწერებისა ზოგადია, მისი შედარებით დაკონკრეტება შეიძლება აქ მოხსენებულ პირთა ვინაობის გარკვევის შედეგად; ე. ი. თუ ვიგულისხმებთ, რომ ვანის ქვაბთა ბატონი როსტევანი და რჩეულას ძე როსტევანი ერთიდაიგივე პირია (და ეს ასეც არის), მაშინ ვაჰანის „განგების“ მეოთხე და მეათე მინაწერი შესრულებული უნდა იყოს მხოლოდ ერთი ათეული წლის შუალედში, სანამ როსტევანის მეუღლეს მესამე შვილი ეყოლებოდა.

---

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 45.

[2] იქვე, გვ. 48.

ერთ მინაწერში იხსენიებიან რჩეულაშვილები, მაგრამ ეს მინაწერი თ. ჟორდანიას მიერ XV ს-ით თარიღდება.[1] მისი შინაარსი ასეთია: ენუქ და ალფეზ რჩეულაშვილებს საკმაოდ დიდი მამულები შეუწირავთ მონასტრისათვის იმიტომ, რომ დავითს ღვიძლი ძმისწული უსამართლოდ შემოკვდომია და მთელი მისი მამული ამათ დარჩენიათ.

საერთოდ, გვარი რჩეულაშვილი საკუთარი სახელისაგან – რჩეულადანაა ნაწარმოები. თავდაპირველად იყო რჩეულას ძე, ხოლო შემდეგ იგი გვარსახელად იქცა და დროთა ვითარებაში რჩეულასძენი რჩეულაშვილებად იქცნენ. ფორმა რჩეულაშვილი რჩეულას ძის ტრანსფორმაციის შედეგია. მართალია, რჩეულასძე და რჩეულაშვილი სემანტიკურად ტოლფარდი პარალელური ფორმებია (მონასტრის კედლის წარწერებში ანა რჩეულასძეცაა და რჩეულაშვილიც), მაგრამ მიგვაჩნია, რომ ძე-თი წარმოება უფრო არქაულია შვილით-წარმოებასთან შედარებით. XIII-XIV სს. საბუთებში რჩეულასძეები გვხვდებიან, XV საუკუნიდან კი – რჩეულაშვილები.

რჩეულაშვილები XVI ს. სამცხე-საათაბაგოს ისტორიისათვის კარგად ცნობილი ფეოდალები არიან. მათი სამფლობელო ყოფილა ვანისა და ოლადის ქვაბთა შორის ტერიტორია მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე.[2]

XVI საუკუნე არეულობის ხანაა ჯავახეთისა და საერთოდ, სამცხე-საათაბაგოს ისტორიაში. 1576-78 წწ. ათაბაგთა სახლს მოულოდნელად ატყდება თავს შეთქმულება, რომელშიც მონაწილეობას იღებენ სამცხის დიდი ფეოდალური სახლების წარმომადგენლები. რჩეულაშვილებიც ამ მხარის ერთ-ერთ ფეოდალურ სახლს ეკუთვნოდნენ. არც ისინი ჩანან ათაბაგთა ერთგულები, რადგან მათ მისამხრობად „ბატონებს" საგანგებო ზომების მიღება დასჭირვებიათ. „პარასკევს დღეს ავიყარენით, ჩაუდეგით, რჩეულანი შემოვიწყუენით", – აღნიშნავს მემატიანე.[3]

XIII ს. რჩეულასძეთაგან განსხვავებით XV-XVI სს. რჩეულაშვილები ვანის ქვაბთა ბატონებად უკვე აღარ გვევლინე-

---

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 49.

[2] დ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 111.

[3] ქ. შარაშიძე, სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები /XV-XVI სს/, თბ., 1961, გვ. 156.

ბიან. მართალია, ისინი კვლავ სწირავენ მამულებს, კვლავ სწირავენ ვაჰანის მონასტერს და საკმაოდ უხვებითაც, მაგრამ მონასტრის პატრონებად უკვე სხვები ჩანან.

1340-იანი წლებიდან თმოგვის მფლობელებად ღარიბასძეებს მივიჩნევთ. მართლაც, XIV ს. მინურულის მინაწერ საბუთებში იხსენიებიან ღარიბასძენი, რომლებიც უხვად სწირავენ შესაწირს ვანის მონასტერს.[1] შეწირულობის რაოდენობის მიხედვით ისინი საკმაოდ შეძლებულ გვარისშვილებად გვევლინებიან. ესენი არიან: ღარიბა მურვანის ძე, მურვან ღარიბას ძე, ღარიბა-არსლანი მურვანის ძე; თუ ჩვენ მივიჩნევთ, რომ შემწირველი აუცილებლად მონასტრის მეპატრონეა, გამოდის, რომ ღარიბასძენი მართლაც ფლობდნენ ვანის ქვაბთა მონასტერს.

არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ თმოგვის 1350 წლის წარწერა: „შეწევნითა და ძლიერებითა ვარძიისა ღვთისმშობლისაჲთა ქორონიკონს ლც დავიწყე ზღუდეჲ ესე მე, მეფეთ მეფის დავითის ვარძიელმა საწოლის მწიგნობარმა თმოგუს, მურვან კითხას ძემან. თეოდორე დადგა".[2] რადგან მურვანი ზღუდეს ავლებს ციხეს, უეჭველია, რომ ის ამ ციხის პატრონია, მაგრამ თმოგვი ხომ თმოგველთა საპატრონო იყო, იმ თმოგველებისა, რომელთა საგვარეულო მონასტრადაც იქცა ვანის ქვაბები მოგვიანებით. გამოდის, რომ მხარგრძელთმოგველთა წასვლის შემდგომ კჳთხის ძეთა[3] საკუთრებად იქცა თმოგვი, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ისინი იმავდროულად ვანის მონასტრის მეპატრონეებიც გამხდარიყვნენ. XIV ს. მეორე ნახევარში ვანის მონასტერს ღარიბასძენი პატრონობენ.

ვ. ცისკარიშვილმა ერთმანეთთან დააკავშირა მურვან კჳთხას ძე და მურვან ღარიბას ძე და აღნიშნა, რომ ეს ორი მურვანი ერთიდაიგივე პირი უნდა იყოსო.[4]

---

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 44-45.

[2] ვ. ცისკარიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 107.

[3] ასე კითხულობს თმოგვის ზღუდის მშენებლის გვარს ვ. სილოგავა, მრავალთავი X, 1983, გვ. 76.

[4] ვ. ცისკარიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 108. ამ მოსაზრებას იზიარებს პ. ინგოროყვა, თხზ. ტ. 1, თბ., 1963, გვ. 871.

ჩვენის აზრით, ორი ერთნაირი სახელის მატარებელი პიროვნების ერთიდაიგივე გვარის წარმომადგენლებად მიჩნევა მხოლოდ იმის გამო, რომ ერთნაირი სახელები აქვთ და ერთ ეპოქაში მოღვაწეობენ, არ უნდა იყოს მართებული, მით უფრო, რომ ერთი კუთხის ძეა, ხოლო მეორე – ღარიბასძე. XIV-XV სს. გვხვდებიან მურვანის სახელით ცნობილი ღარიბასძეთა წარმომადგენლები ასეთი მონაცვლეობით: ღარიბა მურვანის ძე, მურვან ღარიბასძე, ღარიბა არსლანი მურვანის ძე, მურვან ღარიბასძე და სხვ. მურვან კვთხასძე 1350წ. თმოგვის წარწერის მიხედვით არის მეფეთ-მეფე დავითის ვარძიელი საწოლის მწიგნობარი. მურვან კვთხასძე რომ ღარიბასძეთა საგვარეულოს წარმომადგენელი ყოფილიყო, მინაწერებში ალბათ როგორმე დაფიქსირდებოდა მისი პიროვნება. სახელთა იდენტურობა საკმარისი საბუთი ამ შემთხვევაში არ უნდა იყოს.

აღნიშნულიდან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ თმოგვი – ვანის ქვაბების მიმდებარე ტერიტორიები ამ მხრიდან თმოგველთა წასვლის შემდგომ დანაწილებულია სხვადასხვა საგვარეულოს შორის, XIV საუკუნისათვის თმოგვს უკვე კუთხისძეები ფლობენ, ხოლო ვანის ქვაბთა ბატონებად უხვად შემწირველი ღარიბასძეები ჩანან, თუმცა მოგვიანო ხანაში ამ ფეოდალთა ხსენება ქრება.

როგორც აღვნიშნეთ, XV-XVI სს. – ეს არის ხანა დიდი არეულობისა სამცხე-საათაბაგოში. ათაბაგები ჯერ კიდევ მონღოლთა პერიოდიდან აქტიურად იღწვიან ერთიანი ფეოდალური მონარქიიდან გამოყოფისათვის და აღწევენ კიდეც წარმატებას. შინაფეოდალური ომები ანგრევენ და აჩანაგებენ ერთ დროს აყვავებულ მხარეს.

ამ არეულობის ხანაში პატრონი და გამკითხავი თითქოს აღარავინ უჩანს ვანის მონასტერს. მართალია, „ვანის ქვაბთა განგების“ მინაწერებში ათაბაგთა და მათი ოჯახის წევრების სახელებსაც ვხვდებით, მაგრამ საეჭვოა, რომ ისინი ისეთივე პატრონობას უწევდნენ ვანის ქვაბთა მონასტერს, როგორც მაგალითად, თავის დროზე – თმოგველები. ათაბაგთა მზრუნველობას უფრო ეპიზოდური ხასიათი ჰქონდა. „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მეექვსე და მეთერთმეტე მინაწერებში

იხსენიება პატრონი ივანე, ათაბაგ-ამირსპასალარი, ბატონი ივანე.[1] თ. ჟორდანიას მოსაზრებით, ეს უნდა იყოს ივანე ჯაყელი-ათაბაგი /1391-1444 წწ/,[2] სწორედ ის ივანე ათაბაგი, რომლის დროსაც განსაკუთრებით მწვავე ხასიათი მიიღო ჯაყელთა ბრძოლამ სამხრეთ საქართველოში ეკლესიის მცხეთის საპატრიარქოსაგან ჩამოშორებისათვის. ამ ბრძოლაში ივანეს მომხრენიც ჰყავდა და მოწინააღმდეგენიც სამცხის ეპისკოპოსთა შორის.[3]

მომხრეთა და მხარდამჭერთა გასამრავლებლად ივანე ჯაყელი სხვადასხვა ღონისძიებებს ახორციელებდა სამცხის სამღვდელოების სასარგებლოდ. ამით უნდა იყოს გამოწვეული მის მიერ ვანის ქვაბთა მონასტრისადმი ათას ხუთასი თეთრის შეწირვა თავისი „საპატრონოსა ტალმისაგან“.[4] მანვე შესწირა ვანის ქვაბებს „ერთი საკელაპტრე სუეტი ვერცხლით შეჭედილი, ერთი ვერცხლის კანდელი საუფლო, ჭაჭკრული სათათრო მალი“.[5]

მიუხედავად ივანე ჯაყელის დიდი მცდელობისა, მის მიზნებს განხორციელება არ ეწერა. ათაბაგის სეპარაციულ მისწრაფებებს საბოლოოდ დაუდო ზღვარი ალექსანდრე დიდის /1412-1443/ მტკიცე პოლიტიკამ.[6] 1414 წ. კოხტასთავს მომხდარ ბრძოლაში ათაბაგი დამარცხდა და კარგა ხნის მანძილზე მშვიდობიანი ურთიერთობა დამყარდა მეფის ხელისუფლებასა და ათაბაგს შორის.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების“ რამდენიმე მინაწერში იხსენიებიან ათაბაგები: პატრონი ყვარყვარე და თანამეცხედრე მისი ანა, ძენი მათნი: მზეჭაბუკ და ქაიხოსრო.[7]

თ. ჟორდანია თვლის, რომ აქ მოხსენიებული ყვარყვარე არის ყვარყვარე IV, რომელიც გარდაიცვალა 1498 წ.[8]

---

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 46, 48.

[2] იქვე.

[3] ქრ. შარაშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 87, შდრ. ვ. სილოგავა, კუმურდო. ტაძრის ეპიგრაფიკა, თბ., 1994, გვ. 32-33.

[4] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 46.

[5] იქვე, გვ. 48; მოყვანილ ციტატაში სიტყვა „სუ/ე/ტი“ თ. ჟორდანიას მიერ გამოტოვებულია, იგი წაიკითხა ვ. სილოგავამ.

[6] ქრ. შარაშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 87.

[7] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ 48-49.

[8] იქვე.

მრავალი ათეული წლის მანძილზე გაურკვეველი იყო ათაბაგთა თანამიმდევრობა. ამიტომ სამხრეთ საქართველოს ისტორიის კვლევისას შეცდომები იპარებოდა. დღეისათვის კი უკვე გარკვეულია ათაბაგთა ქრონოლოგიის ძირითადი საკითხები. ქ. შარაშიძემ აღადგინა ყვარყვარეთა თანამიმდევრობა.

ნაშრომში „სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები /XV-XVI სს./" მან საბოლოოდ მოუღო ბოლო ამ საკითხში არსებულ არევდარევას. აღნიშნულ გამოკვლევაზე დაყრდნობით შედარებით გაადვილდა „ვაჰანის ქვაბთა განგების" მინაწერებში მოხსენიებულ ათაბაგთა ვინაობის დადგენა.

მე-12 და მე-14 მინაწერების ავტორი უნდა იყოს ათაბაგი ყვარყვარე III[1] და არა ყვარყვარე IV, როგორც ამას ვარაუდობს თ. ჟორდანია. ყვარყვარე III-ს მართლაც ჰყოლია ცოლად „ღვთივ გვირგვინოსანი" ანნა. ცნობილია მათი ვაჟების სახელებიც: უფროსი ძე – მზეჭაბუკი, ხოლო უმცროსი – ქაიხოსრო, შემდეგში ათაბაგი ქაიხოსრო II /1545-1573/.[2]

ყვარყვარე III ათაბაგობდა 1515-1535 წლებში. იგი ცნობილი მურჯახეთის ომის შემდეგ ტყვედ წაიყვანა მეფე ბაგრატმა იმერეთს, სადაც გარდაიცვალა კიდეც.

ქრ. შარაშიძის დასკვნებს სავსებით ეთანხმება მინაწერებში მოხსენიებული ყვარყვარეს ოჯახის წევრთა შემადგენლობა და სახელები. „ვაჰანის ქვაბთა განგების" მინაწერებშიც გვყავს ათაბაგი ყვარყვარე, მეუღლე მისი ანნა და ვაჟები: მზეჭაბუკ და ქაიხოსრო.

ასევე შესანიშნავად იკვეთება ყვარყვარეს ოჯახის წევრთა სრული შემადგენლობა ათონის პორტაიტის ღვთისმშობლის ტაძრისადმი შენირულობის წიგნშიც.[3]

აღნიშნულიდან გამომდინარე, მე-12 და მე-14 მინაწერები ტიპიკონისა შესრულებულია არა XV საუკუნეში, როგორც თ. ჟორდანია ფიქრობს, არამედ XVI საუკუნეში და უფრო კონ-

---

[1] ყვარყვარე III ქაიხოსრო I-ის ძე, შვილიშვილი დიდი ყვარყვარესი და ძმისწული მზეჭაბუკ ათაბაგისა, ე.წ. „კოპასძეთა მოსახსენებელში", ნავ-ყვარყვარედ იხსენიება ქრ. შარაშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 16.

[2] ქრ. შარაშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 138.

[3] ელ. მეტრეველი, ნავ-ყვარყვარეს უცნობი დოკუმენტი, მრავალთავი, IV, 1975, გვ. 195-205.

კრეტულად ყვარყვარე III-ის ათაბაგობის წლებში – 1515-1535 წწ. შორის.

საინტერესოა მე-13 მინაწერი, სადაც ვკითხულობთ: „... დაუბადებელო ხატო ღმრთაებისაო, შეიწირე მცირე ესე ძღვენი მე ათაბაგისა ყუარყუარესათჳს და მანუჩარისათჳს და ძისა ჩემისა ქაიხოსროსთჳს და თუალშვენიერსათჳს სადღეგრძელოდ და საჴსრად სულისა ჩუენისა...“[1]

რომელი ყვარყვარეა აქ მოხსენებული, რომელსაც ჰყავს ძე ქაიხოსრო და ვინ არიან მანუჩარი და თვალშვენიერი?

თ. ჟორდანია თვლის, რომ აღნიშნული სიგელის გამცემია ცნობილი ნესტან-დარეჯან ყოფილი ნინო, ყვარყვარე IV-ის ცოლი, იმ ყვარყვარესი, რომელიც ათაბაგად 1515 წ. დაჯდა.[2] ამ ფაქტს ყურადღება მიაქცია ქრ. შარაშიძემ და თ. ჟორდანიას ვარაუდი უარყო.[3] მან დაადგინა, რომ ნესტან-დარეჯან-ნინოს ქმრად მხოლოდ 1498 წ. გარდაცვლილი ყვარყვარე დიდი /1416-1498/ შეიძლება ჩაითვალოს. ყვარყვარეს, პირველი ცოლის, დედისიმედის გარდაცვალების შემდეგ 73 წლის ასაკში შეურთავს ცოლად ნესტან-დარეჯანი, რომელსაც შეძენია ვაჟები: თამთან, საზუერელი და სალუყაზან. ამიტომ საბუთის გამცემი არ შეძლება იყოს ეს ნესტან-დარეჯანი.

მინაწერში მოხსენიებული ათაბაგი ყვარყვარე უნდა იყოს ყვარყვარე IV, ქაიხოსრო II-ის უფროსი ვაჟი, ხოლო მანუჩარი და თვალშვენიერი მისი ძმები არიან. ყვარყვარე IV-ს მართლაც მარეხ დადიანთან ჰყოლია ვაჟი ქაიხოსრო, რომელიც მინაწერშიც იხსენიება („... და ძისა ჩემისა ქაიხოსროსთვის...“). ამდენად, საბუთი შედგენილია ყვარყვარე IV-ის ათაბაგობის დროს, ჯერ კიდევ მანამადე, სანამ ძმებს ყვარყვარესა და ქაიხოსროს შორის შუღლი ჩამოვარდებოდა, ე.ი. 1574-1578 წლებს შორის, რადგან საბუთში ძმები ერთად იხსენიებიან, ჩანს, რომ ისინი ჯერჯერობით შეთნხმებულად საქმიანობენ.

ვანის ქვაბებთან დაკავშირებულ პირთა მეორე კატეგორიას მიეკუთვნებიან მონასტერში მოღვაწე სასულიერო პირები და მონასტრის კედლებს თავშეფარებული ქალები, რო-

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 48.

[2] იქვე, გვ. 49.

[3] ქრ. შარაშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 84.

მელნიც ტიპიკონის მინაწერებში, აღაპებსა და მონასტრის კედლის წარწერებში იხსენიებიან. საეკლესიო პირები ძირითადად ამა თუ იმ დოკუმენტის გაფორმების მოწმეებად გვევლინებიან, ზოგ შემთხვევაში – გადამწერადაც. ვგულისხმობთ ტიპიკონის მინაწერებს, (სხვადასხვა დროის 21 მინაწერი-აღაპი), სადაც ვხვდებით როგორც შეწირულობის, ასევე ნასყიდობის სიგელებსაც (მაგ., უღულაშვილების მინაწერი).

სასულიერო პირთაგან, უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ქართლის კათალიკოსი გიორგი /1225-1230/,[1] რომელიც ამტკიცებს „ვაჰანის ქვაბთა განგებას". იგი სარგისის ძის, მხარგრძელის თანამედროვეა. ეს ის დროა, როდესაც სამხრეთ საქართველოს სამონასტრო მამულები და მასთან დაკავშირებული პირნი ფეოდალური წესების ძალით ჯერ კიდევ მჭიდროდ არიან დაკავშირებულნი როგორც ცენტრალურ ხელისუფლებასთან, ისე მცხეთის საკათალიკოსოსთან. ეს დამოკიდებულება ძალიან კარგად ჩანს „ვაჰანის ქვაბთა განგების" ხელრთულობაში. ტექსტის ბოლოს დატოვებულია ადგილი, სავარაუდოდ, მეფის ანდა მხარგრძელის ხელრთულობისათვის, შემდეგ „განგებას" ამტკიცებს ქართლის კათალიკოსი.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების" მესამე მინაწერი, რომელიც 1393 წლით თარიღდება, მურვან ღარიბასძის შეწირულობის დამადასტურებელი დოკუმენტია.[2] აქ ჩამოთვლილია მონასტერში მყოფი სასულიერო პირები, რომელთა მოღვაწეობის დროსაც შედგა დოკუმენტი. ესენი არიან: დეკანოზი იოსები, მნათე ანანია, იკონომოსი იორდანე, კანდელაკი გიორგი, მეეკვტრე ანტონი, მნათე გრიგოლი. ამდენი საეკლესიო მოღვაწის ჩამოთვლა ერთ დოკუმენტში მოწმობს, რომ ვანის ქვაბთა მონასტერი XIV ს. მიწურულს მოქმედია, ეკლესიაში მღვდელმსახურება აღესრულება და წირვა-ლოცვის ჯერი-საებრ აღვლენისათვის დეკანოზიც ჰყავთ, მნათეც, კანდელაკიც, მეეკვტრეც და სხვანი, რომელთა საქმიანობა აუცილებელია ეკლესიისათვის.

---

[1] ბ. ლომინაძე, კათალიკოსები, გვ. 318.

[2] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 44-45.

უღულაშვილების მინაწერში[1] დოკუმენტის მწერლად გვევლინება დაყუდებული ხიმშიაშვილი, მინაწერი წარმოადგენს ნასყიდობის სიგელს და მას კავშირი არა აქვს ვანის ქვაბებთან:

> ქ. მოგეც მე, **უღულაშვილმა გოგინამან და ბატატამა**, შენა **კანდელაკიშვილსა ბასილსა** და შენთა ძმათა და მომავალთა სახლისა თქვენისათა, ჯალაბადინის ტბასა ყორიანი ყანა, ხუთისა დღისა, ნასყიდობითა. ავიღე ფასი, რაც შუათა დაფასებული იყო. **ბაშიაი ლამბრას** ძმა და **მარკოზი.** შუანიც ისინი არიან და დამფასებელიც. არა დარჩომიარა ჩვენი, სრული ფასი აგვიღიან, ღმერთმა მშვიდობაშინ მოგაჴმაროს საუ[კ]უნოთ.
>
> ვინცა კაცმა დღეის იქით პირატე გიღოს, ან ჩვენი გვარის კაცის შემოგეცილოს – კრულ იყოს და შეჩვენებული ღმრთისა და პატიოსნისა მაცხოვრის ხატისა პირითა.
>
> **უღულასა** შეუნდნეს ღმერთმა.
>
> ამისი მწერელი **ხიმშიაშვილმა** დაყუდებულმა დავწერე, მით ცოდვილსა შენდობა მიბრძანეთ; ღმერთმა მშვიდობაში გაჴმაროს.

როგორც ჩანს, გაიყიდა ყანა. ამ ფაქტს კანონით იურიდიული გაფორმება სჭირდება. უღულაშვილმა გოგინამ და ბატატამ, ერთი მხრივ, და კანდელაკიშვილმა ბასილამ,[2] მეორე მხრივ, ვანის მონასტერს მიმართეს, რადგანაც სწორედ ეკლესია-მონასტრებში ხდებოდა დოკუმენტის გაფორმება. და მართლაც, ხდება ნასყიდობის გაფორმება დაყუდებული ხიმშიაშვილის მიერ, თანაც მონასტრის ტიპიკონზე. მართალია, მას, როგორც აღვნიშნეთ, კავშირი არა აქვსა თვითონ მონასტერთან, მაგრამ ტიპიკონზე იგი მეტი სიმტკიცისა და შეუვა-

---

[1] დ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 58-59.

[2] კანდელაკიშვილის წინაპარი აუცილებლად ეკლესიის მსახური კანდელაკი იქნებოდა.

ლობისათვის მიუწერიათ, როგორც ეს ხშირად გვხვდება სხვა შემთხვევებში.[1]

XV საუკუნეში ვანის ქვაბთა ეკლესია უკვე მოქმედი აღარაა. მოქმედი რომ ყოფილიყო, იქ აუცილებლად იქნებოდნენ საეკლესიო პირები, მოღვაწენი, მაგრამ მათ ნცვლად იქ დაყუდებული ბერი ხიმშიაშვილი გვხვდება. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ვანის ქვაბების მამათა მონასტერი უკვე დაცარიელებულია XV საუკუნეში, მას აღარ პატრონობენ აღარც ადგილობრივი ფეოდალები, აღარც ათაბაგები, რომლებიც ხანგრძლივ და მომქანცველ შინაომებში არიან ჩართულნი. ვანის ქვაბებში არსებულ სენაკთა შორის ერთ-ერთში დამკვიდრებულა ბერი ხიმშიაშვილიც, განათლებული, წერა-კითხვის მცოდნე სასულიერო პირი. ამით უსარგებლიათ უღულაშვილებსა და კანდელაკისშვილებს და გაუფორმებიათ კიდეც ნასყიდობის საბუთი.

მართალია, მოგვიანი ხანაში /XVI ს./ ათაბაგებმა კვლავ მოიცალეს მონასტრისათვის, ეკლესიაც აამოქმედეს, შესაწირებიც მრავლად გაიღეს, მაგრამ ათაბაგთა მზრუნველობა, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, უფრო ეპიზოდური ხასიათისაა.

ცალკე პრობლემაა დედათა მონასტრის არსებობის საკითხი ვანის ქვაბებში. ეს საკითხი მეტად საინტერესოა ვანის ქვაბთა ისტორიისათვის.

იყო თუ არა ნამდვილად დედათა მონასტერი ვანის ქვაბებში, როდის დაარსდა იგი, შეიძლებოდა თუ არა დედათა და მამათა მონასტრების თანაარსებობა ერთ კომპლექსში? ეს და მრავალი სხვა კითხვა არგუმენტირებულ პასუხს საჭიროებს.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების" მე-5 მინაწერი, რომელიც მურვან ღარიბას ძეს ეკუთვნის[2] და დათარიღებულია 1393 წლით, ამბობს: „... და თუ ჩემისა სახლისა ქალმან ანუ სძალ-

---

[1] სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XIII-XV სს.), ტექსტები და გამოკვლევები ქრ. შარაშიძისა, თბ., 1982 (გამოქვეყნებულია ალის მონასტრის (სამცხეში) მინაწერი საბუთები); სვანეთის წერილობითი ძეგლები, I, ისტორიული საბუთები და სულთა მატიანეები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები და სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი დაურთო ვ. სილოგავამ, თბ., 1989.

[2] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 46.

მან ჩოჯათა ჩაცუმაჲ მოინდომოს, ამა მესამედსა მას მიუძღვანებდით...“,[1] საუბარია მურვანის მიერ შეწირულ მიწებზე. ქალის მიერ ჩოხის ჩაცმა მონაზვნობას ნიშნავს. აქ გამოთქმული ვარაუდი სრულებითაც არ გვაძლევს იმ დასკვნის გამოტანის შესაძლებლობას, რომ ვანის მონასტერში XIV ს. მიწურულს ნამდვილად არსებობდა დედათა მონასტერი, როგორც ამას თ. ჟორდანია მიიჩნევდა.[2] არ არის სავალდებულო ღარიბასძეთა გვარის მანდილოსნის შემონაზვნება მაინცდამაინც ვანის ქვაბებში ვიგულისხმოთ. დასაშვებია, რომ ის სადმე სხვაგან აღკვეცილიყო. დედათა და მამათა მონასტრების თანაარსებობა ვაჰანის ქვაბებში შეუძლებლად მიგვაჩნია იმდენად, რამდენადაც თვითონ ტიპიკონი სასტიკად კრძალავს მონასტერში ქალის შესვლას, თუნდაც საკუთარი დედა იყოს იგი, „ვინაიცა განვაწესებ ამას, რაჲთა ყოვლადყოვლითურთ უვალ იყოს დედაკაცისაგან მონასტერი და ნუ რაჲს მიზეზისათჳს ნუ შევალს მას შინა... ნუცა ვისსა სენაკსა შევალს დედაკაცი, დედაჲღა თუ იყოს მისი...“.[3]

რაც შეეხება მონასტერში მოღვაწე ქალებს, რომლებმაც კარგად იციან წერა-კითხვა და განსწავლულნი არიან პოეზიაში, უმეტესობა მაღალი ფეოდალური კლასის წარმომადგენლად ჩანს. აქ იძულებით თავშეყრილი ქალბატონები თავიანთ ბედს უჩივიან: „ვერცა გავიხარე სმით, ვერცა ჭამითა, ვერცა ჩაცმითა, ვერცა ძმითა, ვერცა დითა, ვერცა რძლითა. გაუხარელი მოვკვდე გაუხარელად,[4] – წერს ერთ-ერთი მათგანი; ისინი ერთად გოდებენ მარტოობას, ახლობლებთან განშორებას.

„ჩოხის ჩაცმა“, შემონაზვნება, სხვა არა იყოს რა, უპირველესად სულიერი აქტია. რა თქმა უნდა, ძალად შემონაზვნების მაგალითებიც იცის ისტორიამ, მაგრამ ასე მასიურად, თანაც მიჯნურობისათვის შემონაზვნება დიდგვაროვანი მანდილოსნებისა საეჭვოდ გვეჩვენება.

ვინ არიან ეს ქალბატონები?

---

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 46.

[2] მეხუთე მინაწერის ბოლოს თ. ჟორდანია აღნიშნავს, რომ „ვანის მონასტერში განყოფილება ყოფილა დედათა მოღვაწეობისათვის“ /გვ. 46/.

[3] ლ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 75.

[4] ვ. ცისკარიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 174.

ყველა წარწერის შემსრულებელი ჩვენთვის ცნობილი არ არის. მხოლოდ ზოგიერთი მათგანის ვინაობის გარკვევის შესაძლებლობა გვეძლევა. ესენი არიან ანა რჩეულაშვილი (რჩეულაძე), გულქანი, თუმიანი და სხვ.

გულქანის ვინაობა უცნობია. არ ვიცით მისი სადაურობა, მშობლები. წარწერები ამის შესახებ არაფერს ამბობენ. შ. ონიანი ზოგადად აღნიშნავს, რომ ის არის დიდგვაროვანი, სამცხე-საათაბაგოს მკვიდრი, თავისი დროისათვის დიდად განსწავლული მანდილოსანი, მხატვარი და კალიგრაფი. სხვაგან მკვლევარი გულქანს შალიკაშვილთა საგვარეულოს აკუთვნებს.[2]

გულქანის წარწერაში დასახელებულია ვინმე მანუჩარი, რომელსაც მოუყვანია იგი მონასტერში.[3] როგორც ჩანს, მანუჩარი გულქანის ნათესავია. ვარაუდობენ, რომ იგი სამცხის ათაბაგი მანუჩარ I-ია /1475-1487/, რადგანაც ამ სახელის მატარებელი სხვა საერო ან სასულიერო პირი, რომელსაც შეეძლო მონასტრისათვის შეეფარებინა წარწერის შემსრულებელი გულქანი, საათაბაგოში ცნობილი არ არის.[4]

რამდენიმე წარწერა ანას მიერაა შესრულებული. ზოგან მხოლოდ სახელია მოხსენებული, ზოგან გვართან ერთადაც: ანა რჩეულაშვილი ან რჩეულაძე ანა. ძნელი სათქმელია, ყველგან ერთიდაიგივე პირი იგულისხმება თუ არა. ვ. ცისკარიშვილის აზრით, წარწერის ხელი თითქოს განსხვავდება ერთიმეორისაგან.[5]

რჩეულაძე-რჩეულაშვილთა გვარი კარგადაა ცნობილი მესხეთის ისტორიაში. ისინი მსხვილი ფეოდალები არიან, რომლებიც, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, ფლობენ უზარმაზარ ტერიტორიას მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე ვანისა და ოლადის ქვაბს შორის. გარკვეული ხნის მანძილზე ისინი ვანის მონასტრის პატრონებადაც გვევლინებიან. ამიტომ არ

---

[1] შ. ონიანი, ვანის ქვაბთა ორი პოეტური წარწერა, ძეგლის მეგობარი, 10-11, თბ., 1967, გვ. 33.

[2] შ. ონიანი, ვანის ქვაბთა მონასტრის წარწერების პოეზია, საბჭოთა ხელოვნება, 7, 1967, გვ. 36-40.

[3] ვ. ცისკარიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 172.

[4] იქვე, გვ. 180.

[5] იქვე, გვ. 173.

უნდა იყოს გასაკვირი, რომ კედლის წარწერაში რამდენჯერმე ნახსენები ანა სწორედ რჩეულაშვილთა ოჯახის წევრი იყოს. ის მიჯნურისათვის მოუშორებიათ და გამოუკეტავთ ერთ დროს მოქმედ ვანის ქვაბთა მონასტერში, რომელიც მისთვის ქაჯეთის ციხედ ქცეულა.

საინტერესოა ერთი წარწერა, სატრფიალო-სამიჯნურო ხასიათის ლექსი, რომელსაც ვ. ცისკარიშვილი ანას აკუთვნებს.[1] „ანას“ კითხულობს ვ. სილოგავაც. ნაკითხვის განსხვავებული ვარიანტი აქვს გ. ბოჭორიშვილს. იგი კითხულობს არა რაიმე სახელს, არამედ „... თუ მონასა დამიწერია“.[2] შ. ონიანი კი წარწერის ავტორად თუმიანს მიიჩნევს და დაასკვნის, რომ იგი გვარად გოჯიშვილია.[3] თუმიანი უიმედოდ ყოფილა შეყვარებული ვინმე გოდერძიზე. წარწერა XVI ს. პირველი ნახევრით თარიღდება. ლექსი ქართული სიტყვიერების შესანიშნავ ნიმუშს წარმოადგენს:

„ლომო, განაღამც მიყვარხარ, შენებრ ვერავის სადარად,
წყალად ევფრატად გიტყვიან, გულად-როსტომის სადარად;
ტანი აზატსა საროსა ნარნარად აყვავებულსა;
მე გული ჴელთა არა მყავს, თუ არ შენ გახლავს სადარად,
ვაიმე, იმედო, ნახვამდის, თუმიანს დამიწერია.“
„ქ. მზეო, გიშვენის წალკოტი ხილითა და ხევნარითა,
უწყლოდა მოკლავ მიჯნურსა და გულსა დახევ ნარითა.“[4]

წარწერებში სხვა სახელებიც იხსენიება: მარიამი, თამარი; ერთ-ერთი წარწერის ავტორი დეკანოზისშვილს ლუკა

---

[1] ვ. ცისკარიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 173.

[2] იქვე, გვ. 178.

[3] შ. ონიანი, ვანის ქვაბთა მონასტრის წარწერების პოეზია, გვ. 38.

[4] შ. ონიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 33. ბოლო ორი სტრიქონი მაჯამაა. ვ. სილოგავას გარკვეული ცვლილებები შეაქვს ლექსის ამ ნაწილის წაკითხვაში. ნაცვლად სიტყვისა „გიშვენის“, უნდა იყოს „გიშენის“ (ვ ზედმეტია) — გაშენებული ბაღის გაგებაა, ხოლო იქ, სადაც წერია „უწყლოდა მოკლავ“, უნდა ვაიკითხოთ „უწყალოდ მოკლავ“, ე.ი. შეუწყალებლად, შეუბრალებლად მოკლავ მიჯნურსო. ტექსტი ანმეტია („უწყალოდა“) და შესაძლოა ამან განაპირობა შ. ონიანისეული წაკითხვა.

ოძრჴელელის შენდობას სთხოვს ღმერთს.[1] „ოძრჴელელს“ ვ. ცისკარიშვილი „ომარ ჴელელად“ კითხულობს.[2]

ერთ-ერთი წარწერა შატელიშვილ ბესიკას ასულ ხვარამზეს ეკუთვნის.[3] იგი ძალით გამოუკეტავთ მონასტერში: „შეგვიბრალეთ მე და ბატონი გოზალაღაო“, – წერს იგი.[4] ასეთი წარწერები და ლექსები მართლაც არ დარჩებოდა შეუმჩნეველი მონასტრის კრებულს, თანაც იგი სატრფოს კვლავ ნახვის იმედითაა განმსჭვალული.

ვანის ქვაბთა ტიპიკონის მინაწერებში მრავლადაა გლეხთა სახელები, ზოგიერთ შემთხვევაში – გვარებიც. მეტად საინტერესოა მათი შესწავლა მოსახლეობის ეთნიკური ვინაობის დასადგენად (სადაო რომ გამხდარა დღესაც!), მათი ურთიერთობის გასარკვევად.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მინაწერებში მოხსენიებული გლეხები ძირითადად მებატონეთა საკუთრებას წარმოადგენდნენ და ბატონებიც უშურველად სწირავენ ამ გლეხებს თავიანთი მიწის ნაკვეთით, ანდა მათ შრომის ნაყოფს – ვანის ქვაბთა მონასტერს. გლეხი, რომელიც ეკლესიის სასარგებლოდ იხდის გადასახადს სისტემატურად, უკვე საეკლესიო გლეხია, იგი ნებსით თუ უნებლიედ საეკლესიო გლეხად იქცევა და ვალდებულია, როგორც ნატურალური გამოსაღებით, ასევე შრომითი ბეგარით ემსახუროს ეკლესიას, ანდა მონასტერს. მაგ., სოფელ ერკუატადან კურიკას ორივე ძეს სატრაპეზოდ 46 თავჩაფი ღვინო და 2 გრივი პური უნდა გაეღოთ, იქვე ევატას ძე ჟამიერას 14 თავჩაფი ღვინო და 7 კაბიწი პური, სოფ. აგარაში ორკალოსძის მამულიდან 8 გრივი პური უნდა მოეტანათ „ნახევარი წმიდა და ნახევარი ქრთილი“, 15 ლიტრა ზეთი, მილახს გუარამათ მიწის ვენახი უნდა დარჩენოდა ვანის ქვაბებს, ლუკაური ვენახი, ბერაულის მესამედიც შეუწირავთ ბატონებს მონასტრისათვის, ბაქელიძის ნახევარი მამული, ერთი ძმა ირინაშვილი თავისი მამულით, აგრეთვე ფარნაოზა და ელისა ნახევარი მამულით და სხვ.

---

[1] გ. ბოჭორიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 232.

[2] ვ. ცისკარიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 177-178.

[3] ვ. ცისკარიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 178-179; გ. ბოჭორიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 238.

[4] ვ. ცისკარიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 178.

ვანის ქვაბთა მიმდებარე ტერიტორიები ეთნიკურად რომ მთლიანად ქართული მოსახლეობით იყო დასახლებული, ამას ჩვენს საბუთებში დამოწმებული საკუთარი სახელები ადასტურებს. ეს სახელები მრავალრიცხოვანია და მეტად საინტერესო. თითოეული მათგანიდან იღვრება ვნება მრავალათასწლოვანი ქართული გენისა. საუკუნეები გადიოდა და სახელები უცვლელი რჩებოდა. XIII-XIV სს. საბუთებში დამოწმებული სახელები XVI საუკუნეშიც მრავლადაა. „ვაჰანის ქვაბთა განგების" მინაწერებსა თუ ამ პერიოდის სხვა დოკუმენტებსა და წარწერებში მოყვანილი საკუთარი სახელების უმრავლესობა გვხვდება „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარშიც": ბატატა, კურიკა, ჟამიერა, თაყა, შანშე, ვახტანგ, ზავრად, ვასარსი, მურვან, იორდანე, ქავთარ, რელა, ფოცხუერი, საგია, ინდუსტარი, ანინა, არსლანი, ევატა, ფარნაოზა, საბა, ნიკოლოზ, მირძა, ზაზა, მელანია, ლუკა, ენუქ, ალფეზ, ლეონ, ელისაჲ, გოგინა, შიშნია, დუნიაჲ, გულქანი, ანა, ხუარამზე და მრავალი სხვა.

საინტერესოა ვანის ქვაბთა საბუთებში დამოწმებული გვარებიც, ისტორიული საბუთები ძვირფასი წყაროა გვართა წარმომქმნელი ცოცხალი ტენდენციების გამოსარკვევად და საერთოდ, ისტორიული ონომასტიკონის შესასწავლად.[1] გვარსახელი ადამიანის საკუთარი ისტორიული კატეგორიაა. იგი თავად იძენს სოციალური მახასიათებლის ფუნქციას.[2]

ქართული ისტორიული საბუთების ყველაზე ადრეულ ნიმუშებში დადასტურებულია გვარსახელების ძირითადი ისტორიული მოდელები: მაგ: ელ-სუფიქსიანი ტოპონიმური გვარსახელები (ელ-სუფიქსიანი გვარსახელები ნ. ბერძენიშვილმა საქართველოში ფეოდალური ურთიერთობის გარკვეული საფეხურის, კერძოდ, „ქვეყნების", როგორც სოციალურ-პოლიტიკური სისტემის მახასიათებლად მიიჩნია.[3] შემდგომში, როდესაც „ქვეყნების" სისტემა მოიშალა, ასეთმა გვარსახელებმა დაკარგეს თავიანთი პირვანდელი ფუნქცია და ამა თუ იმ საგვარეულოსათვის დამახასიათებელ პირის

[1] პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, თბ., 1991, გვ. 4.

[2] იქვე, გვ. 6.

[3] ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 125.

სახელებად იქცნენ).[1] „ვაჰანის ქვაბთა განგებასა“ და მის მინაწერებში ვხვდებით სამოხელეო გვარებს: თმოგველი, მხარგრძელი. საინტერესოა გვარი ორგვარი მაწარმოებლით — ოძრჴველელი, რაც უდაოდ ოძრჴიდან წარმომავლობას უნდა მიანიშნებდეს. შესაძლოა სადაურობის მაჩვენებელი ეს სიტყვა ჯერაც არ იყოს გვარად ქცეული. იგი მხოლოდ ოძრხიდან წარმომავლობას რომ მიანიშნებდეს, მაშინ გვექნებოდა ოძრხელი/შდრ. ოცხელი/. ამ წარწერის ოძრხელელი კი უნდა აღნიშნავდეს ოძრხეველს. „ოძრხევი“ და ქვეყანა „ოძრხევისა“ იხსენიება ლეონტი მროველთან და „ქართლის ცხოვრების“ სომხურ თარგმანში. იყო „ხევი ოძრხევისა“ ან „ოძრხის ხევი“. აქედან მივიღეთ „ოძრხევი“ (შდრ. დმანისის ხევი—„დმაისხევი“), ოძრხეველი კი წარწერაში ოძრხელელად აისახა. ამ წარწერის ოძრხელელი დეკანოზი იმაზეც მიგვანიშნებს, რომ XV-XVI სს-მდე ოძრხევის მონასტერი ისევ მოქმედი იყო, სადაც ეს პიროვნება დეკანოზობდა. ამ მონასტრის ნანგრევები ჯერაცაა შემორჩენილი ოძრხის სამხრეთით, კურცხანას მარჯვენა სანაპიროზე. საკუთარი სახელებიდანაა ნაწარმოები ვანის ქვაბთა ახლომდებარე მიკროტოპონიმები: ბერაული, კუწრნაული, გულაური, ლუკაური, როტაშაული, აბჯარაული და სხვა, რაც ბერას, ლუკას, როტაშას, აბჯარასა თუ კვერნაანთ ბაღებს, ვენახებს, სათესებსა და ზვრებს აღნიშნავს. საკმარისია ჩამოვაცილოთ ტოპონიმს მაწარმოებელი, რომ დაგვრჩება სამხრეთ საქართველოსათვის დამახასიათებელი საკუთარი სახელები. ამგვარად შეიძლება უძველესი ქართული სახელების აღდგენა, დღეს რომ დავიწყებას მისცემია. აქ წარმოვადგენთ ტოპონიმთა ერთ ნაწილს. გამოვყოფთ მათში დაცულ საკუთარ სახელებს:

გულა-ურ-ი————————გულა
ლუკა-ურ-ი————————ლუკა
როტაშა-ულ-ი————————როტაშა
ბერა-ულ-ი————————ბერა
აბჯარა-ულ-ი————————აბჯარა
კუწრნა-ულ-ი————————კუწრნა[2]

---

[1] პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, 1, თბ., 1991, გვ. 7.

[2] შდრ. მ. ბერიძე, ჯავახეთი (ტოპონიმიკური ანალიზი), თბ., 1992, გვ. 50.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მინაწერებში ყველაზე მრავლად წარმოდგენილია -შვილზე და -ძეზე დაბოლოებული გვარები. თუ -ელ მაწარმოებლიანი სამოხელეო გვარები ძირითადად მაღალი საზოგადოებრივი წრისთვისაა დამახასიათებელი, -ძე-სა და -შვილ-ზე დაბოლოებული გვარები საზოგადოების ყველა ფენაში გვხვდება. არიან გურგენისძეები – მსხვილი ფეოდალები და არიან ბაქელიძეები – გლეხები. არიან რჩეულაშვილები – ფეოდალები და ბალახაშვილები – გლეხები. გვხვდება აგრეთვე ისეთი გვარებიც, საეკლესიო მოხელეობიდან რომ არის ნაწარმოები – კანდელაკიშვილი.

მინაწერებში გვხვდება აგრეთვე -ათ მაწარმოებლიანი საკუთარი სახელები: გუარამათ მიწა, სამკუდრებელი გურგენათი და სხვა.

არის შემთხვევები, როდესაც ერთიდაიგივე გვარი სხვადასხვა მაწარმოებლითაა წარმოდგენილი: რჩეულაძე და რჩეულაშვილი.

ქალისა და მამაკაცის გვარები რაიმე გარკვეული მაწარმოებლით გამიჯნული არაა. რჩეულაძე შეიძლება იყოს ანაც და როსტევანიც.

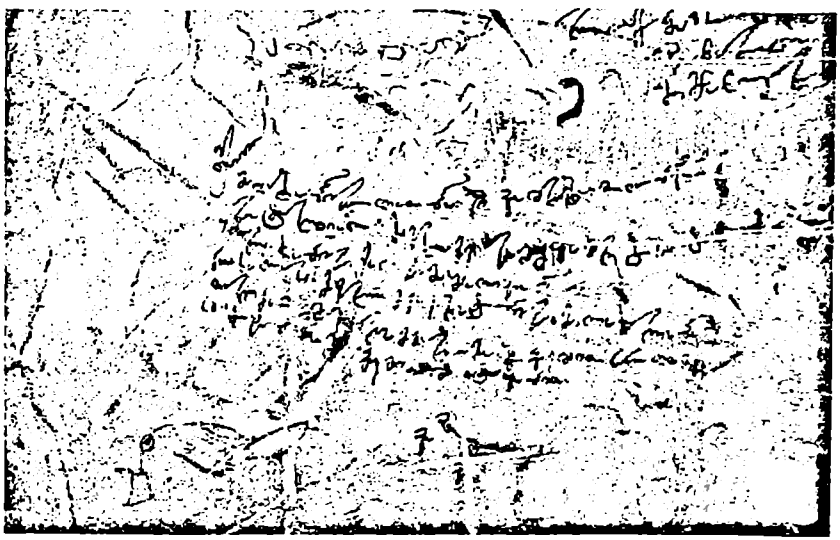
მაწარმოებლის მიხედვით „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მინაწერებსა და კედლის წარწერებში მოტანილი გვარები შეიძლება დაიყოს შემდეგნაირად:

-ელ- მაწარმოებლიანი	-შვილზე დაბოლ. გვარები	-ძეზე დაბოლ. გვარები
თმოგველი მხარგრძელი	რჩეულაშვილი კანდელაკიშვილი უღულაშვილი ბალახაშვილი ირინაშვილი ხიმშიაშვილი შატელიშვილი	გურგენიძე რჩეულაძე ღარიბასძე ბაქელისძე

მართალია, ფუძე-სიტყვები შეიძლება უცხოენოვანი, მაგ., არაბულ-ბერძნულ-თურქული წარმოშობისა ყოფილი-

ყო, მაგრამ მათზე -ძე და -შვილ მაწარმოებლის დართვით პრაქტიკულად ქართული გვარ-სახელი წარმოიშვა.

როგორც ვხედავთ, ვანის ქვაბებთან დაკავშირებული ყველა გვარსახელი წარმოშობისა და წარმოების მიხედვით ზოგადქართულია, კარგად ესადაგება ამ პერიოდის ქართულ ონომასტიკონს და პირუთვნელ წყაროს წარმოადგენს ადგილობრივი მოსახლეობის ეთნიკური ვინაობის დასადგენად.

ვანის ქვაბთა „ლიტერატურული სალონის“ ნიმუში
წარწერა ეკლესიის კედელზე (ფოტო რ. კორშიასი)

თავი V
ვანის ქვაბთა მონასტრის ისტორიული გეოგრაფია

ვანის მონასტრის ტიპიკონში, მის მინაწერებსა და ძეგლის კედლებზე არსებულ წარწერებში საკმაოდ მდიდარი მასალა მოიპოვება ისტორიული გეოგრაფიისა და ისტორიული ტოპონიმიისათვის. აქ მრავლად გვხვდება ორონიმები და მიკროტოპონიმები, რომლებიც საშუალებას გვაძლევს მოვახდინოთ ნაწილობრივი ლოკალიზაცია სამცხე-ჯავახეთის ამ რეგიონში მდებარე სოფლებისა, მონასტრებისა თუ ადგილ-მამულებისა. ამ მხარეში დადასტურებულ გეოგრაფიულ სახელებთან, მათ ისტორიასთან არის დაკავშირებული ბევრი საინტერესო საკითხი, რომელიც დღესაც მსჯელობის საგანია და აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს.

ტოპონიმი იმავდროულად საისტორიო წყაროსაც წარმოადგენს. როგორც ენაში, ასევე ტოპონიმებშიც დალექილია მთელი საუკუნეები და საზოგადოდ, სახელწოდების ანალიზს, ხშირ შემთხვევაში, საკმაოდ მნიშვნელოვან დასკვნებამდე მივყავართ.

ზოგიერთი ტოპონიმი სიძველით გამოირჩევა. ნაწილი მათგანი ნათლად და უშუალოდ გამოხატავს მასში ჩადებულ შინაარსს; ნაწილი – საუკუნეების მანძილზე ენაში მიმდინარე ფონეტიკური თუ სხვა ცვლილებების შედეგად გადაკეთებულა, ნაწილიც უცხოტომელთა მიერ შელახულა და ამჟამად დამახინჯებული სახით მოვიდა ჩვენამდე.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მინაწერებში დასახელებულია სხვადასხვა სოფელში ვანის მონასტრისთვის შეწირული მამულები: ტოლოშს, „მაღნარაშიგან“, „მჭედლის უბანს“, „ერთი მამული ორხოფიას როტაშაული“, „გულშარშნის ქუშშეთ აბჯარეული ზუშრი“, კუნელეთი, დიდკლდე, ციხეკნელი, კუარბი, ერკუატა, „აგარას ორკალოსძისა მამული“, „ერთი ყანაჲ ხუცური ყორნისს“, კუშრნაული ვენახი, მირაშხანს ნაწალკოტევი ყანაჲ, გულაური ვენახი, ზედა ვარძიის მიწები, „ერთი ვენახი მილახს გუარამათ მიწისა“, ახალშენი, ჭაჭკარი, განძასჴევი და სხვა.

სწორედ აქ დასახელებულმა სოფლებმა და მიწებმა მისცა მკვლევართ საშუალება ზუსტად განესაზღვრათ ვაჰანის ქვაბთა ადგილმდებარეობა.

დღეს საქართველოში რამდენიმე ვანია, მაგრამ აღარსად ჩანს ვაჰანი. თ. ჟორდანიას ვაჰანის ანუ ვანის წმ. გიორგის მონასტერი თავისი ქვაბებით ტაო-კლარჯეთის მთაში ეგულებოდა.[1] მას შემდეგ, რაც აქ თურქები გაბატონდნენ, ადგილობრივი ქრისტიანული მოსახლეობა აიყარა, თან წაიღო ვანის მონასტრის ხატები და იმერეთში მდ. ჩხერიმელას ზემოწელში დამკვიდრდა. ახალ დასახლებას კი ვაჰანი ანუ ვახანი უწოდეს (აქედან ვახანის ხეობა, ვახანის ციხე), ახლადაშენებულ ეკლესიას – ვახანის „ქუაბი“. ასე რომ, თედო ჟორდანიას აწინდელი იმერეთის ვახანი მესხეთიდან გადმოტანილ ტოპონიმად მიაჩნია.

ლ. მუსხელიშვილმა პირველმა მიაქცია ყურადღება ვანის მონასტრის აღაპებში მოხსენიებულ გეოგრაფიულ სახელებს, მონასტრისადმი შეწირულ მამულებს. ამით მას საშუალება მიეცა ვაჰანის ქვაბთა ლოკალიზაციისა. აქ ჩამოთვლილი სოფლები ვაჰანის ქვაბთა მიმდებარე ტერიტორიებზე მდებარეობს და უდავოა, რომ ვანის ქვაბები არც ტაო-კლარჯეთსა და არც სამცხეში არ უნდა გვეგულებოდეს.[2]

---

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 29.

[2] ამ ადგილის სახელწოდებად ვანის ქვაბები ცნობილი იყო ვახუშტი ბატონიშვილისათვის, 1552 წ. სამცხე-საათაბაგოში შაჰ-თამაზის შემოსევების მარშრუტის გადმოცემისას იგი ვანის ქვაბებს ისეთ გარემოცვაში ასახელებს („აღიღო, ვარძია, თმოგჳ, ვანის ქუაბი, ასპინძა, ვარენთა და სრულიად სამცხის ციხენი“, ქ“ ცა, IV, გვ. 716, 22.., შდრ. იქვე, გვ. 719, 26), რომ აქ უთუოდ ჩვენი მონასტერი იგულისხმება.საინტერესოა ასევე XVI საუკუნის სპარსელი ისტორიკოსის ჰასან რუმლუს ცნობები. ავტორი წერს:„[ქართველთა] ერთმა ნაწილმა თავი შეაფარა მაღალ მთებსა და მაგარ გამოქვაბულებს, ზოგი გამაგრდა ... ციხეებში, ვარძიის ციხეში და ეკლესიაში, რომელიც ღვთის მიერ შექმნილ საკვირველებას წარმოადგენს. ისლამის ლაშქარმა მამაცურად ხელი მიჰყო მათ ხოცვა-ჟლეტას და ელვარე მახვილისა და ცეცხლის მფრქვეველი შუბების ცემით რამდენიმე ათასი ურჯულო მოკლეს“(ჰასან რუმლუს ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლით გამოსცა ვლ. ფუთურიძემ, შენიშვნები დაურთო რევაზ კიკნაძემ, თბ.,1966, გვ.29).
ჩვენ მართებულად გვეჩვენება აწგანსვენებულ რევაზ კიკნაძის ვარაუდი, რომ „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ე.წ. „მესამე ტექსტში“ სხვა ციხეებთან ჩამოთვლილი „ვანის ქუაბი“ და აწყური იქნებ ჰასან რუმლუს მიერ არას-

„მართლაც ახალქალაქის რაიონში ცნობილი ვანის ნანგრევები მტკვრის მარჯვენა ნაპირას, ვარძიის მონასტრის ცოტა ქვემოთ, ეჭვსგარეშეა, ძველი ვაჰანის ნაშთს წარმოადგენს. აქაც ქვაბებია, მსგავსად ვარძიისა და აქაც ფართო სავანე უნდა ყოფილიყო“[1] (ვანის ქვაბები დღეს ასპინძის რაიონშია – ი. ტ.). საინტერესოა თავად ტოპონიმი „ვაჰანი“ და მისი დღევანდელი სახელი „ვანი“.

ვანი, სულხან-საბას განმარტებით, სადგომს, დასავანებელ ადგილს ნიშნავს[2] და აქ არსებული მონასტერიც, სამონასტრო ცხოვრებაც სახელში ჩადებულ შინაარსს უნდა ამართლებდეს, მაგრამ XIV საუკუნემდე ამ ადგილს ვაჰანი ეწოდებოდა – ტიპიკონში იგი „ვაჰანის ქვაბთა“ სახელწოდებით იხსენიება. 1393 წლის მინაწერით, ვაჰანი უკვე ვანად იწოდება.[3] ამიტომ უდავოა, რომ ვანი ვაჰანის ფონეტიკური ვარიანტია: ვაჰანი – ვანი.

მ. ბერიძემ ჯავახეთის ტოპონიმიკის შესწავლისას მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო ვანს.[4] მის გამოკვლევაში „ვაჰან“-ფორმა საშუალო ირანულიდან შემოსულად არის მიჩნეული, თანაც საშუალო სპარსული გადმოცემულია ჰ-თანხმოვნით. საუკუნეების შემდგომ ჰ-თანხმოვანი დაიკარგა (ეს პროცესი უცხო არ არის თანამედროვე ქართულისათვის)[5] და ორი ა-ს შერწყმით მივიღეთ „ვანის ქუაბი“.

„გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში“ იხსენიება აგრეთვე სამკომლიანი სოფელი „ვ ა ნ ი ს ჯ ე ვ ი“.[6] სავარაუდოა, რომ ისიც ვანის ქვაბების ხეობაში იქნებოდა. სახელწოდებაც იმავეს მიგვანიშნებს. ვანის ხევად შეიძლება მივიჩნიოთ ვანის ქვაბების დასავლეთით დღევანდლამდე მოსული მცირე, ორკომლიანი დასახლება უშუალოდ ვანის ქვაბების

ნორად ჩაწერილი და გადამწერთაგან შერყვნილი „აწყური“ და „ვანის ქვაბია“? (იქვე, გვ.60, შენიშვნა 71). ასეთი დამახინჯება სავსებით შესაძლებელია დიაკრიტული ნიშნების აღრევის საფუძველზე.

[1] ლ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 10.

[2] სულხან - საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, თბ., 1991, გვ. 253.

[3] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 44.

[4] მ. ბერიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 91.

[5] ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, III, თბ., 1958, გვ. 365.

[6] იქვე.

ხევში, რომელიც ზღუდით და კოშკებით იკეტებოდა. ნაკლებ საფიქრებელია სოფლის არსებობა. თუმცა შესაძლებელია, რომ ის არსებულიყო, რადგან იქაური სოფლები ჩვეულებრივ, რომელიმე სიმაგრის ირგვლივ ჯგუფდებოდა ხოლმე და გარკვეულ ერთეულებად გამოიყოფოდა (დ.ბერძენიშვილი, ნარკვევები, თბ., 2005, გვ. 218). XIX საუკუნის 30-იანი წლებისათვის კი ეს დასახლება („დავთარში" სოფლად ხსენებული) ნასოფლარად ქცეულა. „Пустопорожняя казенная земля - Ванисхов" – წერია ერთ-ერთ საბუთში.[1]

„ვაჰანის ქვაბთა განგების" ერთ-ერთ მინაწერში ვკითხულობთ: „... შემოგწირე და მოგაჴსენე ჩუმნგან აღშენებული წევის ბოლო და ახალშენი მისითა ვენაჴითა ჩუმნ რჩეულას ძეთა როსტევან...[2] ტექსტიდან ჩანს, რომ რჩეულას ძეებს „წევის ბოლო" აუშენებიათ, რისი სისწორეც ეჭვს იწვევს. მკვლევარმა ვ. სილოგავამ მოგვაწოდა ტექსტის წაკითხვის განსხვავებული ვარიანტი. „წევის ბოლო" მან „ჴევის ბოლოდ" წაიკითხა და ტექსტმაც გარკვეული, ნათელი შინაარსი შეიძინა: რჩეულას ძეებს ვანის ქვაბებისათვის შეუწირავთ მათ მიერ აღნიშნული ხევის ბოლო და არა წევის ბოლო. შესაძლოა, ტექსტში მოხსენიებული ხევი ვანისხევის დასახლებასაც კი გულისხმობდეს.

როგორც ჩანს, რჩეულასძეებს პატარა, რამდენიმეკომლიანი დასახლების, სოფლის – ვანის ხევის ბოლოში აუშენებიათ გარკვეული სამეურნეო ნაგებობანი და შემდგომ ეს მათი ნაშენები მონასტრისათვის შეუწირავთ. შესაძლოა ტერმინი „აღშენება" ვენახის ან ბაღის გაშენებასაც გულისხმობდეს. მინაწერში დადასტურებული „ჴევი" ვანისხევის შემოკლებული სახელი უნდა იყოს. ამ მიდამოებში, ვანის ქვაბების ბოლოს, მტკვრის მარჯვენა და მარცხენა ნაპირზეც, ჭაჭკრის ბოლოზე დღევანდლამდე შემორჩა ვაზის უძველესი ჯიშები. აქვეა არაერთი ქვის საწნახელი. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ ეს შენირულობა აქ ახლად გაშენებული ვენახი იქნებოდა. რჩეულასძეებს ვანის მონასტრისათვის სოფ. ახალშენიც შეუწირავთ მისი ვენახებით. ამ სოფლის სახელი – შენება ზმნას უკავშირდება. ახალშენი ახლად აშენებულ სოფელს,

[1] ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 365.

[2] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 48.

დასახლებულ პუნქტს გულისხმობდა თავიდან, წლებისა და საუკუნეების შემდგომ კი იგი წმინდა ქართული წარმოშობის ტოპონიმად დამკვიდრდა, აღსანიშნავია, რომ ეს გეოგრაფიული სახელი საქართველოს ტერიტორიაზე მრავლად გვხვდება.

-შენება ზმნის ფუძე მიჩნეულია საშუალო სპარსულიდან შემოსულად. „შენ" – იხმარება აღმოსავლურ ენებში (სპარსულ, სომხურ, თურქულ და სხვ.) და ნიშნავს დამუშავებულ, კეთილმოწყობილ, დასახლებულ, საცხოვრებლად ვარგის ადგილს.[1]

შამს ედ-დინ სამის, რედჰაუზეს, ვ. რადლოვს ეს სიტყვა თურქული წარმომავლობისად მიაჩნიათ.[2]

ჩვენ უფრო იმ აზრისაკენ ვიხრებით, რომლის თანახმადაც, "შენ"- ფუძე სპარსულიდან არის შემოსული და დამკვიდრებული ქართულ ენაში.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების" მინაწერში მოხსენებული სოფ. ახალშენი ასპინძის რაიონში, მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე მდებარეობდა. ამ პატარა, ხუთკომლიან სოფელს იცნობს „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარიც".[3] მოგვიანებით ეს სოფელი ახაშენის სახელს ატერებს (ახალშენი//ახაშენი) და ასევეა ფიქსირებული არქივისეულ სიებში, მ. ბროსესთან, ექვთიმე თაყაიშვილთან, ხალხურ ლექსშიც: „ყურს წყაროები გამოვლენ, ნეტაი ახაშენსაო".[4] „დავთარში", ჩანს, ამ სახელწოდების პირველადი, უფრო სალიტერატურო ფორმაა მოცემული ახალშენის სახით.[5]

მაგრამ „ახალშენი" ყოველთვის ტოპონიმის მნიშვნელობით როდი იხმარება. იგი შეიძლება ახალგაშენებულ ბაღს, ვენახს ერქვას.[6] ასეთი სახელი ტოპონიმად ვერ იქცევა, რად-

---

[1] მ. ბერიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 68.

[2] იქვე, გვ. 184.

[3] ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 185.

[4] იქვე, ამ სოფელში X-XI სს. დათარიღებული ეკლესიაც დგას, ცნობილია მასში დაცული შესანიშნავი რელიეფური გამოსახულება ეკლესიის მოდელით ხელში წმ. გიორგის გამოსახულების წინაშე (ნ. ჩუბინაშვილი, საურმაგის-ძის ნიაღვარაის ქტიტორული რელიეფი ჯავახეთის ახაშენიდან, ქართული ხელოვნება, V, თბ., 1959, გვ. 137).

[5] მ. ბერიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 45.

[6] იქვე.

გან ახალშენია მანამ, სანამ ახალი ბაღია, ვენახია და სხვა. იგი შეიძლება ახლად დამუშავებულ ადგილსაც ნიშნავდეს, ამისი მაგალითიც გვაქვს მინაწერებში. მურვან ღარიბას ძემ ვანის ქვაბთა „ეკუტერსა“, როგორც „სამკუდრებელსა ჴორცთა“ მისსა, შესწირა „ერთი ვენაჴი ტოლოშს ახალშენი მაღნარას, იგიცა ნასყიდი და მ(ო) უდევარი“.[1]

მურვან ღარიბასძეს უყიდია სოფ. ტ ო ლ ო შ შ ი ახალშენი (ვენახი, ბაღი და სხვ.) და ვანის ქვაბთა ეკვტერისათვის შეუწირავს სულის მოსახსენებლად. აქ უკვე არის ახალშენი ალაგი, მიწა, მამული.

ვანის მონასტერს ბევრი მიწა ჰქონია სოფ. ტოლოშს. მურვან ღარიბასძეს, ორჯერ შეუწირავს XVI საუკუნეში ტოლოშის ვენახები, არც მის რძლებს მამადედამას და დუნიას მოუკლიათ შეწირულობანი მონასტრისათვის, მათაც ერთი ვენახი შესწირეს სოფ. ტოლოშიდან. როგორც ჩანს, ტოლოშის სანახები ღარიბასძეთა საკუთრებას წარმოადგენდა. XIV ს. ბოლოს (1392 წ. 1 დეკემბერი) სოფ. ტოლოში მოხსენიებულია „ქართლ-კახეთ-მესხეთის საკათალიკოსო მამულების სითარხნის გუჯარში“.[2] ეს სოფელი მეფე ალექსანდრეს ყოველგვარი სამეფო გადასახადისაგან გაუთავისუფლებია.

სოფ. ტოლოში ძველთაგანვე არსებულა მდ. ტკვრის მარცხენა სანაპიროზე, აქ ძირითადად მეზობელი სოფლების ვენახები იყო გაშენებული. ტოლოშს იცნობს „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარიც“.[3] სოფ. ტოლოშზე დებს „დავთარი“ სამცხისა და ჯავახეთის საზღვარს.

დღეს ტოლოში უკვე ფართოდ დასახლებული სოფელია.

ვანის ქვაბის სამხ.-აღმ. მხარეზე, ვარძიის მონასტრის ქვემოთ მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე მოხსენიებულია სოფ. ჭ ა ჭ კ ა რ ი. XV საუკუნეში ვანის ქვაბთა მონასტრისათვის პატრონ ყვარყვარეს და მის თანამეცხედრე ანნას შეუწირავთ „ჭაჭკრული ვენახის სათავე და კალოს კაბიწი“. ჭაჭკრული ვენახიდან სხვებიც სწირავენ შესაწირს ვანის ქვაბს. ენუქ და ალფეზ რჩეულაშვილებმა ვანის ქვაბთა მო-

---

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 45.

[2] ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, III, თბ., 1970, გვ. 176-181.

[3] ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, II, თბ., 1941, გვ. 178.

ნასტრისათვის „ჭაჭკარს" საზედაშეთ ბერაულის მესამედი" გაიღეს.

„დავთრის" შედგენის დროს ჭაჭკარი 14-კომლიანი სოფელია. მოგვიანებით აქ მოსახლეობა აყრილა და მხოლოდ ნასახლარების კვალიღა დარჩენილა. ამ ადგილების შესახებ ს. ჯიქია წერს: „გოგაშენს ქვემოთ მტკვრის ორთავე ნაპირას ამჟამად ბაღებია და ამ ადგილს ჭაჭკარს ეძახიან... ვინაიდან ახლა ჭაჭკარში მოსახლეობა სრულებით არ არის, ხოლო ჭაჭკრის ზემოთ მდებარე აწინდელი სოფელი გოგაშენი „დავთრის" დროს სათესველად (ალბათ ჭაჭკრელების სათესველად) არის აღრიცხული, საფიქრებელია, რომ ჭაჭკრელები შემდეგში გოგაშნად წოდებულ ადგილას დასახლდნენ და თავიანთი ნასახლარი – ჭაჭკარი ბაღებად აქციეს".[1] ამ მოსაზრებას იგი ადასტურებს ერთი საბუთითაც, სადაც ჭაჭკარი და გოგაშენი ერთ ერთეულად არის აღრიცხული; „Чачкар (она же Кокошен) на пять тысяч ахчей". მართლაც, „დავთარში" გოგაშენს შეწერილი აქვს 500 ახჩა და ჭაჭკარს – 4500; ამათი ჯამი სწორედ 5000-ს იძლევა". ჭაჭკარი, როგორც სოფელი, რომ გაუკაცრიელებულია და გოგაშნის ბაღებს წარმოადგენს ამჟამად, ამას მ. ბერიძეც ადასტურებს.[2]

ნ. ბერძენიშვილი წერს, რომ ძველ ჯავახეთში ცნობილი იყო სოფელი ჭაჭკარი ვარძია-თმოგვს შორის მტკვრის მარცხენა ნაპირზე. („ჭაჭკრული მალი"), ახლა იქ სოფელი აღარ არის, გოგაშნელების ბაღებია: ჭაჭკრებს უწოდებენ.[3]

აღნიშნულიდან ჩანს, რომ ჭაჭკრისა და გოგაშენის წარმოშობისა და განვითარების ისტორია ერთმანეთთან მჭიდროდაა დაკავშირებული.

„გოგაშენი" მიკროტოპონიმად უნდა მივიჩნიოთ. ეს ტოპონიმი, ისევე როგორც სხვა მრავალი ამავე ტიპის ტოპონიმი, საკუთარი სახელიდან გოგადანაა ნაწარმოები. ვინმე გოგამ (ან გოგიამ) გააშენა ბაღი ან ვენახი, ანდა სათესველად აქცია იგი. შემდგომ მის კვალს მიჰყვა სოფ. ჭაჭკრის მკვიდრთა უმრავლესობა და ეს ახალი ადგილი იქცა ჭაჭკრელების სათესველად, მიდამოს კი თანასოფლელებმა „გოგიას ნაშე-

[1] ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 178.

[2] მ. ბერიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 88.

[3] ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 102.

ნები“ – „გოგასშენი“ – „გოგაშენი“ დაარქვეს. შემდეგ, ალბათ, ათწლეულების მანძილზე სოფელ ჭაჭკრის მკვიდრნი დასახლდნენ კიდეც აქ და თვითონ ჭაჭკარი იქცა ნასოფლარად. XVI საუკუნეში გოგაშენი ჯერ კიდევ არ არის სოფელი და, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ჭაჭკარის სათესველად იხსენიება. ე.ი. აქ – „შენს“ უკვე დაკარგული აქვს დასახლებული ადგილის, სოფლის გაგება. იგი შეიძლება უბრალოდ ადგილსაც ნიშნავდეს „დამუშავებულს“ და ნამყო დროის მიმღეობის გაგებაც ჰქონდეს.[1] ნ. ბერძენიშვილი სოფელ ჭაჭკარს ახალქალაქის რაიონის სოფელ ჭაჭკასთან აკავშირებს. ჯავახეთის ექსპედიციაში ყოფნის დროს მას უნახავს ტამბოვკა, რომელსაც, დუხობორებს გარდა, ყველა „ჩაჩკას“ ეძახდა. „შეიძლება ეს ძველი ქართული სახელის სომხურთურქული ფორმა იყოს: ჩაჩკა(რი) ან ჭაჭკა(რი). როგორც ჭაჭა, ისე ჩაჩა უცხო არაა ქართულ ონომასტიკონში – აღნიშნავს მკვლევარი, – ქუაბულისძე ჭაჭა ჭაჭას ძე, ჩაჩი კასშვილი... „კარი“ – ამ შემთხვევაში შეკვეცილად შეიძლება იყოს წარმოდგენილი „კა“-ს სახით. ასეთი შეკვეცა, ვფიქრობთ, თურქულ ან სომხურ ნიადაგზეა მომხდარი.[2]

ვანის ქვაბთა მონასტერი ტერიტორიულად შორსმდებარე სოფლებიდანაც იღებდა შესაწირებს. „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ ერთ-ერთი მინაწერით ვეცნობით, რომ მირძამ და ზაზამ ვანის ქვაბებს შესწირეს ღვინო, რომელიც გამოსაღების სახით ყოველწლიურად უნდა გაეღო სოფელ ერკუატაში მცხოვრებ კურიკას ორივე ძეს, აგრეთვე ევატას ძე უამიერას.[3] მირძას და ზაზას ჰქონიათ უფლება გლეხთა ამ ოჯახებზე.

ე რ კ უ ა ტ ა თანამედროვე სოფელ ერკოტის თავდაპირველი სახელი უნდა იყოს.

ერკოტა ვანის ქვაბებიდან საკმაოდ დაშორებული სოფელია. იგი ორ ნასოფლარს – ვარნეთსა და დადეშს შორის მდებარეობს ასპინძის მახლობლად, საიდანაც მოსახლეობა 60-იან წლებში ჩაასახლეს რაიონულ ცენტრში და ნასოფლარად

---

[1] მ. ბერიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 90.

[2] ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 102.

[3] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 46.

აქციეს. „გურჯისტანის ვილაიეთის დავთრის" მიხედვით, ერკოტა ახალციხის ლივას განეკუთვნება.[1] ს. ჯიქიას ამ სოფლის შესახებ ერთი ცნობა მოაქვს: „Казенное сел. Еркота - при роднике Пона пуари (ფუარ – თურქ. წყარო), на возвышенном месте под подошвою горы Керкеда, над оврагом Уканхеви и против горы Коцахура..."[2]

ფ ი ა მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე მდებარე სოფელია ვანის ქვაბების ჩრდილოეთით. ლ. მუსხელიშვილი მას ასახელებს სხვა სოფლებთან ერთად (ვარძია, ტოლოში, მირაშხანი, ჭაჭკარი) ვანის ქვაბთა მიახლოებითი ლოკალიზაციისათვის.[3]

ფია თმოგველთა საუფლისწულო მამულს წარმოადგენდა და ეკუთვნოდა გულშარს, თმოგველთა ასულს. გულშარმა სოფელ ფიადან ვანის მონასტერს შესწირა კუმნაული ვენაჯი, რომელიც მისთვის დაუმტკიცებიათ დედასა და მამას.[4] გარდა მის ხელთ არსებული ამ მამულებისა, გულშარს ნასყიდიც გასჩენია, რომელიც აგრეთვე შეუწირავს ვანის ქვაბებისათვის. ფიურნი ყანანი, „ნასყიდი და მოუდევარი", მურვან ღარიბასძესაც შეუწირავს ვანისათვის 1393 წელს. „ფიურნი ყანანი" – იგულისხმება სოფ. ფიაში მდებარე ყანები. –ურ სუფიქსი აღნიშნულ ტერმინში („ფიურნი ყანანი") კუთვნილებას გამოხატავს, სოფ. ფიას კუთვნილ მიწებს აღნიშნავს მრავლობით რიცხვში.

სოფ. ფია X საუკუნეშიც არსებულა. ამის მოწმობაა ეკლესია, რომლის საამშენებლო წარწერაც 995 წლისაა.

XVI საუკუნეში ფია უკვე 19-კომლიანი სოფელია ხერთვისის რაიონში. დღესდღეობით კი იგი ნასოფლარია. შემორჩენილია მხოლოდ ნაშთი ნანგრევებისა, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ აქ ერთ დროს სოფელი ყოფილა თავისი ეკლესიით.

---

[1] ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., II, გვ. 138.

[2] ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 190.

[3] ლ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 10.

[4] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 167-168; გ. გაფრინდაშვილი, IX-X სს., არქიტექტურის ნაგებობა ნასოფლარ ფიაში, საქ. სსრ მეცნ. კად. მოამბე, ტ. XVII, 6, თბ., 1956, გვ. 761-768; გ. ბოჭორიძე, მოგზაურობა სამცხე-ჯავახეთში, თბ., 1992, გვ. 222.

მურვან ღარიბასძეს გარდა ფიაში მდებარე ყანებისა, ო რ ხ ო ფ ი ა შ ი ც შეუწირავს ნასყიდი მამული „როტაშაული მისითა მთითა, ბარითა, ზღვრითა, ჭალითა, წყლითა, წისქულითა, საჴმარითა და უჴმარითა“.[1] საკმაოდ დიდი სოფელი ყოფილა ორხოფია. მას იცნობს „გურჯისტანის ვილაიეთის დავთარიც“.[2] 1841 წ. საბუთით იგი მემამულე სულეიმან-ბეგ მეჰმედ-ბეგ-ოღლის მფლობელობაშია (пустопорежнее (место) Орхопия),[3] მოგვიანებით კი იგი ნასოფლარად ქცეულა.

სოფ. ორხოფია ფიას ზემოთ მდებარეობდა. ს. ჯიქიას ცნობით – გელსუნდისა და ჯოლდის ახლოს.[4] იგივე ს. ჯიქიასათვის ნ. ნათენაძეს უცნობებია, რომ „ორხოფია ნასოფლარია თოლერთასა და ზედა თმოგვს შუა“.[5]

ტოპონიმი ორხოფია ფიასთან უნდა იყოს კავშირში. ისინი ტერიტორიულადაც ახლოს მდებარეობენ ერთმანეთთან. ამაზე მიუთითებს ს. ჯიქიაც: „შესაძლებელია ეს ორი სიტყვა ეტიმოლოგიურადაც დამოკიდებული იყვნენ ერთმანეთზე (ფია//ორხო-ფია)“.[6]

ვანის ქვაბებისათვის შეწირულ მამულებს შორის ა გ ა რ ა ც მოიხსენიება.

საგიას ვაჟებს მირძასა და ზაზას სულის მოსახსენებლად მონასტრისათვის, გარდა სხვა საწირავებისა, „აგარას ორკალოსძისა მამულიც“ გაუღიათ.[7]

საქართველოში, საერთოდ, და, კერძოდ, სამცხე-ჯავახეთში ტოპონიმ აგარების სიმრავლეა: სამცხე-ჯავახეთში გვხვდება ჭაჭარაქის ანუ ურავლის აგარა, ფოცხოვის აგარა, ასპინძის აგარა, დემოთიის აგარა, ნიალისყურის აგარა.

იმის დასადგენად, თუ რომელი აგარაა ჩვენს დოკუმენტში, უპირველეს ყოვლისა, ვანის ქვაბთა უკვე ცნობილი ონომასტიკონიდან უნდა ამოვიდეთ.

---

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 45.
[2] ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 257.
[3] იქვე.
[4] იქვე.
[5] იქვე.
[6] იქვე, გვ. 261.
[7] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 46.

რადგანაც გარკვეულია ვანის მონასტრის ზუსტი მდებარეობა, ამით აგარის მდებარეობაც შეგვიძლია განვსაზღვროთ. ცხადია, ამ მრავალ აგარას შორის ის იქნება შეწირული ვანის ქვაბებზე, რომელიც ტერიტორიულად უფრო ახლოა მასთან. უდავოა, ეს არის ე.წ. ნიალისყურის აგარა, რომელიც იქვე ნიალის ველზე ლეპისთან მდებარეობს. „დავთრის" მიხედვით, ის მოზრდილი, 26-კომლიანი სოფელია.[1] ს. ჯიქიას ამ სოფლის შესახებ კიდევ ერთი დოკუმენტი მოაქვს: „Агара большая при роднике Ортули".[2] ნიალის ველის თითქმის ყველა ნასოფლარში ადრეფეოდალური ძეგლები გვხვდება, გამონაკლისი არც აგარაა. აგარის საყდართან ახლაც დგას დაახლოებით 4-მეტრიანი სტელა.[3]

რაც შეეხება უშუალოდ ტოპონიმის წარმოშობას:

სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის მიხედვით, „აგარა" სადგურია საზაფხულო, დასასვენებელი, აგარაკი კი „არს ადგილი საყანური, გინა სავენაჯე".[4]

„ქართულ წყაროებშიც მრავლად გვხვდება აღნიშნული შინაარსით „აგარა" და „აგარაკი". დროთა განმავლობაში ამ საზოგადო სახელებმა დაკარგა შინაარსის გამომხატველი ფუნქცია და გეოგრაფიულ სახელებად იქცა. ამის გამოა, რომ ტოპონიმი აგარა მრავლად გვხვდება საქართველოში. დღეს უკვე ტოპონიმია იგი, წინათ კი ეს ადგილები ან სათესველს, „საყანურს", სავენაჯეს" წარმოადგენდა, ანდა საზაფხულო დასასვენებელს, გრილ ალაგს.

ვანის ტაძრისათვის შეწირულ სოფლებში შედის მირაშხანიც, რომელიც საკმაოდ დიდ სოფელს უნდა წარმოადგენდეს. „ვაჰანის ქვაბთა განგების" მე-8 მინაწერის მიხედვით მირაშხანიდან გულშარს (თმოგველთა ასულს) გულაური ჭალაც, საგუბარიც და ნაწალკოტევი ყანაც შეუწირავს მონასტრისათვის.

მირაშხანი მდებარეობს მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე ვანის ქვაბებიდან მოშორებით, ახჩიასთან ახლოს. XVI საუკუ-

---

[1] ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 371-372.

[2] იქვე.

[3] დ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, თბ., 1985, გვ. 83.

[4] სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, თბ., 1991, გვ. 38.

ნეში მირაშხანში 11 კომლი სახლობდა, 1870 წლისათვის კი – უკვე 2, ნელ-ნელა დაიცალა ეს სოფელი და ამჟამად აქ აჭარიდან გადმოსახლებულები ცხოვრობენ და სოფელს მტკვარს უწოდებენ.

გულშარს მ ი ლ ა ხ ე ბ ი ც ეკუთვნოდა და აქედანაც ერთი ვენახი შეუწირავს „გუარამათ მიწისა“.[1] მილახები სახნავ-სათესს უნდა ნიშნავდეს და იგი რომელიმე სოფლის განკარგულებაში იყო. ამ შემთხვევაში მილახი ორონიმად არ შეიძლება განვიხილოთ, იგი მიკროტოპონიმია და სოფლის გარეთ მდებარე დამუშავებული ალაგია. ამ მილახებს დღესაც იხსენებენ სოფ. ტოლოშის მახლობლად, მაგრამ დასაშვებია, რომ იგი სხვა ადგილასაც მდებარეობდეს, ვანის ქვაბთან უფრო ახლოს, კერძოდ, ზედა ვარძიის მიდამოებში.

მურვან ღარიბასძის შეწირულობიდან სოფ. ხ ა რ ა კ ი ა ა ცნობილი თავისი მთით, ბარით, შესავალ-გამოსავლით.

ხარაკია სოფ. ხარაკი უნდა იყოს სულდის მახლობლად.[2] „დავთარიც“ იცნობს ამ სოფელს ჩრდილის რაიონში სწორედ სულდის მახლობლად,[3] მაგრამ ამ დროს სოფელი უკვე გაუკაცრიელებულია.

თ. ჟორდანიას მიერ გამოქვეყნებულ „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ VIII მინაწერში, სადაც საუბარია თმოგველთა ასულის გულშარის მიერ შეწირულ მიწებზე, ერთი ადგილი (IX სტრიქონი) ამოუკითხავია. ეს ადგილი წაიკითხა ვ. სილოგავამ და მოგვცა კიდევ ერთი ახალი ტოპონიმი – „ყორნისი“.

ყორნისის ზუსტი მდებარეობის განსაზღვრა ჯერ-ჯერობით არ ხერხდება, მაგრამ დოკუმენტში დასახელებულ სხვა გეოგრაფიულ სახელთა მოშველიებით შეიძლება მისი დაახლოებითი ლოკალიზაცია. მე-8 მინაწერში ყორნისს გარდა დასახელებულია სოფლები: ფია, მირაშხანი და, სავარაუდოა, რომ ის სწორედ ამ ორ სოფელს შორის უნდა მდებარეობდეს; უფრო ზუსტად, ვანისა და ვარძიის ახლოს, რადგან ყორნისში ყოფილა ხუცური ყანები; ვფიქრობთ, იგი ძალიან დაშორებულიც არ იქნებოდა მონასტრიდან.

---

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 122.

[2] დ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 122.

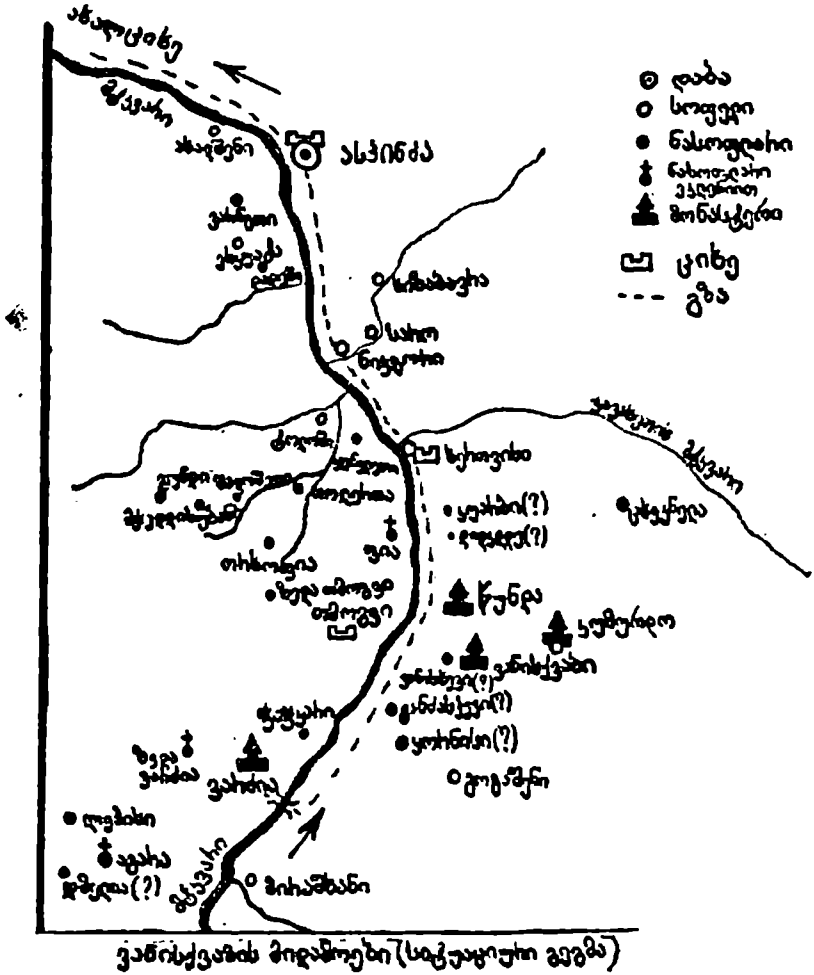
[3] ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 424.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების“ ერთ-ერთ მინაწერში სოფ. „მჭედლისუბნაა“ დასახელებული,[1] რაც უდავოდ მჭედლისუბანს გულისხმობს. მჭედლისუბანი, ერუშეთის მთიანეთში ნასოფლარებთან შალოშეთთან და გუნდთან მდებარეობს მთის ფერდობზე, XVI საუკუნეში იგი 10-კომლიანი სოფელი ყოფილა, რომელიც მოგვიანებით გაუკაცრიელებულა.[2]

ხედი ვარძიისაკენ
(ფოტო რ. კორშიასი)

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 44.
[2] ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ., 256.

დანართი 1
ვანისქვაბის მიდამოების სიტუაციური რუკა

მჭედლისუბანს იცნობს XIX ს. ერთ-ერთი დოკუმენტიც (1859წ.), სადაც წერია: „Чедлисубани – постошь помещичья, без воды, на ровном месте, под подошвою горы Тавтава".[1] ამ სოფელში ეკლესიის ნანგრევებიც ყოფილა.

რაც შეეხება უშუალოდ ტოპონიმს, იგი მიკროტოპონიმიდან უნდა იყოს წარმომდგარი. თავიდან იქნებოდა პატარა უბანი მჭედლისუბნის სახელწოდებით, ხოლო დროთა განმავლობაში იგი ტოპონიმად იქცა ისევე, როგორც ახალშენი, დავითასუბანი, გავაშენი და სხვა.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების" მე-5 მინაწერით, მურვან ღარიბასძე სწირავს მონასტერს მამულებს სხვადასხვა სოფელში. ესენია: კუნელეთი, დიდკლდე, კუარბი და ციხეკნელი.[2] თავისთავად საინტერესო ტოპონიმებია.

კ უ ნ ე ლ ე თ ი – ასეთი ტოპონიმი დღესდღეობით არ გვხვდება, მაგრამ სავარაუდოა, რომ საუკუნეების მანძილზე სახელწოდებამ ფორმა იცვალა. „გურჯისტანის ვილაიეთის დავთარში" გვხვდება სოფ. კულულეთი//კულილეთი.[3] იგი მდებარეობს სწორედ ჩვენთვის საინტერესო არეალში – ხერთვისის მიდამოებში და ხერთვისელთა სათესველს წარმოადგენდა. როგორც ს. ჯიქია აღნიშნავს, ერთ-ერთი საბუთით, კულულეთის მიწებით სოფ. შელვაშეთის (შალოშეთი//სალოშეთი) მცხოვრებნი სარგებლობდნენ.[4]

ამრიგად, ტოპონიმი კუნელეთი გვიანდელი კულილეთის თავდაპირველი სახელია და ნაწარმოები უნდა იყოს „კუნელიდან".

დ ი დ კ ლ დ ე კომპოზიტური სახელია დიდ-მსაზღვრელით (ისევე როგორც დიდგორი, დიდველი, დიდვაკე). იგი ტერიტორიულად ხერთვისის, ტოლოშის, ცხეკნელას, კუნელეთის მიდამოებში მდებარე სოფელია, რადგან ეს ტერიტორიები XIV-XV საუკუნეებში ღარიბასძეთა საკუთრებას წარმოადგენდა და აკი ისინი სწირავენ კიდეც მათ ვანის ქვაბებს. ამ სოფელთა რიცხვს ეკუთვნის კ უ ა რ ბ ი ც. დიდკლდე და კუარბი დღესდღეობით გამქრალია და ნასახლარების კვალიც არ ჩანს.

---

[1] ს.ჯიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 256.

[2] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 45.

[3] ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 254.

[4] იქვე.

საინტერესო ტოპონიმია ც ი ხ ე კ ნ ე ლ ი , რომელიც ალჯუასა და ჩუნჩხას შორის მდებარე სოფელი, ან ნასოფლარი ცხეკნელაა. „იგი შესაძლოა ხალხური გააზრების გამო იყოს სახეცვლილი, რადგან ამ ნასოფლარის მიდამოებში ციხის ნაშთები შეინიშნება".[1] საერთოდ, ახლომახლო მდებარე სოფლებში შედარებით მრავლადაა ადრეფეოდალური ხანის საყურადღებო ძეგლები.

ტოპონიმ ცხეკნელას შესახებ სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს. ხალხური ეტიმოლოგიით, ცხენს კლავდნენ და ამიტომ დაერქვაო ცხეკნელა, მაგრამ გრ. ბერიძეს საეჭვოდ მიაჩნია ასეთი განმარტება. მისი აზრით, სიმართლესთან უფრო ახლოს იქნებოდა „ცხენკელა" ნ-ს გადასმით. აქედან ცხენისკელი ცხენისნაკელი, ხოლო მეორე გაგებით – ცხენკოჭლა.[2] კელობა ძველი ქართულით კოჭლობას ნიშნავდა.

ჩვენის აზრით, ციხეკნელი-ცხეკნელა – გეოგრაფიული სახელი ციხესთან უნდა იყოს კავშირში. როგორც ნასოფლარსაც ეტყობა, აქ პატარა ციხე ყოფილა. ჩხეკნელა გვხვდება „დავთარშიც". იგი პატარა, 7-კომლიანი სოფელია,[3] რომელიც მომდევნო საუკუნეებში ნელ-ნელა იცლება, მახინჯდება ტოპონიმიც. XIX ს. არქივისეულ საბუთებში იგი უკვე იხსენიება, როგორც „Цигнела".[4]

ვანის ქვაბთა ტიპიკონის მინაწერებში რჩეულაშვილთა შეწირულობანიც ჩანს.[5] ეს არცაა გასაკვირი, რადგან უკვე XIII ს. ბოლოდან ვანის ქვაბთა ბატონებად რჩეულასძენი გვევლინებიან. XV ს. ბოლოდან მათ ხელშია ტერიტორია ვანის ქვაბსა და ოლადის ქვაბს შორის მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე. ამასვე ადასტურებს „მესხური მატიანეც".[6]

რჩეულაშვილებს ვანის მონასტრისათვის შეუწირავთ მიწები სოფ. ჭაჭკარში, განძასჯევს ვენახი და მევენახე თავისი სახლ-კარით, დმელიას – ბაქელიძის ნახევარი, ვანის ქვაბში ირინაშვილი, ფარნაოზა და ელისა ნახევარი ვენახით. ამდენ მამულს ძმები

---

[1] დ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., თბ., 1985, გვ. 123.

[2] გრ. ბერიძე, ქართული ენის ჯავახური კილო, თბ., 1988, გვ., 149.

[3] ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., II, გვ., 180.

[4] ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 250.

[5] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 49.

[6] ქრ. შარაშიძე, სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVI), თბ., 1961, გვ. 44.

ენუქ და ალფეზ რჩეულაშვილები იმიტომ სწირავენ მონასტერს, რომ ერთ-ერთ მათ ნათესავს დავითს ღვიძლი ძმისწული ლეონი მოუკლავს უსამართლოდ და მისი „მამული ყოველი“ ენუქსა და ალფეზს დარჩენიათ; ისინიც უშურველად სწირავენ მონასტერს ლეონის სულის საოხად.

სოფ. ჭაჭკარი ჩვენთვის უკვე ცნობილია, გ ა ნ ძ ა ს ჴ ე ვ ი ს ადგილმდებარეობა კი გაურკვეველია. განძანი, მერმინდელი განძა, ფოკასთან, ფარავნის წყლის პირას მდებარეობს ნინოწმინდის რაიონში. იგი საკმაოდ დიდი მანძილით არის დაშორებული ვანის მონასტრიდან. საეჭვოა, რომ რჩეულაშვილებს ასე შორს ჰქონოდათ მამულები. უფრო დასაშვებად მიგვაჩნია, რომ დოკუმენტში მოხსენიებული გ ა ნ ძ ა ს ჴ ე ვ ი ჭაჭკარს, ვარძიასა და ვანის ქვაბს შორის უნდა ყოფილიყო, რადგან სწორედ ამ ტოპონიმებთან ერთად იხსენიება მინაწერში და დაახლოებითი ლოკალიზებაც ამის მიხედვით უნდა მოხდეს.

ასევე გაურკვეველია სოფ. დ მ ე ლ ი ა ს მდებარეობაც. თ. ჟორდანია მინაწერში „და მელიას“ ცალ-ცალკე კითხულობს და გამოდის, რომ გეოგრაფიულ სახელად „მელია“ იგულისხმება,[1] ვ. სილოგავა „დმელიას“ ვარაუდობს, დ. ბერძენიშვილს კი უფრო მიზანშეწონილად „დამელია“ მიაჩნია.[2]

ასეთი სოფელი სხვაგან არცერთ წყაროში არ არის დაფიქსირებული. მხოლოდ ერთი პატარა საინტერესო ცნობაა „გურჯისტანის ვილაიეთის დავთარში“.[3] ვარძიასთან არის ერთი სოფელი, რომლის სრული სახელიც ს. ჯიქიას ვერ ამოუკითხავს, წაკითხული აქვს მხოლოდ სიტყვის მეორე ნახევარი „მელა“. სავარაუდოა, რომ ამ ტოპონიმის პირველი ნაწილი „დ“ ან „და“ ასოები უნდა იყოს, მით უფრო, რომ ადგილმდებარეობაც „დავთარში“ ნახსენები სოფლისა ემთხვევა „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მინაწერში ნახსენებ დმელიას მდებარეობას. ის ვარძიას, ჭაჭკარისა და ვანის ქვაბების მიდამოებშია.

ასე რომ, სოფ. დმელია მდებარეობდა ვარძიასთან და პატარა დასახლებულ პუნქტს წარმოადგენდა.

დღეს დუმელია ანუ დუმეილა ნიალის ველზე საძებარი სახელია, რადგან ამავე ველზე გაედინება დუმეილის ანუ დუმელიის

---

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 49.

[2] დ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 123.

[3] ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 372.

წყალი; საფიქრებელია, რომ დუმეილა ანუ დუმელია „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მინაწერში დამოწმებული სახელი „დმელია“ უნდა იყოს.

მეტად საინტერესოა ვანის მონასტრის ტიპიკონის მეოთხე მინაწერი, რომელიც XIII ს-ით თარიღდება.[1] ვანის ქვაბთა ბატონს როსტევანს თავის ძმებთან და შვილებთან ერთად წმინდა გიორგისათვის შეუწირავს „გულაშარშნისა ქუჩშეთ აბჯარეული ზუშრი და რაიცა პარტახტი არის მას შინა“.

რას ნიშნავს „გულშარშნისა ქუჩშეთი“?

დ. ბერძენიშვილი ფიქრობს, რომ აქ „მოხსენებული „აბჯარაული“ ახლა სოფ. გოგაშნის მიწებშია. იგი მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე, სწორედ გოგაშნის ქვევითაა, ამიტომ „გულშარშნის ქუჩშეთ“ უნდა წავიკითხოთ „გოგაშნის ქუეშეთ“.[2]

დედანში ზუსტად მოცემულია „გულ შარშნისა ქუჩშეთი“, თ. ჟორდანიას გახსნილი აქვს ქარაგმა და წაკითხული „გილშარშნისა“, მაგრამ ვ. სილოგავა სხვანაირად ფიქრობს. აღნიშნულ დოკუმენტში, მართალია, არის ქარაგმები, მაგრამ ისინი პირდაპირი მნიშვნელობით არ უნდა გავიგოთ. მინაწერში ქარაგმას სხვა ფუნქცია აქვს, ადგილ-ადგილ იგი დართულია იმის გამო, რომ სტრიქონებს შორის ადგილი სხვა ჩანაწერებისათვის არ გამოყენებულიყო. პალეოგრაფია ასეთ ფაქტებს იცნობს.

დაკვირვება მოცემულ ტოპონიმზე (გულშარშენი) გვაფიქრებინებს, რომ იგი საკუთარი სახელიდან, გულშარიდან არის წარმომდგარი: გულშარშენი//გულშარის ნაშენები. ეს მით უფრო მისაღებია, რომ „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მინაწერებიდან ვიცნობთ გულშარს – თმოგველ ჩაისრის ასულს. რადგანაც ეს სახელი ამ მხარისათვის დამახასიათებელია, საფიქრებელია, რომ ვინმე გულშარს მართლაც გაეშენებინოს თავის კუთვნილ მიწაზე ვენახი, „ზუარი“, რაიმე სამეურნე სავარგული და ტოპონიმიც ამ ფაქტიდან მომდინარეობდეს, თუმცაღა გულშარშენი შესაძლოა მიკროტოპონიმადაც ჩავთვალოთ, თუკი იგი ახალშენია და ახალდამუშავებულ ბაღს, ვენახს ანდა სათესველს წარმოადგენს. აღნიშნულიდან გამომდინარე, როგორც ჩანს, სწორი არ უნდა იყოს თვალსაზრისი, რომ „გულშარშენი“ უნდა იქნეს წაკითხული, როგორც „გოგაშენი“.

---

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 45.

[2] დ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 122.

ვანის ქვაბთა მონასტერს ათაბაგებიც სწირავდნენ შესაწირს. XVს. ათაბაგი ივანე თმოგვში თავისი „საპატრონოსა ტაღმისაგან“ სწირავს 1500 თეთრს[1] (ტამღა მონღოლური გადასახადია).

თმოგვი ორი არსებობდა: ზედა თმოგვი და საკუთრივ ციხე თმოგვი თავისი სამოქალაქო მოსახლეობით (რაბათი).[2] ზედა თმოგვი შედარებით პატარა დასახლებაა, რაბათის მოსახლეობა კი 69 კომლს აღწევს და წუნდასა და ვარძიას შორის მდებარეობს მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე.[3]

თმოგვის დაყოფა ზედა და ქვედა თმოგვად ექვთიმე თაყაიშვილის დროსაც რჩება ძალაში.[4]

ივანე ათაბაგის მინაწერში იგულისხმება ციხე თმოგვი, სადაც მაცხოვრებელი მრავლადაა და ისეთი დიდი გადასახადიც, როგორიცაა 1500 თეთრი, მხოლოდ ასეთი მრავალრიცხოვანი მოსახლეობიდან თუ აიკრიფებოდა.

მინაწერების მიხედვით ვ ა რ ძ ი ა ც ორია: ზედა ვარძია და ვარძია. „დავთარშიც“ ორი ვარძიაა აღრიცხული.[5] ზედა ვარძია 2-კომლიანი სოფელია, ვარძია კი – გაუკაცრიელებული. დ. ბაქრაძე ზედა და ქვედა ვარძიად მოიხსენიებს მათ და ამასთანავე ზედა ვარძიაში 5 ოჯახს აღრიცხავს.[6]

გულშარი – თმოგველთა ასული ზედა ვარძიიდანაც სწირავს მიწებს ვანის ქვაბებს.[7]

ტიპიკონის მინაწერთა კრულობით ნაწილშიც იხსენიება ყოვლადწმინდა ვარძიის ღმრთისმშობელი, აგრეთვე საუფლო ხატი კუმურდოსი. კ უ მ უ რ დ ო ც და ვარძიაც ჩვენთვის საინტერესო გეოგრაფიულ ობიექტებს წარმოადგენენ და ვანის ქვაბის მიდამოებში მდებარეობენ, თანაც მინაწერებში ჩამოთვლი-

---

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 46.

[2] ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 361.

[3] იქვე.

[4] Э. Такаишвили, Источники грузинских летописей, Три хроники СМОМПК, XVIII, Тиф., 1900, გვ. 194.

[5] ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 329.

[6] Бакрадзе Д. Кавказ в древних памятниках христианства, 55.
ცნობილია ზედა ვარძიის XI ს. შესანიშნავი ქტიტორული წარწერა ერისთავთერისთავ ლიპარიტისა და კედელზე მიწერილი იმავე დროის ეპიგრაფიკული საბუთი (ც. გაბაშვილი, ზედა ვარძია, თბ., 1985, გვ. 23, 50).

[7] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 47.

ლი ჯავახეთის სოფლები ან ვანის ქვაბებისაა, ან ვარძიის მონასტრისა და ან კიდევ კუმურდოელის სამწყსოს წარმოადგენდა. მცირე ნაწილი ეკუთვნოდა სვეტიცხოველსაც. ჩვენ მოგვეპოვება ქართლ-კახეთ-მესხეთის საკათალიკოსო მამულების სითარხნის გუჯარი (1392 წ. 1 დეკემბერი),[1] სადაც ჯავახეთის რამდენიმე სოფელიც შედის, ასევე გვაქვს კათალიკოზის ხელქვეშეთ მღვდელმთავართა და სამწყსოთა სია სამცხე-საათაბაგოში (XVI ს.).[2] კუმურდოელის სამწყსოდ ითვლებოდა „ხერთვისს ზეით სულ ჯავახეთი ხავეთამდი (ხვეთამდი)".[3]

„ვაჰანის ქვაბთა განგების" მინაწერებს ერთი ტბის სახელიც შემოუნახავს — ჯ ა ლ ა ბ ა დ ი ნ ი ს ტ ბ ა.[4] ასეთი სახელწოდებით ვანის ქვაბის მიდამოებში არცერთი გეოგრაფიული პუნქტი არ გვხვდება, არც ტბების სიმრავლით გამოირჩევა ეს ადგილი. ჯერჯერობით გაურკვეველია, რომელ ტბაზეა საუბარი მინაწერში. შესაძლოა ვანის ქვაბების ზემოთ, ახალქალაქის მხარეს მდებარე პატარა ტბებიდან, რომელიმეს ძველ ქართულ სახელს წარმოადგენს ჯალაბადინი.

◈ ◈ ◈

გარდა ორონიმებისა, ონომასტიკონის შესწავლის თვალსაზრისით, დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მიკროტოპონიმებსაც. საინტერესოა ვანის ქვაბთა მიკროტოპონიმია; სხვა დოკუმენტებში ეს სახელები ფიქსირებული არაა, მათი ნაწილი მხოლოდ ადგილობრივ ხალხურ გადმოცემებს თუ შემოუნახავს. მაგალითად, „გურჯისტანის ვილაიეთის დავთარში" აღნუსხულია ვანის ქვაბთა მინაწერებში არსებული თითქმის ყველა ტოპონიმი მცირე გამონაკლისის გარდა, მაგრამ საერთოდ არ იხსენიება მიკროტოპონიმები. ეს გასაკვირიც არაა, რადგან მიკროტოპონიმი ძალიან მცირე გეოგრაფიული პუნქტია და ქვეყნის აღწერა ან იურიდიული დოკუმენტის შედგენა ამ ვიწრო გეოგრაფიული ობიექტების მიხედვით არ ხდება.

---

[1] ქართული სამართლის ძეგლები, III, გვ. 176-181.

[2] იქვე. გვ. 245.

[3] იქვე.

[4] ლ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 58.

მიკროტოპონიმების შესწავლა საინტერესოა მათ წარმოშობასთან დაკავშირებით. მათი შექმნა ხომ ძველ ხალხურ მეტყველებასთან, მოვლენების უბრალო, მაგრამ ლაღ და ხალას გააზრებასთანაა კავშირში.

ვანის ქვაბთან დაკავშირებული მიკროტოპონიმები ძირითადად საკუთარი ანდა ზედმეტი სახელებიდანაა წარმომდგარი: ბერაული, კუწრნაული, გულაური, ლუკაური, როტაშაული, აბჯარეული და სხვ. და ყველა ეს მცირე გეოგრაფიული ობიექტი ბერას, გულას, ლუკას, როტაშას, აბჯარას თუ კვერნაანთ ბაღებს, ვენახებს, სათესებსა და ზვრებს აღნიშნავს. მიკროტოპონიმების წარმოება, როგორც მოტანილი მაგალითებიდან ჩანს, საკუთარ სახელზე –ულ, -ურ კუთვნილების გამომხატველი სუფიქსების დართვით ხდება. საკმარისია ჩამოვაცილოთ ტოპონიმს მაწარმოებელი, რომ დაგვრჩება საინტერესო სახელები, რომლებიც გავრცელებული იყო სამხ. საქართველოში. ასეთი გზით შესაძლებელია მრავალი, დღეს უკვე არსებული საკუთარი სახელისა თუ მეტსახელის აღდგენა:

ბერა – (ბერა-ულ-ი, ჭაჭკარი)
გულა – (გულა-ურ-ი, მირაშხანი)
ლუკა – (ლუკა-ურ-ი, მილახები, ზედა ვარძია)
როტაშა – (როტაშა-ულ-ი, ორხოფია)
აბჯარა – (აბჯარა-ულ-ი, გოგაშენი, გულშარშენი)
კუწრნა – (კუწრნა-ულ-ი, ფია)[1]

საინტერესოა მიკროტოპონიმი მ ა ღ ნ ა რ ა, რომელიც ორჯერ მოიხსენიება „ვაჰანის ქვაბთა განგების" მინაწერებში: „ტოლოშს ორნი ვენაჯნი მაღნარაშიგან",[2] ანდა „ერთი ვენაჯი ტოლოშს ახალშენი მაღნარას",[3] როგორც ჩანს, მაღნარა პატარა, ახალდამუშავებულ ტერიტორიას წარმოადგენდა სოფ. ტოლოშში.

სახელი მაღნარა უნდა იყოს წარმომდგარი მაღნარისაგან, რაც მთის ხშირსა და შამბიან ტყეს ეწოდება.

ვანის ქვაბთა ონომასტიკონიდან საინტერესოა გეოგრაფიული სახელები ორივე სუფიქს-პრეფიქსული მაწარმოებლით. მა-

[1] შდრ. მ. ბერიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 50.
[2] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 44.
[3] იქვე, გვ. 45.

გალითად, ნაწალკოტევი ყანა მირაშხანში. ეს სახელი ნა-პრეფიქსითა და -ევ სუფიქსითაა ნაწარმოები და წარმომდგარია სიტყვა წალკოტისაგან (შდრ. ნავარძიევი).

მიკროტოპონიმებს წარმოადგენს „შენ"-ფუძიანი სახელებიც, თუ ისინი საუკუნეების განმავლობაში უკვე ტოპონიმებად არ არიან ქცეულნი.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების" მინაწერებში ახალშენი ერთ შემთხვევაში სოფელიცაა და მეორე შემთხვევაში დამუშავებული ადგილიც. გოგაშენი უკვე სოფელია, ხოლო გულშარშენი ჯერ მხოლოდ ტოპონიმია. ასეთ გეოგრაფიულ სახელთა გამიჯვნა თვითონ დოკუმენტის მიხედვით, კონტექსტიდან ხდება.

ასევე განირჩევა ერთიმეორისაგან ჭალა-ტოპონიმი და ჭალა-აპელატივი. „ვაჰანის ქვაბთა განგების" მე-8 მინაწერში ჭ ა ლ ა სოფ. მირაშხანში შედის და გულაურებს ეკუთვნით.[1] ცხადია, აქ იგი ტოპონიმი არ არის და შინაარსითაც სოფლის ხეობაში არსებულ წყლისპირა ნაყოფიერ, ნესტიან, ჭაობიან ადგილს გულისხმობს, სადაც ბაღ-ვენახებია გაშენებული. სულ სხვაა სოფ. ჭალა. მესხეთში მრავალი სოფელი მოიძებნება ამ სახელით. „გურჯისტანის ვილაიეთის დავთრის" მიხედვით ჯერ მხოლოდ ახალციხის ლივაში რამდენიმე ჭალაა: უდესთან,[2] თვითონ ახალციხის გარეუბანში,[3] სოფ. ჭექლასთან,[4] ჭაჭარაქთან,[5] ბორჯომთანაც არის სოფ. ფაფას მახლობლად,[6] აღჯაყალასთან ჩილდირის ტბის ნაპირას[7] და სხვ.

---

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 85.
[2] ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 8.
[3] იქვე, გვ. 80.
[4] იქვე. გვ. 119.
[5] იქვე, გვ. 191.
[6] იქვე, გვ. 222.
[7] იქვე, გვ. 385, 399-400.

თავი VI
ვანის ქვაბთა მონასტრის ეკონომიკა

მონასტერი ფეოდალურ სენიორიას წარმოადგენდა, რომელსაც სოციალურ-ეკნომიკური განვითარების თავისი გზა ჰქონდა. მას, როგორც სამონასტრო კორპორაციას, განსხვავებული მიზანი, ცხოვრების წესი და რიგი ახასიათებდა. თავისებური იყო სამამულო-სოციალური ურთიერთობებიც. ყოველმა მონასტერმა, მათ შორის ვანის ქვაბთა სამონასტრო ორგანიზაციამაც, ეკონომიკური განვითარების გარკვეული ეტაპები განვლო.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების" მიხედვით სასურველი ზიარების საიდუმლოს სრულმყოფელნი მღვდლად 24-ია განწესებული, ხოლო დიაკვნად – 7, მწირნი ანუ მონაზონნი იქნებოდნენ ოცნი, სულ გამოდიოდა, რომ მონასტერში მოღვაწეობდა 51 სასულიერო პირი. ასეთი გარკვეული რაოდენობა მეპატრონეს მოციქულთა და წმინდა მამების განწესებისამებრ დაუდგენია. მონასტრის პატრონს ყველა ღონე უხმარია „ძმობის" უზრუნველსაყოფად, მსახურნიც გაუჩენია; ტრაპეზეს, სამზარეულოსა და სახაბაზო სამუშაოებს ისინი ასრულებდნენ. „სამართლობელ იყო რიცხუსა ამის უმრავლესსა დაწესებაჲ მღვდელთა და მონაზონთაჲ, გარნა ყოვლითკერძო უზრუნველობისა და ჴორციელად და სულიერად განსუენებისა მათსათუს მოსწრაფე ვიყავ..."[1] – აღნიშნავს მხარგრძელი. მხარგრძელს მღვდელთა და ბერ-მონაზონთა ისეთი განსაზღვრული რაოდენობა შეურჩევია, რომლის ხორციელად უზრუნველყოფასაც თავად შეძლებდა.

ეკლესიის მსახურთა რაოდენობა საკმაოდ მრავალრიცხოვანია. თუ შედარებისათვის ავიღებთ პეტრიწონის ქართველთა მონასტერში მოღვაწე ბერ-მონაზონთა რაოდენობას, შევნიშნავთ, რომ ვანის ქვაბებში უფრო მეტნი მსახურებდნენ, ვიდრე ბაჩკოვოში. პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონში უფრო დაწვრილებითაა განსაზღვრული თითოეული მათგანის ვალდებულება, უფლება-მოვალეობა. მსახურეუ-

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, ტფ., 1939, გვ. 64.

ლი წრის ყოველ წარმომადგენელს თავისი საქმე აქვს. „ვაჰანის ქვაბთა განგებაში“ კი ზოგადადაა მითითებული, რომ მსახურთა რაოდენობა სულ არის 10 და არ ჩანს, რა ევალება თითოეულ მათგანს.

თავისთავად ისმება კითხვა: რითი საზრდოობდა ვანის ქვაბთა მონასტერი, გააჩნდა თუ არა რაიმე საკუთრება?

ვანის ქვაბთა მონასტერი საქართველოში არსებულ სხვა მრავალრიცხოვან მონასტერთა მსგავსად მსხვილ საეკლესიო ფეოდალურ ორგანიზაციას წარმოადგენდა. იგი ძირითადად შემოწირულობათა ნიადაგზე დაარსდა და შემდგომშიც ასე განაგრძობდა არსებობას. თავდაპირველად მხარგრძელმა, შექმნა რა სამონასტრო ძმობა, თითოეულ მათგანს იერარქიის მიხედვით თავისი წილი სარგო განუჩინა: მოძღვარს 8 გრივი[1] პური მიეცემოდა – „ოთხი წმიდაჲ და ოთხი ქრთილი“,[2] ამასთანავე სამი საპალნე ღვინო; იკონომოსს – 6 გრივი „სამი წმიდაჲ და სამი ქრთილი“ და ორი საპალნე ღვინო; ასევე ეძლეოდა დეკანოზს – 6 გრივი პური და ორი საპალნე ღვინო; „უთავადესთა ძმათა“ (ამ ტერმინში ღირსებით უფროსნი ძმანი იგულისხმებიან, მონასტრის თანამდებობის პირნი) მეორე ნაწილს (პირველ ნაწილში ზემოთ დასახელებული ჴელისუფალნი იგულისხმებიან) – ორი გრივი „წმიდაჲ“ და ერთი ქრთილი პური მიეცემოდა, ღვინო კი – თითო საპალნე; „მეორე დასის“ ბერ-მონაზონთათვის პური თავადთა ძმათაებრ გამოიყოფოდა, ღვინო კი „თჳთოჲ ცალი“; ხოლო მწირთათვის, რომელნიც არანაირ თანამდებობას არ იკავებდნენ მონასტერში და უდაბლესი ხარისხის მონაზვნებს წარმოადგენდნენ, განსაზღვრული იყო პური ერთი გრივი წმიდა და თითო ქრთილი, ღვინო – ოთხ კაცზე თითო საპალნე.

ეს, რაც შეეხება საკვებს. ამას გარდა მხარგრძელს ბერ-მონაზონთა სამოსელზეც უზრუნია. იგი დაინტერესებული იყო ძმობის წევრთა ყოველმხრივ უზრუნველყოფილი და გაუჭირვებელი ცხოვრებით და ცდილობდა „რაჲთა არა რაჲთ“

---

[1] გრივი წონის საზომს წარმოადგენდა, საპალნე კი საზომის ერთეული იყო. იხ. ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, ლექსიკონი, გვ. 100, 116.

[2] ქრთილი ქერის ჯიშის საკვები მარცვლეული იყო, რომლითაც პური ცხვებოდა, იხ. ლ. მუსხელიშვილი, იქვე, გვ. 123.

დარჩენილიყვნენ ისინი „ნაკლულევანნი“. ამიტომ მათ საჩოხეც გამოუყო. ამ მიზნით მოძღვარს, „ვითარცა მწყემსსა სულიერსა და უცთომელსა წინამძღუარსა“, ეძლეოდა 6 დუკატი,[1] დეკანოზს და იკონომოსს – 4-4 დუკატი; პატრონის თაყვანისმცემელ მემჯრეებს – 3-3 დუკატი; მწირველებსაც – 3-3 დუკატი მიეკუთვნათ; მეჭურჭლეს, მეტრაპეზეს, კანდელაკისა და იპიტირიტისს – ასევე 3-3 დუკატი; „მეორე დასის“ წარმომადგენლებს – 2-2 დუკატი; სასულიერო იერარქიის ყველაზე დაბალ საფეხურზე მდგომ მწირებს („მესამე დასი“) ბოტინატი და დუკატი ეძლეოდათ, მათ მსგავსად იღებდა მსახურეული ფენაც. ამგვარად, ეკლესიის მსახურნი უზრუნველყოფილნი უნდა ყოფილიყვნენ საზრდელით და „სატანისამოსლეთი“. სარგისს არ დავიწყებია არც მონასტრის სტუმარი, არც ავადმყოფი და არც მაწანწალა და მათხოვარი, ყველასთვის მიუგია „ნამეტნავად გასაყოფელი“, საიდანაც დიდსა და საპატიო სტუმარს ტრაპეზით უმასპინძლდებიან (ეს საქმე მოძღვარსა და დეკანოზს ევალება), „სნეულთა და უძლურად მყოფთა ძმათა“ უშურველად უზრუნველყოფენ (ეს „მესნეულეს“ კომპეტენცია იყო), მათხოვარი და მაწანწალა მეკარეს უნდა გაესტუმრებინა. მხარგრძელმა „ორნატნი, აგარაკნი და ვენახნიც“ მისცა ვანის ქვაბთა მონასტერს მეურნეობის საწარმოებლად, რათა „ნაკლულევანნი“ არ დარჩენილიყვნენ.

როგორც ვხედავთ, ვანის ქვაბთა მონასტერს დაარსებისთანავე გაუჩნდა სარჩო – ჯამაგირი, რომელიც დასაწყისისათვის შემოსავლის ერთადერთი და მთავარი წყარო უნდა ყოფილიყო იმ „ორნატთა, აგარაკთა“ და ვენახებთან ერთად, რომელიც სარგისს შეუწირავს ვანის ქვაბებისათვის. მეპატრონის მიერ ნაბოძებ სახნავ-სათესებს, ყანებს, საძოვრებსა და ვენახებს უნდა უზრუნველეყო მონასტრის ძმობა საკვებით, „ყოველი იგი ტრაპეზსა მიუდგინეო“, – აღნიშნავს მხარგრძელი. სატრაპეზო სუფრა აღნიშნული მამულებიდან მიღებული მოსავლით უნდა შევსებულიყო. რომ არა სხვათა მი-

[1] დუკატი, ბოტინატი — ბიზანტიური ოქროს ფულები. ბოტინატი — ბიზანტიის იმპერატორის ნიკიფორე III ბოტინატის მიერ მოჭრილი ოქროს ფული; დუკატი — ბიზანტიის იმპერატორის მიხეილ VII დუკას მიერ მოჭრილი ოქროს ფული; იხ. ლ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 97, 103.

ერ შეწირული მამულები და ყმა-გლეხები, მხარგრძელის მიერ დაწესებულ ყოველწლიურ სარგოს – ჯამაგირს უნდა უზრუნველეყო ძმობა საკვებითა და ჩასაცმელით. ეს უნდა ყოფილიყო „წლითიწლად გამოსაზრდელი“ სარგო. ეს სარგო, როგორც მთავარი შემოსავალი და არსებობის წყარო, მამულის სიმცირის პირობებში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა. მოგვიანებით, XV-XVI სს-ში პერიოდულად გაუჩნდებოდა ხოლმე ვანის ქვაბებს სარჩო. მაგალითად, პატრონ ივანესაგან მონასტრისათვის 1500 თეთრი თმოგვის „მეტაღმეებს“ უნდა მოეტანათ, „ჭაჭკრული სათათრო მალი“ მუდმივი ჯამაგირი უნდა ყოფილიყო ზეთის ასანთებად, ესეც პატრონ ივანესაგან იყო დაწესებული, შემდეგ კი ყვარყვარე და მისი შთამომავლები აგრძელებდნენ ამ სარგებლით მონასტრის უზრუნველყოფას.

მონასტრისათვის დაწესებული „საწესოჲ“ ჯამაგირის სახით სხვა სახის შემოსავალთან ერთად, როგორც ვნახეთ, ნაწილდებოდა ძმობის წევრებზე მეტ-ნაკლები ოდენობით მათი თანამდებობისა და მდგომარეობის მიხედვით.

ჯამაგირი, საერთოდ, საქართველოს სამონასტრო ცხოვრებისათვის დამახასიათებელია. ის ძველადაც და XVIII საუკუნეშიც „საწესოს“, „სარჩოს“, „სარგოს“, „საზრდოს“ სახელით იყო ცნობილი. ბ. ლომინაძე თვლის, რომ ეს წესი საერო ცხოვრებიდან არის გადმოღებული და წარმოადგენს ეკლესია-მონასტრების უზრუნველყოფის ერთ-ერთ საშუალებას სახელმწიფოს მხრიდან.[1] მაინც ნიშანდობლივია, რომ მას გარკვეულ პერიოდში სისტემატური ხასიათი აქვს.

სარგოს ძმობის ყოველი წევრი სისტემატურად იღებდა. ეს იყო თავისებური ჯამაგირი, რომელიც მფლობელის პირად საკუთრებას წარმოადგენდა და კანონის ფარგლებში, როგორც სურდა, ისე მოიხმარდა. შეეძლო დაეხარჯა, შეეძლო დაეგროვებინა და გარდაცვალების შემდგომაც ანდერძით ისევ მის სულს მოხმარებოდა; თუ ანდერძი არ დარჩებოდა, ყველაფერი, რაც მის საკუთრებაში აღმოჩნდებოდა, შუაზე გაიყოფოდა, ნახევარი მაშინვე მისი სულის საჭიროებას მოხმარდებოდა, ხოლო მეორე ნახევარი ეკლესიის საჭურ-

[1] გ. ლომინაძე, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, I, თბ., 1966, გვ. 117.

ჭლეში შეინახებოდა მისივე სულისათვის. ეს იქნებოდა ერთგვარი შესაწირი ეკლესიის მსახურისა მონასტრისადმი. მართალია, მიცვალებული ძმისათვის ჟამის წირვა უსასყიდლოა და მღვდლებსა და დიაკვნებს აღაპის გადახდაც ევალებათ ტიპიკონის მიხედვით, მაგრამ გარდაცვლილის საკუთრებაც ისევ მისი სულისათვის დაიხარჯებოდა.

ყოველგვარი ანდერძი გარდაცვლილი ძმისა სრულდებოდა მონასტერში, მაგრამ თუ ანდერძი მიცვალებულის საკუთრების რომელიმე ნათესავისათვის დატოვებას შეეხებოდა, ეს მკაცრად იკრძალებოდა, ამის უფლება მას არ ჰქონდა. ყოველგვარი საკუთრება მონასტერში მოღვაწე ბერისა იმავდროულად ძმობის საზოგადო საკუთრებასაც შეადგენდა და მის გარეთ არ უნდა გასულიყო. თუ რომელიმე ძმა მონასტრიდან განიდევნებოდა, მისი ქონება ისევ მონასტერს რჩებოდა, მას ძმანი გაიყოფდნენ – „ნაქონები მისი ძმათა გაიყონ“.[1] იყო შემთხვევები, როდესაც რაიმე დანაშაულისათვის მოწესეს სარგო აღარ მიეცემოდა გარკვეული პერიოდი.

„საწესო“ ანუ სარგო მოწესეებს არა მხოლოდ მოღვაწეობის პერიოდში ეძლევათ, არამედ მაშინაც, როდესაც მათ მატერიალური სამსახურის გაწევა აღარ შეუძლიათ. ამ შემთხვევაში მღვდელყოფილებსაც და მთავარ დიაკვნებსაც, ჩვეულებრივ, მღვდელთა თანასწორად ეძლევათ. მათ სარგო არ უნდა დააკლდეთ, თუნდაც სამსახური არ ჰქონდეთ. ესეც უდიდესი ჰუმანიზმია.

ბერ-მონაზონნი ტიპიკონით დადგენილი ჯამაგირით უნდა დაკმაყოფილებულიყვნენ. მათ არ ჰქონდათ უფლება სენაკის, აგარაკის, ვენახის და სხვათა დასაკუთრებისა, „ვაჰანის ქვაბთა განგება“ პირდაპირ კრძალავს აგარაკის, ვენახის, სათესი ადგილის მემკვიდრეობით დასაკუთრებას. ეს უნდა აღმოიფხვრას ისევე, როგორც ვერცხლისმოყვარეობა, ვითარცა „მიზეზი მრავალთა ბოროტთაჲ“, მამულობით ქონებას შესწევს ძალა მოშალოს ანგელოზებრივი მოქალაქეობის წესი და აქციოს იგი მიზეზად ნივთმოყვარეობისა, ვაჭრობისა, სისაძაგლისა: „ამისათჳსცა მოვსპე მამულობით ქონებაჲ აგარაკთა, ვენაჯთა და თუნდა ორნატთა, რაჲთა სახიობაჲ ანგელოზებრივისა მოქალაქობისაჲ არა მოიშალოს და დახრწე-

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 79.

ვაჲ ექმნებოდეს ამათგან... ნუმცა ვის უკადრებიეს მამულობით მოგებაჲ სენაკთა, აგარაკთა, ვენაჯთა ანუ ორნატთა, რაჲთა უცხო იყვნენ ყოვლისა მსოფლიოჲსა და ქუეყანისა საქმეთაგან, ვითა საქმეთაგან ანგაჰარებისა, გინა ვერცხლისმოყუარებისა, რაჲთა ესეცა აღმოიფხურას, ვითარცა მიზეზი მრავალთა ბოროტთაჲ".[1] ამ მუხლით ისინი თავისუფლდებოდნენ ყოველგვარი ამქვეყნიური საქმიანობისაგან და დამშვიდებით შეეძლოთ ეღვაწათ მონასტერში და სულიერი საზრდო მიეღოთ.

განსხვავებულია მწირველის ქონებრივი მდგომარეობა, მწირველს ჩაბარებული ჰქონდა სამწირველო, იგი შესაძლოა, არც ყოფილიყო ბერი, თუმცა უმეტეს შემთხვევაში იგი მაინც სასულიერო პირია. მწირველობა მელქისედეკ კათალიკოსის მიერ დადებული წესის მიხედვით მამიდან შვილზე უნდა გადასულიყო. მწირველის განკარგულებაში იყო უამრავი შეწირული ყმა-მამული, რომლის შემოსავლიდანაც მას გარკვეული წილი ერგებოდა, ამის საფუძველზე მწირველს შეეძლო ჰქონოდა თავისი საკუთარი „სახლი", რომლის გაფართოებაც, მიწების შეძენის უფლებაც მას ჰქონდა. მწირველი მფლობელ-მესაკუთრედ გვევლინება.[2] მის განკარგულებაში მყოფი მამულები ზოგი კერძო საკუთრების ხასიათს ატარებდა, ნაწილი კი – დროებით ან პირობით მფლობელობაში გადაცემულ ქონებას წარმოადგენდა. განსხვავებული ვითარება უნდა ყოფილიყო XIII საუკუნეში ვანის ქვაბებში. ამ დროს სამწირველო და მონასტერი ისე მჭიდროდაა შერწყმული ერთმანეთში, რომ აქ დადგინებული მწირველი უსათუოდ მონასტრის ძმობის წევრი იქნებოდა და ქონებრივი მდგომარეობითაც მათგან დიდად არ განესხვავებოდა, რადგან შემოსავალი ყველა წევრს შორის ნაწილდებოდა. ასეთი ვითარება მონასტრის დაარსებისა და განვითარების პირველ ეტაპზეა სავარაუდებელი, ხოლო შემდგომ საუკუნეებში, როდესაც გაიზარდა შეწირულებანი, ვანის მონასტერს სამწირველოც ნელ-ნელა დაშორდა და მწირველიც გარკვეული საკუთრების პატრონი შეიქნა.

---

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 81-82.

[2] ბ. ლომინაძე, სამწირველო XIII საუკუნეში, მიმომხილველი, 1949, გვ. 325.

ვანის ქვაბებში სამწირველო ავტონომიურ ერთეულად არ ჩანს. ის მონასტერთანვეა შერწყმული. ამაზე მეტყველებს მთელი რიგი მინაწერებისა. მაგ.; მურვან ღარიბასძის მინაწერი: „...ესე წიგნი მოგახსენეთ თქუენ მონასტერსა და ჩუენსა მფარველსა მაცხოვრისა ხატსა და წსა გის და საფლავსა და სანაწილესა ჩუენთა მიცვალებულთასა ვანის ქუაბთა ეკუტარსა ჩუენსა ჩუენ მკუდართა...“ ან კიდევ: „...ხატისა მაცხოვრისასა ვანის ქუაბთა და მას შინა დამკვიდრებულთა საღთოსა კრებულსა, მღდელთა და დიაკონთა მოგიძღუნე და მოგახსენე... სულისა ჩემისა სამლოცველოდ...“ ამის შემდეგ ჩამოთვლილია შესაწირავები (XIV-XVსს.). ასევე ვანის ქვაბთა საღვთო კრებულს სწირავს ვანის ქვაბთა ბატონი როსტევანი (XIII-XIVსს.), პატრონი ივანე ათაბაგი (1391–1444). ეს საბუთები მეტყველებს, რომ მონასტერი, საღვთო კრებული მისი, ეგვტერი და მასთან დაკავშირებული სამწირველო ერთმანეთში იყო შერწყმული და მწირველის როლს ვანის ქვაბთა მონასტერი და მისი საღვთო კრებული ასრულებდა.

როგორც მონასტრის წარწერიანი ქვიდან და „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მინაწერებიდან ჩანს, ვანის ქვაბებში ეგვტერი გააჩნდათ გურგენისძეებს, თმოგველებს, ღარიბასძეებს და რჩეულასძეებს, რომლებიც სხვადასხვა დროს პატრონობდნენ მონასტერს. სწირავენ, მაგრამ ეგვტერი არა აქვთ აქ ათაბაგებს X–XVI სს-ში. მწირველად აქაც ვანის ქვაბთა მონასტრის კრებული გამოდის. ე.ი. ყველა შემთხვევაში XIII–XIV–XV–XVI სს-ში ვანის ქვაბებში სამწირველო ავტონომიურ სასულიერო-სამეურნეო ორგანიზაციად არ ჩამოყალიბებულა და ამ ფუნქციას ხანგრძლივი დროის მანძილზე თვითონ მონასტერი, მონასტრის ძმობა ასრულებდა.

ამრიგად, სარგო იყო მონაზვნის ერთგვარი ქონება, საკუთრება, რომელიც იზრდებოდა შემოსაწირთა მატებასთან ერთად, ყოველი შეწირულებიდან სულის საოხ წირვა-ლოცვაში მონაწილეობის მიღების შესაბამისად მათ გარკვეული წილი სარგო მიეცემოდათ. შეწირულებანი კი იზრდებოდა... ათაბაგებიც უხვად იღებენ შესაწირს მონასტრისათვის, იქნება ის ძვირფასი ხატები თუ ადგილ-მამულები.

XV საუკუნეში ათაბაგ-ამირსპასალარ ივანეს ვანის ქვაბთა მაცხოვრისათვის შეუწირავს ერთი საკელაპტრე სვეტი

ვერცხლით შეჭედილი, ერთი ვერცხლის კანდელი. პატრონ ყვარყვარეს და მის თანამეცხედრეს ანნას მონასტრისათვის ჭაჭკრული ვენახის სათავე და კალოს კაბიწი შეუწირავს მათი სულებისა და შვილთა „სამზეგრძელოდ“. ასევე ჭაჭკრული ვენახის თავია შეწირული XVI საუკუნეში ათაბაგ ყვარყვარეს, მანუჩარის, ქაიხოსროსა და თვალშვენიერის სულთა საოხად. ეს შეწირული მიწები მონასტრის სამფლობელო მიწებად იქცეოდა, რომლის დამოუკიდებელი მართვის უფლებაც ჰქონდა; იქ აწარმოებდა იგი მეურნეობას და საჭიროებისამებრ მოიხმარდა; ოღონდ არ უნდა დავიწყებულიყო მთავარი – შემოსავლის გარკვეული ნაწილი შემწირველის სულის მოსახსენიებელი წირვა-ლოცვისათვის გამოყენებულიყო. ეს იყო შეწირულების მიზანი. „ეკლესია-მონასტრისათვის მიძღვნილი „შეწირულება“ ჩვეულებრივი ქონებრივი თვისების ხელშეკრულებას წარმოადგენდა და შეწირულების მიმღები დანესებულება სამაგიეროდ ვალდებული იყო, რომ შემწირველისათვის ან სახსენებელი, ანდა აღაპი გაეჩინა. ამგვარად, „შეწირულება არსებითად უსასყიდლო საჩუქარს არ წარმოადგენდა“.[1] ამგვარი შეწირულება, რა თქმა უნდა, ქველმოქმედება არ არის, ივანე ჯავახიშვილი მას „ნამდვილ აღებ-მიცემობას“ უწოდებს.[2] როდესაც აზნაური ან სხვა რომელიმე წარჩინებული ეკლესიას, მამულს, ან რაიმე ძვირფას შესაწირს უძღვნიდა, ის ფიქრობდა, რომ საღვთო საქმეს აკეთებდა, ღვთის სამსახურში იდგა, ქვეცნობიერში კი საკუთარ სულზე ზრუნვა უფრო იყო, იგი საუკუნო მოსახსენებელს იჩენდა აღაპის სახით. ამგვარი საკუთარი სულისათვის მზრუნველნი მრავლად გვხვდებიან ფეოდალურ საქართველოში.

მაინც როგორი იყო შეწირულების მორალურ-ეთიკური მხარე საქართველოში?

---

[1] ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. ტ. VII, თბ., 1984, 314.

[2] იქვე. მატერიალურისა და სულის სამსახურის ურთიერთგაცვლის თეორია კარგად არის გამოხატული ქართული ტერმინით „შეზავება“, რომელიც წყაროებში გვიან (IX ს.) გვხვდება, ქართული შეზავება გვიჩვენებს, თუ ეს საეკლესიო თეორია (სასყიდლის შესახებ) როგორი ინტერპრეტაციით იყო შესული საერო წრეებში (ბ. ლომინაძე, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, I, თბ., 1966, გვ. 38).

ქრისტიანობის დამკვიდრების შემდგომ საქართველოში ფართო გავრცელებას პოულობს მეუდაბნოეობა, რომლის სათავეები ჩვენში ასურელი მამების გამოჩენას უკავშირდება (VI ს.) VIII-IX სს-დან კი უკვე სამონასტრო წყობილება მკვიდრდება. ამ დროიდან იწყებს სამონასტრო მოღვაწეობას გრიგოლ ხანძთელი.

საერთოდ, ქართველი ხალხის ქრისტიანული მორალი ძველი და ახალი აღთქმის მოძღვრებას ეფუძნებოდა. ის იყო მისი ზნეობრივი იდეალი და ცხოვრების ყველა მხარეს ბიბლიური მორალურ-ეთიკური პრინციპები საზღვრავდა. ქრისტიანი ადამიანი ისეთივე სრულყოფილი და უნაკლო უნდა ყოფილიყო, ვითარცა უფალი თვისი იესო ქრისტე, ამით მას იესოს მოძღვრების ნაყოფი უნდა ეგემნა, „ქერქი ნახო, განაგდე, შიგნით გულს კი სჭამდეო", – სახარების გული ხომ სიკეთე, მოყვრის დაუშრეტელი სიყვარული, სათნოება, ქველმოქმედებაა, ქველმოქმედება – კეთილშობილებაა. ყველა მშიერ-მწყურვალისათვის უნდა მიეცა კაცს ქველის საქმარი თუ არა? ამ საკითხს ივანე ჯავახიშვილმა საკმაოდ დიდი მონაკვეთი უძღვნა თავისი გამოკვლევისა.[1]

მეუდაბნოეობის ხანაში განდეგილები ტოვებდნენ დასახლებულ ადგილს, გაიხიზნებოდნენ სადმე მოშორებით და კმაყოფილდებოდნენ ბუნების ნაბოძებით, ისინი უარს ამბობდნენ ერისკაცთაგან ქველმოქმედების მიღებაზე და ამით ზნეობრივ სრულყოფილებას აღწევდნენ. მათ სიგლახაკისა და ქალწულების აღთქმა ჰქონდათ დადებული და ზნეობრივი სისპეტაკეც ეს უნდა ყოფილიყო. მიუხედავად ამისა, ახლო-მახლო მცხოვრებნი მაინც აწვდიდნენ განდეგილთ მცირეოდენ სარჩოს. „ერისკაცთა ქველმოქმედებასა და თანაგრძნობას რომ მოკლებულნი ყოფილიყვნენ, ისინი ვერ გასძლებდნენ",[2] – შენიშნავს ივანე ჯავახიშვილი. ამ შემთხვევაში ქველმოქმედება, შეწირულება ნამდვილად თანადგომის, სიკეთის გამომხატველია და გამორჩენას არ ემყარება, გლახაკის, მშიერ-მწყურვალის, სნეულის, უძლურის დახმარება ქრისტეს მცნებაა და ანგარებას არ ექვემდებარება. სახარების მიხედვით, სასყიდელი უარყოფილი უნდა ყოფილიყო:

---

[1] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 28-35, 77-84.

[2] იქვე, გვ. 30-31.

„უსასყიდლოდ მიგიღებიეს, უსასყიდლოდცა მისცემდით“, მაგრამ პავლეს ეპისტოლეებში და მსოფლიო საეკლესიო კრებების დადგენილებებში სასყიდელი ნორმად აღიარებული წესია.

დრო გადიოდა. სამონასტრო წყობილების დამყარების შემდგომ სამღვდელოებას გაუჩნდა მუდმივი სარგო. გლახაკები და მონაზვნები კი წინანდებურად ქრისტიანთა ქველმოქმედებით საზრდოობდნენ. გლახაკებსაც და მონაზვნებსაც იმიტომ შეეწეოდა საზოგადოება, რომ ორივენი უსახსრო და ღარიბები იყვნენ. მაგრამ ამ ორი ჯგუფის მდგომარეობას შორის დიდი განსხვავება არსებობდა. გლახაკები თავისდაუნებურად იყვნენ ღარიბნი და უსახსრონი, მონაზვნები კი – საკუთარი სურვილით: მათ შეძლება ჰქონდათ, მაგრამ თვითონვე აირჩიეს სიგლახაკე და სიღარიბე ზნეობრივი სისრულისა და უმანკოებისათვის. ამგვარად, გლახაკებს მთელი ქრისტიანთა კრებული, ეკლესია ეხმარებოდა, მონაზვნებს კი – კერძო პირები.[1]

გრიგოლ ხანძთელის დროიდან სამონასტრო მშენებლობები ფართოდ გაიშალა საქართველოს ტერიტორიაზე, ხანძთელ მოღვაწეს ბევრი თანამოაზრე, მოდასე გაუჩნდა. ასეთი ფართო მასშტაბის მშენებლობებს კი დიდი ეკონომიკური სახსარი სჭირდებოდა. საიდან უნდა ჰქონოდა ბერსა და მონაზონს ამის საშუალება? სურვილი კი მშენებლობისა დაუოკებელი იყო. ტაო-კლარჯეთის უდაბნოში უნდა გამობრწყინებულიყო გრიგოლ ხანძთელის პიროვნება, „ვითარცა ლამპარი იგი დაუშრეტელი“. საჭირო შეიქნა დახმარება ამ დიდი საქმისათვის, დახმარება კი ეკონომიურად შეძლებულ ფენას უნდა ეკისრა და აკი სწირავდნენ კიდეც მეფეები და ფეოდალები საშენ მასალასა და სხვა სახსარს წმინდა მამების მიერ წამოწყებულ ამ დიად საქმეს. წმინდა მამების ღვაწლს დიდებულთა ღვთისნიერება მიემატა და საშვილიშვილო საქმეც წარმატებით დაგვირგვინდა, რომლის კეთილი ნაყოფნი – ეკლესია-მონასტრები დღესაც მხნედ შესცქერიან თანადროულობას. ისინი უმაღლესი სულიერი და გონებრივი განვითარების სავანედ იქცნენ.

---

[1] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 31.

რამდენადაც უმრავლესობა შენირული მიწებისა შემწირველის სულის სამსახურს უნდა მოხმარებოდა, ამდენად ეს მიწები სააღაპედ შენირულად შეიძლება ჩაითვალოს, სააღაპე მამულის პირდაპირი მესაკუთრე კი უშუალოდ მონასტერია. მთელი მამულები, სოფლები, რაც კი ვანის ქვაბთა მონასტრისადმია შენირული, მის პირად საკუთრებას შეადგენს. საბუთებში პირდაპირაა მითითებული, სად შედის სააღაპე შემოსავალი: „... მასზედა აღაპნი არიან გაჩენილნი, იგი ტრაპეზსა არ დააკლდეს“, იგი უშუალოდ სააღაპე სამსახურს უნდა მოხმარებოდა. ამიტომაც მთელი სახნავ-სათესი ადგილები, საძოვრები, რომლებიც თანდართულ ცხრილშია ჩამოთვლილი (იხ. დანართი 2). შეიძლება ვანის ქვაბთა მონასტრის სათავისთავო მამულად მივიჩნიოთ, რამდენადაც შენირული, როგორც მფლობელობის ფორმა, დაუბრკოლებელ საფუძველს იძლეოდა ეკლესიის ხელში დამოუკიდებელი მიწისმფლობელობის განვითარებისათვის. და მართლაც, საეკლესიო მიწისმფლობელობამ ფეოდალიზმის აყვავების პერიოდში უდიდეს პოლიტიკურ-ეკონომიკურ ძალას მიაღწია. XIII-XVI სს. ვანის ქვაბთა მონასტრის განკარგულებაში მყოფი ყველა მამული, რომელთა შესახებაც კი მოაღწია ჩვენამდე ცნობებმა, შენირულების გზით არის შეძენილი ანუ მოპოვებული მონასტრის მიერ, ნასყიდობის მაგალითები ჩვენ არ გვხვდება.

მართალია, ეკლესია მესაკუთრეა ყველა შენირული ადგილ-მამულისა თუ ყმა-გლეხისა, მაგრამ იმავდროულად საეკლესიო ქონება ყოველთვის კავშირშია შემწირველთან, შემწირველის სულთან და ამდენად იგი განუსხვისებელ ქონებას წარმოადგენს; ეკლესია შენირულ ქონებას ვერ გაასხვისებდა. ეს მდგომარეობა ხელს უწყობდა ეკლესიის სრულ პოლიტიკურ-ეკონომიკურ დაქვემდებარებას შემწირველისადმი. მართალია, ეს დაქვემდებარება რეალურად არსებობს, მაგრამ ეკლესია ყოველთვის ცდილობდა ამ მიწების სამემკვიდრეო სამფლობელოებად გადაქცევას (თუმცა იგი უმემკვიდრეო მფლობელია). იყო შემთხვევები, როდესაც შენირულ მიწებს უკანვე იბრუნებდნენ ხოლმე შემწირველები, მეფე იქნებოდა იგი, მონასტრის მეპატრონე თუ რომელიმე მსხვილი ფეოდალი. ეკლესია მაშინვე იწყებდა ბრძოლას ამ მიწების შენარჩუნებისათვის, სარგისსაც შეუმცირებია ვანის

ქვაბთა მონასტრის კუთვნილი სარგო, მაგრამ შემდგომ იძულებული გამხდარა, კვლავ დაედგინა იგი (ამაზე ცოტა მოგვიანებით გვექნება საუბარი).

საერთოდ, საეკლესიო სენიორიაში შეწირულება (ადგილმამული, ყმა-გლეხი, ძვირფასი ნივთები თუ სხვა) შედის იმ წმინდანის სახელზე, რომლის სახელობისაც არის ეს მონასტერი, იგია ქონების იურიდიული მფლობელიც. „საეკლესიო სენიორიებში ქონების იურიდიულ მფლობელად წარმოდგენილია ის წმინდანი ან ღვთაება, რომლის სახელობაზეც არის დაფუძნებული მონასტერი – „ძმობა". ამ „პატრონის" სახელზე შედის ყოველგვარი შეწირულობანი, ნასყიდი და სხვ. მონასტერი – „ძმობა" ახორციელებს იურიდიულ პირის ყველა უფლებას, იგი ქონების კოლექტიურ-კოლეგიალური მფლობელია, მაგრამ მას არ შეუძლია საეკლესიო ქონების (ყმა-მამულის) გაყიდვა-გასხვისება (პრაქტიკულ მაგალითებში ამის არცერთი შემთხვევა არ ჩანს)".[1] „ვაჰანის ქვაბთა განგება" პირდაპირ ამბობს, რომ არავის არა აქვს უფლება ძმათა ერთსულოვნების დარღვევისა და მონაგების მისაკუთრებისა. თითოეულ მონაზონს „საფასეთაგან ჩემთა (საუბარია მხარგრძელზე – ი.ტ.) მივეც... რაოდენიცა ენება და ითხოვა და ტრაპეზსა მიუდგინეო",[2] – აღნიშნავს მხარგრძელი. „ხოლო სიმრავლისა მართლმორწმუნეთაჲსა იყო გული და გონებაჲ და არავინ თქჳს მონაგები მისი თჳსად, არამედ ყოველივე აქუნდა საზოგადოდ".[3]

სამონასტრო მიწათმფლობელობის ერთ-ერთი თავისებური და განსხვავებული სახეა „სამწირველო". სამწირველო მატერიალურად უზრუნველყოფილია, მას ეკუთვნის ყმა-მამული, სოფლები, მაგრამ არც ეს არის განუსხვისებელი ქონება (ყოველ შემთხვევაში, მისი დაარსების საწყის ეტაპზე), ის მჭიდროდ უკავშირდება შემწირველს და ამ შეწირული ქონების გასხვისების უფლება მწირველს არ მიეცემოდა, მოგვიანო პერიოდში (XVI-XVII-XVIII სს.) სამწირველოები დამოუკიდებლობისაკენ ისწრაფიან, თვითონ მწირველობა მემ-

---

[1] ბ. ლომინაძე, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, I, გვ. 100.

[2] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 62.

[3] იქვე.

კვიდრეობით მამიდან შვილზე გადადიოდა და ცხადია, სამწირველოები შეეცდებოდნენ კიდეც შეწირულების სამემკვიდრეო საკუთრებად გადაქცევას.

ასეთია შეწირულების არსი და მისი განვითარების ეტაპები საქართველოში. მიწების შემწირველებად ძირითადად მეფეები და დიდგვაროვანი ფეოდალური კლასის წარმომადგენლები გვევლინებიან.

ვანის ქვაბთა მონასტრის სამეურნეო-ეკონომიკური აღორძინებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა იმ ფაქტს, რომ იგი მთელი ისტორიის მანძილზე ყოველთვის გარკვეული ფეოდალური საგვარეულოს საკუთრებას წარმოადგენდა. უფრო მეტიც, იგი ერთხანს სამეფო საკუთრებაც იყო.

ეკლესიის აღმდგენად, თავდაპირველ მეპატრონედ და შემწირველადაც გურგენისძეთა ფეოდალური საგვარეულოს წარმომადგენელი იჩქითი ჩანს. მას ჯერ კედელი აღუმართავს და დაუსვენებია ხატი მაცხოვრისა, ღვთისმშობლისა, ნათლისმცემლისა და ჯვარი წმ. სვიმეონისა, შემდეგ კი მთლიანად განუსრულებია ეკლესია და გურგენისძეთა „სამკვიდრებლად“ (საძვალედ) უქცევია იგი: „ესე არს სამკვიდრებელი ჩუენ გურგენათი. მე, იჩქითმან აღვაშენე. შეგჳნდვნეს ღმერთმან“.[1] რამდენადაც გურგენისძეთა საგვარეულო საკუთრებას შეადგენდა ვანის ქვაბთა მონასტერი, ამ გვარის წარმომადგენლები იზრუნებდნენ კიდეც მის კეთილმოწყობაზე, მეურნეობაზე, მატერიალურ უზრუნველყოფაზე. XII-XIII საუკუნეთა მიჯნაზე უკვე იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში მყოფი გურგენისძე მაინც არ ივიწყებს ვანის ქვაბებს და წმ. მთავარმოწამე გიორგის სახელზე სტუდიერს გადაწერს.

ამრიგად, წუნდა-ვანის ქვაბების მფლობელი გურგენისძენი განამტკიცებენ ვანის ქვაბთა მონასტერს, შემდეგ ეტაპზე მეფე ზრუნავს მის კეთილდღეობაზე, რომლის საკუთრებადაც იქცევა მონასტერი.

სამეფო მონასტრები ყოველთვის იყო მეფის ყურადღების ცენტრში და მისი უზრუნველობის საგანს წარმოადგენდა. დავით აღმაშენებელმა თავის დროზე მათი მეურვეობა

[1] წარწერიანი ქვა ვანის ქვაბებიდან, ასპინძა, რუსთაველის მუზეუმი.

მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელს მიანდო, მას უნდა ეზრუნა ასეთი ეკლესია-მონასტრების მატერიალური კეთილდღეობისათვის.[1] თვითონ მეფეები კი მათ ახალი შეწირულობებით და სამეურნეო-საეკლესიო ხასიათის მშენებლობებით ამდიდრებდნენ. 1204 წ. ანტონ ჭყონდიდელმა ზღუდე აუშენა ვანის ქვაბთა მონასტერს. ეს მშენებლობა, რა თქმა უნდა, თამარ მეფის ბრძანებით დაიწყებოდა; სავარაუდოა, რომ მეფე გარკვეულ შესაწირსაც გაიღებდა ქვაბებისათვის მამულების ან სხვა ძვირფასი ნივთების სახით; მონასტერს გარკვეული პრივილეგიებიც ექნებოდა, მაგრამ ჩვენს ხელთ არსებული მწირი მასალა ამის შესახებ დუმს.

XIII საუკუნიდან მოყოლებული ნელ-ნელა იწყება მონასტრის მეურნეობის გამსხვილება. ამ პერიოდში იგი უკვე თმოგველთა საგვარეულო მონასტრად და საგვარეულო საძვალედ იქცა, მათ ტიპიკონიც შეუდგინეს მონასტერს და მისი კეთილდღეობისთვისაც იზრუნეს. თმოგველებმა დადგინეს მონასტრის სარგო, რომელიც, როგორც წესი, პირნათლად სრულდებოდა. მაგრამ იყო შემთხვევები, როდესაც ირღვეოდა კიდეც ეს წესი. სარგისს, მხარგრძელის შვილს „ბირებითა ეშმაკისათა“ უგულებელუყვია მამის დადგენილი და დაურღვევია ტიპიკონი. სარგო, რომელიც მონასტერს ეკუთვნოდა, შეუმცირებია (ან სულაც წაურთმევია), რაზეც მეტყველებს ის ფაქტი, რომ ხელნაწერში მე-4 კეფზე, იქ, სადაც მონასტრის წლიურ სარგოზეა საუბარი, მონაცემები ამოშლილია და სხვა ხელით არის ჩამატებული ციფრები. ამის შემდეგ სარგისს რაღაც უბედურება შემთხვევია, შეშინებია და მამის მიერ დაწესებული განგება კვლავ აღუდგენია: „... ბირებითა ეშმაკისათა გუენია და ვიგონეთ ეს და უგულმოდგინეთ საყუდარსა წლითი წლად მოგებაჲ მათი, დავსხედით და კულა განვაწესეთ იგივე, რომელი ჩუენგან ეგებოდა და იგივე ბრძანებაჲ ჰაგრევე მტკიცედ გავჰმართეთ...“[2]

როგორც ჩანს, რაღაც მიზეზი ყოფილა იმისა, რომ სარგისს მონასტრისათვის განკუთვნილი თანხის მიცემა შეუჩე-

---

[1] ანდერძი დავით მეფისა მღვიმისადმი, იხ. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა, 1984, გვ. 58.

[2] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 58.

რებია. ეს აუცილებლად მატერიალური დაქვეითების შედეგი უნდა ყოფილიყო. იყო შემთხვევები, როდესაც ეკლესიაზე შეწირულ მიწებს გაღატაკებული ფეოდალები უკანვე ითხოვდნენ ხოლმე. ლ. მუსხელიშვილი სარგისის მოქმედებას მონღოლთა შემოსევების სირთულეებთან აკავშირებს. „XIII საუკუნეში ასეთი გაჭირება, ასეთი უეცარი გარდატეხა მხოლოდ მონღოლთა შემოსევას შეიძლება მოჰყოლოდა",[1] – წერს იგი.

მონღოლთა მიერ შემოღებული გადასახადების წყალობით ძველი და დიდი საგვარეულოების წარმომადგენლები გაღარიბების კარამდე მივიდნენ. ისინი თითქმის უმიწაწყლოდ რჩებოდნენ. ამ გაჭირვების დროს ეკლესია იყო ერთადერთი ორგანიზაცია, რომელსაც ჰქონდა ქონება, მიწები, შეუვალობა და რომელიც წელგამართული იდგა სილატაკის ზღვარზე მდგარი სხვა ფეოდალების გვერდით. ამ მძიმე ჟამს საქართველოს მთავრობას მიუმართავს გარკვეული ღონისძიებებისათვის, რაც ქვეყანაში არსებული მდგომარების შემსუბუქებას ისახავდა მიზნად. ეს ღონისძიება ითვალისწინებდა საეკლესიო ქონებიდან დაზარალებულებზე იმ ნაწილის გაცემას, რომელიც ეკლესიას საქართველოს მეფეთაგან ოდესმე შეწირულებად ჰქონდა მიღებული, თანაც იგი მხოლოდ საეპისკოპოსო საყდრებისა და მონასტრების შეწირულ ქონებას ეხებოდა. სამაგიეროდ ეს ქმედება საქართველოს ეკლესიის მესვეურებმა თავიანთი იურიდიული და ქონებრივი უფლებების შელახვად აღიქვეს: „საეკლესიო წრეებში მთავრობის ღონისძიება მიჩნეული იყო „შლად საყდართა საეპისკოპოზოთა" და „მონასტერთა", ე.ი. ეკლესიათა რღვევად და ყველა საეკლესიო მამულის თითქოს მიტაცებადა სთვლიდნენ. მაგრამ ასეთი ბრალდება, უეჭველია, ვნებათაღელვითა და მოწინააღმდეგესთან საბრძოლველ საშუალებათა გაურჩევლობით იყო წარმოშობილი".[2] მოსალოდნელი საფრთხისაგან თავდასაცავად 1263 წ. მოწვეულ იქნა საეკლესიო კრება, რომელმაც მეფეს წარუდგინა მოხსენება და ულტიმატუმი.[3] გაჭირვება ხშირად ჰქონია საქართველოს,

[1] ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, გვ. 15.

[2] ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. ტ. VI, თბ., 1982, გვ. 354.

[3] ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. I, გვ. 168-174.

უარეს მდგომარეობაშიც ყოფილა, მაგრამ ამგვარი ღონისძიებისათვის არასოდეს მიუმართავს: „რომელსა დიდებულსა, ანუ აზნაურსა, ანუ დარბაზის ერსა, ანუ გლეხსა აქუს სიგელი, თქუენდა გვართაგან ბოძებული და, თუ ვის აქუს, არავის დაჰმალავს, – რად არავინ გამოაჩინა, რომე საყდართა სოფელი ვის ზედა გაცემული იყოს და ეწეროს, თუინიერ ამისა, რომე თქუენ გაგიცემიან და გაგიბოძებიან სიგლითა?“[1]

ჟამთააღმწერელიც აღნიშნავს ულუ-დავითის შესახებ: „იწყო შლად საყდართა საეპისკოპოზოთა, რომელნი სანატრელთა მეფეთა შესავალნი სოფელნი მიანიჭეს, გასცემდა, – ეგრეთვე მონასტერთა“.[2] ისტორიკოსის ეს სიტყვები ცხადყოფს, რომ საქართველოს მთავრობის ღონისძიება მეფეთაგან საყდრებისა და მონასტრებისათვის ყველა შეწირულ მამულს კი არ ეხებოდა, არამედ მხოლოდ ისეთებს, რომელნიც „შესავალნი“ იყვნენ. ამგვარად მეფისგან შეწირული შეუვალობის მქონე ყოველი მამული, აგრეთვე კერძო პირთა შეწირული მამულები ხელშეუხებელი რჩებოდა და საყდართა და მონასტერთა „შლაზე“ ლაპარაკი მხოლოდ გაბოროტებული მოწინაღმდეგის დაუზოგავი ბრძოლის გამომჟღავნებად უნდა იქნეს მიჩნეული.[3]

ეკლესია მეფეთაგან შეწირული მამულების შეუვალობაზე უარს ამბობდა, საგადასახადო ტვირთის ზიდვასაც კისრულობდა, ოღონდ შეწირული მიწები შეენარჩუნებინა და გაცემული უკან დაებრუნებინა. ამით საეკლესიო კრებას იმ მთავარი მიზეზის მოსპობა უნდოდა, რომლითაც საქართველოს მაშინდელი მთავრობა საეკლესიოდ შეწირული მიწების გაცემის აუცილებლობას ამართლებდა. საბოლოოდ საეკლესიო კრება ულტიმატუმს უყენებდა ულუ დავითს: „თუ ღმერთი გურისხავს და მიუდრეკელი და წმიდაჲ გონებაჲ თქუენი... მიდრკების, და ესე რაჲცა დაგუპირებია, მისნი მქმნელნი ვართ: – არცა მიჰრონსა გაეჰწსნით, საქართველოჲსა ეკლე-

---

[1] ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. I, გვ. 173.

[2] ჟამთააღმწერელი, ასწლოვანი მატიანე, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო რ. კიკნაძემ, თბ., 1987, გვ. 142.

[3] ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 356.

სიათა დავჰბეჭდავთ, ხუცესთა დავაყენებთ წირვისა და ნათლვისა და სამკუდროთა ზიარებისაგან".[1]

აღნიშნულიდან გამომდინარე, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ სარგისის ღონისძიება, „ვაჰანის ქვაბთა განგების" მიერ დამკვიდრებულ ტრადიციულ წესსა და ჩვეულებას რომ არღვევდა, ერთადერთი შემთხვევა და იშვიათი გამონაკლისი არ ყოფილა სამონასტრო ცხოვრების ისტორიაში. საერო პირთა მიერ ცხოვრების პირობების დამძიმებით გამოწვეული საეკლესიო ტრადიციების დარღვევა საკმაოდ გავრცელებული იყო საქართველოს ტერიტორიაზე.

XIV საუკუნიდან მოყოლებული ვანის ქვაბთა საბუთებში შემწირველებად ჩანან სხვადასხვა საგვარეულოს წარმომადგენლები.

მესხეთში არსებული მძიმე და არეული მდგომარეობის გამო ვანის მონასტრის პატრონებად სხვადასხვა დიდგვაროვანი სახლის წარმომადგენელნი გვევლინებიან. მონასტერი, ისტორიული ვითარების შესაბამისად, ხელიდან ხელში გადადიოდა. აქ ვხვდებით სამცხე-საათაბაგოს ცნობილი თუ ნაკლებად ცნობილი გვარის წარმომადგენლებს. ესენი არიან თმოგველები და რჩეულაშვილები, ღარიბასძენი და ჯაყელები, რომელთაც უზრუნიათ საკუთარი სულებისათვის და ამით ეკლესია-მონასტერში მუდმივი სამკვიდრებელი მოუპოვებიათ.

მონასტრის დაარსება, მისი მეურვეობა-პატრონობა საერო პირის მიერ თავისთავად კეთილშობილ საქმეს წარმოადგენდა. მონასტერი თვითონ შემწირველთა, მათი მშობლებისა და შვილების სულის მოსახსენებელ ადგილს, კერას წარმოადგენდა, სადაც მუდმივად, გარდაცვალებამდე და გარდაცვალების შემდეგაც აღევლინებოდა ცოცხალთა თუ გარდაცვლილ მეპატრონეთა სულის მოსახსენიებელი წირვა-ლოცვა, სრულდებოდა აღაპები. აქ იქმნებოდა სულთა მატიანეები, ჰაგიოგრაფიული და ჰიმნოგრაფიული, ფილოსოფიური თხზულებანი, ხდებოდა თარგმნა, გადაწერა. ყველა პირობა არსებობდა ასეთი საქმიანობისათვის და ეს მონასტრებიც კულტურულ და საგანმანათლებლო კერებად იქცეოდნენ ხოლმე. ასეთი ეკლესია იმავდროულად საგვარეულო

[1] ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. I, გვ. 174.

საძვალესაც წარმოადგენდა. ვედრება სულიერი განწმენდისათვის, და საბოლოოდ, სულის ცხონება შემწირველთა ერთერთი უმთავრესი მიზანი იყო. ამიტომაცაა, რომ ფეოდალები, ხშირ შემთხვევაში, უშურველად იმეტებდნენ მონასტრისათვის მიწებს, გლეხთა ცალკეულ კომლებს, შესაწირს ფულისა თუ ნატურის სახით, მთელ ახალშენებს და ხშირ შემთხვევაში მთლიანად სოფლებსაც კი.

წლებისა და საუკუნეების მანძილზე ვანის ქვაბთა მონასტერი იზრდებოდა, ძლიერდებოდა მისი მეურნეობა და ეკონომიკა, მდიდრდებოდა შეწირულობით; სწირავდნენ შესაწირს როგორც ნატურით, ასევე ფულადი კაპიტალისა და ადგილ-მამულების, სოფლების სახით. თუ XIII საუკუნეში მონასტერი გულშარშენის ზვარსა და ახალშენის ვენახებს ფლობდა მხოლოდ, XIV-XV საუკუნეებში მისი სამფლობლოთა რიცხვი მნიშვნელოვნად იზრდებოდა; აქ გვხვდება გარშემო მდებარე სოფლები: ტოლოში, მჭედლიუბანი, ფია, დიდკლდე, ციხეკნელი, კუარბი, მირაშხანი, ჭაჭკარი და სხვ. აგრეთვე ათეულობით გლეხთა ოჯახი ცალკეულ სოფლებში. ეს გლეხები საეკლესიო ყმა-გლეხებად იქცეოდნენ ხოლმე და ვალდებულნი იყვნენ მონასტრის სასარგებლოდ ეხადათ, როგორც ნატურალური გადასახადი, ასევე მომსახურებოდნენ შრომითი ბეგარითაც. ისტორიული ვითარების შესაბამისად მონასტრის შეწირულებანი ხან იკლებდა, ხან იმატებდა.

რჩეულაშვილთა საგვარეულოს ვანის ქვაბების წმ. გიორგისათვის „გულშარშნის ქუჩშეთ აბჯარეული ზუზრი შეუწირავს XIII საუკუნეში; XV საუკუნეში კიდევ უფრო დიდი სიმდიდრე გადაუციათ მონასტრისათვის: სოფ. ჭაჭკარში საზედაშედ ბერაულის მესამედი, სოფ. ვანისქვაბს – ირინაშვილი ერთი ძმა, სოფ. დმელიას ბაქელიძის ნახევარი. მართალია, ეს ყველაფერი ტრაგიკულ შემთხვევას განუპირობებია,[1] მაგრამ ფაქტი ფაქტად რჩება, რომ გარკვეული ტერიტორია იქ მოსახლე გლეხებით მონასტრის კუთვნილებად იქცა. როგორც ვხედავთ, მონასტრის კუთვნილებაში გადადის, როგორც სო-

[1] ვინმე სულწაწყმედილ დავითს უსამართლოდ მოუკლავს ძმისწული ლეონი და მისი დარჩენილი კუთვნილი „მამული ყოველი“ შეუწირავთ ვანის ქვაბებისათვის გარდაცვლილის სულის საოხად.

ფელი ან სოფლის ნაწილი, ასევე მისი მკვიდრნიც თავიანთი სარგო მიწის ნაკვეთით.

შედარებით უხვ შემწირველებად გვევლინებიან ღარიბასძენი. მურვან ღარიბასძემ ვანის ქვაბთა საღვთო კრებულს თავისი ნასყიდი მკვიდრი მამული მიუძღვნა – „ხარაკია, მისითა მზღვრითა, მთითა და ბარითა, შესავალ-გამოსავლითა“, ტოლოშს – ორი ვენახი; ალალი შრომით შესყიდული ერთი მამული ორხოფიას როტაშაული „მისითა მთითა, ბარითა, მზღვრითა, ჭალითა, წყლითა, წისქულითა საჴმარითა და უჴმარითა“, ახალშენი – მაღნარას „იგიცა ნასყიდი და მოუდევარი“, ორი ყანა სოფ. ფიაში „იგიცა ნასყიდი და მოუდევარი“, საკუთარი „ნასყიდი“ მამულების მესამედი სოფლებში: კუნელეთში, დიდკლდეში, ციხეკნელში, კუარბში; ღარიბასძეთა რძლებმა მჭედლისუბნიდან ერთი ყანა შესწირეს, ტოლოშიდან – ვენახი, ეს უზარმაზარი შეწირულება უნდა ყოფილიყო გამოსასყიდი იმ ცოდვებისა, რომელიც ღარიბასძეებს უტარებიათ ოდესმე. მათ უფრო შორსაც გაუხედავთ: „და თუ ჩემისა სახლისა ქალმან ანუ სძალმან ჩოჴათა ჩაცუმაჲ მოინდომოს, ამა მესამედსა მას მიუძღუანებდით“,[1] – აღნიშნავს მურვან ღარიბასძე და გარკვეულ სარგოსაც აწესებს.

ესოდენ შეწირულებათა ბაზაზე საკმაო სიმდიდრე უგროვდებოდა ვანის ქვაბებს. მეურნეობას – მოწყობა, შემოსავალს კი გამოყენება სჭირდებოდა. სამეურნეო საქმიანობის სრულყოფისათვის საჭირო იყო ფულადი შემოსავალიც. ნატურალური გამოსაღების გვერდით ფულიც აუცილებელია მონასტრისა და ღვთის მსახურთა გარკვეული საჭიროებისათვის. „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მინაწერში ვხვდებით სხვადასხვა სახის ფულად გადასახადს, რომელიც საქართველოს ამ მხარეში არსებობდა და რომელსაც მონასტრის შესანირადაც იყენებდნენ საათაბაგოს განმგებელნი. ეს გადასახადები იყო „ტამღი“ (ტამღა) და სათათრო მალი. ორივე სახეობა მონღოლური გადასახადებია და მონღოლთა ბატონო-

[1] თ. ჟორდანია, ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა და „ძეგლი“ ვაჰხანის ქუაბთა, თბ., 1896, გვ. 46.

ბის გადავარდნის შემდგომაც, როგორც ჩანს, კარგა ხანს არსებობდა.

ტამღი (როგორც წყაროშია მოხსენებული) ანუ ტამღა (დამღა) იყო სავაჭრო გადასახადი სამი პროცენტის რაოდენობით. იგი მონღოლთა სახელმწიფოს ძირითად გადასახადს და ხაზინის შემოსავლის უმთავრეს წყაროს წარმოადგენდა; დაწესდა XIII ს. 70-იანი წლებიდან. ვინაიდან მეტად მძიმე სამონღოლო გადასახადია, ამიტომ არაერთხელ ყოფილა ცდა „ტაღმის ამოგდებისა", მაგრამ შედეგი არ მოჰყოლია.[1] ტამღა ერთ ხანს კიდევ იყო შენარჩუნებული მონღოლთა „ნაბატონარ" ქვეყნებში, როგორც ნაშთი მათი ერთ დროს არსებული ბატონობისა. პატრონი ივანე ქვაბებს სწირავს 1500 თეთრს თავისი „საპატრონოსა ტამღისაგან თმოგუს". მეტაღმეებს (გადასახადის ამკრეფნი იგულისხმებიან – ი.ტ.) თმოგვში აკრეფილი ეს ფულადი გადასახადი უნდა მიეტანათ მონასტერში, სადაც მუდმივად ენთებოდა ერთი კანდელი პატრონ ივანეს სულის „საჴსრად".

„მალი" ეწოდებოდა სოფლის მეურნეობაზე დადებულ გადასახადს. იგი აიღებოდა როგორც ნატურით, ისე ფულად. „მალი" გვხვდება ქართულ და სომხურ წყაროებში „ხარკის" სახელწოდებითაც. საინტერესო ფაქტია, რომ უფრო გვიანაც, XV საუკუნეში, როცა საქართველოში მონღოლები უკვე აღარ იყვნენ, „მალს" შემორჩა სახელმწიფო ფულადი გადასახადის (ძველი „სამეუფეო ხარკი") და ამასთან, უცხო დამპყრობლის სასარგებლო გადასახდელის, ხარკის მნიშვნელობა. ყოველივე ეს იმას მოწმობს, რომ მონღოლური ხარკის შემადგენლობაში „მალს" მთავარი ადგილი ეკავა და ამიტომ ქართველები „მალს" ზოგადად ხარკსაც ეძახდნენ.[2]

სათათრო მალი XV-XVI სს-ში მესხეთის სოფლებში საკმაოდ გავრცელებული გადასახადი ყოფილა, რომელიც, როგორც ჩანს, ათაბაგთა ხაზინის შემოსავლის ერთ-ერთ მთავარ წყაროს წარმოადგენდა. „ვაჰანის ქვაბთა განგების" მე-

---

[1] ტამღის შესახებ დაწვრილებით იხ.: რ. კიკნაძე, თამღა ილხანთა სახელმწიფოში, აღმოსავლური კრებული, I, თბ., 1960, გვ. 93-100.

[2] საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, რედ.: ზ. ანჩაბაძე, ვ. გუჩუა; თბ., 1979. გვ. 560; ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI-XVII სს., თბ., 1958.

11, მე-13 და მე-15 მინაწერებით ათაბაგები ჭაჭკრულ სათათრო მალს სწირავენ ვანის ქვაბთა მონასტერს.[1] ამ შეწირული თანხით კანდელაკს უნდა შეესყიდა ზეთი და ეზრუნა, რომ ეკლესიაში „უკლებლად ყოველთა წელიწადთა" სანთელი ანთებული ყოფილიყო. აღნიშნული მინაწერები XV-XVI საუკუნეებისაა. სოფ. ჭაჭკრის მოსახლეობისაგან აკრეფილი გადასახადის ეს სახეობა აღნიშნულ საუკუნეებში ვანის ქვაბთა მონასტრისათვის უნდა მიერთმიათ სისტემატურად ათაბაგთა სახლის წევრთა სულის „საცოდ", „სადღეგრძელოდ" და „საფსრად".

ამგვარად, შეწირულობათა წყალობით, ვანის ქვაბთა მონასტრის საკუთრებაში თავს იყრიდა საკმაოდ დიდი სიმდიდრე: ადგილ-მამულები, სოფლები, ძვირფასეულობით შემკული ხატები, ფულადი შემოსავალი. ეს ყოველივე სრულიად საკმარისია დამოუკიდებელი მეურნეობის საწარმოებლად. მართლაც, ისევე როგორც საქართველოს სხვა დიდ თუ პატარა მონასტერს, ვანის ქვაბებსაც ჰქონდა თავისი მეურნეობა, რომელიც წლებისა და საუკუნეების მანძილზე თანდათან იზრდებოდა. თანდართული რუკა (დანართი 1) უტყუარი საბუთია იმისა, თუ რაოდენი ტერიტორიების მფლობელია ვანის ქვაბთა მონასტერი. სამონასტრო სამფლობელოები უზარმაზარ ტერიტორიაზეა გადაჭიმული. აქვეა შეწირულ სამფლობელოთა სია დალაგებული შეწირვის დროის ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით. ირკვევა, რომ ვანის ქვაბთა სამფლობელო სრულიად კომპაქტური ტერიტორიაა საკმაოდ ვრცელი საზღვრებით. ამ საზღვრებში შედის, ბუნებრივია, შეწირული სოფლების მიმდებარე ტყეები და საძოვრებიც.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ვანის ქვაბთა შეწირულობებში ვხვდებით სოფლებსაც, ყმა-გლეხთა ცალკეულ კომლებსაც. როგორი იყო მათი ექსპლოატაციის ფორმები?

საერთოდ, ურთიერთობა მონასტერსა და მის საყმო მამულს შორის „ბატონყმობის რიგით" იყო მოწესრიგებული, რაც საზოგადოდ, ერთნაირი იყო მამულის მფლობელი მონასტრებისათვის, მაგრამ თითოეული ცალ-ცალკე მისთვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებებითაც გამოირჩეოდა, ამას

[1] თ. ჟორდანია, დასახ. ნაშრ., გვ. 48.

განაპირობებდა მამულის ადგილ-მდებარეობა, ტერიტორიების ოდენობა, მონასტერში გაბატონებული წეს-ჩვეულებები და სხვ. ყოველ ეკლესია-მონასტერში მოქმედი კანონი ითვალისწინებს მისთვის (მონასტრისათვის) დამახასიათებელ ყველა თავისებურებას, რისი ასახვაც ხდება მონასტრის ტიპიკონში ან კიდევ უკვე დოგმად ქცეულ წესებსა და ადათებში, რომლებიც შეიძლება არცერთ წერილობით ძეგლში არ იყოს ფიქსირებული, მაგრამ მისი შესრულება „ძმობის“ ყოველი წევრის ვალდებულებაა. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ მონასტრის ტიპიკონი საქართველოში სრული სახით მხოლოდ ერთადერთი გვაქვს („ვაჰანის ქვაბთა განგება“), მოღწეულია აგრეთვე ორი ძეგლი ნაწყვეტების სახით და რამდენიმე ცნობა ამა თუ იმ ტიპიკონის არსებობის შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს ტერიტორია მოფენილი იყო ეკლესია-მონასტრებით, როგორც აღვნიშნეთ, წეს-ჩვეულებათა სრული კრებული ტიპიკონის სახით ყოველ მათგანს არ გააჩნდა. შესაძლოა, ჟამთა სიავეს ვერ გადაურჩა ეს ძეგლები, მაგრამ ფაქტია, რომ ადათების დაკანონების ზეპირი (ტრადიციული) ფაქტორიც დიდ როლს ასრულებდა მონასტრების ცხოვრებაში.

ვანის ქვაბთა მონასტრის სამფლობელოებს, ყმა-მამულებს ვეცნობით მხოლოდ და მხოლოდ „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მინაწერებით, სხვა წყარო ჩვენთვის უცნობია. ამიტომ ვანის ქვაბთა მონასტერში დადგენილი „ბატონყმობის რიგი“, ყმა-გლეხთა მდგომარეობის სურათი, მათი უფლება-მოვალეობანი მხოლოდ ამ მცირე მასალაზე დაყრდნობით შეგვიძლია აღვადგინოთ.

ვანის ქვაბთა მონასტრის მამულები, რომლებზეც ყმა-გლეხები ისხდნენ და მონასტრის სასარგებლოდ იხდიდნენ ღალას თუ ბეგარა-ვალდებულებებს, შეწირულ და აქედან გამომდინარე, მონასტრის სათავისთავო მამულებს წარმოადგენდა.

ასეთი მამულები საბეგრო მამულებია. გარდა ამისა, ვანის მონასტერზე შეწირულია აგრეთვე ზვრები, ვენახები, ახალშენები, ყანები. ეს ის ტერიტორიებია, რომლიდან აღებული მოსავლიდანაც უნდა დაეყენებინათ შესაწირი ღვინო („ზედაშე“), გამოეცხოთ პური და დაემზადებინათ ყველაფერი, რაც წირვის რიტუალისათვის იყო საჭირო. ეს ყანები,

ზვრები, სახნავ-სათესი მიწები უნდა დამუშავებულიყო ბეგრის მუშით, ანდა გაცემულიყო იჯარით, რისთვისაც ღალას გადაუხდიდნენ მონასტერს. რაც შეეხება მონასტრის „ძმობის“ რჩენას, მის გამოკვებას და ჩაცმა-დახურვას ითვალისწინებდა თავიდანვე მონასტრის მეპატრონე თმოგველების მიერ შეწირული ადგილ-მამულების დამუშავება. მონასტრის ბერ-მონაზვნებს მიეცათ მხარგრძელისაგან „ორნატნი, აგარაკნი და ვენაჯნი, რაჲთა აქუნდეს“. „ამათ საფასეთაგან ჩემთა მივეც (ს...დი) თითოეულსა რაოდენიცა ენება და ითხოვა და ყოველი იგი ტრაპეზსა მიუდგინე“, – აღნიშნავს მხარგრძელი.

XIII საუკუნიდან მოყოლებული, მონასტრის სასარგებლოდ შეწირვა ხდება არა მხოლოდ მთლიანი ობიექტების, არამედ ცალკეული კომლებისა და მამულების სახითაც. XIV საუკუნეში მურვან ღარიბაძეს შეუწირავს სოფ. ორხოფიას ერთი მამული როტაშაული, მამულზე, როგორც ჩანს, „როტაშაანი“ ისხდნენ. მათვე დაევალებოდათ ამ მიწის დამუშავება და აღებული მოსავლის ეკლესიის სასარგებლოდ გაღება. აქედან გამომდინარე, როტაშა მისი მემკვიდრეებით მონასტრის მებეგრე გლეხია. როტაშაულის მიმდგომი მთა, ბარი, „ზღვარი“, ჭალა, წყალი, წისქვილი, „საჴმარი და უჴმარი“ ყველა ვანის ქვაბების საკუთრება უნდა გამხდარიყო.

ასევე მებეგრე გლეხებია სოფელ ერკუატას კვირიკას ორი ძე, ევატას ძე ჟამიერაჲ, ორკალოსძის ოჯახი, სოფელ ჭაჭკარში – ბერაულები, სოფელ განძასხევის მევენახე და სხვ.

სოფელ ერკუატაში კვირიკას ძეებს ევალებოდათ 46 ჩაფი ღვინის და ორი გრივი პურის გაღება სატრაპეზოდ, იმავე სოფელში ევატას ძე ჟამიერა 14 ჩაფი ღვინითა და 7 კაბიწი წმინდა პურითაა დაბეგრილი, სოფ. აგარას ორკალოსძის ოჯახს უნდა გადაეხადა სამი გრივი პური („ნახევარი წმიდა და ნახევარი ქერი“).

ენუქ და ალფეზ რჩეულაშვილებმა XV საუკუნეში სოფელ განძასხევს ვენახი და მევენახე შესწირეს. მევენახეს ევალებოდა ამ ვენახის მოვლა-პატრონობა და მოსავალი ბეგარად მიითვლებოდა მონასტრისათვის. აღნიშნული მევენახე მონასტრის მებეგრე გლეხია, რომელმაც ყოველწლიურად უნდა უხადოს გადასახადი ვანის ქვაბთა მონასტერს, გადასახადის

რაოდენობა დოკუმენტში მინიშნებული არ არის; სავარაუდოა, რომ რადგანაც ვენახი შეწირულია მონასტერზე, ამ ვენახიდან აღებული მოსავალი ჩაითვლებოდა შეწირულად, მევენახის გაწეული შრომა – სავალდებულო შრომით ბეგარად.

სოფელ ჭაჭკარში შეწირულია ბერაულის მამულის მესამედი თავისი სახლით. ბერაულის ოჯახი ვალდებულია თავისი მამულიდან აღებული მოსავლის მესამედი მონასტერს გადაუხადოს „ზედაშეს“ სახით და „სახლითაც“ ემსახუროს. „სახლის“ შეწირვა „სახლობის“ შეწირვას გულისხმობს. ბერაულთა „სახლობა“ ანუ მთელი ოჯახი მონასტრის საკუთრებაა და ოჯახის ყოველი წევრიც ვალდებულ მებეგრეს წარმოადგენს.

ვანისქვაბის დასახლებაში მებეგრე გლეხია ერთი ძმა ირინაშვილი, იგი „მესამედი [თა მამულ]ითა“[1] ეკუთვნის მონასტერს, ასევე – სოფელ დმელიას გლეხ ბაქელიძის ნახევარი მამული თავისი ვენახით და ფარნაოზაჲ და ელისაჲ ნახევარი მამულით. მინიშნებული გლეხები აღნიშნული მამულებიდან მიღებული მოსავლით სამონასტრო გადასახადს იხდიან, ამით ისინი მონასტრის მებეგრე გლეხები არიან. ჩვენს ხელთ არსებული მასალები საშუალებას არ გვაძლევს დავადგინოთ, მხოლოდ ამ გადასახადით კმაყოფილდებოდა მონასტერი თუ სხვა დამატებით გადასახადსაც შეაწერდა ხოლმე გლეხებს. საფიქრებელია, რომ ისინი, მით უფრო სახლით ანუ ოჯახით შეწირული გლეხები, სხვა შრომითი ბეგარითაც ემსახურებოდნენ მეპატრონეს.

ვანის ქვაბთა მონასტერზე, როგორც აღვნიშნეთ, გარდა ცალკეული ყმა-გლეხებისა, შეწირულია აგრეთვე ბაღ-ვენახები, სახნავ-სათესი მიწები. XIII-XV საუკუნეებში ასეთი ტერიტორიები საკმაოდ მრავალრიცხოვანია. ეს ხოდაბუნები უნდა დამუშავებულიყო დაქირავებული მუშახელით ანუ, როგორც უწოდებდნენ – ღალის მუშით. ღალის მუშა შეიძლება ყოფილიყო, როგორც მონასტრის საკუთარი „მამულიანი“ ყმა, ასევე მის ყმობაში შესული უმიწაწყლო გლეხიც, რო-

---

[1] თ. ჟორდანიას მიერ მინაწერის ტექსტი შემდეგნაირად იკითხება: „მესამედი...ლითა“, ვ. სილოგავა დამატებით „თა“ მარცვალს ამატებს გამოტოვებულ ადგილას და ტექსტი ასეთ სახეს იღებს: „მესამედი[თა]...ლითა“. ჩვენ ვვარაუდობთ, რომ აქ უნდა იყოს „მესამედი[თა მამუ]ლით“.

მელიც დაამუშავებდა მონასტრის კუთვნილ სავარგულებს და გადაიხდიდა გადასახადს ღალის სახით. ვანის ქვაბების საღალო მამულები ძირითადად ვენახებია, ვხვდებით აგრეთვე ყანებს, კალოებს, „საბარავ" მიწებს, ზვრებს, ახალშენებს.

ვანის ქვაბთა მონასტრის ყმათა შორის გვხვდებიან აღაპის ვალდებული გლეხები. ტიპიური მეაღაპე გლეხია ის, რომელსაც აღაპის მეპატრონე გარკვეულ პირობებს უქმნის, მეაღაპე გლეხი ვალდებულია აღაპისათვის განკუთვნილი ნატურალური გადასახადი გადაიხადოს და იმავდროულად მოაწესრიგოს აღაპის ჩატარების ორგანიზაციაც (გარეცხოს ქვევრი, დააყენოს ღვინო საზედაშედ, მოაწესრიგოს სააღაპე სხვა ჭურჭელი...). ზოგჯერ მთელ სოფელს ევალება აღაპი. „ვაჰანის ქვაბთა განგების" მეორე მინაწერში ღარიბასძეთა რძლებმა თავიანთი ქმრებისათვის შეუკვეთეს ორი აღაპი და სააღაპედ გაიღეს „მჭედლისუბნას – ერთი ყანაჲ და ტოლოშს ვენაჯი". აქ უშუალოდ არაა მითითებული მეაღაპე გლეხის შესახებ, მაგრამ უცილობლად ივარაუდება. რადგანაც მამულს სწირავს სააღაპედ შემწირველი, იქვე რომელიმე გლეხის ოჯახსაც დაევალებოდა როგორც ამ ყანისა და ვენახის მოვლა-პატრონობა, ასევე აღებული მოსავლის ჩაბარებაც ეკლესიაში აღაპის დღეებში (ეს დღეებია „ანჲნას მუცლადღებისაჲ და მეორე დღე მნაეთი"). ეს იქნებოდა ორი გლეხის შესასრულებელი ინდივიდუალური აღაპი, რადგანაც ერთი ყანისა და ერთი ვენახის დამუშავებას არ დასჭირდებოდა მთელი სოფლის გლეხობა. ორი გლეხი: ერთი – მჭედლისუბანს და მეორე – ტოლოშს ადვილად გადაიხდიდა აღნიშნული აღაპის ვალდებულებას, სამაგიეროდ, მათ გარკვეული პრივილეგიებიც მიენიჭებოდათ (მაგ., გათავისუფლდებოდნენ სხვა გადასახადისაგან, მიიღებდნენ გარკვეულ ნორმას საკომლოს სახით და სხვა.).

საინტერესოა XV საუკუნის უღულაშვილების მინაწერი, რომელიც ნასყიდობის სიგელს წარმოადგენს. კანდელაკიშვილ ბასილასა და მის ძმებს უღულაშვილ გოგინასა და ბატატასაგან უყიდიათ ჯალაბადინის ტბაზე ყორიანი ყანა „ხუთისა დღისა ნასყიდობითა", დოკუმენტი გაუფორმებია დაყუდებულ ხიმშიაშვილს.

რა საერთო აქვს ორი გლეხის ნასყიდობის სიგელს ვანის ქვაბებთან და „ვაჰანის ქვაბთა განგებასთან"? ერთი რამ

ცხადია, რომ როდესაც რაიმე ხელშეკრულება ფორმდებოდა, მისი შესრულება ხდებოდა მინაწერის სახით ისეთ დოკუმენტზე, რომელსაც ძალა არ დაეკარგებოდა. ეს ხდებოდა დოკუმენტის (ამ შემთხვევაში – მინაწერის) სიმტკიცის მიზნით. ჩვენს შემთხვევაში, როგორც ჩანს, ამ ორი გლეხის ოჯახი კავშირშია ვანის ქვაბებთან. კანდელაკიშვილი თავისი წარმომავლობით აუცილებლად ეკლესიის მსახურის – კანდელაკის ჩამომავალი უნდა იყოს. შესაძლოა, ძმები უღულაშვილებიც ვაჰანის მონასტრის ყმები იყვნენ. ისინი აზნაურთა კატეგორიას არ ეკუთვნიან. რამდენადაც ყმა-გლეხი მიწის მესაკუთრედ არ ითვლება, მას მიწის გასხვისების უფლებაც არა აქვს. აბა, რაშია საქმე? ყოველ მონასტერს თავისი ინდივიდუალური წესი ჰქონდა. მაგ., მამულების ყიდვა-გაყიდვის მოსაწესრიგებლად „საგარეჯო“ ტერიტორიაზე ასეთი კერძო წესი მოქმედებდა: გარეჯის ყმას უფლება ეძლეოდა მამული გაეყიდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მყიდველი იქვე „საგარეჯოში“ მოსახლე მეფის ან გარეჯის ყმაა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ნასყიდობას ძალა არ ჰქონდა.[1] შესაძლებელია, ამისი მსგავსი კანონი მოქმედებდა ვანის ქვაბებშიც. დოკუმენტში მოხსენებული ორივე პირი – მყიდველიცა და გამყიდველიც ან მონასტრის ყმები უნდა ყოფილიყვნენ, ანდა მონასტრის მსახურნი, რომელთა შორისაც მამულის ყიდვა-გაყიდვა დასაშვებია. მაგრამ ტიპიკონის მე-7 თავი კრძალავს „მამულოვნობით“ ქონებას მონასტრის მსახურებზე. არავის აქვს უფლება სამემკვიდრეოდ მიისაკუთროს ვენახი, ყანა ან სხვა რომელიმე „მამული“. „ამისათჳსცა მოვსპე მამულობით ქონებაჲ აგარაკთა, ვენაჯთა და თუნდა ორნატთა, რაჲთა (არ გახდეს იგი) მიზეზი ნივთმოყუარებისაჲ და საძაგლისშეძინებისაჲ, ვაჭრობისა და მოფარდულობისაჲ“.[2]

რადგანაც ეს კანონი ტიპიკონისა კრძალავს მამულის ქონების უფლებას და აქედან გამომდინარე, ყიდვა-გაყიდვის უფლებას მონასტრის მსახურებს, მონასტრის ძმებს შორის, ამიტომ აღნიშნულ მინაწერში მოხსენებული პირები მონასტრის მსახურები ვერ იქნებოდნენ, ისინი უფრო მონასტრის

---

[1] ბ. ლომინაძე, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, I, გვ. 107.

[2] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 81.

ყმა-გლეხები უნდა ყოფილიყვნენ და იქვე ნახსენები ტერიტორია – ჯალაბადინის ტბაზე ყორიანი ყანა – ვანის ქვაბთა მონასტრის ქონება-მამული უნდა ყოფილიყო.

ამრიგად, „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მინაწერებით შეიძლება გავარკვიოთ მონასტერში გაბატონებულ ყმა-გლეხთა ექსპლოატაციის ფორმები. ვანის ქვაბთა მონასტრის ყმებში შეიძლება სამი კატეგორიის გლეხი გამოიყოს: მებეგრე გლეხები, ღალის მუშა და მეაღაპეები. სამივეს ვალდებულება ფეოდალური ხანის საქართველოში გარკვეულია და „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ მინაწერებში მოხსენებული გლეხები ამ ფეოდალური სამყაროს ტიპიური წარმომადგენლები არიან.

◈ ◈ ◈

ვანის ქვაბთა მონასტრის მეურნეობაში წამყვანი დარგი მიწათმოქმედება იყო საკმაოდ კარგად განვითარებული მევენახეობით. ადგილ-მამულებს, შეწირულ მიწებს, ბაღ-ბოსტნებს ამუშავებდნენ, იღებდნენ ჭირნახულს, ვენახებიდან და ზვრებიდან აღებული ყურძნის მოსავლიდან კი ღვინო იწურებოდა „საზედაშედ“. ახლომდებარე თუ მოშორებულ ათობით სოფელში ბაღ-ვენახებს, ახალშენებს, დამუშავებულ ადგილებს ფლობდა ვანის მონასტერი და მოსავალიც დიდი უნდა ჰქონოდა, ისე, რომ, მოხმარების საჭიროებას აღემატებოდა. იგი უზრუნველყოფდა ეკლესიისა და მის მსახურთა ყველანაირ აუცილებლობას და დარჩებოდა კიდეც იმისათვის, რომ მონასტერს სხვა მიწები შეესყიდა და სხვა ოპერაციებიც ეწარმობინა: გაეყიდა თავისი საქონელი, გაეცვალა სხვა მისთვის საჭირო ნივთებზე, ანდა საერთოდ, ფულად ექცია თავისი ნატურალური შემოსავალი და შემდეგ, სავარაუდოა, რომ ისევე როგორც სხვა მონასტრები (მაგ. შიომღვიმე), მევახშეობისათვის მიეყო ხელი. მით უფრო, რომ ფულადი მეურნეობის ხვედრითი წილი ვანის ქვაბების მთელ შემოსავალში საკმაოდ მაღალი უნდა ყოფილიყო, „უნდა ითქვას, რომ საქართველოს მონასტრებში შედარებით საერო

სენიორებთან, მეტად მაღალ დონეზე იდგა სასაქონლო-ფულადი მეურნეობა".[1]

ტიპიკონსა და მის მინაწერებში არაფერია ნათქვამი მონასტერში მესაქონლეობასა და მეურნეობის სხვა რომელიმე დარგის განვითარებაზე, მაგრამ საფიქრებელია, რომ საქონელი მრავლად უნდა ჰყოლოდათ, ვინაიდან ამ მხარეში მესაქონლეობა ყოველთვის წარმოადგენდა მეურნეობის მთავარ წამყვან დარგს.

საქართველოს მონასტრებს თითქმის ყოველთვის ჰქონდათ სავაჭრო დუქნები, ფარდულები, წისქვილები, ზეთსახდელები; აწარმოებდნენ გაცხოველებულ ვაჭრობას და აღებმიცემობას. ყოველივე აქედან გამომდინარე ჩნდებოდა და დროთა განმავლობაში იზრდებოდა ეკლესია-მონასტრების კერძო საკუთრება.

ფლობდა თუ არა ასეთ სავაჭრო დუქნებს ანდა სხვა დაწესებულებებს ვანის ქვაბთა მონასტერი, ჩვენს ხელთ არსებული წყაროებიდან უცნობია, მაგრამ, სავარაუდოა, რომ მზარდი მეურნეობის პირობებში იგი საკმაო სიმდიდრის პატრონი უნდა გამხდარიყო.

მონასტრის საკუთრებაში თავმოყრილ სიმდიდრეს – პატრონობა, მამულებს კი მართვა ესაჭიროებოდა. როგორი იყო მამულის მართვის ორგანიზაცია ვანის ქვაბთა მონასტერში?

მონასტერი ფეოდალური ორგანიზმის ერთი შემადგენელი ნაწილია. ეს არის კორპორაცია, რომელიც ადმინისტრაციულად მართვას ექვემდებარება. ცალკე ორგანიზაცია ესაჭიროება მონასტრის „ძმობას" შიგნით, ეს „ძმობა" ხომ საკმაოდ რიცხოვანი წევრებისაგან შედგება; სხვა მხარეა მეურნეობის გონივრულად წარმართვა, მამულების მართვის ორგანიზაცია, მონასტერი ხომ იმავდროულად, სამეურნეო ძმობასაც წარმოადგენდა, მას თავისი საკუთრება ჰქონდა – მოძრავიც და უძრავიც. მართალია, ეს ქონება თითოეული ბერის კერძო კუთვნილება არ იყო, მაგრამ მაინც საკუთრებას წარმოადგენდა (საზოგადო საკუთრებას) და თითოეულ მონაზონს წილი ედო ამ ქონებაში.[2]

---

[1] ბ. ლომინაძე, შიომღვიმე, თბ., 1953, გვ. 38.

[2] ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. ტ. VII, გვ. 34.

მამულების მართვა ქართული მონასტრებისათვის არ უნდა ყოფილიყო სხვა ფეოდალური ერთეულებისაგან (ზოგადად საბატონო) განსხვავებული, ვინაიდან ისიც ფეოდალური სამყაროს ნაწილია, ამიტომაც იგი ფეოდალური სისტემისათვის დამახასიათებელ ყველა კანონს ემორჩილება, რა თქმა უნდა, თავისებურებებიც მრავლად აქვს, რაც, გარკვეულწილად, პრივილეგირებულს ხდის მის მდგომარეობას.

ვანის ქვაბთა მამულების მართვის შესახებ ზოგადად ნათქვამია „ვაჰანის ქვაბთა განგებაში“, კერძო შემთხვევები აქ განხილული არ არის. ავტორი ამბობს: „სოფელთა და აგარაკთა შინა მონასტრისათა სანიადაგოდ ჴელისუფლად ნუმცა დაიდგინების მონაზონი, არამედ ერისკაცნი დაიდგინებოდნენ მოძღურისა და კრებულისა ბრძანებითა, და უკუეთუ ოდესმე ეგევითარი რაჲმე საქმე დაემართებოდის, რომელ ერისკაცითა არ გაიმართვოდის და დიდი იკონომოსი უცალო იყოს სხუათა რათმე სამუშაოთა და საურავთაგან და მონაზონსა დაემართებოდის წასულაჲ, მწირთაგანი გაიგზავნებოდინ ყოვლითკერძო გამოცდილნი და ყოველთაგან წამებულნი პატიოსნებისათჳს და მოღუაწებითისა ცხორებისა მათისა, მჴცოანნი ჰასაკითაცა და გონებითა. ესევითარნი წარვიდოდენ, უკუეთუ საჭიროდ საჴმარიყვნენ სამსახურად მონასტრისა“.[1]

მონასტრის საკუთრებაში მყოფ სოფელთა და სახნავ-სათეს მიწათა მმართველად ინიშნება არა მონაზონი, „ძმობის წევრი“, არამედ ერისკაცი რომელიმე, რომელიც მოვალეობას შეასრულებს მოძღვრისა და ეკლესიის კრებულის ბრძანებით. მას ეკისრება პასუხისმგებლობა მამულების მართვასთან დაკავშირებულ ყველა საქმეზე. ეს უნდა ყოფილიყო ეკლესიის ნდობით აღჭურვილი პირი, რომლის პატიოსნებაშიც მონასტრის ძმობა იჭვს არ შეიტანდა. თუ რაიმე ისეთი საკითხი აღიძრებოდა, რომელიც ერისკაცობით ვერ განისჯებოდა, მაშინ დიდ იკონომოსს ევალებოდა საქმის განხილვა; თუ ისიც მოუცლელი იქნებოდა, მწირთაგან რომელიმეს დაევალებოდა აღნიშნული საქმის წარმოება. ეს მონაზონი ყოველმხრივ გამოცდილი, ჭკვიანი კაცი იქნებოდა. ამგვარი პირნი, საჭიროების შემთხვევაში, ყოველთვის მზად უნდა

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 80-81.

ყოფილიყვნენ „სამსახურად მონასტრისა“. მღვდლები, მთავარდიაკვნები და დიაკვნები ამგვარი საქმიანობისაგან გათავისუფლებულნი იყვნენ; ისინი საღმრთო დიდებისმეტყველებისაგან არ უნდა მოცდენილიყვნენ, მათი საქმე მხოლოდ წირვა, ლოცვა და ღვთის სამსახური უნდა ყოფილიყო, მათ სიწმინდესა და კეთილშობილებას სათნოება და ღმრთის სიყვარული უნდა ჩაენერგა მრევლისათვის, სწორედ ამიტომაც იკრძალებოდა მონასტერში თითოეული მწირისათვის „მამულობით ქონებაჲ“ აგარაკთა, ვენაჯთა, „ორნატთა, რათა „ანგელოზებრივი მოქალაქეობის“ წესი არ მოშლილიყო და არ გადაქცეულიყო იგი ნივთმოყვარეობის, ვაჭრობისა და ანგარების მიზეზად.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მონასტერს სამემკვიდრეო საკუთრება კი ჰქონდა მამულების სახით, მაგრამ თითოეული მონაზონისათვის ეს იყო საზოგადო საკუთრება და არა კერძო, მისეული. კერძო საკუთრების გაჩენას შეეძლო დაერღვია ის სულიერი ჰარმონია, ადამიანის, და მით უფრო, ეკლესიის მსახურის ფსიქიკაში რომ არის გამჯდარი. საკუთრების თვალსაზრისით, არავის აქვს უფლება სენაკის, აგარაკის, ვენახის ან სხვა ნივთის დასაკუთრებისა. საერისკაცო ქვეყნის საქმეები მათი ინტერესების მიღმა რჩება. ამ ქვეყანაზე მათ ჰყავდათ დედაც, მამაც, დაც, ძმაც, მაგრამ რადგანაც ისინი აქ, მონასტერში მოვიდნენ, მათი ფიქრი და საზრუნავი ამიერიდან ღმერთისა და სულის მსახურებაა. „მყავდნენ და ყველას გამოვეთხოვე, აქ მოველ და ღმერთს შევწირე თავი“, – აი, მიზანი ბერ-მონაზონთა ცხოვრებისა.

როგორც გაირკვა, ვანის ქვაბთა მონასტრის ადგილ-მამულებს მართავს და განაგებს მონასტრის მიერ დანიშნული საერო კაცი, რომელიც პასუხისმგებელია მონასტრისა და სამონასტრო ძმობის წინაშე. თუ რაში მდგომარეობს მისი სამსახური, უფლება-მოვალეობანი, ამაზე ტიპიკონში საუბარი არ არის, მაგრამ აქაც მამულის მართვის ორგანიზაცია უცილობლად სხვა მონასტრის მამულების მართვის იდენტური იქნება. მართალია, სხვადასხვა მონასტრის მამულის მართვის ორგანიზაციაში ნაირფერობა შეიმჩნევა, მაგრამ ზოგადად მიმართულება ერთი და იგივეა. მაგ., გარეჯის მამულების სამართავად დანიშნულ მოხელეს მოურავი ეწოდება. მის მოვალეობას შეადგენდა გადასახადების აკრეფა და წინამ-

ძღვრისათვის ჩაბარება, ყმა-გლეხების შეკრება ლაშქარ-ნადირობისათვის, გარეჯის საბატონო მეურნეობის მოვლა-დამუშავების ხელმძღვანელობა და სხვა.

ისეთ სამოურავოში, სადაც სხვადასხვა კუთვნილების ყმები ესახლნენ, მოურავი ვალდებული იყო, ყმებს განსხვავებულად მიდგომოდა, მაგ., მონასტრის ყმებს მეფის მოურავი ვერ მოსთხოვდა სამეფო გადასახადებსა და ლაშქარ-ნადირობას, თუ ისინი ამ მოვალეობისაგან თავისუფალნი იყვნენ. მოურავს, ჩვეულებრივ, ეძლეოდა სამოურავო სარგო, რაც ყმებს ჰქონდათ შეწერილი გადასახადისა და მუშაობის სახით. შესაძლოა, თვითონ მონასტერსაც დაედგინა ხელფასი მოურავისათვის უფლება-ჯამაგირის სახით თავისი შემოსავლიდან. ამაზე „ვაჰანის ქვაბთა განგებაში" საუბარი არ არის. ეს იქნებოდა ე. წ. „სამოურავო წილი". ამ დროს ყველა სხვა პრობლემა გადასახადების აკრეფიდან, ღალისა და ბეგარისაგან თავისი წილის აღებისა მოხსნილი იქნებოდა, ჯამაგირის მიცემა უფრო მარტივი პროცესია მონასტრისათვის, მაგრამ ხშირ შემთხვევაში მონასტრის მოურავი თვითონვე იღებს მისთვის დაწესებულ წილს ყმა-გლეხებისაგან.

ბ. ლომინაძე თავის გამოკვლევაში იხილავს დავით გარეჯის საყმო სოფლის, აკურის მოურავის განწესებას. აქ თითოეული კომლი ვალდებული იყო წელიწადში ერთი დღე მოეხნა, ერთი დღე მოემკა და ერთი დღე ემუშავა მოურავის ბაღში, მოურავს უნდა დაემუშავებინა მონასტრის ბაღი, საიდანაც ღვინის გარკვეული ნაწილი უნდა გაენაწილებინა მუშებისათვის, ხოლო დანარჩენთაგან თვითონ აეღო ერთი მეათედი ნაწილი. საქვრივო გადასახადიდან ორი წილი წინამძღვარს ერგებოდა, ერთი წილი – მოურავს; საბალახე გადასახადიდან სამი წილი წინამძღვარს ერგებოდა, ერთი – მოურავს; ქურდობისათვის შვიდეულიდან ორი წილი პატრონს, ოთხი წილი წინამძღვარს, ერთი წილი მოურავს ეკუთვნოდა; ომიანობის შემთხვევაში მოურავის მოთხოვნისთანავე უნდა

---

[1] მონასტრის მოურავის უფლება-მოვალეობანი შესანიშნავად აქვს დამუშავებული ბ. ლომინაძეს წიგნში „ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან", ჩვენ, ვანის ქვაბთა მონასტრის მამულების მმართველი პირის მოვალეობის განსაზღვრის მიზნით. მოკლედ მიმოვიხილავთ ამ საკითხს გარეჯის სენიორიიდან.

გამოსულიყო ყველა, გარდა ქემხის, მუჯირის, მემარნისა და გზირისა. საჭიროების შემთხვევაში მოურავს უნდა ხლებოდა ერთი ან ორი კაცი; გასამყრელო გადასახადიდან ორი ნაწილი წინამძღვარს ეკუთვნოდა, ერთი წილი – მოურავს; თუ მოურავი ბუდიდან ბარტყებს ამოიყვანს, ორი წილი წინამძღვარს უნდა მიართვას; მოურავს არა აქვს უფლება, მოითხოვოს წილი საწინამძღვრო შეწირულებათაგან; მსუბუქი დანაშაულის შემთხვევაში მოურავს უფლება აქვს გადაწყვიტოს საქმე, სერიოზული დანაშაულის დროს კი მოურავი საქმეს წარუდგენს წინამძღვარს, ხოლო თვითონ სისრულეში მოიყვანს წინამძღვრის გადაწყვეტილებას.

როგორც ვხედავთ, ჩვენს ხელთ არის ვრცელი სია, ჩამონათვალი ბეგარა-ვალდებულებებისა, რომელსაც იხდის სამონასტრო გლეხი და რომლიდანაც გარკვეული წილი მონასტრის მოურავსაც ეკუთვნის. აღნიშნულიდან ცხადია, რომ მონასტრის მამულების მართვის ორგანიზაცია არცთუ მარტივი საქმეა, თუ დავაკვირდებით, საკმაოდ რთული და სერიოზული მოვალეობაა, იმავდროულად სერიოზული ანაზღაურებით. თუ სამართავი ადგილ-მამულები რიცხოვანია და „მხოლოდმყოფი" მოურავისათვის მიუწვდომელი, ამ შემთხვევაში სხვა მოხელეებსაც ნიშნავს მონასტერი. ამ მოხელეთა მოვალეობაა მონასტრის მამულების მოვლა-პატრონობა. ვანის ქვაბთა მონასტერი თავისი საკუთრებით ერთი საშუალო ზომის მონასტერია, რომლის ადგილ-მამულების მართვასაც ბევრი მოხელე არ დასჭირდებოდა. მართალია, შეწირული მამულები საკმაოდ ფართო ტერიტორიაზეა გადაჭიმული, ამიტომ მისი მეთვალყურეობისათვის, შესაძლოა, ადგილებზე გარკვეული მოხელეებიც განეწესებინოთ. ვანის ქვაბთა მამულების მმართველ პირსაც იგივე ვალდებულებები ექნებოდა, რაც სხვა მოურავებს. შესაძლებელია, განსხვავება ყოფილიყო მოურავის სარგო წილის ოდენობაში, მაგრამ საქმიანობა დაახლოებით მსგავსი იქნებოდა, მეურნეობისათვის დამახასიათებელი თავისებურებებიდან გამომდინარე. მასაც ისევე უნდა აეკრიფა სამონასტრო გადასახადები, როგორც მაგალითად, დავითგარეჯის მოურავს; მასაც ისევე უნდა შეეკრიბა ყმა-გლეხები ომიანობის შემთხვევაში, როგორც სხვა მოურავს (თუკი ეს დებულებაში მითითებული იქნებოდა). ასე რომ, მონასტრის მამულების მართვის ორგანი-

ზაციაში შედის გადასახადის აკრეფა, ყმა-გლეხთა ბეგარა-ვალდებულებებზე თვალყურის დევნება, ამ გადასახადის სრული პასუხისმგებლობით ჩაბარება მონასტერზე, მმართველი მონასტრის საყმო სოფელში ჩადენილი მსუბუქი დანაშაულის განსჯის უფლებაც კი. ამდენი საქმე შეიძლება მინდობოდა მხოლოდ და მხოლოდ ეკლესიის ნდობით აღჭურვილ კაცს; პირს, რომელიც მონასტრის წინაშე თავისი საქმიანობითა და მოღვაწეობით, პატიოსნებითა და საქმისადმი პასუხისმგებლობით იქნებოდა გამორჩეული.

იკონომოსისა და მოურავის უფლებებს სწავლობდა და ერთმანეთს ადარებდა ჯ. კოპალიანი ნაშრომში „მოურავის სახელო ფეოდალურ საქართველოში“.[1] თავიანთი ფუნქციებით ისინი ემსგავსებიან ერთმანეთს. „იკონომოსი არა მარტო შიგნით მონასტერში გამგებლობდა, არამედ მონასტრის სოფლების გამგებელიც იყო, როგორც შემდგომში მოურავი... მოურავის, როგორც კონკრეტული მოხელის, შემოსვლამ ეკლესია-მონასტრის მმართველობის სისტემაში გამოიწვია ის, რომ იკონომოსი დარჩა მხოლოდ მონასტრის კარზე და ის საშინაო საქმეებს განაგებდა, ხოლო ეკლესია-მონასტრის მამულებში ადგილობრივი მმართველ-გამგებელი – მოურავი გახდა.“[2]

ისმება კითხვა: სად ხდებოდა გადასახადების აკრეფა ყმა-გლეხებიდან და დანიშნულებისამებრ ჩაბარება?

საერთოდ, ფეოდალის სამფლობელოში (ჩვენს შემთხვევაში – მონასტრის სამფლობელოში) სამეურნეო-საგამგეო ცენტრს წარმოადგენდა ე.წ. სასახლე, სადაც გროვდებოდა ყველა საგლეხო ბეგარა-გამოსაღები. სასახლე ბაღ-ვენახების, სახნავ-სათესი ადგილების, „მამულების“ შუაგულში მდებარეობდა, საიდანაც შეიძლებოდა თვალ-ყურის დევნება ყმა-გლეხთა მუშაობაზე. სასახლე უნდა ყოფილიყო ძირითადი სამუშაო სადგომი მამულების მმართველი პირისა. სამონასტრო ყმა-მამულის მართვა-გამგეობა სასახლეების მეშვეობით ხორციელდებოდა; რაც უფრო დიდი იქნებოდა მეურნეობა, მით მეტი სასახლე ესაჭიროებოდა მონასტერს. შესაძ-

---

[1] ჯ. კოპალიანი, მოურავის სახელო ფეოდალურ საქართველოში, თბ., 1982.

[2] იქვე, გვ. 13.

ლოა, ყოველ ცალკეულ მამულში სასახლე ყოფილიყო. „სასახლე ფეოდალის სამფლობელოში გარკვეული სისტემით განლაგებულ სამეურნეო ბაზას წარმოადგენდა, რომელიც იმავდროულად ყმა-გლეხობის ექსპლოატაციისა და მართვის ერთ-ერთი ტექნიკური საშუალებაც იყო... ყოველგვარი ბატონყმური ურთიერთობა კათალიკოსსა და საყმოს შორის სასახლეების მეშვეობით ხორციელდებოდა“.[1]

მართალია, „ვაჰანის ქვაბთა განგება“ არაფერს ამბობს სასახლეების შესახებ, არც მეურნეობის წარმმართველი და პასუხისმგებელი პირის საქმიანობას ეხება, მაგრამ უნდა ვივარაუდოთ, რომ სხვა მონასტრების მსგავსად, ვანის ქვაბებსაც ექნებოდა სასახლე (გარკვეულ პერიოდში შესაძლებელია – სასახლეებიც), სადაც მოხდებოდა ფიქსირება ყველა ბეგარა-ვალდებულებისა, სადაც იქნებოდა სიები მონასტრის ყმა-გლეხებისა, თავიანთი ვალდებულებებით, შესრულებულ სამუშაოთა ანგარიშები, აკრეფილ და ასაკრეფ გასადასახადთა მაჩვენებლები და სხვა. აქვე მოხდებოდა აკრეფილ გადასახადთა ჩაბარება მონასტრის წინამძღვრისადმი. ასე რომ, სასახლე და მოურავი შუამავლის როლში გამოდიან მონასტრის წინამძღვარსა და სამონასტრო ყმა-გლეხს შორის.

ამრიგად, ვანის ქვაბთა მონასტრის მფლობელობაში არსებული ადგილ-მამულები ფეოდალურ-ადმინისტრაციულ სისტემაში ცალკე სამეურნეო-ეკონომიკურ ერთეულს შეადგენდა, სადაც მამულების მართვა და ორგანიზება, გარკვეულწილად დამოუკიდებლად წარმოებდა.

მეურნეობის ზრდის პირობებში საქართველოს ეკლესია-მონასტრები განვითარების მაღალ დონეს აღწევდნენ: იზრდებოდა შემოსავალი, და აქედან გამომდინარე – მონასტრის კერძო საკუთრებაც. შენდებოდა, ფართოვდებოდა მონასტრის კუთვნილი სამეურნეო ნაგებობანი, სენაკები, ყალიბდებოდა მსხვილი საეკლესიო სენიორია, რომელიც მომავალში დამოუკიდებლობისაკენ მიისწრაფოდა. მონასტერი, რომელსაც თვითდამკვიდრებისა და მეურნეობის დამოუკიდებელი გაძღოლის უნარი ექნებოდა, უკვე ცდილობდა „არა ვისსა ჴელმწიფებასა ქუეშე“ ყოფნას. ასე მიაღწია სრული

---

[1] ბ. ლომინაძე, ფეოდალური მეურნეობის ორგანიზაციის ისტორიიდან გვიანფეოდალურ საქართველოში, მსკი, ნაკვ. 30, 1954, გვ. 113-114.

საუკუნე	სამფლობელოთა დასახელება		რა გზით არის შეძენილი	ვისგან არის შეძენილი	საბუთი
	მთლიანი ობიექტი	ცალკეული კომლები და მამულები			
XIII ს.		სოფ. გულშარშნის ქუჩშეთ აბჯარეული ზუბრი	შენირული	ვანის ქვაბთა ბატონ როსტევანისა და მისი ძმებისაგან თაყა, ვასარსი, შანშე, მისი შვილისაგან ვახტანგ და ზაერად	«ვ.ქ.გ.» IV მინანერი
XIII-XIV ს.ს.		ს. ჴევის ბოლოს ახალშენი მისი ვენახებით	შენირული	რჩეულას ძე როსტევანი და მისი შვილები ვახტანგ, ზაერად...	X მინანერი
XIV ს.		ს. ტოლოშს ორი ვენახი, ს. მაღნარას ნანილი, ახალშენი, ს. ორხოფიას ერთი მამული როტაშაული, ს. ტოლოშს ერთი ვენახი, ს. ფიაში ორი ყანა	შენირული	მურვან ღარიბაძე	I მინანერი III მინანერი
XIV – XVს.ს.		ს. კუნელეთის მესამედი, ს. დიდკლდის მესამედი, ს. ციხეკნელის მესამედი ს. კუარბის მესამედი	შენირული	მურვან ღარიბაძე	V მინანერი
XV ს.	ს. ჭალა ს. გულაური	ს. ფიას კუერნაული ვენახი, ს. მირაშხანს საგუბარი, ნანალკოტეი ყანა, ზედა-ვარძიის მესამედი, ს. მილახს - ერთი ვენახი გუარამათ მიწისა	შენირული საალაპედ	თმოგველთა ასული გულშარ	VIII მინანერი

დანართი 2
ვანის ქვაბთა მიწისმფლობელობის განვითარება

საუკუნე	სამფლობელოთა დასახელება		რა გზით არის შეძენილი	ვისგან არის შეძენილი	საბუთი
	მთლიან ობიექტი	ცალკეული კომლები და მამულები			
		ერთი ლუკაური ვენახი	საალაპედ შენირული		IX მინანერი
XV ს.		მჭედლისუბანს ერთი ყანა	მებეგრედ შენირული		II მინანერი
		ს. ტოლოშს – ვენახი,		ღარიბასძეთა რძლები	
		ს. ერკუაბას კვირიკას ორი ძე			
		ევეტას ძე ჟამიერაი		მამადდამა და დუნია	VII მინანერი
		ს. აგარას ორკა-ლოსძის მამული		მირძა და ზაზა	
		ს. ჭაჭკარში ვენახის სათავე და კალოს კაბინი		პატრონი ყვარყვარე და ანა	
		ს. განძასხევის ვენახი და მევენახე მისი სახლ-კარით	მებეგრედ შენირული	რჩეულაშვი-ლები ენუქ და ალფეზ	XIV მინანერი
		ს. ჭაჭკარს ბერაულის მესამედი ვენახი			
		ს. ეანის ქვაბს ერთი ძმა ირინაშვილი			XV მონანერი
		ს. დმელიას-ბაქე-ლიძის ნახევარი ვენახი			
		ფარნაოზა და ელისა		ათაბაგი ყვარყვარე	
XVI ს.		ს. ჭაჭკარში ვენახის თავი		მანუჩარი და ქაიხოსრო	XIII მინანერი

თვითმმართველობის უფლებას გელათისა და შიომღვიმის მონასტრებმა მეფის ხელშეწყობითა და მფარველობით. ვანის ქვაბებმა ვერ მოასწრო ასეთი დამოუკიდებლობის მოპოვება.

ვანის ქვაბთა მონასტრის ტიპიკონიდან და მისი მინაწერებიდან გამომდინარე, ჩვენ გარკვეული სურათი აღვადგინეთ მონასტრის მეურნეობისა, მისი საკუთრებისა. საკმაოდ დიდი სიმდიდრე მოგროვილა მის საჭურჭლეში ძვირფასეულობისა თუ ყმა-მამულების სახით, მაგრამ მას დიდი ხნის არსებობა არ ეწერა. მომხდურთა შემოსევებმა გაანადგურეს მონასტრის მეურნეობაც, მისი სენაკებიცა და საუკუნეების მანძილზე ნაგროვები სიმდიდრეც. აღარ ჩანან მონასტრის მეპატრონეებიც. ჟამთა სიავემ, ისტორიის ჩარხის უკუღმართობამ ერთ დროს აყვავებული, მოშენება-აღორძინების გზაზე მდგარი საკმაოდ მსხვილი საეკლესიო სენიორია ერთიანად დასცა და მოგვიანებით ამ მდიდარი მონასტრის სენაკის კედლებში დაყუდებული ბერებისა და მტრის თავდასხმას გამოქცეული ქალების თავშესაფარს ვხვდებით.

თავი VII
ვანის ქვაბთა მონასტრის ისტორიის ძირითადი ეტაპები

გამოქვაბულთა კომპლექსი ვანის ქვაბები დაარსებულია მეუდაბნოეობის ხანაში. „ვანის ქვაბების დაარსებისა და მისი მშენებლების ვინაობის შესახებ ცნობები არ მოგვეპოვება, მაგრამ ქვაბთა ზოგიერთი ჯგუფის განხილვიდან ჩანს, რომ აქ საცხოვრებელი ქვაბები ჯერ კიდევ მეუდაბნოეობის პერიოდში უნდა გაჩენილიყო“.[1] ეს უძველესი ქვაბთა ჯგუფი, გ. გაფრინდაშვილის აზრით, V-VII სს. უნდა ჩამოყალიბებულიყო,[2] ყოველ შემთხვევაში, VIII საუკუნეს არ გადმოცილდება. ცნობილია, რომ ჯავახეთისათვის დამახასიათებელია კლდეში ნაკვეთი ნაგებობანი: ქვაბ-საცხოვრისები, კლდეში ნაკვეთი სოფლები, მონასტრები, სამეურნეო, თავდაცვითი და სახიზარი გამოქვაბულები. გამონაკლისი არც ვანის ქვაბებია. თავდაპირველად აქ ბუნებრივი მცირე ზომის გამოქვაბულები არსებობდა ზღუდის მისადგომებთან, რომელიც განდეგილთა თავშესაფარი უნდა ყოფილიყო. გ. გაფრინდაშვილს მიაჩნია, რომ ვანის ქვაბები ერთ-ერთი უძველესი უდაბნოა საქართველოში,[3] რასაც მკვლევარი ხსნის ძეგლის ქვაბულოვანი ხასიათით, აგრეთვე სახელწოდებაში ორი ტერმინის არსებობით: „ვანი“ და „ქვაბი“. მას მიაჩნია, რომ „ვანი“ ქართულში საერთოდ აღნიშნავს „ბერის სადგომს“, კერძოდ, „ქვაბ-მონასტერს“, ტერმინი „ქვაბი“ კი – გამოქვაბულს, სამალავს, თავშესაფარს. ე. ი. სამონასტრო მოძრაობის ადრეულ საფეხურზე, მეუდაბნოეობის ეპოქაში ვანის ქვაბები ბერის გამოქვაბულ-თავშესაფარი უნდა ყოფილიყო. ასეთივე ტერმინით „უდაბნოც“ მეუდაბნოეობის ადრეულ საფეხურზე ყოველთვის „ქვაბთან“ იყო დაკავშირებული და ქვაბ-სამყოფელს ეწოდებოდა. გამოქვაბული მონასტრები წარმოიდგი-

---

[1] გ. გაფრინდაშვილი, ვარძიისა და მისი მიდამოების ქვაბები, ს. I, 9, თბ., 1957, გვ. 28.

[2] Гаприндашвили Г., Пустынь, как монастырский ансамбль. Ванис-кваби – пустын – монастырь. „საქ. მღვიმეები და გამოქვაბულები“, (სპელეოლოგიური კრებული), თბ., 1988, გვ. 37.

[3] იქვე.

ნება, როგორც უდაბნო. ასურელი მამები, მოგვიანებით გრიგოლ ხანძთელიც, ჯერ უდაბნოში მკვიდრდებიან, ხოლო შემდგომ სამონასტრო მშენებლობას იწყებენ. მეუდაბნოეობა არის წინა საფეხური სამონასტრო ცხოვრების განვითარებისა. იგი საქართველოში, ივანე ჯავახიშვილის აზრით, ასურეთის ზეგავლენის წყალობით უნდა გავრცელებულიყო.[1] ბიბლიის უდაბნო არის წინასახე ბერმონაზვნური ასკეტიზმისა და კერძოდ, განდეგილობისა. ამიტომ მოიხსნიება ქრისტიანული სავანეები – მონასტრები – უდაბნოდ, რომელთაც სწორედ „ებრაელთა გზის" ფუნქცია აქვს; როგორც ეგვიპტის უდაბნომ ჩამოაყალიბა ისრაელიანთა მოდგმა რჩეულ ერად და მოამზადა მათი გონება ღვთის სიტყვის მოსასმენად, „უმანკო ჩასახვის სავანენიც" – ეკლესიები და მონასტრები – ასევე სრულყოფდნენ ღვთის ძიების გზაზე მავალთა სულებს და გარდაქმნიან მათ ახალ ერად – ჭეშმარიტ რჩეულად და ნათელღებულად".[2] უდაბნოს მკვიდრნი მარტოდმყოფნი და მეუდაბნოენი იყვნენ. როგორც გ. მერჩულე აღნიშნავს: „ვიდრე მოსვლამდე გრიგოლი მწყემსისა მის კეთილისა მწვცთაგან უხილავთა ლტოლვილნი მცირედნი იგი ცხოვარნი ქრისტესნი განბნეულ იყვნეს თითოჲ ანუ ორორი სივრცესა მათა უდაბნოთასა, ხოლო მოსვლასა წმიდისა გრიგოლისა ცხოვარნი იგი განმწყდეს".[3] სამონასტრო წეს-წყობილება კი, საყოველთაოდ მაინც, ძირითადად გრიგოლ ხანძთელის დროიდან იკიდებს ფეხს.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ვანის ქვაბები თავდაპირველად მარტოდმყოფთა, მეუდაბნოეთა თავშესაფარი უნდა ყოფილიყო, შემდგომ აქ საცხოვრებელი ქვაბები ჩამოყალიბდა, ხოლო მოგვიანებით, როდესაც სამონასტრო ცხოვრებამ ფართოდ მოიკიდა ფეხი საქართველოში, ვანის ქვაბებშიც გაჩნდა მონასტერი ფართო სამონასტრო ორგანიზაციული მოწყობით და ამიერიდან ვანის ქვაბებიც უზარმაზარ კომპლექსად გადაიქცა.

ვანის ქვაბები უდაბნო-მონასტერია VIII-XVI საუკუნეების მანძილზე. მას უდაბნოდ იხსენიებს „ვაჰანის ქვაბთა განგე-

---

[1] ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. ტ. VII, თბ., 1984, გვ. 31.

[2] ნ. პაპუაშვილი, რელიგიის ისტორია, კარიბჭე, თბ., 1996, გვ. 132.

[3] გიორგი მერჩულე, „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება".

ბაც": „და რომელნიცა სოფლისა ნივთადა არ შემსჭუალულ არიან მონასტერს მყოფნი, ეგევითართა მათ უდაბნოჲს მოყუარეთა და ყოვლად სოფლით გასწორებულთა, მათ მიერ უმანკოჲთა გონებითა განიხილვოდინ ჩემ მიერ ყოვლად სასოებით და გულისმოდგინებით აღწერილი ესე ანდერძი საღმთოჲსა მოღუაწებისა აღმასრულებელთათჳის, რომელ სამეფოსა ჩუენისა უდაბნო-ქმნით და ყოვლითურთ საღმრთოთ განწესებით, ზომიერად და ჯეროვნად რაოდენნი მწირველნი და მწირნი მონასტერსა ამას ჩუენსა განგჳწესებიან სურვილითა ღუწისაჲთა საღმრთოდ განკუთვნილთა მადლთა მათთაგან, რომელ ჩუენისა სამეფოსა სასოებაჲ უდაბნოდ განწესებისაჲ და სურვილით და წადიერებით ზედამდგომელობაჲ ყოვლითა გონებითა, ვითარ მე".[1] წერილობით წყაროებში დასტურდება XI-XII საუკუნეებში კლდეში გამოკვეთილი სოფლები: ვანის ქვაბი, ვანის ჴევი, რომლებიც ვანის უდაბნო-მონასტერთან დაკავშირებულ პირთა საცხოვრებელი უნდა ყოფილიყო.

ვანის ქვაბებში წარმოებული კვლევის შედეგად აღმოჩენილი მდიდარი მასალა („ვაჰანის ქვაბთა განგება", მისი მინაწერები, გურგენისძეთა წარწერები, მონასტრის კედლის წარწერები, არქეოლოგიური მონაპოვარი და სხვ.) იძლევა საშუალებას, მეტ-ნაკლებად აღვადგინოთ ვანის ქვაბთა ისტორიის ძირითადი ეტაპები.

IX-XI საუკუნეებში ვანის ქვაბები ნელ-ნელა ფართოვდება. იკვეთება ქვაბ-სენაკების ახალი წყება და იქვე, უდაბნოს ცენტრში ახალი წმ. გიორგის ტაძარი ჩნდება. ეს არის პირველი მიწისზედა მშენებლობა ვანის ქვაბებში. აქ არის დიდი სათავსოები, ახლად აგებული ან გადაკეთებული ქვაბები, რომელთა იატაკი დაგებულია ქართული აგურით. ეს შენობა XII იარუსზე ტაძრის ქვემოთ. წმ. გიორგის ტაძარი მოხატული ყოფილა, მაგრამ 1089 წლის ძლიერი მიწისძვრის შედეგად ვანის ქვაბთა ცენტრალური ნაწილი ტაძრიანად დაინგრა.

XII საუკუნიდან ვანის ქვაბები გურგენისძეთა ფეოდალური საგვარეულოს საკუთრებაა. ვანის ქვაბთა მონასტერში ნაპოვნი სამშენებლო წარწერა გვამცნობს: „იესუ ქრისტე, ადიდე ორთავე შინა სუფევათა მეფეთა-მეფე და დედოფალ

[1] ლ. მუსხელიშვილი, ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 86.

თამარ, რომლისა ზე მე, იჩქით გურგენისძეთა აღვაშენე კედელი ესე და დავასვენე ხატნი მაცხოვრისაჲ, ღმრთისმშობლისაჲ, ნათლისმცემლისაჲ და ჯუარი წმ. სვიმონისი, ვინცა ილოცვიდეთ, მეცა მომიხსენეთ".[1] წარწერა მ. გაფრინდაშვილმა 1189-1204 წლებით დაათარიღა.[2] წარწერიდან ჩანს, რომ იჩქით გურგენისძეს ვანის ქვაბთა მონასტრის კედელი აუშენებია. მან 1186-1191 წწ. განაახლა მონასტერი, აღადგინა და ძვირფასი ხატებით შეამკო წმ. გიორგის ტაძარი; მის გვერდით ააგო საგვარეულო ეკვტერი და ორივე შესასვლელში თავისი მოღვაწეობის ამსახველი წარწერა გააკეთა. მონასტერი გურგენისძეთა ფეოდალური სახლის საგვარეულო საკუთრებად იქცა. იჩქით გურგენისძეს ეკუთვნის აგრეთვე წუნდის პატარა, ლამაზი ეკლესიის აგებაც: „სახელითა ღმრთისაჲთა, მე, იჩქითმან გურგენისძემან აღვაშენე ეკლესიაჲ ესე, მამული ჩუენი, სახელსა ზედა წმიდისა ნათლისმცემლისსა, სალოცველად სულისა ჩემთათვის და მშობელთა ჩემთა".[3] აღნიშნულ წარწერებზე დაყრდნობით დავასკვნით, რომ გურგენისძენი წუნდა-კუმურდო-ვანის ქვაბების მიმდებარე ტერიტორიების მფლობელები არიან. აღნიშნული მხარე გურგენისძეთა საპატრონო რეგიონს წარმოადგენდა.

XII საუკუნის მიწურულიდან ვანის ქვაბები უკვე სამეფო საკუთრებაშია და თამარის სახელს უკავშირდება. როგორც სამეფო მონასტერი, თამარს მზრუნველობა გამოუჩენია მისდამი. გარკვეული რეკონსტრუქცია ჩაუტარებიათ. თამარის მეფობის მე-20 წელს (1204) ვანის ქვაბთა მონასტერს ზღუდეს უშენებს ანტონ ჭყონდიდელი. ზღუდე დაახლოებით ასი მეტრის სიგრძისა იყო.[4] მას ჰქონდა ორი შესასვლელი: დიდი და პატარა. „დიდნი კარნი ზღუდისანი დიდთა მარხვათა უხარებოდე ნუ განეხუმიან, ცოტათა კართა იარებოდენ, თჳნიერ

---

[1] ვ. სილოგავა, იჩქით გურგენისძის სამი წარწერა. „ნერგი", 17, 1994, 1-7 ოქტომბერი.

[2] გ. გაფრინდაშვილი, ვანის ქვაბის განძი, „ძეგლის მეგობარი". 6, თბ., 1966, გვ. 8.

[3] ვ. სილოგავა, დასახ. ნაშრ.

[4] Гаприндашвили Г., Пустынь, как монастырский ансамбль. Ванис-кваби – пустынь – монастырь. საქ. მღვიმეები და გამოქვაბულები", გვ. 45.

ჴელმწიფე ანუ დიდებული არ შემოვიდოდეს“,[1] – ნათქვამია ვანის მონასტრის ტიპიკონში.

XII საუკუნის 30-იან წლებში ვანის ქვაბთა მონასტერი უკვე საბატონო მფლობელობაშია. იგი თმოგვის ციხე-სიმაგრესთან ერთად საპატრონოდ გადაუციათ მხარგრძელებისათვის, რომლებიც ამიერიდან თმოგველებად იწოდებიან.

1190-1191 წლიდან თმოგვი მხარგრძელებს ეჭირათ, მანამდე კი იგი მეფის განკარგულებაში იყო და მეფე თავის მოხელეებს უბოძებდა ხოლმე პირობითი მფლობელობით. ასე მაგალითად, 1190-1191 წლამდე იგი ეჭირა ამირსპასალარ გამრეკელ თორელს, მანმადე კიდევ – აფრიდონ მსახურთუხუცესს. გამრეკელის გარდაცვალების შემდეგ თმოგვი ჩამოერთვათ მის შვილებს და გადაეცა სარგის ვარამის ძე მხარგრძელს, რომელიც ამის შემდგომ სარგის თმოგველად იწოდებოდა. თმოგვი მხარგრძელთა ხელში სამემკვიდრეო სამფლობელოდ იქცა.[2] მას შემდგომ, რაც თმოგვი საბოლოოდ განმტკიცდა სარგისისსა და მისი შთამომავლების მემკვიდრეობაში, უნდა ჰბოძებოდათ მათ ვანის ქვაბთა მონასტერიც. 1206 წლის ახლო ხანებში სარგის თმოგველი გარდაიცვალა და მის შვილს მხარგრძელს უკვე საგვარეულო მონასტრად უქცევია ვანის ქვაბები და მისთვის სპეციალური წეს-განგებაც შეუდგენია 1204-1234 წწ.[3]

ამრიგად, სარგისმა თმოგვი მიიღო, მხარგრძელმა კი ციხე-ქალაქი საგვარეულო მონასტრით სრულყო. მან მიიღო მცირე სამეფო მონასტერი, გააფართოვა ის და ტიპიკონი შეუდგინა. სამეფო მონასტერი საგვარეულო მონასტრად იქცა.

თმოგველები ზრუნავდნენ ვანის ქვაბებზე. პერიოდულად აქ სარესტავრაციო სამუშაოებს აწარმოებდნენ. ახალს აგებდნენ, შეწირულობებით ამდიდრებდნენ მონასტერს. იქმნებოდა მნიშვნელოვანი კლდისა და მიწისზედა არქიტექტურული ძეგლები. XIII ს. 60-80-იან წლებს შორის მათ ააშენეს წმ. გიორგის ტაძრის კარიბჭე, სამრეკლო და დარბაზული ეკლესია. ერთი სიტყვით, სიცოცხლე ჩქეფდა ვანის ქვაბებში, მას მესხეთის ზოგადი პოლიტიკური ვითარებაც უწ-

[1] ლ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 90.

[2] იქვე, გვ. 16-17.

[3] იქვე.

ყობდა ხელს. 1266 წ. მესხეთი საქართველოს გამოეყო, უშუალოდ დაემორჩილა ყაენს და ამით მშვიდობიანობა შეინარჩუნა. მართალია, მესხეთის ხასინჯუდ ქცევა შეღავათი იყო მისთვის საქართველოს სხვა მხარეებთან შედარებით, მაგრამ ეროვნული თვალსაზრისით, ეს იყო დიდი შეცდომა, რომელიც მოგვიანებით ქართველთათვის მრავალი უბედურების მიზეზად იქცა.

ვანის ქვაბები იზრდებოდა, შენდებოდა, ლამაზდებოდა. მას შემდეგ კი, რაც აქ ბერ-მონაზონთა რიცხვმა იმატა და თმოგველებმაც სპეციალურად შედგენილი წეს-განგება დაუწესეს მონასტერს, ვანის ქვაბები მძლავრ სამონასტრო კომპლექსად გადაიქცა. თმოგველები საკმაოდ დიდი სიმდიდრის პატრონად ჩანან, რადგანაც ისინი უვლიდნენ ამ გრანდიოზულ კომპლექსს, შესაწირავებს სწირავდნენ ვაჰანის ქვაბთა მონასტერს, ყოველმხრივ უზრუნველყოფდნენ მონასტრის ძმობას და იცავდნენ მას. მაგრამ უბედურებამ ერთიანად ჩაკლა სიცოცხლე ვანის ქვაბებში. „საფუძველითურთ შეიძრა ქუეყანა და შეძრწუნდა, რომელ დაიქცეს საყდარნი და მონასტერნი, ეკლესიანი და ციხენი, სახლნი, ნაშენებნი მოოჴრდეს, მთანი და ბორცუნი დაიზულეს, კლდენი სახედ მტუერისა დაილაგნეს. და მიწა განიპო... სამცხეს ურიცხვი სული მოსწყდა და ყოვლად საყდარი, ეკლესია და ციხე არსად დარჩა დაუქცევარი, იქმნა გლოვა და ტირილი უზომო“.[1] – გადმოგვცემს მემატიანე.

იმ ფერდობის ქვეშ, რომელიც კლდის ნანგრევებზე შექმნილა და სადაც არქეოლოგიური გათხრები მიმდინარეობდა, მიწისძვრის საშინელი სურათი იშლება. მიუხედავად იმისა, რომ ვანის ქვაბთა მონასტერში ბერ-მონაზონთა მოღვაწეობა შემდეგ საუკუნეებშიც მიმდინარეობდა, მიწისძვრის ეს საშინელი სურათი ხელუხლებელი აღმოჩნდა.[2] მემატიანე აღდგომის დღესასწაულს უკავშირებს ამ მიწისძვრას. ხალხური გადმოცემითაც ვანის ქვაბები დღესასწაულზე დაუნგრევია მიწისძვრას და კლდის ნანგრევს შვიდი ნეფე-დედო-

---

[1] უამთააღმწერელი, ასწლოვანი მატიანე, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო რევაზ კიკნაძემ, თბ., 1987, გვ. 167.

[2] გ. გაფრინდაშვილი, ვანის ქვაბის განძი, „ძეგლის მეგობარი“, 966, 6, გვ. 6.

ფალი დაუტანია.[1] მართლაც, სხვადასხვა ადგილას გაჭყლეტილ ადამიანთა ჩონჩხებია, „მათი ერთი ჯგუფი XIII ს. აგებული ეკლესიის წინ დაღუპულა, რამდენიმე კაცი კი გუმბათიანი ტაძრის ქვითკირის კედელს დაუტანია. ერთ მათგანს სამი ვერცხლის თასი სჭერია ხელში, მიწისძვრას თუ გაურბოდა, მაგრამ კლდის ნაშალში დამარხულა"[2], – მოგვითხრობს გ. გაფრინდაშვილი.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოჩნდა გუმბათიანი ტაძრის წინა ქვითკირის კედლის ნანგრევი შესასვლელით და სამრეკლოს ჩუქურთმიანი ფრაგმენტები. ტაძრის საკურთხეველში კი – კანკელის ორნამენტირებული ფილები.

აღმოჩენილი ვერცხლის თასები ჭედური ხელოვნების შესანიშნავ ნიმუშებს წარმოადგენდნენ. სამივე მათგანი ერთი ოსტატის მიერაა შექმნილი. ერთი თასი შიგნიდან მოოქროვილია. „თასები ხასიათდება დაბალი, ოვალური კალთებითა და უქუსლო ფსკერით, თასები შეიცავს ქართულ ორნამენტს – „ბრიალა" (მზე) ფსკერზე და სხივები კალთაზე. ფსკერის შუაში ამობურცულია კოპწია ორნამენტით. ერთ მათგანს ბაგრატიონთა გერბი „სოლომონის ბეჭედი" ამშვენებს. ორნამენტი „ბრიალა" ქართულ ხალხურ შემოქმედებაში დადასტურებულია II-IV საუკუნეებიდან.

არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მონაცემებით ბრიალას მზის კულტთან აკავშირებენ. ის ფართოდაა გავრცელებული II-III საუკუნეების თასებზე, შემდეგ არქიტექტურულ ძეგლებზე და სხვ.

ერთ-ერთი თასის კოპზე არსებული „სოლომონის ბეჭედი" უთუოდ საინტერესოა თვით თასების დასათარიღებლად. ისინი 1260-1280 წლებისაა. თასებზე მისი არსებობა მიუთითებს, რომ ისინი სამეფო სახლისაა..."[3]

ვანის ქვაბში XVI-XVII საუკუნემდელი ლითონის ჭურჭელი მიკვლეული არ არის. ამ ეპოქის თასები კი არსებობს და საკმაოდ მრავალრიცხოვანია. ისინი მრავალფეროვანია და თავისი ფორმით და ორნამენტებით მკვეთრად განსხვავებული. ასევე მრავალრიცხოვანი და ფერებით მრავალფეროვანია

---

[1] გ. გაფრინდაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 7.
[2] იქვე.
[3] იქვე.

ვანის ქვაბების გათხრებისას აღმოჩენილი კერამიკული ჭურჭელიც. დიდი ნაწილი მათგან ფრაგმენტულადაა მოღწეული ნამტვრევების სახით. ს. ბურდილაძემ აღადგინა მათი ფორმები და შეეცადა მოეხდინა მათი ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია, რითაც გარკვეული წვლილი შეიტანა ქართული შუასაუკუნეობრივი არქეოლოგიური კერამიკის შესწავლის საქმეში. მან ოთხი ძირითადი ტიპი გამოყო ვანის ქვაბთა კერამიკული ნაწარმიდან.[1] თითოეულ ტიპს მისთვის დამახასიათებელი ნიშნები აქვს, ყოველი მათგანი კი უცილობლად ატარებს ადგილობრივი, თვითმყოფადი ტრადიციული კულტურის ნაკვალევს.

ვანის ქვაბების ერთ-ერთ გამოქვაბულში გ. გაფრინდაშვილმა შალის ქსოვილის ფრაგმენტიც აღმოაჩინა. მათი შესწავლით ირკვევა, რომ ეს ნიმუშები სხვადასხვა პერიოდს განეკუთვნება და მათ შორის უძველესია ხალიჩის ნიმუში, რომელიც ორნამენტის მიხედვით, მის ცენტრალურ ნაწილს წარმოადგენს.[2]

როგორც აღვნიშნეთ, მიწისძვრამ მეორედ დაანგრია ვანის ქვაბები, მაგრამ გარკვეული პერიოდის გავლის შემდეგ აქ კვლავ გამოცოცხლდა სამონასტრო ცხოვრება, რაზეც მეტყველებს ვანის მონასტრის ტიპიკონის XIV-XVI სს. მინაწერები.

XIII საუკუნის ბოლოდან ვანის ქვაბთა მონასტრის მეპატრონეებად თმოგველები აღარ გვხვდებიან. მონასტერს სხვა საგვარეულო სახლები დაეპატრონენ: რჩეულასძენი, ღარიბასძენი; თმოგვის ციხე და ვაჰანის მონასტერი გარკვეული ხნის მანძილზე მურვან კათხაისძისა და მის შთამომავალთა ხელშიც იმყოფებოდა.[3]

შენირულობებში ათაბაგთა და მათი სახლის წევრებიც გაიელვებენ, მაგრამ XIV-XVI საუკუნეებიდან უკვე არეულობის ხანაა სამხრეთ საქართველოში. თურქეთსა და ირანს შო-

---

[1] Бурдиладзе С. Классификация поддонников керамических изделий из пустынь-монастыря Ванис-кваби. „საქ. მღვიმეები და გამოქვაბულები", თბ., 1988, გვ. 71-73.

[2] Джалабадзе Г., Образцы тканей из Ванис-кваби. „საქართველოს მღვიმეები და გამოქვაბულები", თბ., 1988, გვ. 99-103.

[3] პ. ზაქარაია, თბილისი, ბორჯომი, ვარძია, თბ., 1977, გვ. 59.

რის მიმდინარე ბრძოლაში მესხეთს განსაკუთრებული როლი ენიჭებოდა მისი სტრატეგიული მდებარეობის გამო. ამიტომ ორივე მხარე დაჟინებით ცდილობდა მესხეთის დაპყრობას, იქ ფეხის მოკიდებას. 1551 წ. სამცხე-ჯავახეთს შაჰ-თამაზ I შემოესია. მისი ურდოები არნახული სისასტიკით მოედვნენ ქვეყანას. მათ რამდენიმე ათასი ადამიანი მოკლეს. დაიპყრეს ახალქალაქის, თმოგვის, ვარძიის, აწყურის, ასპინძის, ვარნეთისა და სხვა ციხეები. ვარძიის ეკლესიას ჩამოაგლიჯეს ფოლადისა და ოქროს კარები და ირანში წაიღეს. ააოხრეს და გაძარცვეს ვანის ქვაბებიც. ამის შემდგომ, XVI საუკუნის II ნახევრიდან ვანის ქვაბებში მონასტრის აღდგენა-განახლების პირობები აღარ იყო.

ვანის ქვაბები ვერც ოსმალთა მსახვრალ ხელს გადაურჩა. 1576 წ. ოსმალებმა აიღეს და საბოლოოდ გაანადგურეს იგი.[1] ვანის ქვაბთა მონასტერმა არსებობა შეწყვიტა. იგი გაუკაცრიელდა.

გაუკაცრიელებული მონასტერი, მასში არსებული მიუვალი სენაკები და სამავალები შესანიშნავ თავშესაფარს წარმოადგენდა გამუდმებული ომიანობის პერიოდში. მით უფრო, რომ სამცხე-საათაბაგო არნახულ ნგრევას განიცდიდა, ერთის მხრივ, სპარსეთისა და ოსმალეთისაგან, ხოლო მეორეს მხრივ – შინაური არეულობის გამო. ვანის ქვაბთა კომპლექსის ბოლო იარუსზე ჩამოქცეული კლდის სახლების ადგილზე მდებარეობს ეკლესია, რომლის კედლებთან მისვლაც კი საკმაო სირთულეს წარმოადგენდა. საჭირო იყო უამრავი გამოქვაბულის, საიდუმლო გვირაბის გავლა, რომ ამ მონასტრამდე მიგეღწია. დღეს ეს სავალი გზები და გვირაბები ჩახერგილია ჩამონაშალი მასალით. სწორედ ამ ეკლესიის კედლებმა შემოგვინახა წარწერები (დაახლ. 60-მდე), რომელთა ავტორები მტრის თავდასხმას გამოქცეული ქალები არიან. ამ ქალთა უმრავლესობა მაღალი ფეოდალური წრის წარმომადგენლებად ჩანან, რომლებმაც კარგად იციან წერა-კითხვა, იცნობენ პოეზიას. წარწერათა ავტორები გოდებენ და მოთქვამენ თავიანთი მდგომარეობის გამო. როგორც ჩანს, მათ თავი შეუფარებიათ ამ მიუდგომელი მონასტრისათვის და ერთ დროს ეს ბერ-მონაზონთა სახიზარი ქვაბები დღეს,

[1] გ. გაფრინდაშვილი, ვანის ქვაბები, ქსე, ტ. IV, თბ., 1979, გვ. 294.

ბედის უკუღმართობის გამო, წარჩინებულ ქალთა თავშესაფრად ქცეულა.

ისტორიოგრაფიაში არსებობს ვარაუდი აღნიშნულ ეკლესიაში დედათა მონასტრის არსებობის შესახებ,[1] მაგრამ წარწერების შინაარსი ამ ვარაუდს სავსებით გამორიცხავს. მონაზონ ქალს არავინ მისცემდა ნებას, საერო პოეზიის ნიმუში, ანდა საკუთარი სასიყვარულო ამბავი თუნდაც დამალულად წაეწერა არათუ ეკლესიის კედელზე, არამედ საკუთარ სენაკშიც კი.

მესხეთში არსებული გამუდმებული ომიანობის დროს კვლავ მრავალი ადამიანის სახიზრად გადაიქცეოდა ვანის ქვაბები, რომლის წარსული სიდიადისა და გრანდიოზულობის კვალი დღესაც იმზირება სარკმლებად ქცეული კლდეებიდან. საუკუნეების ქარტეხილებმა, მართალია, თავისი კვალი დაამჩნიეს ძეგლს, მაგრამ ძველი დიდება კვლავ უპოვრად იხედება იავარქმნილი მონასტრის კედლებიდან.

[1] თ. ჟორდანია, ისტორიული საბუთები შიო-მღვიმის მონასტრისა და „ძეგლი" ვაჰხანის ქვაბთა, თბ., 1896, გვ. 46. შ. ონიანი, ვანის ქვაბთა მონასტრის წარწერების პოეზია, „საბჭოთა ხელოვნება", 7, თბ., გვ. 36-40; 8, თბ., 1960, გვ. 33-36; მისივე, ვანის ქვაბთა ორი პოეტური წარწერა, „ძეგლის მეგობარი", 10-11, თბ., 1967, გვ. 33.

დასკვნები

„ვაჰანის ქვაბთა განგება“ – საქართველოში მოქმედ ტიპიკონთაგან ჩვენამდე მოღწეული პრაქტიკულად ერთადერთი სამონასტრო წესდება – პირველხარისხოვანი საისტორიო წყაროა ზოგადად ქართული ეკლესიის ისტორიისა, კერძოდ კი – სამონასტრო ორგანიზაციისა და მღვდელმსახურების შესასწავლად. ჯერ კიდევ თ. ჟორდანია წერდა: “ვანის გუჯარი გვაძლევს ახალს საყურადღებო ცნობებს ისტორიულს, გეოგრაფიულს, სარწმუნოებრივს და გვაროვნობითსაცა იმ საქართველოს კუთხისას, რომელიც რამდენიმე საუკუნეა, რაც მოსწყდა საქართველოს და რომელზედაც იშვიათად იპოვება ახალი ცნობები”.

წყაროთმცოდნეობითმა ანალიზმა მოგვცა საშუალება წამოგვეჭრა ქართული სამონასტრო ორგანიზაციისა და მეურნეობის, სამცხის ისტორიული გეოგრაფიის, ტიპიკონის პერსონოლოგიისა და დათარიღების საკითხები. ჩვენს მიერ წარმოებული კვლევის შედეგად მივიღეთ:

1. სამონასტრო ცხოვრების ჩასახვა-განვითარების გზა და ორგანიზაციული სტრუქტურის პრინციპები საერთოა ქრისტიანული ეკლესიისათვის. ქართული მონასტრები იმეორებენ ბიზანტიური სამონასტრო ცხოვრების გზას. „ვაჰანის ქვაბთა განგება“ მსოფლიოს მართლმადიდებლურ ეკლესიაში მიღებული საზოგადო წესდების ადგილობრივი ქართული უფლებრივ-ორგანიზაციული და მორალურ-ეთიკური ტრადიციებით შევსებულ (გაჯერებულ) ვარიანტს წარმოადგენს.

2. „ვაჰანის ქვაბთა განგება“ შედგენილი უნდა იყოს 1225-1230 წწ.

3. ვანის ქვაბები მამათა მონასტერია და აქ დედათა მონასტრის არსებობას გამოვრიცხავთ. იმ პერიოდისთვის, როცა კედლებზე სამიჯნურო წარწერები ჩნდება, ვანის ქვაბები უკვე გამაგრებულ სახიზარ-თავშესაფარს წარმოადგენს.

4. ვანის ქვაბთა მონასტრის შინაგანაწესი მეტად მკაცრია და თითქმის იდენტური სხვა მონასტრებში დამკვიდრებული წესებისა.

ვანის მონასტრის ძმობა სამ მთავარ ჯგუფად, „დასად“ იყოფოდა, რასაც შემდეგი სქემის სახე მივეცით:

I დასი („ჯელისუფალნი") „თავადნი" ანუ „უთავადესნი ძმანი":

1) მამასახლისი ანუ წინამძღვარი
2) იკონომოსი
3) დეკანოზი
4) მეჭურჭლე
5) მეტრაპეზე
6) კანდელაკი
7) იპიტირიტისი
8) მწირველი, რომელსაც მკითხველ-კანანახობაც შეუძლია
9) მემწრე

II დასი („დასი მღვდელთაჲ"):

1) მღვდლები
2) დიაკვნები

III დასი:

1) მწირნი
2) მსახურნი

ნაშრომში გარკვეულია თითოეული დასის უფლება-მოვალეობები, იგივე მოხელეები იხსენიება სხვა ძეგლებშიც, რომლებიც სამონასტრო ცხოვრებას ასახავენ. წარმოდგენილი სტრუქტურა დამახასიათებელია ქართული სამონასტრო ორგანიზაციისათვის.

5. ვანის ქვაბებთან დაკავშირებული ყველა გვარ-სახელი, წარმოების მიხედვით, ზოგადქართულია და კარგად ესადაგება ამ პერიოდის ონომასტიკონს.

6. ვანის ქვაბთა მონასტრის ონომასტიკა – ყველა გეოგრაფიული სახელი, ტოპონიმიც და მიკროტოპონიმიც, გამოირჩევა სიძველით. მათი ანალიზი საინტერესოა საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისა და ისტორიული ტოპონიმიკის თვალსაზრისით. ნაშრომს თან ერთვის ჩვენს მიერ შედგენილი ვანის ქვაბთა მონასტრის მიდამოების ისტორიულ-გეოგრაფიული რუკა.

7. ვანის ქვაბებს მთელი თავისი არსებობის მანძილზე საკმაოდ დიდი სიმდიდრე დაუგროვდა ძვირფასეულობებისა და ყმა-მამულის სახით. მისი არსებობის წყარო და მეურნეობის მართვის საფუძველი მონასტრის მეპატრონეთა უხვი შენირულობანი იყო. ფეოდალურ-ადმინისტრაციულ სისტემა-

ში იგი ცალკე სამეურნეო-ეკონომიკურ ერთეულად ჩამოყალიბდა.

„ვაჰანის ქვაბთა განგების“, როგორც საისტორიო წყაროს, მნიშვნელობას ზრდის ის გარემოება, რომ მოქმედი სხვა სამონასტრო დისციპლინარული ტიპიკონი, რომელიც ქართული სამონასტრო ცხოვრების წესსა და რიგს ასახავს, ჩვენ არ მოგვეპოვება. იმ გეოგრაფიული ჟანრის თხზულებებთან ერთად, რომლებიც სამონასტრო ცხოვრებას შეეხება და რომელთაც საისტორიო თხზულებებსაც ვუწოდებთ, „ვაჰანის ქვაბთა განგება“ საქართველოს სამონასტრო ცხოვრების სრულყოფის სურათს ხატავს.

ტაძრის ნანგრევები
(ფოტო რ. კორშიასი)

წყაროები და ლიტერატურა

1. წყაროები

1.1. ბასილ ზარზმელი, სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. 1, თბ., 1963/64.

1.2. გიორგი მერჩულე, გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. 1, თბ., 1963/64.

1.3. გიორგი მთაწმინდელი, ცხორება იოვანესი და ეფჯუთმესი, გამოსაცემად მოამზადა ივანე ჯავახიშვილმა, თბ., 1946.

1.4. დიდი სჯულისკანონი (გამოსაცემად მოამზადეს ე. გაბიძაშვილმა, ე. გიუნაშვილმა, მ. დოლაქიძემ, გ. ნინუამ), თბ., 1975.

1.5. ვაჰანის ქვაბთა განგება, ტექსტი გამოსცა ლ. მუსხელიშვილმა, ტფ., 1939.

1.6. ჟამთააღმწერელი, ასწლოვანი მატიანე, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო რ. კიკნაძემ, თბ., 1987.

1.7. ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა და „ძეგლი" ვაჰხანის ქუაბთა", თ. ჟორდანიას გამოცემა, ტფ., 1986.

1.8. სვანეთის წერილობითი ძეგლები, I, ისტორიული საბუთები და სულთა მატიანეები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები და სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი დაურთო ვ. სილოგავამ, თბ., 1986.

1.9. იჩქით გურგენისძის სამი წარწერა, ვ. სილოგავას გამოცემა, „ნერგი" 17, 1994, 1 ოქტომბერი.

1.10. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1984.

1.11. ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის გამოც., ტ. III, თბ., 1970.

1.12. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის (A) კოლექციისა, ტ. IV, შეადგინეს და დასა-

ბეჭდად მოამზადეს თ. ბრეგაძემ, მ. ქავთარიამ, ლ. ქუთათელაძემ, ელ. მეტრეველის რედ., თბ., 1985.

1.13. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა. შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, წ. II, ტფ., 1897.

1.14. ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, თბ., 1946.

1.15. გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, ს. ჯიქიას გამოცემა, II, თბ., 1941.

1.16. გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, ს. ჯიქიას გამოცემა, III, თბ., 1958.

1.17. Источники грузинских летописей, Три хроники, Э. Такаишвили, СМОМПК, XVIII, Тф., 1900.

2. ლექსიკონები და ენციკლოპედიები

2.1. პირთა ანოტირებული ლექსიკონი (XI-XVII სს. ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით), I, გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯანდიერმა, თბ., 1991.

2.2. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, თბ., 1991.

2.3. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, II, თბ., 1993.

2.4. ვანის ქვაბები, სტატიის ავტორი გ. გაფრინდაშვილი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. IV, თბ., 1979, გვ. 294.

2.5. კათალიკოსი, სტატიის ავტორი ბ. ლომინაძე, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. V, თბ., 1980, გვ. 318.

2.6. მონასტერი, სტატიის ავტორი ბ. ლომინაძე, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. VII, თბ., 1984, გვ. 92.

3. ლიტერატურა

3.1. ბერიძე გრ., ქართული ენის ჯავახური კილო, თბ., 1988.

3.2. ბერიძე მ., ჯავახეთი, თბ., 1992.

3.3. ბერიაშვილი ლ., ტრადიციული მიწათმოქმედების საკითხები ქართულ წერილობით წყაროებში, ლოგოსი, 2004, 2, გვ. 104-111.

3.4. ბერძენიშვილი დ., ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, თბ., 1985.

3.5. ბერძენიშვილი დ., ვარძია და თმოგვის ციხე-ქვეყანა, „ძეგლის მეგობარი", 1988, 2.

3.6. ბერძენიშვილი დ., ნარკვევები, თბ., 2005.

3.7. ბერძენიშვილი ნ., ჯავახეთის 1933 წ. ექსპედიციის დღიური, იხ. მისი საქართველოს ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1964.

3.8. ბოგვერაძე ა., გრიგოლ ბაკურიანისძის ტიპიკონის გაგებისათვის, ამიერკავკასიის ისტორიის პრობლემები, თბ., 1991.

3.9. ბოჭორიძე გ., მოგზაურობა სამცხე-ჯავახეთში, თბ., 1992.

3.10. გაბაშვილი ვ., ქართული ფეოდალური წყობილება XVI-XVIII საუკუნეებში, თბ., 1958.

3.11. გაბაშვილი ც., ზედა ვარძია, თბ., 1985.

3.12. გაფრინდაშვილი გ., IX-X სს. არქიტექტურის ნაგებობა ნასოფლარ ფიაში, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. XVII, 6, თბ., 1956.

3.13. გაფრინდაშვილი გ., ვარძია და მისი მიდამოების ქვაბები, სერია I, 9, თბ., 1957.

3.14. გაფრინდაშვილი გ., კლდის ძეგლები, „ლიტერატურული გაზეთი", 1959, 6 თებერვალი.

3.15. გაფრინდაშვილი გ., ისტორიული ჯავახეთის გამოქვაბულები, ძეგლის მეგობარი, თბ., 1964, 3.

3.16. გაფრინდაშვილი გ., რუსთაველის კვალდაკვალ გამოქვაბულებში, კომუნისტი, 1965, 21 ოქტომბერი.

3.17. გაფრინდაშვილი გ., ვანის ქვაბთა განძი, ძეგლის მეგობარი, თბ., 1966, 6.

3.18. გაფრინდაშვილი გ., თმოგვი, ძეგლის მეგობარი, თბ., 1966, 8.

3.19. გაფრინდაშვილი გ., რუსთაველის ეპოქის ძეგლები ვანის ქვაბებიდან, საქართველოს სახ. მუზეუმის მე-14 სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა მასალები, თბ., 1966.

3.20. გაფრინდაშვილი გ., არქიტექტურულ-არქეოლოგიური ძიებანი ვანის ქვაბში 1967 და 1968 წლებში, საქართველოს სახ. მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები, II, თბ., 1971.

3.21. გაფრინდაშვილი გ., ვანის ქვაბი – 1969, საქართველოს არქეოლოგიური გათხრები 1969, თბ., 1971.

3.22. გაფრინდაშვილი გ., ვანის ქვაბი – 1971, საქართველოს 1971 წ. არქეოლოგიური გათხრები, თბ., 1972.

3.23. გაფრინდაშვილი გ., ვანის ქვაბის, თმოგვის ეკლესიის და შორეთის მონასტრის არქეოლოგიურ-არქიტექტურული შესწავლის 1988 წლის ანგარიში, ასპინძა: სამცხისა და ჯავახეთის საზღვარზე, 2000, გვ. 311-333.

3.24. გაფრინდაშვილი ქ., სამცხე-ჯავახეთი, ქართული სულიერების სათავეებთან, თბ., 2005.

3.25. გიორგობიანი ბ., ვანის ქვაბები, ახ. კომუნისტი, 1988, 5 ივლისი.

3.26. დანელია კ., სარჯველაძე ზ., ვაჰანის მონასტრის წარწერა, ქართული პალეოგრაფია, 1997.

3.28. ვანის ქვაბები [VII-XVI სს. ჯავახეთის კულტურული ძეგლები], ლიტ. მესხეთი 2001, მარტი.

3.29. ზაქარაია პ., თბილისი, ბორჯომი, ვარძია, თბ., 1977.

3.30. თორთლაძე ნ., ერთი სამონასტრო ტიპიკონის შესახებ, ქართული წყაროთმცოდნეობა, VIII, თბ., 1993.

3.31. ინგოროყვა პ., რუსთველიანას დამატებითი შენიშვნები, თხზ. ტ. I, თბ., 1963.

3.32. კაკაბაძე ს., ვინ იყო და როდის ცხოვრობდა სარგის თმოგველი, ტფ., 1913.

3.33. კაკაბაძე ს., თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის, ტფ. 1913.

3.34. კაკაბაძე ს., წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, I, ტფ., 1914.

3.35. კეკელიძე კ., საკითხი სირიელ მოღვაწეთა ქართლში მოსვლის შესახებ, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, თბ., 1956.

3.36. კეკელიძე კ., კედლებზე შერჩენილი სიცოცხლე, გაზ. კომუნისტი, 1959, 24 თებერვალი, 45.

3.37. კეკელიძე კ., ვანის ქვაბთა მონასტრის წარწერების პოეზია, იხ. მისი ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, თბ., 1974.

3.38. კიკნაძე რ., თამღა ილხანთა სახელმწიფოში, აღმოსავლური კრებული, I, თბ., 1960.

3.39. კოპალიანი ჯ., მოურავის სახელო ფეოდალურ საქართველოში, თბ., 1982.

3.40. კორიდეთის საბუთები (X-XIII სს.), გამოსაცემად მოამზადა ვ. სილოგავამ, თბ., 1989.

3.41. ლომინაძე ბ., სამწირველო XIII საუკუნეში, მიმომხილველი, I, თბ., 1949.

3.42. ლომინაძე ბ., შიომღვიმე, თბ., 1953.

3.43. ლომინაძე ბ., ფეოდალური მეურნეობის ორგანიზაციის ისტორიიდან გვიანფეოდალურ საქართველოში, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, თბ., 1954.

3.44. ლომინაძე ბ., ფეოდალური მიწისმფლობელობის ისტორიიდან (საწინამძღვრო), მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 31, თბ., 1954.

3.45. ლომინაძე ბ., გელათი, თბ., 1955.

3.46. ლომინაძე ბ., ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან (სენიორიები), I, თბ., 1966.

3.47. ლომინაძე ბ., სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობა VII-XII სს. საქართველოში, საქართველო რუსთაველის ხანაში, თბ., 1966.

3.48. მელიქსეთ-ბეგი ლ., ქობერი და მისი სომხური და ქართული წარწერები, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, VII, ტფ., 1927.

3.49. მესხია შ., ხელოსნური წარმოებისა და შრომის ორგანიზაციის საკითხისათვის X-XII სს. ქართულ მონასტრებში, მიმომხილველი, I, 1949.

3.50. მესხია შ., საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII ს. საქართველოში, თბ., 1979.

3.51. მეტრეველი ე., მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, თბ., 1962.

3.52. მეტრეველი., ნავ-ყვარყვარეს უცნობი დოკუმენტი, მრავალთავი, IV, თბ., 1975.

3.53. მერკვილაძე დ,. ასურელ მამათა ქართლში მოსვლის დრო, თბ., 1996.

3.54. მოდებაძე გრ., შველას, კეთილმოწყობას მოითხოვს, ძეგლის მეგობარი, 1979, 50.

3.55. მურადიანი პ., სომხეთის ქართული წარწერები (სომხ. ენაზე), ერევანი, 1977.

3.56. მუსხელიშვილი ლ., არქეოლოგიური ექსკურსიები, თბ., 1941.

3.57. მჭედლიშვილი ბ., წუნდა, ძეგლის მეგობარი, თბ., 1987, 3.

3.58. ონიანი შ., ვანის ქვაბთა მონასტრის წარწერების პოეზია, ჟურნ. საბჭოთა ხელოვნება, 1959, 7; 1960, 8.

3.59. ონიანი შ., ვეფხისტყაოსნის ორი სტროფი ვანის ქვაბთა მონასტრის ერთ წარწერაში (კ. კეკელიძისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული), თბ., 1959.

3.60. ონიანი შ., მივხედოთ ვანის ქვაბთა მონასტრის წარწერებს, ძეგლის მეგობარი, თბ., 1964, 3.

3.61. ონიანი შ., ვანის ქვაბთა ორი პოეტური წარწერა, ძეგლის მეგობარი, თბ., 1967, 10-11.

3.62. პაპუაშვილი ნ., რელიგიის ისტორია (კარიბჭე), თბ., 1996.

3.63. რეხვიაშვილი მ., სამცხის სამთავრო (XIII-XVI სს.), თბ., 1992.

3.64. საგინაშვილი ქ., სასჯელთა სისტემა საეკლესიო სამართალში, ჟურნ. სამართალი, 3, თბ., 1999.

3.65. სამსონაძე ვ., სამცხის ხუროთმოძღვრული ძეგლები, საბჭოთა ხელოვნება, თბ., 1974, 12.

3.66. საქართველოს ეკლესიის კალენდარი, თბ., 1980.

3.67. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III (რედ. ზ. ანჩაბაძე, ვ. გუჩუა), თბ., 1979.

3.68. საყვარელიძე თ., ვანის წმ. გიორგის ეკლესია, ძეგლის მეგობარი, თბ., 1972, 29.

3.69. სილოგავა ვ., სომხეთის ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების გამოცემის შესახებ, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, თბ., 1980.

3.70. სილოგავა ვ., ეპიგრაფიკული ეტიუდები და შენიშვნები, მაცნე, ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 4, თბ., 1990.

3.71. სილოგავა ვ., კუმურდო, ტაძრის ეპიგრაფიკა, თბ., 1994.

3.72. ფირფილაშვილი ა., ვანის ქვაბთა სასნეულოში ქირურგიული მკურნალობის შესახებ, მეცნიერება და ტექნიკა, 1997, 1-3.

3.73. ღლონტი ალ., ქართველური საკუთარი სახელები, თბ., 1986.

3.74. შანიძე აკ., ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი, თბ., 1971.

3.75. შარაშიძე ქ., საქართველოს ისტორიის მასალები, (XV-XVIIIსს.), მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, თბ., 1954.

3.76. შარაშიძე ქ., სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVI სს.), თბ., 1961.

3.77. შარაშიძე ქ., სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XII-XVსს.), თბ., 1982.

3.78. ჩუბინაშვილი ნ., საურმაგის-ძის ნიაღვარაის ქტიტორული რელიეფი ჯავახეთის ახაშენიდან, ქართული ხელოვნება, თბ., 1959.

3.79. ცისკარიშვილი ვ., წარწერები ასპინძის რაიონიდან, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, თბ., 1954.

3.80. ცისკარიშვილი ვ., გამოქვაბული დღიურები, „დროშა“, 1952, 12.

3.81. ცისკარიშვილი ვ., ჯავახეთის ეპიგრაფიკა, როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1959.

3.82. ხუსკივაძე ი., ვანი, ქართულ ეკლესიათა გვიანი შუა საუკუნეების „ხალხური“ მოხატულობანი, თბ., 2003, გვ. 335-350.

3.83. ჯავახიშვილი ივ., ქართული სიგელთამცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა, ტფ., 1926.

3.84. ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, წ. 1, თბ., 1960.

3.85. ჯავახიშვილი ივ., ქართული სამართლის ისტორია, წ. 1, თხზ. ტ. VI, თბ., 1982.

3.86. ჯავახიშვილი ივ., თხზ. ტ. VII, თბ., 1984.

3.87. ჯავახიშვილი მ., საქართველოს მართლმადიდებლური ეკლესიის ურთიერთობა რომის კათოლიკურ ეკლესიას-

თან XI-XIV სს. (ავტორეფერატი ისტორიის მეცნ. კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად), თბ., 1997.

3.88. ჯობაძე ვ., ხანძთის წმ. გიორგის მონასტერი, არტანუჯი, 4, თბ., 1995.

3.89. ჰასან რუმლუს ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლით გამოსცა ვლ. ფუთურიძემ, შენიშვნები დაურთო რ. კიკნაძემ, თბ., 1966.

3.90. Бакрадзе Д., Кавказ в древних памятниках христианства. Записки общества любителей Кавказской археологии, I, Тфл., 1875.

3.91. Бурдиладзе С., Итоги археологических изысканий пустын-монастыря Ванис-кваби, спелеистические изыскания. Научная сессия в Сагареджо. Краткое содержание докладов, 1977.

3.92. Бурдиладзе С., Глазурованная миска с надписью из Ванискваби, Вестник Гос. Музея Грузии им. Джанашия, XXXVII, Тб., 1983.

3.93. Бурдиладзе С., Классификация поддонников керамических изделий из пустын-монастыря Ванис-кваби, საქართველოს მღვიმეები და გამოქვაბულები, სპელეოლოგიური კრებული, თბ., 1988.

3.94. Вольская А., Росписи средневековых трапезных Грузии, Тб., 1974.

3.95. Габашвили Ц., Вардзия, Тб., 1949.

3.96. Гаприндашвили Г., Скальные памятники Грузии. Краткое содержание докладов VII научной сессии спелеологов АНГССР, ТБ., 1969.

3.97. Гаприндашвили Г., Скальные купольные па-мятники и их значение в развитии монументальной архитектуры Грузии. Второй международный симпозиум по грузинскому искусству, Тб., 1977.

3.98. Гаприндашвили Г., Пустын, как монастырский ансамбль. Ванис-кваби – пустын-монастырь, საქართველოს მღვიმეები და გამოქვაბულები, სპელეოლოგიური კრებული, თბ., 1988.

3.99. Гелашвили М., Ванискваби; Мол. Грузии, 1982, 18 фев.

3.100. Джалабадзе Г., Образцы тканей из Ванис-кваби, საქართველოს მღვიმეები და გამოქვაბულები, თბ., 1988.

3.101. Джанашвили М., Картлис Цховреба - Жизнь Грузии (მცირე შენიშვნა „ვაჟანის ქვაბთა განგების“ შესახებ), СМОМПК,вып. 35, Тиф., 1905.

3.102. Каждан А., Экскурссия и экскурссанты в византий X-XII вв., Византийсские очерки, М., 1961.

3.103. Каждан А., Византийский монастырь XI-XII вв., как социальная группа, Византийский временник, т. 31, М., 1971.

3.104. Лемерл П., Типик Григория Пакуриана, Тб., 1979.

3.105. Маргарян А., К датировке и интерпретации «Типика» Ваханского пещерного монастыря (тезисы), Конференция по вопросам истории средневековой письменности и книги, Ереван, 1977.

3.106. Марр Н. Я., Поездка Н. Я. Марра в южную Грузию, Тб., 1949.

3.107. Павленишвили Г., Находки в пещерном монастыре, Веч. Тбилиси, 1965, 2 ноября.

3.108. Раскрывая страницы эпохи Руставели. «Заря востока», 1965, 5 дек.

3.109. Чубинашвили Н., Сокровища Ванис-кваби, Молодёжь Грузии, 1965, 13 января.

3.110. Hussey, byzantine monasticism, History, XXIV, 93, 1939.

3.111. Savramis D., Zur Soziologie des byzantinischen Mönchtums, Leiden, Köln, 1962.

3.112. Toumanoff C., Caucasia and Byzantine studies, N.Y. Fordham University Press, 1956.

3.113. Toumanoff C., Studies in christian Caucasian History, 1963.

ვაჰანის ქვაბთა განგება
ტექსტი

1. — — — მონასტერსა ფრიად მცირესა — — აღგიშენე მო[ნასტრა]დ ვრცელი — — — — — და კმად დამტევნელი სიმრავლესა მოწესეთასა, რომელი იგი მოქმედებითა ზეგარდამოთა შეწევნათაჲთა და — — — წყალობითა სრულ-იქმნა.

2. ვინაჲცა გულსვიდგინე აღწერად და კანონთა ღმრთივწმოანთა საღმრთოთა ქადაგთა და წმიდათა ღმერთშემოსილთა მამათაჲსა განეგებვოდის ყოველივე სახე მოღუაწებრისა ქცევისა, რომელნი მკუდრ იყვნენ მას შინა. რამეთუ „არცა კეთილი კეთილ-არსო“, თქუმულ-არს, „———ად იქმნებოდის“ და ვითარმედ „მცირე იგი არა მცირე არს, უკუეთუ დიდთა მშობელ იქმნებოდის“. რომლისათჳსცა დიდითა გულსმოდგინებითა და გამოკითხვითა აღვწერე განნესებაჲ ესე, მოღუაწეშუენიერებრისა წესისათჳს.

3. ვინაჲთგან იპოვნეს მას შინა ვიეთნიმე მონაზონთაგანნი, რომელთა მიეცა მონასტრისაგან ორნატნი, აგარაკნი და ვენაჯნი, რაჲთა აქუნდეს. ამათ საფასეთაგან ჩემთა მივეც ს———დი თითოეულსა რაოდენიცა ენება და ითხოვა და ყ[ოველი იგი ტრაპეზსა მიუდგინე. ესე ვითარცა ყოვლად უწესოჲ და განგდებული კანონთაგან წმიდათა და ღმრთივგანბრძნობილთა მოციქულთა და ყოვლადმსოფლიოთა კრებათაგან და ვითარცა მიზეზი ნივთმოყუარებისაჲ და საძაგელისშეძინებისაჲ, ვაჭრობისა და მოფარდულობისაჲ და ვითარცა უცხოჲ და წინააღმდგომი და დამარღუეველი ყოვლისავე სამოღუაწეოჲსა კანონისაჲ და უცალომყოფელი ღმრთისმიმაახლებელისა ლოცვისა მიმართ და და მარხვისა მო———უვალობისაგან ერთსულთა ძმათაისა. რამეთუ წერილ-არს: „შეუძლებელ-არს ორთა უფალთა მონებაჲ, ესე იგი არს ღმრთისა და მამონაჲსი“, და სხუთ იტყჳს: „მოიცალეთ და გულისჴმაყავთ, რამეთუ მე ვარ ღმერთი“, და კუალად: „რომელმან არა იჯმნას ყოვლისგანვე მონაგებისა თჳსისა, ვერ შემძლებელ-არს მოწაფე-ყოფად ჩემდა“, და სხუთ წერილ-არს: „ხოლო სიმრავლისა მართლმორწმუნეთაჲსა იყო გული და გონებაჲ ერთ და არავინ თქჳს მონაგები მისი თჳსად, არა-

მედ ყოველივე აქუნდა საზოგადოდ“. ხოლო ნუმცა ვის თქუენთაგანსა უკადრებიეს ამიერითგან რაჲთურთით უწესოსა საქმესა ჴელყოფად მონასტერსა ამას შინა ჩემსა სამკჳდრებელსა, მოგებად რასმე განგდებულთაგანსა თუსაგან, რაჲთა არა წყევაჲ იგი მოსასპოლველი ანანიაჲსი და საპფისსაჲსი და კეთრი იგი გეზისი დაიმ კჳდროთ.

თავი ბ: რიცხჳსათჳს მღდელთა და მთავარდიაკონთა და მწირთაჲსა; და დადგი ნებისათჳს სულიერისა მწყემსისა და ჴელისუფალთა და ვითარ ჯერ-არს, გინა ვითარი სათანადო-არს, რათა იყოს თითოეული მათი; და ვითარმედ არ ცა ვის ძმათაგანსა ჴელეწიფების მოწაფე-ყოფად სხჳსა მოძღურისა და არცა მოგებად მოწაფეთა, არცა შინაგან მონასტრისა და არცა გარეთ; და ვითარმედ ნუ განიყოფების ყოველი სავსებაჲ ძმათაჲ; და რაჲთა მემჴრენი მონასტრისა პატრონთა უთაყუანებდენ.

1. ხოლო ესეცა განვაწესე, რაჲთა იყვნენ განვაწესე, რაითა იყვნენ მონასტერსა ამას ჩუენსა სამკჳდრებელსავ ა ჰა ნ ი ს ქ უ ა ბ ს ა შ ი ნ ა მღდელნი უკუე ვიდრემე და მთავარდიაკონნი ყოვლად სათნოჲსა უსიხლოსა და საჲდუმლოჲსა სრულ-მყოფელნი წმიდანი და პატიოსანნი, რიცხუთ:ლ̀ა:, ესე იგი არს :კ̀დ̀: მღდელნი და :ზ̀: დიაკონნი, განწესებისაებრ მოციქულთა კრებულისა და წმიდათა მამათაჲსა, ხოლო მწირად წოდებულნი იგი, რომელ-არიან მონაზონნი, იგიცა უეჭუელად ღმრთისმოშიშნი და ღმრთისად განმკუთნველნი ყოვლისა ცხორებისა თუსისანი და წინააღრჩევისა მიერ ზეშთააღსულნი სოფლისა ღელვათაგან და მსახურებისათჳს მონასტრისა და ძმათასა დიდად მოსწრაფენი და უდრტჳნველად მორჩილნი წამისყოფასა მწყემსისა და მამისა სულიერისასა, რიცხუთ :კ̀:. ხოლო მსახურნი :ი̀:, რომელნი ყოველსავე ტრაპეზისა და სამზარეულოჲსა და სახაბაზოჲსა სამსახურსა აღასრულებდენ.

2. სამართლობელ იყო რიცხჳსა ამის უმრავლესსა დაწესებაჲ მღდელთა და მონაზონთაჲ, გარნა ვინაჲთგან ყოვლითკერძო უზრუნველობისა და ჴორციელად და სულიერად განსუენებისა მათისათჳს მოსწრაფე ვიყავ და რაჲთა სრულობით აქუნდეს ყოველივე საჭიროდ საჴმარი ჴორცთაჲცა და უნაკლულო და უმოქენეო იყვნენ და ყოვლადვე მოცალე

მარხვისა და ლოცუსათუს, მოღუაწებისა და საღმრთოჲსა წერილისა კითხვისა და მათ შორის მდებარეთა, რომელთა ზედა ————————მა, და ხედვად ხედვათა მათ მაღალთა, რომელი ესე თანანადებ სასწრაფო არს და საჭირო მოსაგებელ ყოველთა მოსწრაფეთა საუკუნოჲსა ცხორებისა მეძიებელთა, ამის ჯერისათუს კმა-ვყავ რიცხუ ესე, რომელსა მოაკლდების ნუმცა ოდეს რიცხუსა ამას მღდელთა და მთავარდიაკონთა და მონაზონთასა.

3. ამის უკვე ზემოჴსენებულისა დასისაგან მღდელთაჲსა გამოირჩეოდის ერთსულობისა მიერ ძმათაჲსა კაცი სიტყუთ და საქმით უაღრესი სხუათა ყოველთაჲ, რომელსა ყოველნივე ერთხმობით ეწამებოდინ. და მრავალი ჟამი დაეყოს [მონასტერსა შინა და უბინოჲსა ცხორებისა მისისა ყოველნი იყვნენ მოწამე, შემკობილი ყოვლითავე სათნოებათა სიკეთითა სულიერებრისა და ჴორციელებრისა, და შემძლებელი ტჳრთვად ესოდენსა სულებსა ძმათასა და————ჯერისაებრ, და ჟამისა და საჴმრისა ღუწად და წურთად და კურნებად კაცად-კაცადსა წყლულებასა და შემსლ-სებ-ლსა სალბ————, და რაჲთა უმცირესთა სიტყუთ, ხოლო უმრავლესთა საქმით ასწავებდეს, ესე იგი არს, რაჲთა თუთ სახე კეთილის ექმნებოდის ყოველთა კეთილად წარმართებითა თუსისა ცხორებისაჲთა, ვითარცა წერილ-არს, რომელთა იწყო იესოჳ ყოფად და სწავლად, რამეთუ მოციქულისაებრ მეტყუელისა: „რომელმან თუსისა სახლისა კეთილად განგებაჲ არა უწყრდისო, მას ეკლესიაჲ ღმრთისაჲ ვითარ ერწმუნოს?“ და ნანდჳლვე სამართალ, რამეთუ უკუეთუ თუთ წინააღმდგომისა იყოს მოქმედ, ვითარ ასწავოს მან სხუათა კეთილად მოქალაქობაჲ? არა სამართლად ითქუასა მისსა მიმართ: „მკურნალო, განიკურნე თავი თუსი“! არამედ უფროჲსლა, რაჲთა ვითარცა სარკესა შინა განიცდიდენ ყოველნი მოსწრაფებითა სათნოებისა მისისათა და შემძლებელ-იყოს წარდგინებად წინაშე ოჳფლისა სამწყსოთა თუსთა, რომელთათუს სიტყჳსმიცემაჲცა თანააც თანაწარუვალსა მას საშინელსა სასჯელსა ქრისტესსა და თქუმად: „აჰა, მე და ყრმანი, რომელნი მომცნა მე ოჳფალმან“ ფარვად. ————————„ა წამებაჲ, რამეთუ ამ————— მოციქული ———— — რაჲთა არა ამისა უავნეს დაემართოს და შთავარდეს ეშმაკისსა და რაჲთა ბრძანებისაებრ

ოჳფლისა მი————რ დადებად სულისა თჳსისა სამწყსოჲსა თსისათჳს, წერი[ლისაებრ: „ყოველმან მწყემსმან კეთილმან სული თჳსი დადვას ცხოვართა თსთათჳს“ და შემდგომი.

4. ესევითარი კაცი, ღმრთისად განმკუთნველი თავისა თჳსისაჲ, დაიდგინებოდის წინამძღურად და მოძღურად სულიერად და ჴორციელად და მას ერთსა მიენებოდის სული ყოველთა მონასტერსა შინა მყოფთა ძმათაჲ დ ყოველთაჲვე იგი იყავნ მწყემს და მოძღუარ და მამა სულიერ და ნუმცა ვის სხუასა უკა ——————————— ყოველსა მო——————— ——————————ანა ტრაპეზი ——————————————— ——————————ერთსულობისათჳს ძმათაჲსა.

1. ჯერ-არს რაჲთა ყოველთა ტრაპეზობათა წიგნი იკითხვოდის ყოველთა დღეთა, ჟამსა ძმათა საზრდელისა მიღებისასა და ნუ რომელსა დღესა იქმნების დახრწევაჲ წიგნისა კითხვისაჲ, ნუ რომლისა მიზეზისათჳს. ხოლო იკითხავს იგი, რომელიცა კანანახობისა მსგე[ფსსა ჰმსახურებდეს.

2. ხოლო არავის ჴელეწიფების უბნობად და მეტყუელებად ურთიერთას ტრაპეზსა ზედა. არამედ რაჲთა ფრიადითა მყუდროებითა მიმღებელნი საზრდელისანი ჰმადლობდენ მომცემელსა და რაჲთურთით არა იყოს საუბნარი. და თუ იკადროს ვინ უბნობად და ერთ და ორგზისცა მეტრაპეზისა მიერ დაყენებულმან არა ისმინოს, განყჳანებულ-იქმნეს ტრაპეზით და განიწმიდოს ———, ხოლო უკუეთუმცა მასვე სიგლისპესა ზედა დაადგრეს ნა — — — ტრაპეზსა ზედა. ესევითარი გ-უძ-ს — — —. აღმძრველი და აღმაშფოთებელი საზოგადოჲსა მყუდროებისაჲ ყოვლად-ყოვლითურთ მოიკუეთენ, ვითარცა დამპალი, და გარე განითხიენ.

3. ხოლო ჯერ-არს რაჲთა რაჲთურთირთ განწვალებაჲ არა იყოს შეკრებასა ძმათასა მიღებად საზრდელისა, არამედ სწორად დაეგებოდის ყოველთა ძმათათჳს ტრაპეზსა ზედა პური და ღვინოჲ და წუენი მემჴრეთათჳს და მწირველთა და მწირთა. და ნუმცა უხუცესთა ძმათაგანი, მიზეზითა ვნებულისა გემოთმოყუარებისა და ნაყროვანებისა თსისაჲთა, ნივთად უკეთურებისად და სახედ ბოროტისად ექმნების სხუათა, დამაბრკოლებელი ყოველთაჲ, არამედ თითოეული დასჯერდინ საყოველთაოსა ევლოგიასა. და ნუმცა ოდეს

იკადრების კიდეგანისა წუენისა დაგებაჲ ტრაპეზსა ზედა და განწვალვისა და განხეთქილებისა შემოღებაჲ ერთსა მას შინა გუამსა ძმათასა. და ტრაპეზობისას ——— უხუცესსა ყოველთასა და ყოველთა უდარესსა ერთი და იგი და სწორიმცა დაეგების საჭმელიცა და სასუმელი და სხუაჲ ყოველივე.

4. გარნა თუ იშუთ ოდესმე სტუმართმოყუარებისა მიზეზითა, იქმნას მომატებაჲ საჭმელთა რათაჲმე ბრძანებითა მოძღურითაჲსა, ესე ფრიადცა ჯეროან არს და ძუელ-მცნებაჲ, რომლისა მიერ ვიეთმე, ვითარ იგი არა უწყოდეს, ანგელოზნიცა ისტუმრნეს.

განესუენებოდენ უკუე სტუმართა, რომელთა თანა დედაკაცი არა იყოს და უფროჲსღა იშუთთა, გინა შორით მოსრულთა, ცხად-არს ვითარმედ მიზეზითა ლოცვისათა, ერთ და ორ-დღეცა, და მესამესა დღესა წარვიდოდენ გზასა თჳსსა.

5. ოჳკუეთუ ვინ დიდი და საპატიოჲ სტუმარი შემოვიდოდის, გინა ეპისკოპოსი, ანუ აზნაური, ანუ საპატიონი ვინმე მონაზონნი, ამათ, ვითა წესია, ტრაპეზით ემასპინძლებოდის. და თუ ქუემოჲ რომელი იყოს, მონაზონი გინა ერისკაცი, და არავის თანა საქმე ედვას ძმათაგან თჳნიერ ლოცვისა, და ტრაპეზისა გაღებასა არა ღირს-იყოს, არამედ ესევითართა მოძღურისა და დეკანოზისაგან ემასპინძლებოდის: ამისათჳსცა განმიწესებია მათთჳს ნამეტნავად გასაყოფელი, რაჲთა ესევითართა სტუმართა იგინი გაისტუმრებდენ. და თუ ნათესავი ანუ მეცნიერი იყოს ვისამე ძმათაგანისაჲ და არა ლოცვისა მიზეზითა მოსრულ-იყოს, არამედ სხჳსა რაჲსმე საქმისათჳს, ამას თჳთ მან უმასპინძლოს, რომლისა თანაცა აქუნდეს საქმე. ხოლო მრავალმრონინეთა მათ და მიწყითთა მთხოველთა მეკარე განისტუმრებდეს. არა ჴელეწიფების მიმოვლად სახლითი-სახლად შინაგან მონასტრისა.

6. საჴმარ-არს რაჲთა ყოვლად განკრძალული ერთი და ღმრთისმოშიში მონაზონი მესნეულედცა განიჩინებოდის და უძლურ მყოფთა ძმათა ჰმსახურებდეს ყოველსავე საჴმარსა მათსა: დღითი-დღე სამგზის მოჰვლიდეს და მოიხილვიდეს და საწესოსა მიართუმიდეს მათსა ტრაპეზით. და სხუაჲ რაჲცა უჴმდეს სნეულთა და უძლურად მყოფთა ძმათა, უშურველად მიეცემოდის ტრაპეზით და ნუმცა რაჲ მო-

აკლდების საჭიროდ საჴმართაგანი, რომელიცა იყოს და იპოებოდეს.

7. გარნა ვინაჲთგან ყოვლითკერძო უზრუნველობისა და უმოქენეობისა ძმათაჲსა მეძიებელ ვარ, და რაჲთა არა რაჲთ იყვნენ ნაკლულევანნი, გაუჩინე საჩოჴედცა: რაჲთა მოძღუარსა ვიდრემე, ვითარცა მწყემსსა სულიერსა და უცთომელსა წინამძღუარსა, მიეცემოდის ექსი დუკატი. ხოლო დეკანოზსა და იკონომოსსა ოთხ-ოთხი დუკატი და რომელნიცა სამჴროსა ღირსქმნილ-იყვნენ ძმანი და მონასტრისა პატრონთადა თაყუანებულ იყვნენ, მათ სამ-სამი დუკატი. ეგრეთვე მწირველთა, რომელთაცა მკითხველ-კანანახობაჲცა შეეძლოს, მემჴრეთავე თანა, სამ-სამი დუკატი მიეცემოდის. მეჭურჭლესა და მეტრაპეზესა და კანდელაკსა და იპიტირიტისსა ესრეე სამ-სამი დუკატი. ხოლო მეორისა დასისათა, რომელთაცა წირვისა მეტი სხუაჲ საჴმრობაჲ არაჲ შეეძლოს, ამათ ორ-ორი დუკატი აქუნდეს. და მესამისა დასისათა, ესე იგი არს მწირთა, ბოტინატი და დოკატი მიეცემოდის. ხოლო მსახურთა სატანისამოსლედ მწირთავე სწორად ჰქონდეს ბოტინატი და დოკატი.

8. ეგრეთვე და პურიცა და ღუნოჲ გაუჩინე: რაჲთა მიეცემოდის მოძღუარსა რვაჲ გრივი პური, ოთხი წმიდაჲ და ოთხი ქრთილი და სამი საპალნე ღუნოჲ. და იკონომოსსა ექუსი გრივი, სამი წმიდაჲ და სამი ქრთილი და ორი საპალნე ღუნოჲ. ეგრეთვე დეკანოზსა ექუსი გრივი პური, სამი წმიდაჲ და სამი ქრთილი და ორი საპალნე ღუნოჲ. ხოლო უთავადესთა ძმათა, რომელთა :გ̈:გ̈: დუკატი აქუს საჩოჴედ, ამათ პური ორი გრივი წმიდაჲ და ერთი ქრთილი მიეცემოდის და თუთო საპალნე ღუნოჲ. და მეორისა დასისათა, რომელთა წირვისა მეტი არაჲ შეეძლოს, ღუნოჲ თუთოჲ ცალი მიეცემოდის, გარნა პური ვითა თავადთა ძმათათუს დაგუწესებია, ეგრეთვე ამათთუს. ხოლო მწირთა პური თუთოჲ გრივი წმიდა ქრთილი და ღუნოჲ ოთხთა და ოთხთა თუთოჲ საპალნე.

თავი ე̈: ვითარმედ არავის ძმათაგანსა ჴელეწიფების თავნობად და მოფარდულობად ღუნისა ანუ სხუსა რაჲსმე, არცა აღნადგინებად მიცემაჲ საჴმართაჲ; და რაჲთა გამოუთხოვლად მოძღურისა არავის სადა ჴელეწიფებოდის წარსლვად გარეგან მონასტრისა; და არა ყოფისათუს მეშ-

ფოთეთაჲსა; და არა შესლვისათჳს დედაკაცისა თჳნიერ ჴელმწიფეთაჲსა; და არა ყოფისათჳს დიაკონთაჲსა; და თუ რათა მიზეზთათჳს შეიცვალების მოძღუარი წესისაგან თჳსისა, ანუ ძმაჲ განიჴადების მონასტრით.

1. არავის ძმათაგანსა ჴელეწიფების მონასტერსა ამას შინა ვაჭრობად და თავნობად ანუ მოფარდულობად ღჳნისა, გინა რაჲსაცა სხჳსაჲ; არცა ვახშად და აღნადგინებად გაცემაჲ საჴმართაჲ მსოფლიოთა, გინა დაჭირებულთა ზედა და სისხლითა გლახაკთაჲთა განმდიდრებაჲ, რომელი ესე დიდისა უწესოებისა არს საზღვარ და დასასრულ ანგაჰარებითისა სიბოროტისა და ვაჭრობისა უძრეს-არს. ნანდჳლვე სამართლად ითქუას მისსა მიმართ: „სახლსა მამისა ჩემისასა სახლ სალოცველ ეწოდების, ხოლო თქუენ გიყოფიეს იგი ქუაბ ავაზაკთა“. რომელი არცა თუ ერისკაცთაგან ჯერ-არს ყოფად. უეჭუელად მყოფი ამისი დაიმკჳდრებს კეთრსა გიეზისსა და შიშთვილსა იუდაჲსსა.

ვინაჲცა რომელსაცა ძმათაგანსა ემხილოს ღჳნის მოფარდულობაჲ, გინა მევახშეობაჲ, მყის განიდევნოს მონასტრით და მოიკუეთოს ყოვლითურთ და მისსა ადგილსა სხუაჲ დაიდგინოს.

2. არა რაჲ აღსძრავს და აღაშფოთებს და განამწარებს მყუდროებასა ერთსულთა ძმათასა, ვითარ მეშფოთე კაცი და ღულარჭნილი. ვითარცა იტყოდის რაჲ მოციქული, ვითარმედ „ყოველი რისხუაჲ და გულისწყრომაჲ და ჴდომაჲ და ღაღადებაჲ და სიმწარე მოისპენ თქუენ შორის ყოვლით უკეთურებითურთ, ვითარცა ჰშუენის წმიდათა“. რასა სხუასა გუასწავებს, თჳნიერ განშორებასა ამის ჩუენისაგან და ესევითართა კაცთაგან, რამეთუ ერთიცა მათგანი კმა-არს სრულისა და ერმრავლისა ქალაქისა აღძრვად და აღშფოთებად.

ვინაჲცა რომელმანცა ძმათაგანმან იკადროს გინებად ანუ შეურაცხოფად რაოდენ უმცირესთაგანისა ვისმე ძმათაგანისა და ლალვად და ამბოხებად, ეგევითარი იგი მყის მოისპენ და განიდევნენ მონასტრით. ხოლო ნუ ვინ გამოჩნდების მეშფოთისა და მომთრვალისა ასაბიად, რაჲთა არა ითქუას მისთჳსცა: „იხილი თუ მპარავი, თანაურბიოდე მას“ და შემდგომი. და თუ ჴელყოს ვინ ასაბიობად ესევითარსა, იგივე პა-

ტიჟი დაითმინოს მანცა, რამეთუ არს თავჴედი და დაუწყნარებელი. ხოლო განიხილვოდედ ესე მწყემსისაგან და უკუეთუ ორთაჲთვე იყოს ბრალი და ორკერძოვე ცხად-იყოს მეშფოთეობაჲ, სწორ-იყავნ ორთავე კანონიცა, გინა პატიჟი, რამეთუ „მონისა ღმრთისა არა ჯერ-არსო ლალვაჲ“, თქუმულ-არს. და რაჲთურთით მეშფოთესა და მაგინებელსა და მომთრვალესა არა აქუს ადგილი და საყოფელი მონასტერსა ამას შინა. რაოდენცა საჴმარნი იყვნენ ესევითარნი იგი, განიჴადებიან მონასტრით, არამედ უფროჲსღა ფერჴნი მყუდროთა და მშჳდთანი სტკებნიდენ.

3. არავის ძმათაგანსა ჴელეწიფების ოდესცა, უკითხავად და გამოუთხოვლად მოძღურისა, წასულაჲ სადაცა გარეგან მონასტრისა, არა თავისა საქმისა და საურავისათჳს რავზომცა დაეჭიროს, არცა რეცა თუ მონასტრისა, არცა თუ ჩემისა სამსახურისა ძლით. არამედ თანაწარუვალი თუ და საჭიროჲ საქმე დაემართოს ვისმე ძმათაგანსა, წარვიდეს და აუწყოს მოძღუარსა და გამოეთხოოს და ლოცვაჲ და კურთხევაჲ მისი მიიღოს და რაოდენსაცა დღესა უბრძანოს მოძღუარმან, მეტსა არა უჴმს დაყოვნებაჲ, რაჲთა არა ურჩებისა და უწესოებისა კანონსა თანამდებ-ყოს თავი თჳსი. რამეთუ “მცირედ მცირედ შეჰყვაო ისრაელსა“, თქმულ-არს, და სხჳთ იტყჳს, ვითარმედ „მცირე იგი არა მცირე არს“. ხოლო უკუეთუ ვინ გარდარეულებითა ამპარტავნებისაჲთა ღამეცა ერთი გამოუთხოვლად დაყოს გარეშე მონასტრისა, განიჴადენ მონასტრით ვითარცა თავჴედი და შეურაცხისმყოფელი თჳსისა ცხორებისაჲ.

4. საბრჴე ძლიერ და მსწრაფლ დამაკუეთებელ-არს სახედველთა მიერი წყლულებაჲ, რომლისა მიერ ვჰპოებთ დაკუეთებულად პირველსაცა მამასა, რამეთუ „შუენიერ იყოო“, თქუმულ-არს, „ხილვად“ და შემდგომი. ვინაჲცა ჰონე უაღუროჲ ნუ უკუე და მრავალგზის კაპანთა შთააბნის ზედამჯდომელი. ხოლო ჰავჩუეულნი და აღულაგმველნი თუალნი მრავალსახეთა სასიკუდინეთა სენთა და ბოროტთა წყლულებათა მოაწევენ მტჳრთველთა თჳსთა ზედა. გარნა წინაჲსწარმეტყუელი იტყოდის რაჲ: „ვიდოდეთ ბჭეთა მიმართ ჩემთა და ქვანი გზისაკენ განყარენით“. სხუასა არა

რას გულისჴ|მავჰყოფ, თჳნიერ რაჲთა ყოველნივე დაბრკოლებისა მიზეზნი მოისპენ და უჩინო იქნენ საშუალობისაგან ძმათა კრებულისა.

ვინაჲცა განვაწე|სებ ამას, რაჲთა ყოვლადყოვლითურთ უვალ-იყოს დედაკაცისაგან მონასტერი და ნუ რაჲს მიზეზისათჳს ნუ შევალს მას შინა, თნიერ ჴელმწიფეთაჲსა; და ჩუენისა სახლისათა, უკუეთუ საჭირო იყოს თანაწარუვალისა მიზეზისა და ყოველთა თანამდებისა ძლით; და მაშინცა მყის განეშორენ და ღამესა ნუმცა ვინ დაჰყოფს მას შინა ნუ ოდეს, რაოდენცა დაეჭიროს. ნუცა ვისსა სენაკსა შევალს დედაკაცი, დედაჲღა თუ იყოს მისი. ხოლო ამის მიზეზისა გარეშე სხუებრ, არცა ჩუენისა სახლისაგან ჯერ-არს შესლვა დედაკაცისაჲ მონასტერსა შინა.

5. ნუცა დიაკონი იზრდების მას შინა, გინა უწუერული ყრმაჲ. ნუცამცა ვინ იკადრებს თჳსსა ნათესავსა, გინა ძმასა, ანუ შვილსა უჰასაკოსა და უწუერულსა შემოყვანად მონასტერსა შინა, ნუ რომლისა მიზეზისა მოღებითა. ხოლო უკუეთუ ვინმე გლისპობდეს და შლიდეს წესსა მონასტრისასა და ჴელყოს განრყუნად მონასტრისა და გატეხად ტჳპიკონისა და შემოიყვანოს ყრმაჲ უჰასაკოჲ და ერთიცა ღამე დააყოფიოს, გარეშე ყოვლისა ხუაიშნისა მეყსეულად მითურთ განიდევნოს მონასტრით და მოიკუეთოს ვითარცა ასოჲ დამპალი.

კუალადცა მასვე დავამტკიცებ, ვითარმედ ყოვლად რაჲთურთით არავის ჴელეწიფების უწუერულისა ყრმისა, გინა დიაკონისა შემოყვანად მონასტერსა ამას შინა საყოფად, გინათუ დიდებულისა შვილი იყოს ანუ აზნაურისა, არცა თუ ჩემისა სახლისა თუ იყოს. ნუცა ვისისა შეპოვნებისათჳს დაჰჴსნის ვინ წესსა ამას, ნუცა თნებისა ძლით კაცობრივისა წყევასა მოიხდის თავსა თჳსსა ზედა. და განმარტებით ითქუმოდენ, ვითარმედ ვითარცა იგი მდედრისათჳს განმიწესებიეს, ეგრეთვე მსგავსად და უწუერულისათჳს განვაწესებ, რაჲთა ყოვლადყოვლითურთ უვალ-იყოს მონასტერი ესე ესევითართა პირთაგან. ხოლო უკუეთუ ვინცა და რამანცა გუარმან კაცმან იმეცადინოს დაჴსნად კეთილსა ამას წესიერებასა და კანონსა ამის მონასტრისასა, ზეგარდამოჲთა რისხვითა დაჰჴსნას იგიცა ღმერთმან განსახრწნელსა შინა ულხინებელსა და დაუსრულებელსა და დასტეხენ მას ხუთ-ქა-

ლაქთაებრ სოდომიანთა და წარმოიცარიელენ საქანელნი რისხვისანი მას ზედა, ამენ! ხოლო რომელმან მტკიცედ იპყრას და დაამტკიცოს, დაიმკუდრენ შეუძრავი სასუფეველი და უმიმწუხროჲ ნათელი.

6. „თქუენ ხართო მარილნი ქუეყანისანი“, ჴმობს მეუფჱ წმიდათა შინა სახარებათა, რომელი ესე წინამძღუართათუს ეყვის და მოძღუართა, რომელთადა რწმუნებულ-იყოს წინამჯდომელობაჲ ეკლესიისაჲ. ვინაჲცა მართლისა თუთებაჲ ესე არს, რაჲთა დალპოლვად არა უტევებდეს, ესე იგი არს, რაჲთა პირველად თუთ მწყემსი ყოველთა სახე კეთილის ექმნებოდის, ხოლო ურჩთა და თავჴედთა ძლიერად ამხილებდეს. და რომელნიცა კურნებასა მიითუალვიდენ, ამათ შეიწყნარებდეს, ხოლო უკურნებელად დადგრომილთა მოიკუეთდეს და გარე განსთხევდეს, რაჲთა არა ყოველსა გუამსა განეზაოს სიმპალე.

ვინაჲცა უკუეთუ მოძღუარმან გინა დეკანოზმან თნებისათჳს ვიეთისამე და შეპოვნებისა რაჲსმე კაცობრივისა, ანუ მიზეზითა თჳსებისაჲთა, გინა თუ ვნებულისა მეგობრობისა ძლით, ჰხედვიდენ რაჲ უწესოდ მავალთა და შეურაცხისმყოფელთა ამათ განწესებათასა და არა სწურთიდენ, არცა ამხილებდენ, რაჲთა ანუ განიკურნნენ, ინებონ თუ, და უკუეთუ არა, რაჲთა განიჴადნენ, თუთ იგინი დაკლებულ-იქმნენ პატივისაგან თჳსისა და ერთად მორჩილთაგანად იქმენინ.

7. ხოლო უკუეთუ ორგულ|ობაჲ გამოაჩნდეს ვის მონასტრისა პატრონთაჲ, ანუ მოხუეჭაჲ მონასტრისა და ეკლესიისა ნაქონებთაჲ, ანუ ქრთამისა აღებითა გარდაქცევაჲ ჭეშმარიტებისაჲ, გინა რაჲცა გუარი საძაგელისშეძინებისაჲ და მოხუეჭისაჲ, სრულიად განიჴადნენ მონასტრით.

8. და უკუეთუ მოძღუარმან, გინა დეკანოზმან, გინა იკონომოსმან უდებებად გასცენ თავი თჳსი და, სენაკთა შინა მოსუმურობათა მიდევნებულნი, უგულებელს ჰყოფდენ საქმესა მონასტრისასა და გარეშე საჭიროჲსა მიზეზისა ზედაჲ-ზედა ეკლესიისა ლოცვასა დააკლდებოდენ, გინა ტრაპეზს შესლვასა უდებ ჰყოფდენ, ამათ წარუწყმედიეს თავი თჳსი, ვითარ ძალ-უც ცხოვნებად სხუათა? ვინაჲცა მყის შეიცვალნენ

პატივისაგან თუსისა. და უკუეთუ შემდგომად ამისსაცა ეგევითარადვე იქცეოდენ, განიჴადნენ მონასტრითცა.

9. იტყჳს საღმრთოჲ მოციქული განცხადებულად, ვითარმედ „არცა მეძავთა, არცა კერპთმსახურთა, არცა მემრუშეთა, არცა ჩუკენთა, არცა მამათმავალთა, არც ანგაჰართა, არცა მპარავთა, არცა მომთრვალეთა, არცა მაგინებელთა, არცა მტაცებელთა სასუფეველი ღმრთისაჲ ვერ დაიმკუდრონ“. ხოლო ნუ იყოფინ, რაჲთამცა იპოა ვინ ესევითართა მოქმედი მონასტერსა ამას შინა. გარნა უკუეთუ ემხილოს ვის მცირეთა გინა დიდთაგანსა ერთიცა ამა ზემოთქმულთა ბრალთაგანი, შეუნდობელად განიჴადოს მონასტრით. ხოლო ნუ აღტაცებით იქმნების ესე, არამედ გამოძიებითა მრავლითა განიხილვოდენ ესევითარნი შესმენანი, ვინაჲთგან მრავალგზის აღბორგებულნი ვინმე ეშმაკისაგან აღიჭურვიან საეშმაკოთა რათმე შურმტერობათა ძლით ცილისწამებადცა. და უკუეთუ ცილი დაეწამოს ვისმე, რომლისა გამოჩინებაჲ ვერღარა შეუძლოს, ცილისმწამებელი იგი, ფრიადითა შეურაცხებითა განქიქებული, განიდევნოს მონასტრით და ნაქონები მისი ძმათა განიყონ.

10. უჴმს მოძღუარსა ფრიადითა კრძალულებითა პყრობაჲ ამათ განწესებათაჲ და საქმით სრულყოფაჲ ამათ შინა აღწერილთაჲ და რაჲთა თუალუხუავად ამხილებდეს ყოველთავე გარდამავალთა და თჳთ თავსა თუსსა სახედ კეთილისად მისცემდეს ყოველთა.

11. განგუწესებიეს, რაჲთა სასყიდელი ყოვლად რაჲთურთით არაჲ ვისგან აიღებოდის ძმად დაწესებისათჳს: არა მემჴრეთაგან, არა მწირველთაგან და არცა მწირთაგან. ხოლო უკუეთუ იკადროს მოძღუარმან, ანუ იკონომოსმან, გინა დეკანოზმან, გარდარეულებითა ვერცხლისმოყუარებისაჲთა, აღებად ქრთამისა რაჲსმე ფარულად გინა ცხადად და ემხილოს, დაკლებულ-იქმნეს თუსისა პატივისაგან. რამეთუ სადა „ძირი ყოველთა ბოროტთაჲ რომელ-არს ვერცხლისმოყუარებაჲ“ დამკუდრებულ-იყოს მუნ, ნამეტნავ-არს მიერ მოლოდებაჲ კეთილისა რაჲსმე ოდესცა. რამეთუ „ბოროტთა თესლთაო“, თქუმულ-არს, „ბოროტ ნამუშაკევნიცა“.

12. მორჩილებასა და სიმდაბლესა ვჰპოებთ თანანერგად სათნოებითისა ცხორებისა, რომლისა თუნიერ შეუძლებელ-

არს წარმართებაჲ მონაზონებითისა მოქალაქობისაჲ. საჭიროდ უკუე უჴმს ყოველთავე ძმათა მორჩილებაჲ მწყემსისა და მამისა მათისა სულიერისა, კეთილითა სჯნიდისითა და შიშითა ღმრთისაჲთა, ყოველსავე სამსახურსა მონასტრისასა, რომელსაცა უბრძანებდეს, და არა შთავრდომაჲ ბრალსა ურჩებისასა. რამეთუ „ურჩებისა ნაყოფი სიკუდილი არსო“, თქმულ არს. ვინაჲცა უკუეთუ ვინ, გარდარეულებითა სილაღისაჲთა, ურჩ-ექმნებოდეს მოძღურისა ბრძანებასა, შეპყრობილი ცუდადმზუაობრობისა ვნებითა, დაიყენოს ტრაპეზს შესლვისაგან და დაეჭიროს საწესოჲცა მისი; ხოლო უკუეთუ დაადგრეს ურჩებასა ზედა თჳსსა უკურნებელად, განიჴადოს მონასტრითცა.

თავი ვ'. მონაზონთა სოფელს ჴელისუფლად არა დადგინებისათჳს; და ვითარმედ მამულოვნობით არავის ჴელეწიფების მოგებად სენაკისა, გინა ვენაჯისა, გინა ეგევითარისა რაჲს; და შვილებულ გაზრდილთა ძმად ვერ დაწესებისათჳს; და ვითარმედ არავის ჴელეწიფების ხდილობითისა მოსუმურობისა მიდევნებად.

1. სოფელთა და აგარათა შინა მონასტრისათა სანიადაგოდ ჴელისუფლად ნუმცა ოდეს დაიდგინების მონაზონი, არამედ ერისკაცნი დაიდგინებოდენ, მოძღურისა და კრებულისა ბრძანებითა. და უკუეთუ ოდესმე ეგევითარი რაჲმე საქმე დაემართებოდის, რომელ ერის კაცითა არ გაიმართვოდეს და დიდ იკონომოსი უცალო იყოს სხუათა რათმე სამუშაოთა და საურავთაგან და მონაზონსა დაემართებოდის წასულაჲ, მწირთაგანი გაიგზავნებოდინ ყოვლითკერძო გამოცდილნი და ყოველთაგან წამებულნი პატიოსნებისათჳს და მოღუაწებითისა ცხორებისა მათისა, მჴცოანნი ჰასაკითაცა და გონებითა. ესევითარნი წარვიდოდენ, უკუეთუ საჭიროდ საჴმარ-იყვნენ სამსახურად მონასტრისა. ხოლო მღდელნი და მთავარდიაკონნი ჯერ-არს რაჲთა საღმრთოჲსა დიდებისმეტყუელებისათჳს მოცალე და განკრძალულ-იყვნენ და მსახურებისათჳს ეკლესიისა წესთაჲსა უწმიდესად და ღირსად, და ღმრთისმიმაახლებელისა მღდელმემსხუერპლეობისა, ვითარცა ღირს-არს და ჰშუენის მარადის შინაგან წმიდისა წმიდათაჲსა შემავალთა და სიწმიდისადა უგანწმედილესობით მიახლებულთა, რაჲთა საუფლოჲსა

ბრძანებისაებრ ბრწყინვიდენ საქმეთა მიერ სათნოთა ღმრთისათა, რომლითა მხედველთა აღსძრვიდენ დიდების-მეტყუელებად ღმრთისა მიმართ.

2. ამისათუსცა მოვსპე მამულობით ქონებაჲ აგარაკთა, ვენაჯთა და თუნდა ორნატთა, რაჲთა სახიობაჲ ანგელოზებრივისა მოქალაქობისაჲ არა მოიშალოს და დახრწევაჲ ექმნებოდეს ამათგან, ვითარცა წმიდათა მოციქულთა კანონისგანცა განგდებულისა — და ყოვლად მსოფლიოთა კრებათაგანცა, და ვითარცა მიზეზი ნივთთმოყუარებისაჲ და საძაგელისშეძინებისაჲ, ვაჭრობისა და მოფარდულობისაჲ.

3. ესრეთ განგჳწესებია მონასტერსა ამას ჩუენსა შინა, რაჲთა —შვილებული ძმად ვერ დაიწესებოდეს. ———— ———————————————— ნუმცა ვის უკადრებიეს მამულობით მოგებაჲ სენაკთა, აგარაკთა, ვენაჯთა, ანუ ორნატთა, რაჲთა უცხო იყვნენ ყოვლისა მსოფლიოჲსა და ქუეყანისა საქმეთაგან, ვითა საქმეთაგან ანგაჰარებისა, გინა ვეცხლისმოყუარებისა, რაჲთა ესეცა აღმოიფხურას, ვითარცა მიზეზი მრავალთა ბოროტთაჲ.

4. არავის ძმათაგანსა ჴელეწიფების შემდგომად სერობის გამოსლვისა ძმისა მეორისა სენაკსა მისლვაჲ. ნუმცა იქმნების სენაკითი-სენაკად ხდილობითი მოსუმურობაჲ, ანუ წესისა შეყრილობაჲ და მაძღურივ ჴუმევაჲ ღუნისაჲ, გინა კადრებაჲ ოდესცა ძილისპირთა და დასდებელთა თქუმისაჲ და ვჰრიდებ თქუმად თუ საეშმაკოჲსა გალობისაჲ. რამეთუ ნამდჳლვე ღუნითა განბრძნობილი ვერა რას ირგებს. და რაჲთა არა ითქუას მათდა მიმართცა, ვითარმედ „რომელთა ღმერთ მუცელი არს და დიდებაჲ მათი სირცხულსა შინა“. რამეთუ წერილ-არს: „ნუ დაითრევებით ღუნითა, რომლითა არს სიბილწე“. და ვითარმედ „მომთრვალეთა სასუფეველი ღმრთისაჲ არა დაიმკუდრონ“. და სხუთ იტყუს: „ყოველი სიტყუაჲ დამპალი ნუ გამოვალნ პირით თქუენით, ვითარცა შუენის წმიდათა“. ხოლო ნაყროვნებასა, დედასა სიბილწისასა, ნუცამცა ადგილი აქუს თქუენ შორის. რამეთუ ვითარცა იგი პირველი განვრდომაჲ ჭამისა მიერ იქმნა, უეჭუელად პირველი ხარისხი მოღუაწებითისა მოქალაქობისაჲ, თჳნიერ მარხვისა და კრძალულებისა, პოვნად შეუძლებელ-არს. ვინაჲცა

გევედრები, რაჲთა სრულიად მოისპოს მრავალთავი ესე ვეშაპი საღმრთოჲსა ამის მწყობრისაგან, რაჲთა რაჲთურთით არა იყოს უქმსიტყუაობაჲ და ვნებული მეგობრობაჲ და ხდილობითი მოსუმურობაჲ, არამედ თითოეული თჳსსა სენაკსა შინა შეევედრენ კრძალულებით კანონსა თჳსსა განწესებულსა და მყუდროებითსა დიდებისმეტყუელებასა, რომლითა მხოლოჲ მხოლოსა მას მიეახლების მიუახლებელსა, და შეეტრფვის და აღისურვებს სატრფოსა მას და სასურველსა, არსთა ცხოვლობისასა, და ხედავს განწმედილითა გონებისა თუალითა ზეშთააღმატებულთა მათ გონებათაგანცა უხილავსა და მიწდომად შეუძლებელსა, მეტყუელი: „შეეძერწა სული ჩემი შემდგომად შენსა და მე შემენია მარჯუენემან შენმან".

თავი ზ'. შემოსაწირავისათჳს თუ ვითარ ჯერ-არს განყოფაჲ; და ვითარმედ ძმაჲ რაჲ მიიცვალებოდის, ვერ ჴელეწიფების დატევებად თჳსთა და ნათესავთა ნაქონებისა თჳსისა; და რაჲთა ერთი აღაპი ტრაპეზით გარდაიჴდებოდის ახალმიცვალებულისა ძმისათჳს; და მას დღესა ყოველნივე მღდელნი და დიაკონნი უსასყიდლოდ შეიმოსებოდენ მისთჳს.

1. შემოსაწირავსა, რასაცა ვინ საწირავად შემოსწირვიდეს, ვითა წესია, მას მწირველნი გაიყოფდენ და ჟამსა უწირვიდენ. და რასაცა ვინ საერთოდ შემოსწირვიდეს, მისგან ნახევარი საჭურჭლესა საეკლესიოდ დაიმარხვოდის, და ნახევარსა სხუასა სწორად გაიყოფდენ მემჴრენი და მწირველნი და მწირნი, და სწორად ულოცვიდენ. ხოლო მღდელყოფილთა და მთავარდიაკონთა მღდელთავე თანასწორად მიეცემოდის და მთავარდიაკონობისათჳს გინა მღდელყოფილობისა ოდენ ნურაჲ დააკლდების, სხუაჲ თუ საჴმრობაჲ შესწევდეს. და თუ არა, ეგევითარისავე მღდელისა სწორად მიეცემოდის მათცა. და მატეანეთა ჩასაწერლად რასაცა ვინ შემოსწირვიდეს, მას მღდელნი და მწირნი სწორად გაუყოფდენ.

2. ხოლო არავის ძმათაგანსა ჴელეწიფების მონასტრით განღებად ნაქონებისა თჳსისა ჟამსა ამიერ მიცვალებისა თჳსისასა, რომელმცა თჳსთა გინა ნათესავთა უანდერძა იგი, რომელთაგან ერთგზის ჯმნილ-არს ჟამსა მონაზონად კურთხევისასა.

3. ხოლო ჯერ-არს რაჲთა ყოველთავე მღდელთა და დიაკონთა მესამესა დღესა ჟამი უწირონ უსასყიდლოდ ძმასა მიცვალებულსა, და აღაპიცა გარდაეჴადოს მასვე დღესა ტრაპეზულითა საჴმრითა. და ყოველთა ძმათა ულოცონ და შეუნდვნეს ღმერთმან სულსა მისსა:

4. ძმაჲ რაჲ მიიცვალოს, თუ ანდერძი დაეწეროს, მისისა ანდერძისა მსგავსად განეგოს ყოველი საქმე მისისა სულისაჲ. ხოლო უკუეთუ უანდერძოჲ აღესრულოს, რაჲცა იპოოს მისი შუა გაიყოს და ნახევარი მაშინვე აჴმარონ სულსა მისსა, ვითარცა მოძღუარმან ბრძანოს და განაწესოს, და ნახევარი საეკლესიოდ დაიდვას საჭურჭლესა შინა მისისავე სულისათჳს.

5. ჩუენისა სახლისა აზნაურნი და თუნდა მსახურნი შემოლაზუნდებოდენ, და ჩუენგან და ჩუენისა სახლისა კაცისაგან მონასტერს შეშუებასა და დამკჳიდრებასა ღირს-იქმნებოდენ, ესე მონასტრისა პატრონთაგან გაიჩინებოდეს: თუ ნამსახური იყოს და საპატიოჲ აზნაურისშვილი, მწირველთავე თანა დაიწესებოდეს პურითა და ოქროჲთა და ჯდომითა, ყუელაჲთა. კუალადცა ესევე ვთქუათ: თუ დიდად საპატიოჲ და ნამსახური არ იყოს, ნუ იკადრებს მწირველთა თანა დაწესებასა. და უქუეგანესი ამათი მსახური, რომელიცა მონასტერს შეშუებასა და დამკჳდრებასა ღირს-იქმნებოდეს, მწირთა თანა დაეწესებოდეს ტანისამოსითა, ოქროჲთა, პურითა და ყოვლითა საწესოჲთა საქმითა.

1. სრულითა სასოებითა მეუფისა და მაცხოვრისა და მჴსნელისა ჩუენისა ქრისტეს მოწყალებათაჲთა და მინდობითა წმიდისა მთავარმოწამისა მისისა შეწევნათაჲთა, მიწამან და მონამან მ ჴ ა რ გ რ ძ ე ლ მ ა ნ, დიდითა გულსმოდგინებითა განგებაჲ ესე აღვწერე მონასტრისა ჩემისათჳს, რომელი ესე აწვე საქმით სრულქმნილ არს ყოვლითურთ ჩემ მიერ და უმეტესისა შეძენისათჳს დამიც სასოებაჲ ყოველთა დღეთა ცხორებისა ჩემისათა. და ყოვლითურთ უმიზეზო-ქმნილა მონასტერი ესე ჩემი მოღუაწებით და საღმრთოდ შემტკბობელთათჳს მონაზონებისათა. და რომელნიცა სოფლისა ნივთთა- და არშემსჭუალულ არიან მონასტერს მყოფნი, ეგევითართა მათ უდაბნოჲსმოყუარეთა და ყოვლად სოფლით განშორებულთა, მათ მიერ უმანკოჲთა გონებითა განიხილვოდინ ჩემ

მიერ ყოვლად სასოებით და გულსმოდგინებით აღწერილი ესე ანდერძი საღმრთოჲსა განგებისა ამის უდაბნოსათს და მას შინა საღმრთოჲსა მოღუაწებისა აღმასრულებელთათჳს, რომელ სამეფოსა ჩუენსა უდაბნო-ქმნით და ყოვლითურთ საღმრთოდ განწესებით, ზომიერად და ჯეროვნად რაოდენნი მწირველნი და მწირნი მონასტერსა ამას ჩუენსა განგჳწესებიან სურვილითა ღუწისაჲთა საღმრთოდ განკუთნვილთა მადლთა მათთაგან, რომელ ჩუენსა სამეფოსა აზნაურსა თჳსისა მონასტრისათჳს არავის დაედევას ესრეთ სასოებაჲ უდაბნოდ განწესებისაჲ და სურვილით და წადიერებით ზედამდგომელობაჲ ყოვლითა გონებითა, ვითარ მე.

2. აწ უკუე ვევედრები სიწმიდესა და მადლსა თქუენსა, წმიდანო და ღმერთშემოსილნო მამანო, რომელნიცა წადიერ ხართ მონასტერსა ამას ჩემსა დამკჳდრებად, რაჲთა მტკიცედ ეგოს ანდერძი და განგებაჲ ესე ჩემი თქუენ მიერ და შემდგომითი-შემდგომად დამკჳდრებულთა უდაბნოსა შინა ჩემსა. და არა არცხჳნოთ სასოებასა ჩემსა და არღარა შემოიხუნეთ ნივთნი სოფლისანი სამკჳდრებელსა ამას შინა ჩემსა და ყოვლითურთ უდაბნო-ქმნით იპყართ მტკიცედ ძეგლი ესე, შეუხებელად ბინთა ყოველთა. და თქუენდა მომართ მსახურებაჲ ჩემი სრულ-იქმნებოდეს სასოებისა და სიყუარულისა თქუენისათჳს.

3. და რომელნიცა სასოებასა და განგებასა ამას ჩემსა ეცრუვნეთ და რომელნი ძეგლსა ამას შინა განწესებულან საჴმარნი ტრაპეზისანი, უხუებით მოუკლებელნი ყოველთა დღეთანი, და კუალად სატანისამოსლედ მიცემულნი და სასტუმროდ მოცემული პური და ღჳნოჲ, თჳნიერ ამისსა რაჲცა ვინ მოიანგაჭროს საჴმართაგანი და დაიუნჯოს გარეშე ამათ ჩუენგან განჩენილთა და აღწერით დამტკიცებულთაჲსა და გეენიის წყევაჲცა არ მოიგონოს და განცხადნეს ამას შინა, ამა საშინელთა წყევათა ქუეშე იყავნ ქუემოწერილთა და სასჯელიმცა მიეჴადების რისხვისა ღმრთისაჲ დაუსრულებელი.

4. და ვინცა ესე განგებაჲ და განწესებაჲ უდაბნოჲსა ჩუენისაჲ, დიდითა სასოებითა და წადილითა დაწერილი ჩუენგან, ვინცა და რამანცა გუარმან ქრისტეანემან კაცმან, გინა უდაბნოსა შინა ჩემსა მყოფმან, რაჲსაცა მიზეზისა მოღებითა შეცვალოს, შეცვალებულმცა არს სჯულისაგან ქრისტეანე-

თაჲსა და განურისხდებისმცა ჭეშმარიტი ღმერთი მამაჲ, რომელი იქმნა მიზეზ ძისა შობითა და წმიდისა სულისა გამოვლინებითა, განურისხდებისმცა ღმერთი ძე, სიტყუაჲ ღმრთისაჲ, რომლისა მიერ ყოველნი წარმოიარსნეს ზეცისა და ქუეყანისანი, ხილულნი და უხილავნი, განურისხდებისმცა ღმერთმთავარი სული წმიდაჲ, რომლისა მიერ სრულ-იქმნეს სრულად და გონებად აღნამკნი ზენანი ძალნი და სულნი ყოველთა წმიდათანი; კრულმცა არს, წყეულმცა არს ბუნებით ერთარსისა თაყუანისსაცემელისა ღმრთეებისა მადლითა; კრულმცა არს, წყეულმცა არს, შერისხულმცა არს სამგუამოვნებით აღსაარებულისა და ერთღმრთეებით ქადაგებულისა და ღმერთად ჭეშმარიტად თაყუანისსაცემელისა მამისა და ძისა და წმიდისა სულისა მადლითა; კრულმცა არს შეჩუენებულ ძალითა და მადლითა ყოველთა წმიდათა ზეცისა ძალთაჲთა; კრულმცა არს და წყეულ და შეჩუენებულ წმიდათა და აღმატებულთა სამწმიდაობისა დაუცხრომელად გალობისა შემწირველთა ქეროვიმთა, სეროფიმთა, საყდართა, უფლებათა, ჴელმწიფებათა, ძალთა, მთავრობათა, მთავარანგელოზთა; კრულმცა არს, განუჴსნელმცა არს, შეჩუენებულმცა არს მადლითა ზენათა განწესებათა, მღდელმთავრობითთა, ოცდაოთხთა მღდელთა და შჳდთა დიაკონთა, რომელნი გონიერთა საყდართა ღმრთისათა დაუცხრომელად შესწირვენ ზესთააღმატებულსა დიდებასა; და მე, სულკურთხეულისა ს ა რ გ ი ს ი ს შვილსა და შვილთა ჩემთა და მომავალთა ცოდვანი და ბრალნი მიეჴვადებიან სასჯელისა დღესა; და ყოველთამცა მგმობართა თანა ყოვლად წმიდისა ღმრთისმშობელისათა და ძისა მისისა და ღმრთისა ჩუენისათა თანადაისაჯებიან და შერისხვითა საზარელითა პირისაგან ღმრთისა განვარდებიანმცა სასჯელად საუკუნოდ და ცეცხლად უშრეტად გეჰენიისა ეშმაკისა თანა და მსახურთა მისთა.

5. და რომელთაცა დაამტკიცონ და მტკიცედ იპყრან დიდითა სასოებითა და წადიერებითა დაწერილი და განგებაჲ ესე მონასტრისა ჩუენისა ვ ა ჰ ა ნ ი ს ქ უ ა ბ თ ა ჲ, ძემან ღმრთისამან და ყოვლად წმიდამან მშობელმან მისმან ყოველი გაგებული საღმრთოჲ და საკაცოჲ მათი დაამტკიცოს აქა და საუკუნესა, ამენ!

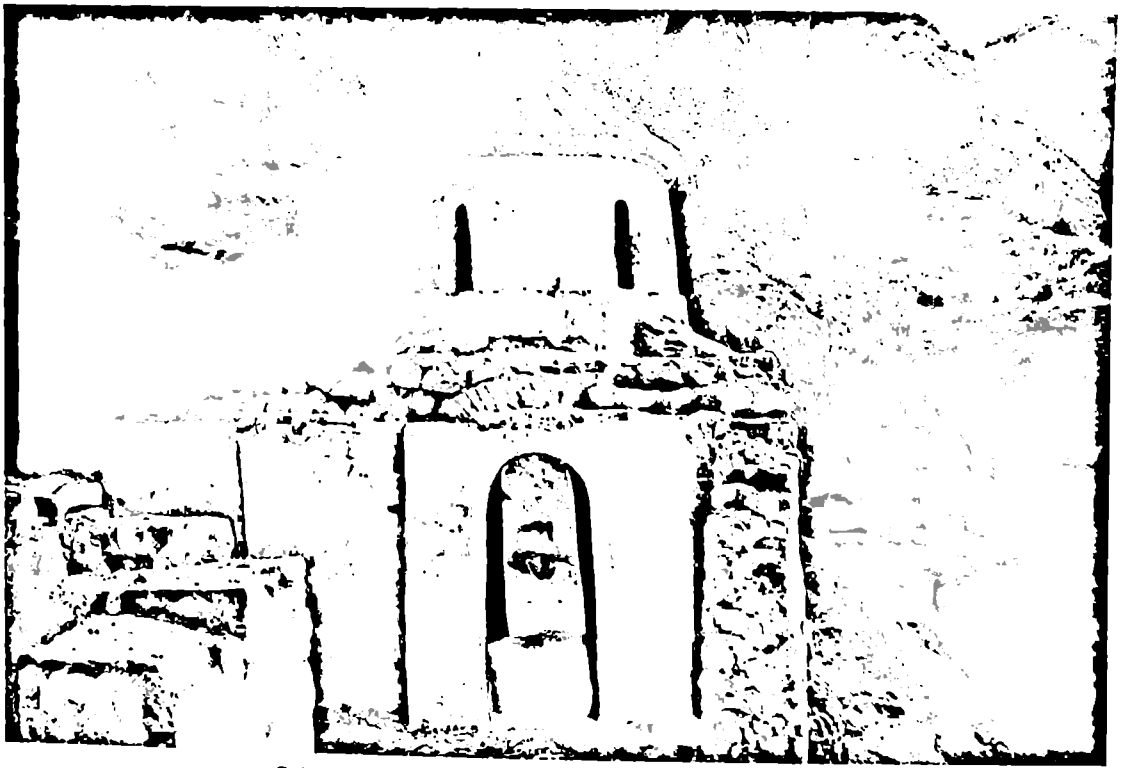
6. ესე ძეგლი და განგებაჲ წელიწადსა შინა :გ᷑გზის წაიკითხვოდეს ტრაპეზსა ზედა: ერთგზის შემოსლვასა წმიდათა მარხვათასა, დღესა თევდორობასა; მეორედ სულისა წმიდისა მოსლვასა; მესამედ ჯუარისამაღლებასა. ესე ვითა დაგუწერია, წელიწადსა შინა :გ᷑: გზის წარკითხვაჲ ამის ძეგლისაჲ, რომელმანცა დააკლოს და არ სრულებით წარიკითხვიდეს, ამათ ზემოწერილთა ქუეშე იყავნ.

7. და უკუეთუ ვინმე მონაზონი შემოვიდეს და ძმათა თანა დაეწესებოდეს, ესე ძეგლი სრულებით წარეკითხვოდეს: უკუეთუ ყოვლითურთ გულსავსე იქმნებოდეს და სიხარულით შეიწყნარებდეს წესთა ამათ, თუთცა დაეწესებოდეს ძმათა თანა; და უკუეთუ არა შეიწყნაროს, ლოცვაჲ აქუს და კურთხევაჲ.

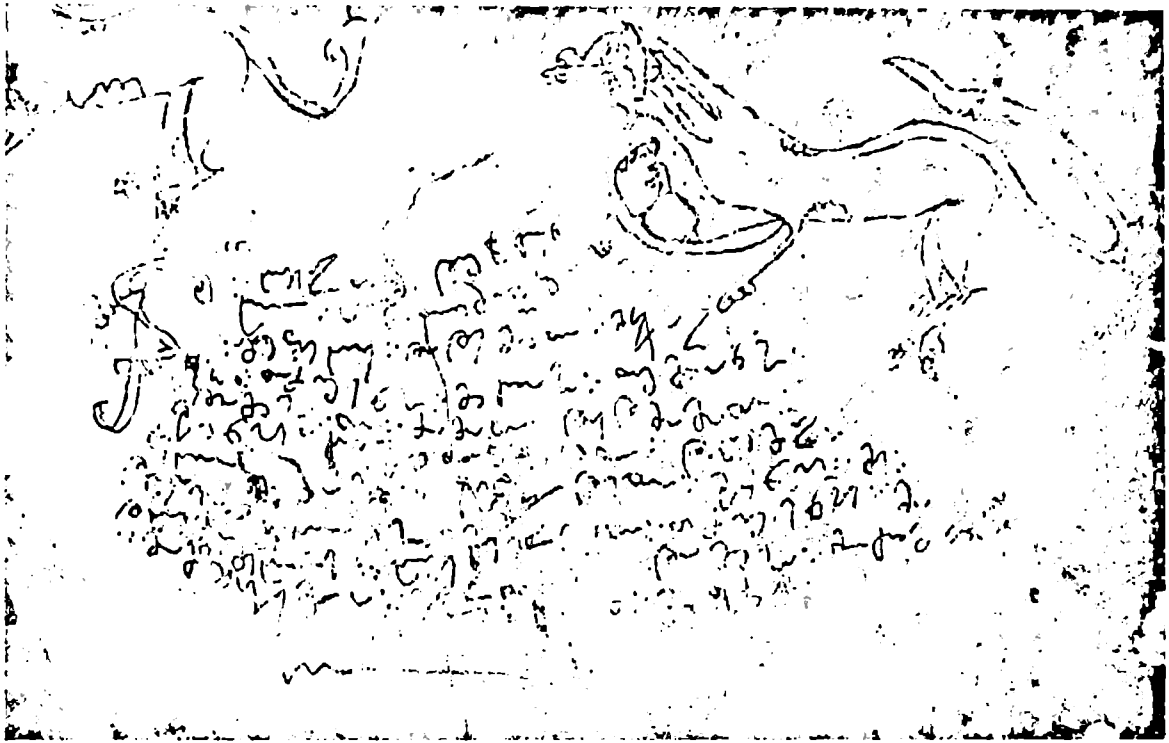
8. დიდნი კარნი ზღუდისანი დიდთა მარხვათა უხარებოდე ნუ განეხუმიან, ცოტათა კართა იარებოდენ, თჳნიერ ჴელმწიფე ანუ დიდებული არ შემოვიდოდეს; ქრისტესშობისა მარხვათა და მოციქულთასა უშაბათ-კჳრაოდ და უდღესასწაულოდ ნუ განეხუმიან; და ამათ სხუათა წინუკუანთა დღეთა ოთხშაბათ-პარასკევთა და ორშაბათსა ნუ განეხუმიან.

9. და ვითა თჳთ სწერია ამას ძეგლსა სამგზის წაკითხვასა შედეგად, რაჲცა მოშლილიყოს ამის ძეგლისა განგებაჲ, მის ჟამისა მოძღუართა, დეკანოზთა და ჴელისუფალთა არა გაჰმართონ, იგინიმცა არიან ამათ წყევათა და კანონთა ქუეშე, რომელნი ზემოჲთ სწერიან.

:ქ: ო᷑: ი᷑ჯ: ქ᷑ე: ღ᷑ო: ჩ᷑ნო: რ᷑ისა მ᷑რ: სროლიქმნები
:ს ყ᷑ი: ჩ᷑ნდა: მონიჭებოლი: მ᷑დლი: მინდობითა შ᷑ითა:
:დავსწერ სიმტკიცესა წ᷑დისა ამის: მ᷑ონსტრისასა:
:ჩ᷑ნ: ქ᷑ტს მ᷑რ: ქ᷑ კ᷑ზი: გ᷑ი: რ᷑ი: ძეგლ᷑დ ყ᷑თა მონ᷑სტრთცა:
:კმასაყოფელ᷑რს: სადიდებელ᷑დ ღ᷑თისა: და სალოც:
:ველ᷑დ: ე᷑ე᷑:სა მ ჴ ა რ გ რ ძ ე ლ ი ს ა თ᷑ს: ნომცა: და
:იჴსნებიან: წესნი ზემოწერილნი ესე: და ნომცა შემოვ᷑ლს:
:უდებებ᷑ჲ: გ᷑ნმრყუნელი: კეთილთაჲ: ყ᷑თა აგარაკსო:
:ფელთა: მაწყენ᷑რნი უსმ᷑რთოდ: წყევს᷑მცა: შ᷑ა არიან:—
:და ყ᷑ნი მჴნედ მ᷑ღწნი: და აღმ᷑სროლებელნი: ამის:
:ძეგლის᷑ნი: აკ᷑ხნეს ღ᷑ნ: და წ᷑ნ: დედქ᷑ლქმნ: —

ვანის ქვაბთა მონასტრის მცირე გუმბათიანი ეკლესია
(ფოტო რ. კორშიასი)

ვანის ქვაბთა ლიტერატურული სალონის პოეზიისა და მხატვრობის ნიმუში
(ფოტო რ. კორშიასი)

ცენტრალური ტაძრის ნანგრევები
(ფოტო რ. კორშიასი)

ვანის ქვაბთა მონასტრის ზღუდის მცირე კარიბჭე, ანტონ კათალიკოსის ნაგები
(ფოტო რ. კორშიასი)

„VAHAN CAVE TYPICON"

(Historical-Source Research)

Studying the history of Georgian Churches continually gets the great meaning on the modern stage of Georgian historical science development. The interest is shown in the sphere of the common theoretical and specific questions, and in the problems bearing concrete characters. It's time to create theoretical, historiosophical works of the national and ecclesiastical history and generally, in the sphere of cultural study, but concrete works of source study aren't finished yet, furthermore, it can be said about the church ecclesiastical history.

Studying ecclesiastical compositions and juridical documents will draw our attention to the unknown and not completely understandable moments. In this case it's worth continuing the noble traditions of our historians.

Presented monography is about the historical and source studying analysis of one of the most unique monuments of the Georgian Monastery Corporation Law. „Vahan Cave Typicon " is comparatively the only complete model among the ancient Monastic typicons existing on the territory of Georgia. It's indubitable fact that some more „Typicons", like this one, could have been existed in Georgia. The monument arises many interesting questions. This fact widens its inequality. It's true that „Vahan Cave Typicon" is the Typicon of Vani Caves of Meskheti, but thorough studying of its data enables us to make some important, general conclusions. That's why we tried to present „Vahan Cave Typicon" as the model of the Monastic Typicon entering in the Georgian Church Jurisdiction. In the work parallels are drawn between the traditions of the Georgian Monastery habits and Monastery traditions existing in the hagiographic Literature.

„Vahan Cave Typicon" is one of the most important sources of Georgian Monastery history, but as the historical source, it isn't completely studied.

„Typicon of Vahan Caves" was studied by Ivane Javakhishvili (Iv. Javakhishvili, history of Georgian Law, works, volume VII, Tb. 1984) he used the already existed and published text, worked out quite new question in the Georgian historical science- corporation law, its essence, peculiarities. The scientist lined out, that the monument is the only

existing source on the territory of Georgia for studying the corporation law.

The research of all questions linked with the text of „Vahan Cave Typicon" is connected with the name of L. Muskhelishvili, who described the monument in details, prepared and organized its text and published it as well (L.Muskhelishvili, Vahan Cave Typicon, Tb. 1939).

G.Gaprindashvili, N.Berdzenishvili, A markariani also expressed their point of view connected with the problematic questions of „Vahan Cave Typicon" and its postscripts. Each of them studied the monument according to their sphere of interest, but the historical and source study research of the monument hasn't done yet up to now.

The practical meaning of studying „Vahan Cave Typicon" is obvious. The readers interested in church history will notice many interesting subjects. It's known fact that the building of the monuments are connected with Syrian Father's appearance in Georgia.

Syrian fathers arrived in Georgia in the VI century from Syria. The task of the Syrian Fathers' activities was to defend and strengthen Christianity. The names of Syrian Fathers who made important steps in this direction are well-known in Georgia.

Syrian Fathers built many monasteries in Easter Georgia. Georgian Feudal-Christian culture was greatly supported by their activities. The monastery centers, founded by Syrian fathers, supported the assimilation of deserted, uninhabited places, at the same time, these places became the educational and cultural centers of Georgia.

Wide Monastery-building activities were held in IX-X centuries in Tao-Klarjety, which was leaded, organized and initiated by Grigol Khantsteli. The Monasteries, churches and burial-vaults of kings and well-known feudal patrimonies were built in the following centuries as well.

Two main directions-strict ascetics and normal monasticism is noticeable in the old Georgian monastic-monkhood life. Laws and everyday regulations of monastic brotherhood were organized and defined by the special Typicon, based on the world orthodox general rules, considering local traditions. Typicon was made by feudal, such kinds of Typicons are often met in the Christian East, but unfortunately, they have not reached us.

Father Swimeons' verdict towards Shiomgvime so called „Tsinamdzgvris Rigi" is not a typicon, but somehow resembles its rules.

(Monuments of Georgian Law, published by I. Dolidze, V.III, Tb., 1970, p. 127-128).

We have a short episode from the Typicon of an unknown Monastery, which is supposed to belong to Bolnisi (S. kakabadze, letters and materials for Georgian history, Book I, Tb., 1914, p. 72). It is only short fragment of the text, that is too damaged and only some episodes can be read. Some scientists think that it is from the Akhtala Monastery Typicon.

So, the only comparatively complete Typicon that we have nowadays is „Typicon of Vahan Caves" that is" Actually the monument of the Monastic law, it is the sample of the monastic Typicon and it gives us information not only about Vani Cave Monastery, but generally it reflects monastic life of the feudal age.

The monastery complex of Vani Caves is situated in historical Javakhety, between an ancient Tsunda (former town) and Vardzia Monastery complex, on the right rock side of the river Mtkvari. It must have been founded in the early V-VI c. Vani caves are one of the oldest among the Georgian deserts, which maintained cave-dwellings as ancient relic. Vani Caves was the desert monastery during VIII –XVI. In IX-XI it became larger and larger, new cave cells were made. Nearby, in the center of the cave, new St. George's temple appeared, which was the first above ground building on this territory. Since XII century Vani caves are the possessions of the Gurgenians' Feudal patrimonial, since the eve of the XII c. it becomes the Royal property. From the 30th of the XIII the Mkhargrdzels became its owners; they widened the monastery, composed its Typicon and turned Vani caves into their hereditary estate.

Time by time Vani caves grew, became more and more beautiful and finally turned into the strong Monastery Complex.

XIV –XVI is the period of big disturbances in the South Georgia, which became the field of wars for Iran and Osman Empire. Vani Caves became the ravages of wars and it was finally destroyed in 1576 by Ottomans. The dwellings of Vani Caves turned into the shelters for attacked women, but the traces of its greatness and grandiosity are still impressed on the cliffs, turned into the small windows.

The original of „Vahan Cave Typicon" is a parchment roll of the length of 5.62 meters, which consists of 12 papers, tied to each other, manuscript, is mainly the direct typicon text and consists of 21 postscripts of different times, which are of great importance for learning the history of Vani Cave Monastery.

The monument is quite damaged, its borders are torn off, it lacks the beginning (about two pages) and ends with Katholikos' signature.

The thorough study of „Vahan Cave Typicon" manuscript and its first publication is connected with the name of L. muskhelishvili. He read the monument, described it, expressed his point of view, made some changes, gave the meaning of every shortly written word, studied the orthography of the original, its morphological peculiarities, syntax, its lexics and presented textually arranged monument to us.

Iv. Javakhishvili considered „ the Typicon of Vahan Caves" as the monument of great importance, basing on it, he studied the new question of Kartvelology-Corporation Law, in which the text of „Typicon" made him a great service.

M. Janashvili, G. Gaprindashvili, N. Berdzenishvili, A. Markariani and others expressed their point of view connected to deferent questions of „Vahan Cave Typicons".

The date of the monument is more exactly defined in the monography. L. Muskhelishvili supposes that it must have been written in 1204-1234; T. Zhordania dated the monument with 1212-1227.

The complete study of the sequence of Katholikos' supported us to be more precise in concreting the date of the monument.

The monument ends with Katholikos Giorgi's signature, who worked in 1225-1230 (B. Lomidze, the calendar of Georgian church, Tb. 1980, p. 59). This period must be considered as the ending of the „Vahan Cave Typicon". This date includes all necessary circumstances, which must be considered while studying the Typicon.

Our monument is identical to the Typicons of other monasteries. It has much resemblance and sameness with Petritsoni Georgian Monastery and Athons Iverians Monastery Typicons.

We find the resemblance in the rules established by Serapion Zarzmeli and Grigol Khantsteli.

Calmness and a great unanimity might have been in Vani Cave Monastery. „Priesthood" devotedly kept their word and did their work willingly. They were distinguished by their hospitality.

According to „the Typicon of Vahan Caves" the existence of women and youth (beardless and moustache less) in the monastery was strictly prohibited. Thieves, drunkards, profligates weren't allowed to enter the monastery as well. Grigol Bakuradze also was against allowing the women into the monastery; he even interdicted the building of women monastery near Petritsoni environs. It's certain fact, that the

existence of Fathers' and Mothers' Monastery alongside wasn't under the control of monastic life, so we think that the existence of Mother's Monastery in the Vani's caves is excluded.

Monastic life, the relations between its members and their attitude to life was strictly defined and formed under the Typicon. The rules must have been protected and fulfilled by each member of brethren. Firm principles of „Nunnative citizenship" were established in the monastery.

The number of nuns and monks varied in different monasteries, on occasion of difficulty of Monastic activities, the ideals and the aim, its rules became more and more complicated. The private consistence of the Monastery was quite different and was divided into several main groups. Each of them had its own duties and rights, which were strictly defined with its regulations and customs (Iv. Javakhishvili, history of Georgian justice, B. II, comp. V.VII, Tb., 1984, p.36)

Brethren of Vani Monastery was divided into three groups, which can be presented with the following scheme.

I Company („Governors") „Nobles" „Peerages" or „Their Most Excellent Majesty"

1. Foreman or Leader (the headman of the Monastery)
2. Iconomos (the chief in the Economical Affairs)
3. Archpriest
4. Mecurchle (the head of the savings-bank)
5. Metrapeze (the head of the Monastery dining-hall)
6. Kandelaki (sacristan, sexton)
7. Ipitiristi (the overseer of the monkhood behavior)
8. Mtsirveli (the conductor of the choristers and prayer readers)
9. Memkhre (the choir-boys)

II group („company of Priests")

1. Priests
2. Deacons.

III group

1. Peers
2. Mtsiri (the lowest monkhood)

The duties and rights of the representatives of each group are defined in the paragraph. The same officials are mentioned in other documents representing monastic life.

„Vahan Cave Typicon" considered the Brethren as one unit and forbade its dissociation and distribution. According to the Typicon the guilty persons had to be expelled from the the membership of the Brethren, as it considered that their existence could have had a bad influence on other members and their souls could have been taken ill.

Taking a bribe from any person for joining Brethren was considered unforgivable sin. Not everybody could join and become the member of the „Nunnative Citizenship", only sinless and honored persons could live in the monastery. Nuns and Monks were given bread, wine and cloth according to the hierarchy.

According to „Vahan Cave Typicon" the Foreman was the soul leader, for the whole consistence, for those who were in the monastery. The Foreman was a distinguished person and was chosen for the best characteristic traits. He was the soul leader, whose aim was to maintain the unanimity in his group.

„Vahan Cave Typicon" is monastic legislation, where the crime of the officials, sins of the members of the brotherhood and the forms of their punishment are given in details.

The criminals were cured, trained and punished in different ways by corporation justice.

The criminals were punished according to their crimes and characteristic qualities of the crimes.

Among the crimes of the officials „treachery" and „perfidy" are mentioned as unforgivable actions. That's why perfidious, treacherous officials were completely expelled from the monastery. The officials who were blamed in bribing and raking in money were also expelled from their offices.

Bribing in the monastery and embezzlement of the monastery and church properties were considered as the fatal sins. The Foreman and his assistant so called Ikonomos, were the highest judges of the monastery, due to this, government and jurisdiction were consolidated. „The corporation system maintained the unification of these two functions till the end of its existence" (Iv. Javakhishvili, the same work, p.251).

„Vahan Cave Typicon" is the important source for studying the Law History of the Feudal age.

Together with the Hagiographical works, which deal with the monastic life and can be called historical works as well, „Vahan Cave Typicon" represents the complete picture of the Georgian monastic life.

Studying the personology of the Typicon, turned out as the most interesting fact for us.

Representatives of the different social ranks are mentioned in the Typicon, in its postscripts and inscriptions on the walls of the monastery. They are Atabags, Serf-peasants, and Church persons. In the monography they are divided into three main groups:

1. Owners of the monastery
2. Ecclesiastic persons working in the monastery
3. Serf peasants

Here we meet the following surnames: Gurgenisdze, Rcheulishvili, Garibasdze, Bakelidze, Irinashvili, Balakha-shvili, Kandelakishvili, Ugulashvili and Khimshiashvili. All these surnames from the point of their origin and formation are Georgian and correspond to the Onomastics of this period.

Epigraphical monuments of Vani caves enable us to assert the personality of Gurgenisdszians and their contribution into the building and restoration of Vani Cave Monastery. The inscription on the cave makes us feel sure that the builder of the walls of Vani Cave Monastery was Ichkit Gurgenidze, the public man of Tamari age. It is supposed that the Gurgenis-dzeni were the owners of the small part in Meskhety, as well as the nearby territories of Tsunda- kumurdo in the historical Javakheti region. In his last years of working Ichkit Gurgenidze moved to Jvari Monastery in Jerusalim and it's presumable fact that he became a monk under the name of Michael.

Since XII century Vani Caves became the Royal property. In 1204 Anton Chkondideli built a fence for the monastery under the control and order of king Tamari. From the 30th of XIII c. Vani Cave monastery becomes the property of Tmogvels, Garibadzeebs, Rcheulishvils or atabags. To research their personality is very interesting from the point of studying the history of this region. Their mite in building of the monastery is presented in the documents of the Typicon manuscript(we used the documents prepared by professor V. Silogava for publishing) All the documents connected to the Vani caves are interesting, important and valuable sources for studying Historical Onomastics.

The postcripts of „Vahan Cave Typicon" gives us rich material for historical geography, historical toponymy. Oronims and micro toponymy enables us to make partial localization of the villages, monasteries and places existing in this region. Many interesting questions connected with the Geographical names of this region and their history is still the subject of the discussion. The names of the villages and the places mentioned in the postscripts of „Vahan Cave Typicon" enabled the scientists and the researchers to define the location of Vahan Caves. Micro toponymy of Vahan Caves is also very interesting; it is connected with simple and free thinking.

Onomastics of Vani Cave Monastery- all geographical names and Mikrotoponymy are distinguished with their antiquity. They enable us to draw out an interesting conclusion.

Finally it's worth mentioning, that the Monastery had very interesting way of its social- economical development. It, as the monastic corporation had its own, native social relations. Vani Cave Monastery like all the other monasteries passed certain stages of economical development.

Vani Caves had its own wealth, its own patrimonies, slaves and treasure. It was established as an independent economical unit in the Feudal administrative system of the government.

From the very beginning of its existence, Mkhargrdzeli created Monastic Brethren and defined the salary and substance for each members of the Brotherhood. It was the only main source at first, but the income of the monastery grew on the base of farming industry development.

So Vani Cave Monastery owned a big treasure, that enabled it to develop its own independent farming industry. Monastery estates, with its quite extensive borders, were stretched on the big territories.

„Vahan Cave Typicon" postscripts are valuable historical source for studying and researching the complete picture of Vani Cave Monastery thrift industry.

The importance of „Vahan Cave Typicon" as the historical source, as we have already mentioned, lays in its unique nature. It is the only source about Georgian ecclesias-tical life. Together with the compositions of the hagiographical genre dealing with monastic life, it reflects the clear and real picture of the Georgian Monastic life.

«Типик (устав) монастыря Ванис Квабеби»

(Историко-источниковедческий анализ)

На современном этапе развития грузинской исторической науки особое значение приобретает изучение истории грузинской церкви. Большой интерес вызывают как общетеоретические и специфичные вопросы истории монастырей, так и частные конкретные проблемы. В этой области перед исследователем открываются широкие перспективы.

Источниковедческое изучение церковных сочинений и юридических документов неоднократно будет привлекать внимание исследователей к ещё недос-таточно изученным и неизвестным моментам истории монастырей. С этой точки зрения, действительно, стоит продолжать традиции, достойные историков.

Предметом данного исследования является историко-источниковедческий анализ Типика (устава) монастыря Ванис Квабеби, который является одним из уникальнейших памятников грузинского монастырского корпоративного права.

„Типик (устав) монастыря Ванис квабеби"– единственный образец из всех существующих монастырских типиков на территории Грузии, дошедших до наших дней сравнительно в совелшенном виде. Таких уставов, вне всякого сомнения, в Грузии должно было быть много. В памятнике поднято множество интересных вопросов. Это обстоятельство особенно подчеркивает его уникальность. Мы постарались представить „Типик (устав) монастыря Ванис квабеби" как образец общегрузинского монастырского типика. В работе проведены параллели между заграничными грузинскими монастырскими правилами и монастырскими традициями, сохранившимися в агиографической литературе.

В историческом Джавахети между древнейшим городищем Цунда и монастырским ансамблем Вардзия расположен пещерный монастырский ансамбль Ванис Квабеби. Предполагается, что он был основан в V-VII вв. (Г. Гаприндашвили). Ванис Квабеби является одним из древнейших памятников пустынных монастырей Грузии, где пещеры сохранены как реликвии.

В данном параграфе описан внешний вид Ванис Квабского монастыря, пещерные проходы, надписи на стенах, образцы рисунков, жилые и хозяйственные объекты. Вкратце изложено

архитектурно-археологическое значение этого ансамбля для истории древностей Грузии.

Ванис Квабеби в Мечение VIII-XVI вв. является пустынным монастырем. В IX-X вв. он постепенно расширяется. В центре пустыни строится церковь св. Георгия. Она (церковь) является первым надземным строительством в Ванис Квабеби. С XII в. Ванис Квабеби является фамильной собственностью феодального рода Гургенисдзе. С 30-ых годов XIII в. Ванис Квабеби уже становится владением феодального рода Тмогвели. Представитель этого рода, по имени Мхаргрдзели, расширил до этого малый царский монастырь, составил типик (устав) и превратил Ванис Квабеби в наследственное владение.

Ванис Квабеби строился, расширялся и становился все красивее. Он превратился в обширный монастырский комплекс с большими хозяйственными владениями.

XIV-XVI вв. – трудный период для южной Грузии, ставшей ареной ирано-османских воин. Не обошла беда и Ванис Квабеби, в 1576 г. османы в конце концов разрушили этот комплекс. Бывшие монашеские кельи стали укрытием для бежавших от врагов женщин – местных жителей.

Рукопись „Типика (устава) монастыря Ванис Квабеби" представляет собой 5,62-метровый пергаментный свиток. На нем написан текст типика (устава), а на оборотной стороне приписаны исторические документы, юридические акты, которые имеют большое значение для изучения социально-экономической истории монастыря.

Рукопись значительно повреждена, края потрепаны и оторваны, не хватает начала, конец же рукописи заканчивается подписью каталикоса.

Так как Л. Мусхелишвилем досконально изучил типик монастыря в текстологическом отношении и дал подробное описание рукописи, мы ограничимся только её описанием.

Первым исследователем, который обратил внимание на текст типика и издал его дважды, был Т. Жордания. Он первый оценил значение данного памятника для изучения истории Грузии и, в частности, истории грузинской церкви.

Основательное изучение типика монастыря Ванис Квабеби связано с именем Л. Мусхелишвили. Он уточнил текст типика (устава), изучил орфографию памятника, особенности мор-

фологии, синтакса, составил словарь терминов и трудных для понимания слов.

Большое значение придавал типику (уставу) Ванис Квабеби акад. И. А. Джавахишвили. Ссылаясь его на нем, он изучил корпоративное право древней Грузии.

По отдельным вопросам типика (устава) изложили свои мнения и другие исследователи: М. Джанашвили, Г. Гаприндашвили, Н. Бердзенишвили, А. Маркарян и др.

По предположению Л. Мусхелишвили, типик был составлен в 1204-1234 гг., Т. Жордания датировал этот памятник 1212-1227 годами.

В конце памятника стоит подпись-подтверждение католикоса Георгия, (1225-1230 гг. по Б. Ломинадзе). Именно в этот период, по нашим предположениям, был составлен текст типика.

Много общего находим при сравнении устава Ванис Квабеби с типиконами Петрицона и с правилами Афонского Иверского монастыря. Те же правила установлены Серапионом Зарзмели и Григолом Хандзтели – деятелями монастырского движения в Грузии IX и X вв.

В монастыре Ванис Квабеби воцарились мир, спокойствие и согласие между "братьями" – монахами. Священники отличались преданностью божьему делу и слову. Большое внимание уделялось правилам приёма гостей и трапезы. Категорически запрещалось появление женщин в монастыре Ванис Квабеби, поэтому мы исключаем версию о существовании когда – либо женского монастыря в Ванис Квабеби.

Типик монастыря – это сборник уставов, которому подчиняются как все члены братства монастырь, так и пришедшие в монастырь извне. Жизнь каждого монаха подчинялась правилам устава.

Корпорация – это единство, союз, объединенный общностью интересов. Монастырская корпорация более всего была распространена в Грузии. Она владела имуществом монастыря. Союз монахов составлял „братство", каждый монах был „братом".

В 30-ых годах XI в. была принята коллективная форма правления братством.

Монастырский быт, взаимоотношение между монахами строго были определены в соответствии с правилами типика. Соблюдение данных правил было долгом для члена братства.

Монастырь был сложным заведением. Численность монахов в разных монастырях была представлена поразному.

Братство монастыря Ванис Квабеби подразделялось на три главные группы:

I группа – „руководители":

1) настоятель
2) эконом
3) протоиерей
4) казнохранитель
5) стольник
6) свечник (в церкви)
7) ипитиритис
8) священник, который умеет читать
9) мемхре

II группа "группа священников"

1) священники
2) дьяконы

III группа

1) простые монахи
2) служащие

Согласно „Уставу" монастыря настоятель был „пастухом" и духовным отцом. Настоятель монастыря должен был выделяться среди монахов наилучшими качествами. Он должен был хранить в монастыре единодушие среди братьев.

Монастырский типик (устав) представляет собой юридический, правовой документ, в котором говорится об определенных формах наказания, приводимых в исполнение в случае нарушения законов. Таким образом, „типик одновременно был законом порядочности и непорядочности" (И. А. Джавахишвили, йстория грузинского права, кн. II, соч. т. VII, Тб., 1984, ст. 243.).

„Типик (устав) монастыря Ванис Квабеби" – это свод монастырских законов, в котором досконально рассмотрены прес-

тупления, содеянные должностными лицами, здесь же говорится и о формах наказания.

Вероломство и измена должностных лиц, преступивших законы „Типика (устава) монастыря Ванис Квабеби", считались непростительным грехом, из-за чего они наказывались полным изгнанием из монастыря. Преступлением считались также воровство, спекуляция, самовольный уход из монастыря, опоздание, сопротивление. Особенно тяжелым преступлением считалось присвоение монастырского имущества.

Все вышеназванные преступления были направлены против спокойной жизни и, как считалось, заслуживали наказания.

В монастыре верховным судьей были настоятель и его заместитель – эконом. Благодаря этому, правление и правосудие были едины.

„Типик (устав) монастыря Ванис квабеби" – это благодатный источник для изучения истории права феодальной эпохи.

Вместе с произведениями агиографического жанра „Типик (устав) монастыря Ванис Квабеби" дает нам полное представление о грузинской монастырской жизни.

С исторической точки зрения изучение имён и фамилий имеет большое значение в установлении личности персон, имена которых сохранены в документах.

В типике Ванского монастыря, в его приписках и настенных надписях монастыря упомянуты: атабаги, крепостные крестьяне и церковные лица. В монографии они подразделены на три категории:1) владельцы монастыря, 2) духовные лица, 3) крепостные крестьяне. Здесь встречаются следующие фамилии: Гургенидзе, Рчеулашвили, Гарибадзе, Бакелидзе, Иринашвили, Балахашвили, Канделакишвили, Угулашвили, Химшиашвили. Все эти собственные имена с точки зрения происхождения и словообразования являются грузинскими и соответствуют ономастике этого периода.

Эпиграфические памятники Ванис Квабеби дают возможность установить личность представителей фамилии феодального рода Гургенидзе и определить их роль в строительстве и восстановлении монастыря Ванис Квабеби.

Представители фамилии Гургенидзе владели маленьким уголком Месхети, одной частью исторического Джавахети Цунда-Кумурдо-Ванис Квабеби. В конце своей деятельности

Ичкит Гургенисдзе перешёл в Иерусалимский грузинский Крестный монастырь и, по нашим предположениям, стал монахом, по имени Микаэль.

С конца XII в. монастырь Ванис Квабеби уже становится царским владением.

С 30-ых годов XIII в. монастырь Ванис Квабеби вновь становится владением феодального рода Тмогвели, Гарибадзе, Рчеулашвили или атабагов, так что все документы, связанные с монастырем Ванис Квабеби, являются ценным материалом для изучения исторической ономастики.

В приписках „Типика (устава) монастыря Ванис Квабеби" находится достаточно богатый материал для исторической географии и исторической топонимики. Здесь встречаются оронимы и микротопонимы, которые дают нам возможность произвести частичную локализацию находящихся в этом регионе Самцхе-Джавахети сёл, монастырей и поместий. С географическими наименованиями этого района связано множество интересных вопросов, являющихся и сегодня предметом обсуждения.

Ономастика монастыря Ванис Квабеби - все географические наименования - топонимы и микротопонимы отличаются древностью. Благодаря их анализу делаются интересные выводы. В исследовании проанализированы все географические наименования, связанные с монастырем Ванис Квабеби: Вани, Ванисхеви, Ахалшени, Толоши, Чачкари, Гогашени, Эркота, Пиа, Орхопиа, Агара, Мирашхани, Харакиа, Милахеби, Корниси, Мчедлисубани, Кунелети, Дидклде, Цихекнели, Гандзасхеви, Тмогви, Вардзия, Кумурдо и др. Все эти географические наименования нанесены на историко-географическую карту, которая прилагается к исследованию.

Монастырь представлял собой феодальную сеньерию, которая имела своеобразный путь социально-экономического развития. Все монастыри, в том числе и монастырская организация Ванис Квабеби, прошли определенные этапы экономического развития.

На протяжении всего своего существования в монастыре Ванис Квабеби собралось весьма большое богатство: драгоценности, поместья и крепостные крестьяне. Источником богатства были довольно большие пожертвования, принесенные владельцами монастыря. В феодально административной системе монастырь сформировался как отдельная хозяйственно-эконо-

мическая единица, что давало возможность ему вести независимое собственное хозяйство.

Приписки к „Уставу монастыря Ванис Квабеби" являются ценным историческим источником для воссоздания всестороней картины монастырского хозяйства.

სახელთა საძიებელი

1. პირთა საძიებელი

ა

აბჯარა 109,132.
ალექსანდრე დიდი 99.
ალფეზ 109,119,129,158,169.
ანა 96,106.
ანანია მნათე103.
ანინა 109.
ანტონი მეეკეტრე 103.
ანტონ მარტყოფელი
ანტონ ჭყონდიდელი 21,148,176,34,35,90.
ასურელი მამები 14,143,173.
არსლანი 97,98,109.
აფრიდონ მსახურთუხუცესი 92,177.

ბ

ბაგრატ მეფე 100.
ბალაბაშვილი 87,112.
ბასილა 104,160.
ბასილ ზარზმელი 53,186.
ბასილი დიდი 5.
ბატბატა 109,103,104,160.
ბაქელიძე 87, 109,111,112,128,152,158.
ბაქრაძე 131.
ბეკა 9.
ბენედიქტე ანიანელი 8.
ბენედიქტე ნურსიელი 5.
ბერა 109,111,119,133,157,158,171.
ბერიძე გრ. 128.
ბერიძე მ. 111,115,119.
ბერძენიშვილი დ. 91,116,130.
ბერძენიშვილი ნ. 110,119,120,129.
ბოჭორიშვილი გ.107.
ბოჭორიძე გ.34,121.
ბროსე მ.117.

გ

გაბაშვილი ვ.155.
გაბაშვილი ც. 131.
გამრეკელ თორელი 92,177.
გაფრინდაშვილი გ. 22,23,88,173,176,179,180.
გიორგი კათალიკოსი 27,28,31,34,35,102.
გიორგი კანდელაკი 103.
გიორგი მერჩულე 19,53.
გიორგი მთანმინდელი 19,53,74.
გიორგი რუსი 93.
გოგა(გოგია) 119.
გოგინა103,109,160.
გოდერძი 107.
გოზალაღა 108.
გოჯიშვილი 107.
გუარამა170.
გულქანი 106,109.
გულშარი 29,94,121,123,124,152,168.
გრიგოლ ბაკურიანის ძე 40,41.
გრიგოლ მნათე 103.
გრიგოლ ხანძთელი 53,143,144,36.
გულა 109,132.
გურგენისძე 87,88,91,92,176,111,112, 141,147

დ

დავით აღმაშენებელი 148.
დავითი 96,129,153.
დავით მეფეთ-მეფე 97,98.
დედისიმედი 101.
დეკანოზიშვილი 108.
დოლიძე ის. 34.
დუნიაი 109,118,169.

ე

ელისა 158,169,109,129.
ენუქ 109,119,129.
ეტიფანე (ეპიფანე) კათალიკოსი 35.
ეფთჳმე 19,55,65,66,75.
ექვთიმე მთანმინდელი 18,53,55,65, 66,75.

ვ

ვასარსი 109,168.
ვახტანგ 95,109,170.
ვახტანგ გორგასალი 13.
ვახუშტი ბატონიშვილი 114.

ზ

ზაზა 29,109,120,122,169.
ზევრად 95.

თ

თამარი 108.
თამარ მეფე 21,87,90,91,92,93,148, 175,176,220.
თამთან 101.

თაყა 95,109,168.
თაყაიდინ 93.
თაყაიშვილი ე. 117,131.
თეოდორე 97.
თვალშვენიერი 101,142.
თმოგველი 93,94,110,112,177,189.
თმოგველ ჩაისრის ასული 130.
თორთლაძე ნ. 54.
თუმიანი 106,107.

ი

ივანე (ათაბაგი) 29,31,94,95,131,138, 141,142,154.
ინგოროყვა პ.93.
ინდუსტარი 109.
იოანე მთაწმინდელი 47.
იოანე ნათლისმცემელი 14.
იოუანე 66,75,47,55,65.
იორდანე 109.
იორდანე იკონომოსი 103.
იოსებ დეკანოზი 102.
იჩქით გურგენისძე147,176,23,88, 89,90,91,92,176.

კ

კაკაბაძე ს.19,54,76.
კანდელაკიშვილი 87,103,104, 107,111,220,112.
კაჟდანი ა. 6,7,13.
კუთხის ძე 98.
კურიკა 108.
კვირიკას ძე 157,158,169.
კოპას ძე100.
კუშრნა109,111,113,133.

ლ

ლეონ 109,128,129,153.
ლეონტი მროველი 110.
ლიპარიტი (ერისთავთერისთავი) 131.
ლომინაძე ბ. 5,10,11,13, 15,16,17,35, 56,57,102,138,165,187.
ლუკა 106,109,132.

მ

მამადედამა 118,169.
მანუჩარ 101,106,142,169.
მარიამი108.
მარქარიანი ა. 34.
მაცხოვარი 88,95.
მელიქსეთ–ბეგი 94,190.
მელანია 94,109.
მელქისედეკ კათალიკოსი 140.
მესხია შ. 93,190.
მეტრეველი ე. 90,101,190.
მზეჭაბუკი 100.
მირძა29,109,120,122,171.
მიქაელ გურგენისძე 90,91.
მიხეილ VII დუკა137.
მურადიანი პ. 191.
მურვან კითხას ძე 98,180 .
მურვან ღარიბას ძე 27,29,97,98, 102,105,109,118,122,141,153,157,127, 170,124.
მუსხელიშვილი ლ. 27,28,30,31,33, 34,35,114,121,149.
მხარგრძელი 31,110,112.

ნ

ნავ-ყვარყვარე 100,101.
ნათენაძე 122.
ნათლისმცემელი 14,87,88,147,176.
ნესტან-დარეჯანი 101.
ნიაღვარა 117, 192.
ნიკიფორე III ბოტანიატი 137.
ნიკოლოზ 109.
ნინო 101.

ო

ოძრხელელი დეკანოზი 110.

პ

პავლე მოციქული144.
პროხორე ქართველი 18.

ჟ

ჟამთააღმწერელი 150.
ჟამიერა 109,120,157,158,169.
ჟანენი 8.
ჟორდანია თ. 30,31, 32, 87, 95,96,99, 100, 101,105,114,124,129,130,183.

რ

რადლოვი 117.
რედპაუზე 117.
რელა 109.
როსტევანი 29,95,111,116,130,141,168.
როსტომი 107.
როტაშა 109,111,113,132.
რუსთაველი 23,25,89,188,190,180.
რჩეულასძე 29,87,95,96,106,107,111.

რჩეულაშვილი 87,95,96,106,107,111, 112, 128, 141,151,152,158,168,169.

ს

საბა 18,109,115,123.
საგია 109,122.
სავრამისი დ. 6.
საზუერელი 101.
სალუყაზან 101.
სარგისი 27,28,31,39,40,80,92,93,94,102.
საურმაგის ძე ნიაღვარად 117,192.
სერაპიონ ზარზმელი 36.
სუმეონი 176.
სიმეონ ბოგოსლოვი 12.
სილოგავა ე. 89,107,116,124,129,130,190,220.
სირიელი მამები 13,15.
სულეიმან ბეგ მეამედ ოღლი 122.
სულხან-საბა 115,123.

უ

ულუ დავითი 150,151.
ულულაშვილი 27,29,88,102,103,104,112,160.

ფ

ფარნაოზა 109,128,158,169.
ფოცხუერი 109.

ქ

ქაეთარ 109.
ქაიხოსრო 100,101,102,142,169.
ქუაბულის ძე 120.

ღ

ღარიბასძე 27,29,95, 97,98,100,102,105, 112,118, 121,123,124, 127,141,153, 157,159,168,180.
ღმრთისმშობელი 88,131,176,212.

ყ

ყვარყვარე 29,100,101,102,118,138,142,169, 190.
ყუბანეიშვილი სოლ.18.

შ

შალიკაშვილი 106.
შამს ედ-დინ სამი 117.
შანიძე ა. 40.
შანშე 94,95,109,170.
შარაშიძე ქ. 96,99,100,101.
შატელიშვილი 108,112.
შაჰ-თამაზი 114,181.
შიშნია 109.

ჩ

ჩუბინაშვილი ნ. 192.

ც

ცისკარიშვილი ვ. 34,98,107,108.

წ

წმ. გიორგი 152,175,176,177,191, 193, 23,24,91,95,114,117,130,147.
სვიმეონი 19,88,147.

ჭ

ჭეჭლა 134.

ხ

ხათუთა 31.
ხავროზი 94.
ხვარამზე 108.
ხიმშიაშვილი 87.

ჯ

ჯავახიშვილი ივ. 43,44,45,46,47,59,68, 70,72,73,74, 99,32,142,143,174,214.
ჯანაშვილი მ. 31.
ჯაყელი 99,151.

ჰ

ჰასან- რუმლუ 114,193.

2. გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელი

ა

აბჯარაული 110,132.
აგარა 113,122,123,158,169.
ათონი 101,7,11,17,19,60,36.
ალავერდი 14,20.
ალჯუა 128.
ანტიოქია 17.
ასპინძა 189,89,23,114,147,181.
აღჯაყალა 134.
ახალქალაქი 115,120,122,181.
ახალციხე 121,133.
ახაშენი//ახალშენი 117,192,118, 127, 130,133,134,152,153, 157,159, 161,168,113.
ახჩია 124.

ბ

ბაჩკოვო 135,
ბერაული 119,133,152,157,158,171,109,110.
ბიზანტია 5,6,7,8,10,11,12,13,14,40,42, 50, 54,76,79,16,137,193.
ბოლნისი 19,54,76,216.
ბორჯომი 133.
ბრეთი 14.

გ

გავაშენი 127.
გალია 5.
განძასხეჯი 157,158,171.
გელათი 57,72,172.
გელსუნდა 122.
გოგაშენი 119,120,131,133.
გულაური 110,113,123,132.
გულშარშენი 130,131,133,134,152,168.
გუნათლე 14.
გურჯისტანი 109,115,117,118,121,122,127, 129,132,134.

დ

დავითასუბანი 127.
დავით გარეჯა 14,20,21,165,167.
დასავლეთ ევროპა 5,10,11,13,46.
დემოთია 122.
დიდგორი 127.
დიდველი 127.
დიდვაკე 107.
დიდკლდე 113,127,152,163.
დმელია//დუმელია 128,129,130, 152, 158, 169.
დოდორქა 14.

ე

ეგვიპტე 5,8.
ევფრატი 107.
ერკუატა//ერკოტა 109,113,120,157, 158,169.
ერუშეთი 125.

ვ

ვანის ქვაბი (სოფელი) 152,158.
ვანის ჯვარი 116.
ვარენთა 114.
ვარნეთი 181.
ვარძია 119,121,129,131,133,114,180.
ვახანი 87,113,114.

ზ

ზარზმა 14.
ზედაზენი 14,21

თ

თმოგვი 92,93,97,98,131,138,177,180, 181,189.
თოლერთა 122.

ი

იერუსალიმი 89,90,91,92,147,190,169.
იმერეთი 87,114.
ინდოეთი 5.
ირლანდია 5.
იყალთო 14.

კ

კაბადოკია 7,8.
კახეთი 118,132.
კლარჯეთი 13,14,114,144,215.
კონსტანტინოპოლი 79,83,85,57.
კორიდეთი 190.
კოხტასთავი 99.
კუარბი 113,127,132,152,153,168.
კუწრნაული 113,127,152,153,168.

კულულეთი127.
კუმურდო 89,131,132,176,192.
კუნელეთი 113,127,168.

ლ
ლეპისი 123.
ლუკაური 109,110,132,169.

მ
მარტყოფი14.
მაღნარა 113,118,132,153,168.
მელეტია 12.
მერე 14.
მესხეთი 3,87,89,107,114,118,132,134,151,155, 177, 178,180,181,182.
მილახი109,113,124,133,168.
მირაშხანი113,121,123,124,133,134,152,168.
მიძნაძორი 14.
მტკვარი 124,216.
მურჯახეთი 100.
მჭედლისუბნა//მჭედლისუბანი125,127, 153,159.

ნ
ნინონმინდა 129.

ო
ოლადის ქვაბი 96,107,128,181.
ორხოფია 113,122,133,153,157,170.
ოშკი 20.

პ
პალესტინა5,7,17,18.
პეტრონონი 8,18,36,40,41,42,135.

რ
როტაშაული 113,122,132,153,157,168.

ს
საბანმინდა 18.
სამთავისი 14.
სამცხე 14,24,87,95,96,98,99,106,113,114,118.
სვეტიცხოველი 132.
სიმეულონი12.
სინას მთა 17.
სირია 17,5.
სომხეთი 87,94,110,117,120,154,190,191.
სტეფანწმინდა 14.
სულდა 124.

ტ
ტაბენისი 5.
ტამბოვკა 120.
ტაო 14,40,114,144,215.
ტბეთი 20.
ტოლოში 113,118,121,124,127,133,152, 153, 159,160,170,169.

უ
უბეჩ//უბისა 14.
უდე 133.
ულუმბო 14.

ფ
ფარავნის წყალი 129.
ფაფა133.
ფია 121, 122,124,133,152,153,168, 188.
ფოკა 129.
ფოცხოვი 122.

ქ
ქალკედონი 17,81,82,85.
ქართლი 14,35,94,102,118,132,189,191.
ქობერი 31,94,130.

ყ
ყორნისი 113,124,125.

შ
შალოშეთი 125,127.
შატბერდი 14,20.
შიომღვიმე 14,72,172.

ჩ
ჩრდილი 124.
ჩუნჩხა 128.

ც
ციხეკნელი//ცხეკნელი 53,113,127,128, 152, 168.

ძ
ძველი ოპიზა 14.

წ
წუნდა 89.

ჭ
ჭალა 133, 168.
ჭაჭარაქი 122,133.
ჭაჭკა 25,120.
ჭაჭკარი 113,119,120,121,128,129,133,152,157, 158,169.
ჭეჭლა 133.

ხ
ხავეთი/ხვეთი 132.
ხანძთა 14.
ხარაკია//ხარაკი 124,153.
ხაბული 20.
ხერთვისი 121,127,132.
ხირსა 14.
ხმელთაშუაზღვისპირეთი 5.

ჯ
ჯავახეთი
21,34,87,89,94,96,111,113,115,117,118, 119,120,122,132,121,173,184,187,192
ჯალაბადინი 131.
ჯოლდა 122.

შინაარსი

წინასიტყვაობა 3

შესავალი 5

თავი I ვანის ქვაბთა მონასტერი და მისი „განგება“ 21
1. ვანის ქვაბთა მონასტრის მოკლე აღწერილობა 21
2. „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ ხელნაწერის აღწერილობა 26
3. „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ შესწავლის ისტორია 30
4. „ვაჰანის ქვაბთა განგების“ დათარიღებისათვის 34

თავი II ვანის ქვაბთა მონასტრის ორგანიზაციული მოწყობა 36
1. ვანის ქვაბთა მონასტრის შინაგანაწესი 36
2. სამონასტრო კორპორაცია (ძმობა) 43
3. მონასტრის ძმობის „სამი დასი“ 59
4. საკორპორაციო (სამონასტრო) სამართალი 71

თავი III „ვაჰანის ქვაბთა განგება“ და „დიდი სჯულისკანონი“. 78

თავი IV ვანის ქვაბთა მონასტრის პერსონოლოგიისათვის 86

თავი V ვანის ქვაბთა მონასტრის ისტორიული გეოგრაფია ... 112

თავი VI ვანის ქვაბთა მონასტრის ეკონომიკა 134

თავი VII ვანის ქვაბთა მონასტრის ისტორიის ძირითადი ეტაპები 171

დასკვნები 181

წყაროები და ლიტერატურა 184
1. წყაროები 184
2. ლექსიკონები და ენციკლოპედიები 185
3. ლიტერატურა 185

„ვაჰანის ქვაბთა განგება“ (ტექსტი) 193

„Vahan Cave Typicon" (Historical-Source Research) 215

„Типик (устав) монастыря ванис квабеби"
(Историко-источниковедческий анализ) 223

სახელთა საძიებელი 230
1. პირთა საძიებელი 230
2. გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელი 233

გამომცემლობა „უნივერსალი"

თბილისი, 0179, ი. ჭავჭავაძის გამზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge

მონასტრის წინამძღვარსაც არა აქვს ეკლესიის სახნავ-სათესი ადგილის თვითნებურად გაცემის უფლება. თუნდაც მიწას ზარალი მოჰქონდეს, წინამძღვარმა არ უნდა გაყიდოს იგი საერო პირებზე, მთავარ – ფეოდალზე, არამედ უნდა მისცეს სასულიერო პირებს ან მიწისმოქმედებს. თუ გარკვეული მაქინაციებით იმ მხარის მთავარი მაინც ჩაიგდებს მას ხელში, ეს საკუთრება დაუმტკიცებლად უნდა ჩაითვალოს და აგარაკი მონასტერს დაუბრუნდეს, ხოლო თანამონაწილეობაში ბრალდებული წინამძღვარი განიდევნოს უნდა მონასტრიდან (ნიკეის VII მსოფლიო კრების კანონები), იგივეს ადასტურებს „კანონნი II-დ ნიკიას შეკრებულთა მამათანი"[1]. ამგვარად, მონასტრის ქონება ნებისმიერ შემთხვევაში მონასტერს უნდა დარჩეს. საუფლო ხმა ამბობს: „ნუ ჰყოფთ სახლსა მამისა ჩემისასა სახლ სავაჭრო".

„ვაჰანის ქვაბთა განგების" დამდებელი, მართალია, მონასტერში მყოფ მონაზონს აძლევს სახნავს, აგარაკს, ვენახს იმდენს, რამდენსაც ითხოვს იგი, მაგრამ არა „მამულოვნობით", არამედ როგორც სამონასტრო საკუთრებას. ამ მამულიდან მონაგების მისაკუთრების უფლებაც კი არავის აქვს. სამონასტროდ ერთხელ ნაკურთხი სამარადჟამოდ სამონასტრო საკუთრებაა და მისი ქონებაც ხელშეუხებელია, საერისკაცო არასოდეს გახდება[2].

დიდი ყურადღება ექცევა ვერცხლისმოყვარეობის პრობლემას. იგი ერთნაირად მიუღებელია და დაგმობილი „დიდი სჯულისკანონშიც" და „ვაჰანის ქვაბთა განგებაშიც". ვერცხლისმოყვარეობაში შემჩნეული წინამძღვარი „განიპადება" ანუ განიკვეთება მონასტრიდან, „რამეთუ არა ჯერ არ არს მამონას მიერ მონება ღმრთისა".

ვანის ქვაბთა მონასტერში ძმად განწესებისათვის სასყიდელის აღება სასტიკად იკრძალება და მისი მოქმედი დაკლებულ იქნება თავისი პატივისაგან. ქალკედონის IV მსოფლიო კრების მეორე კანონით, თუ რომელიმე ეპისკოპოსი ხელით შეასრულებს ხელდასხმას და, ამგვარად, ვაჭრობის საგნად

[1] დიდი სჯულის კანონი, გვ. 426.

[2] იქვე, გვ. 274.

აქცევს მადლს, რომელიც არ იყიდება, მყისიერად ჩამოერთმევა მისი (ან სამღვდელმსახურო) ხარისხი[1].

საინტერესოა ცნობები იკონომოსის შესახებ. ქალკედონის IV მსოფლიო კრების კანონებით იგი მნეს სინონიმად გამოიყენება[2]. იკონომოსი გვხვდება, როგორც „ვაჰანის ქვაბთა განგებაში", ასევე „დიდი სჯულისკანონშიც", აღნიშნული პირი მონასტრის (ან ეკლესიის) უძრავ-მოძრავი ქონების განმგებელია. მის მოვალეობას შეადგენდა შემოსავლისა და გასავლის აღრიცხვა; პასუხისმგებელია მონასტრის წინამძღვრის წინაშე. ვანის მონასტრის ტიპიკონის მიხედვით,იკონომოსი წინამძღვრის თანაშემწეა სამეურნეო დარგში და მას მონასტრის მეურნეობა და ორგანიზაციული მხარე ებარა.

ნიკეის VII მსოფლიო კრების კანონებით იკონომოსის ყოფნა მონასტერში სავალდებულოა, რათა არ მოხდეს საეკლესიო ქონების გაბნევა ან მოწმის გარეშე დახარჯვა და განაწილება.

„ვაჰანის ქვაბთა განგებაში" სამეურნეო საქმეებს „სოფელთა და აგარაკთა შინა" განაგებს არა მონაზონი, არამედ ერისკაცი: მეურნეობის „ჴელისუფლად ნუმცა ოდეს დაიდგინების მონაზონი, არამედ ერისკაცნი დაიდგინებოდნენ მოძღურისა და კრებულისა ბრძანებითა", – ნათქვამია ვანის მონასტრის ტიპიკონში[3]. „დიდი სჯულისკანონით" იკონომოსის თანამდებობაზე პირს ამტკიცებს ეპისკოპოსი[4].

„ვაჰანის ქვაბთა განგების" ერთ-ერთი ფრიად სერიოზული მოთხოვნათაგანია „ყოვლად-ყოვლითურთ უვალ-იყოს დედაკაცისაგან მონასტერი", რომელიც მამათა მონასტერში ქალის შეშვებას გაამართლებდა, არცერთი ბერის სენაკში არ შეიშვებიან მანდილოსანნი, „დედაჲღა თუ იყოს მისი", ანალოგიურია „დიდი სჯულისკანონშიც": – „ნუცა სამამოსა მონასტერსა დედაკაცი და ნუცა სადედოსა მამაკაცი შევალს ღამე დადგომად..., ხოლო უკუეთუ ვინმე ამისი ქმნაჲ იკადროს, უზიარებელ იქმენინ, გინა თუ მოყუასი იყოს".

---

[1] დიდი სჯულის კანონი, გვ. 269.

[2] იქვე.

[3] ვაჰანის ქვაბთა განგება, გვ. 80.

[4] დიდი სჯულისკანონი, გვ. 425.